

DÉMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

24. ÉVF. 2-3. SZÁM

BUDAPEST
1981

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

BARTA BARNABÁS, a Szerkesztő Bizottság elnöke
HUSZÁR ISTVÁN, KISS ALBERT,
KLINGER ANDRÁS főszerkesztő,
KOVÁCS ISTVÁN, KOVACSICS JÓZSEF, KULCSÁR KÁLMÁN,
LAMPÉ LÁSZLÓ, MILTÉNYI KÁROLY, MOLNÁR LÁSZLÓ,
SCHULTHEISZ EMIL, SZIGETI ISTVÁN, TAMÁSY JÓZSEF,
VINCZE ISTVÁN, VUKOVICH GYÖRGY felelős szerkesztő

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал Демографической Комиссии
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления
Главный редактор: Д-р Андраш Клингер
Адрес редакции: Будапешт, V. ул. Вереш Палне д. 10
Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие
по продаже книг и журналов. Будапешт 62, п/я 149.

ISSN 0011—8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistics Office

Editor-in- Chief: *Dr. András Klinger*
Editorial Office: Budapest V., Veres Pálné u. 10.
Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals
Subscription for a year: US \$ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>G. Calot</i> : A termékenység rövid- és középtávú megfigyelése	177
<i>Dr. Kőszegfalvi György</i> : A magyarországi települési rendszer helyzete, fejlődésének sajátosságai, fejlesztésének feladatai	218
<i>Dr. Kovacsics József</i> : Történeti demográfiai áttekintés a Kanadába vándorolt magyarokról	243

KÖZLEMÉNYEK

<i>Dr. Koncz Katalin</i> : A nők foglalkoztatásának főbb típusai	270
<i>Bertalan János-Berti Béla</i> : A budapesti agglomerációs övezet egy évtizede számokban	293
Az ENSZ Népesedési Bizottság 21. ülése	305

FIGYELŐ

<i>Erdei Ferenc</i> emlékére	311
A Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság életéből	314
Hírek	327
A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei	331

IRODALOM

KÖNYVEK

<i>Anderson, B. A.</i> : Internal migration during modernization in late nineteenth-century Russia. (Belső vándorlás a modernizálódás folyamán a XIX. század végén Oroszországban.) Princeton, 1980. Princeton Univ. Press. 222 p. (K. V.)	336
Demografska kretanja i karakteristike stanovništva Jugoslavije prema nacionalnoj pripadnosti. (Jugoszlávia lakosságának nemzetiség szerinti népmozgalma és népességstruktúrája.) D. Vogelnik (szerk.) CDIDN. Beograd, 1978. 160 p. (H. I.)	339

- Homenko, A. P.*: Szemja i voszproizvodstvo naszelenija. (Család és a népesség újratermelése.) Moszkva, 1980. Sztatisztika. 223 p. (I. B.) 340
- Iaquinta, D.*: A cohort analysis of divorce trends in the United States: 1900 to the present. (Az Egyesült Államok válási trendjeinek kohorsz-elemzése 1900-tól napjainkig.) Univ. of Wisconsin. Madison, 1979. 103 p. (Center for Demography and Ecology Working paper 79—38.) (Cs. M.) 343
- Latuch, M.*: Demografia spoleczno-ekonomiczna. (Társadalom- és gazdaságdemográfia.) Warszawa, 1980. PWN. 400 p. (A. R.) 344
- Niemann, H.—Grünberg, H.*: Die Migration der Bevölkerung als das Resultat des Wirkens objektiver und subjektiver Faktoren. (A népesség vándorlása mint objektív és szubjektív tényezők hatásának eredménye.) In: Räumliche Bevölkerungsbewegung in sozialistischen Ländern. P. *Khalatbari* (szerk.) Berlin. 1980. Akad. Verl. 432 p. (Beitrag zur Demographie 4.) (B. K.) 345
- Nortman, D. L.*: Sterilization and the birth rate. (Sterilizáció és a születési arányszám.) The Population Council. Center for Policy Studies. New York, 1980. 37 p. (Working Papers No. 60.) (M. Á.) 347
- Sztaroverov, O. V.*: Modeli dvizsenija naszelenija. (Népmozgalmi modellek.) Moszkva, 1979. Nauka. 341 p. (Cs. Cs.) 348
- Wander, H.*: Ursachen des Geburtenrückgangs in ökonomischer Sicht. Theoretische Ansätze und empirische Ergebnisse unter Berücksichtigung der Verhältnisse in der Bundesrepublik Deutschland. (A születésszám csökkenésének gazdasági vonatkozású okai. Elméleti tételek és empirikus eredmények, különös tekintettel az NSZK viszonyaira.) Inst. für Weltwirtschaft Kiel. Kiel, 1980. 36 p. (Kieler Diskussionsbeiträge 71.) (P. M.) 350

FOLYÓIRATCIKKEK

- Blayo, Y.*: L'urbanisation dans les régions en développement. (Urbanizálás a fejlődő régiókban.) — Population. 1980. No. 6. 1165—1171. p. (B. K.) 353
- Caldwell, J. C.*: Mass education as a determinant of the timing of fertility decline. (A tömegoktatás mint a termékenységsökkenés időbeliségének meghatározója.) — Population and Development Review. 1980. No. 2. 225—255. p. (Sz. K.-né) 354
- Heligman, L.—Pollard, J. H.*: The age pattern of mortality. (A halandóság jellege az életkor függvényében.) — Journal of the Institute of Actuaries. Vol. 107. 1980. Part I. 49—80. p. (J. P.) 357
- Kiernan, K. E.*: Teenage motherhood — associated factors and consequences — The experiences of a British birth cohort. (Anyaság serdülőkorban — kapcsolódó tényezők és következtetések — egy brit születési kohorsz tapasztalatai.) — Journal of Biosocial Science. 1980. No. 4. 393—405. p. (P. M.) 358
- Knodel, J.—De Vos, S.*: Preferences for the sex of offspring and demographic behavior in eighteenth- and nineteenth-century Germany: an examination of evidence from village genealogies. (A fiúk vagy leányok többre értékelése és a demográfiai viselkedés a tizenhétedik és tizenkilencedik századbeli Németországban: a falu-genealógiákból nyerhető információk vizsgálata.) — Journal of Family History. 1980. No. 2. 145—166. p. (A. R.) 359
- Laukaran, V. H.—Berg, B. van den*: The relationship of maternal attitude to pregnancy outcomes and obstetric complications. A cohort study of unwanted pregnancy. (Kapcsolat az anyai hozzáállás és a terhesség kimenetele, a nőgyógyászati komplikációk között.) — American Journal of Obstetrics and Gynecology. 1980. No. 3. 374—380. p. (R. Cs.) 361
- Long, M.—Maltby, B.*: Personal mobility in three West Riding parishes, 1777—1812. (Egyéni mobilitás három West Riding-i egyházközségben

1777—1812 között.) — Local Population Studies. 1980. No. 24. 13—25. p. (F. T.)	362
<i>Pfouts, J. H.</i> : Birth order, age spacing, IQ differences, and family relations. (Születési sorrend, születési távolság, az IQ különbségei és a családi kapcsolatok.) — Journal of Marriage and the Family. 1980. No. 3. 517—531. p. (R. Cs.)	363
<i>Pollard, A. H.</i> : The interaction between morbidity and mortality. (Kölcsönhatás a morbiditás és mortalitás között.) — Journal of the Institute of Actuaries. Vol. 107. 1980. Part III. 233—313. p. (J. P.)	364
<i>Preston, S.—Coale, A. J.—Trussel, J.—Weinstein, M.</i> : Estimating the com- pleteness of reporting of adult deaths in populations that are approxi- mately stable. (A felnőttalálózási nyilvántartás teljességének becse- lése megközelítően stabil népeiségekben.) — Population Index. 1980. No. 2. 179—202. p. (G. É.)	366
<i>Roussel, L.</i> : Mariages et divorces. Contribution a une analyse systématique des modes matrimoniaux. (Házasságok és válások. Hozzájárulás a házassági modellek szisztematikus elemzéséhez.) — Population. 1980. No. 6. 1025—1040. p. (T. J.)	368
<i>Siegel, J. S.</i> : On the demography of aging. (Az öregedés demográfiája.) — Demography. 1980. No. 4. 345—364. p. (K. R.)	370

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	372
Demography	373
Demosta	374
Population	374
Population and Development Review	375
Population Index	376
Population Studies	376
Stanovništvo	376
Studia Demograficzne	377
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	378

Utánnymás csak a forrás megjelölésével

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

<i>Жерар Кало</i> : Наблюдение плодовитости на короткий и средний срок	177
<i>д-р Дьёрдь Кэсегфальви</i> : Положение системы поселений Венгрии, особенности и задачи ее развития	218
<i>д-р Йозеф Ковачич</i> : Историко-демографическое обозрение о мигрировавших в Канаду венграх	243

СООБЩЕНИЯ

<i>д-р Каталин Коц</i> : Основные типы занятия женщин	270
<i>Янош Берталан—Бела Берти</i> : Десятилетие агломерационной зоны г. Будапешта в цифрах	293
21. сессия Комиссии по народонаселению ООН	305

ОБОЗРЕНИЯ

В память <i>Ференца Эрдеи</i>	311
Из жизни Венгерского научного общества по охране семей и женщин	314
Известия	327
Публикации Исследовательского института по демографии	331

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ

<i>Андерсон, Б. А.</i> : Внутренняя миграция во время модернизации в России в конце 19-го века. Принстон, 1980. Принстон Юниверсити Пресс. 222 стр. (<i>В. К.</i>)	336
Движение населения и структура населения Югославии по национальностям. Д. Вогелник (ред.) ЦДИДН. Београд, 1978 г. 1960 стр. (<i>И. Г.</i>)	339
<i>Хоменко, А. П.</i> : Семья и воспроизводство населения. Москва, 1980 г. Статистика. 223 стр. (<i>Б. И.</i>)	340
<i>Иаквинта, Д.</i> : Контингентный анализ тенденций разводов в США от 1900 г. до настоящего времени. Юниверсити оф Уисконсин. Мэдисон, 1979 г. 103 стр. (Сентер фор Демографи энд Эколоджи Уоркинг Пэйпер (<i>М. Ч.</i>)	343

<i>Лятух, М.</i> : Социально-экономическая демография. Варшава, 1980 г. ПВН. 400 стр. (Р. А.)	344
<i>Ниманн, Г.—Грюнберг, Г.</i> : Миграция населения как результат влияния объективных и субъективных факторов. В: Пространственное движение населения в социалистических странах. П. <i>Калатбару</i> (ред.). Берлин. 1980. Акад. Ферлаг. 432 стр. (Бейтрэге цур Демографи 4.) (К. Б.)	345
<i>Нортман, Д, Л.</i> : Стерилизация и коэффициент рождаемости. Дзэ Попоуэйшн Каунсил. Сентер фор Полиси Стадис. Нью Йорк, 1980. 37 стр. (Уоркинг Пэйперс № 60.) (А. М.)	347
<i>Староверов, О. В.</i> : Модели движения населения. Москва, 1979 г. Наука. 341 стр. (Ч. Ч.)	348
<i>Вандер, Г.</i> : Экономические причины снижения рождаемости. Теоретические положения и эмпирические результаты с учетом условий Федеративной Республики Германии. Институт фюр Вельтвиртшафт Кил. Кил. 1980. 36 стр. (Килер ДискуSSIONСБейтрэге 71. (М. П.))	350

ЖУРНАЛЬНЫЕ СТАТЬИ

<i>Блайо, И.</i> : Урбанизация в развивающихся регионах. Попоуасион. 1980. № 6. 1165—1171. стр. (К. Б.)	353
<i>Калдуэлл, Ж. С.</i> : Массовое образование как детерминант времени снижения плодovitости. Попоуэйшн энд Девелопмент Ревю. 1980. № 2. 225—255. стр. (К. С.)	354
<i>Гелигман, Л.—Поллард, Ж. Г.</i> : Характер смертности по возрасту. Джэрнэл оф дзэ Инститют оф Актюарис. Вол. 107. 1980. Парт I. 48—80. стр. (П. Й.)	357
<i>Кирнэн, К. Е.</i> : Материнство в отроческом возрасте — связанные факторы и последствия — опыт британского контингента рождений. — Джэрнэл оф Байосопэл Сайэнс. 1980. № 4. 393—405. стр. (М. П.)	358
<i>Кнодел, Ж.—Де Вос, С.</i> : Предпочтения в отношении пола потомства и демографическое поведение в Германии 18-го и 19-го веков: исследование получаемой из генеалогий сел информации. — Джэрнэл оф фэмили Хистори. 1980. № 2. 145—166. стр. (Р. А.)	359
<i>Лаужаран, В. Г.—Берг, Б. ван ден.</i> : Корреляция между позицией матери, исходом беременности и гинекологическими осложнениями. — Америкэн Джэрнэл оф Обстетрикс энд Джинэкологджи. 1980. № 3. 374—380. стр. (Ч. Р.)	361
<i>Лонг, М.—Маллби, Б.</i> : Индивидуальная мобильность в трех церковных приходах Уест Райдинга. 1777—1812 гг. — Локэл Попоуэйшн Стадис. 1980. № 24. 13—25. стр. (Т. Ф.)	362
<i>Пфрутс, Ж. Г.</i> : Порядок рождений, промежутки между отдельными рождениями, разницы IQ и семейные отношения. Джэрнэл оф Мэрридж энд дзэ фэмили. 1980. № 3. 517—531. стр. (Ч. Р.)	363
<i>Поллард, А. Г.</i> : Взаимодействие между заболеваемостью и смертностью. — Джэрнэл оф дзэ Инститют оф Актюарис. Вол. 107. 1980. Парт III. 233—313. стр. (П. Й.)	364
<i>Престон, С.—Кол, А. Ж.—Трассел, Ж.—Вейнштейн, М.</i> : Оценка полоты учета смертей взрослых в относительно стабильном населении. — Попоуэйшн Индекс. 1980. № 2. 179—202. стр. (Э. Г.)	366
<i>Руссел, Л.</i> : Браки и разводы. Вклад в систематический анализ брачных моделей. — Попоуасион. 1980. № 6. 1025—1040. стр. (Й. Т.)	368
<i>Зигел, Ж. С.</i> : О демографии старения. — Демографи. 1980. № 4. 345—364. стр. (Р. К.)	370

ОБЗОР ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ЖУРНАЛОВ

Демографие	372
Демографи	373
Демоста	374
Полюласион	374
Полюэйшн энд Девелопмент Ревю	375
Полюэйшн Индекс	376
Полюэйшн Стадис	376
Становниство	376
Студиа Демографичне	377
Цейтшриффт фюр бэфэлкерунгвиссеншафт	378

Перепечатка разрешается только с указанием источника

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЙ
СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

<i>Gérard Calot</i> : Short- and middle-range observation of fertility	177
<i>Dr. György Kószegfalvi</i> : Situation of the settlement system of Hungary, characteristics of its development and tasks concerning its extension and improvement	218
<i>Dr. József Kovacsics</i> : Historical demographic survey on the Hungarians migrated to Canada	243

ARTICLES

<i>Dr. Katalin Koncz</i> : Main types of female employment	270
<i>János Bertalan—Béla Berti</i> : One decade of the agglomeration zone of Budapest in figures	293
21. Session of the UN Population Commission	305

CHRONICLE

In commemoration of <i>Ferenc Erdei</i>	311
From the life of the Hungarian Scientific Society for Family- and Women's Welfare	314
News	327
Publications of the Demographic Research Institute	331

REVIEWS

BOOKS

<i>Anderson, B. A.</i> : Internal migration during modernization in late nineteenth-century Russia. Princeton, 1980. Princeton Univ. Press. 222 p. (V. K.)	336
Demografska kretanja i karakteristike stanovništva Jugoslavije prema nacionalnoj pripodnosti. (Vital events and structure of the population of Yugoslavia by nationalities.) Vogelnik (Ed.) CDIDN. Beograd, 1978. 160 p. (I. H.)	339
<i>Homenko, A. P.</i> : Semya i vosproizvodstvo naseleniya. (Family and population reproduction.) Moskva. 1980. Statistika. 223 p. (B. I.)	340
<i>Iaquinta, D.</i> : A cohort analysis of divorce trends in the United States: 1900 to the present. Univ. of Wisconsin. Madison, 1979. 103 p. (Center for Demography and Ecology Working paper 79—38.) (M. Cs.)	343
<i>Latuch, M.</i> : Demografia społeczno-ekonomiczna. (Socio-economic demography.) Warszawa, 1980. PWN. 400 p. (R. A.)	344

- Niemann, H.—Grünberg, H.*: Die Migration der Bevölkerung als das Resultat des Wirkens objektiver und subjektiver Faktoren. (Population migration as the result of the impact of objective and subjective factors.) In: Räumliche Bevölkerungsbewegung in sozialistischen Ländern. (Spatial population movement in the socialist countries.) *P. Khatbari* (Ed.) Berlin, 1980. Akad. Verl. 432 p. (Beiträge zur Demographie 4.) (K. B.) 345
- Nortman, D. L.*: Sterilization and the birth rate. The Population Council. Center for Policy Studies. New York, 1980. 37 p. (Working Papers No. 60.) (A. M.) 347
- Staroverov, O. V.*: Modeli dvizheniya naseleniya. (Models of population movement.) Moskva, 1979. Nauka. 341. p. (Cs. Cs.) 348
- Wander, H.*: Ursachen des Geburtenrückgangs in ökonomischer Sicht. Theoretische Ansätze und empirische Ergebnisse unter Berücksichtigung der Verhältnisse in der Bundesrepublik Deutschland. (Economic reasons for the decrease in births. Theoretical theses and empiric results with regard to the conditions in the German Federal Republic.) Inst. für Weltwirtschaft Kiel. Kiel, 1980. 36 p. (Kieler Diskussionsbeiträge 71.) (M. P.) 350

ARTICLES

- Blayo, Y.*: L'urbanisation dans les régions en développement. (Urbanization in the developing regions.) — *Population*, 1980. No. 6. 1165—1171. p. (K. B.) 353
- Caldwell, J. C.*: Mass education as a determinant of the timing of fertility decline. — *Population and Development Review*. 1980. No. 2. 225—255. p. (Mrs. K. Sz.) 354
- Heligman, L.—Pollard, J. H.*: The age pattern of mortality. — *Journal of the Institute of Actuaries*. Vol. 107. 1980. Part I. 49—80. p. (P. J.) 357
- Kiernan, K. E.*: Teenage motherhood — associated factors and consequences. — The experiences of a British birth cohort. — *Journal of Biosocial Science*. 1980. No. 4. 393—405. p. (M. P.) 358
- Knodel, J.—De Vos, S.*: Preferences for the sex of offspring and demographic behavior in eighteenth- and nineteenth-century Germany: an examination of evidence from village genealogies. — *Journal of Family History*. 1980. No. 2. 145—166. p. (R. A.) 359
- Laukaran, V. H.—Berg, B. van den*: The relationship of maternal attitude to pregnancy outcomes and obstetric complications. — *American Journal of Obstetrics and Gynecology*. 1980. No. 3. 374—380. p. (Cs. R.) 361
- Long, M.—Maltby, B.*: Personal mobility in three West Riding parishes, 1777—1812. — *Local Population Studies*. 1980. No. 24. 13—25. p. (T. F.) 362
- Pfouts, J. H.*: Birth order, age spacing, IQ differences, and family relations. — *Journal of Marriage and the Family*. 1980. No. 3. 517—531. (Cs. R.) 363
- Pollard, A. H.*: The interaction between morbidity and mortality. — *Journal of the Institute of Actuaries*. Vol. 107. 1980. Part III. 233—313. p. (P. J.) 364
- Preston, S.—Coale, A. J.—Trussel, J.—Weinstein, M.*: Estimating the completeness of reporting of adult deaths in populations that are approximately stable. — *Population Index*. 1980. No. 2. 179—202. p. (E. G.) 366
- Roussel, L.*: Mariages et divorces. Contribution à une analyse systématique des modèles matrimoniaux. (Marriages and divorces. Contribution to a systematic analysis of marriage models.) *Population*. 1980. No. 6. 1025—1040. p. (J. T.) 368
- Siegel, J. S.*: On the demography of aging. — *Demography*. 1980. No. 4. 345—364. p. (R. K.) 370

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	372
Demography	373
Demosta	374
Population	374
Population and Development Review	375
Population Index	376
Population Studies	376
Stanovništvo	376
Studia Demograficzne	377
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	378

Reproduction permitted only with the indication of the source

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH
SUMMARIES

A TERMÉKENYSÉG RÖVID- ÉS KÖZÉPTÁVÚ MEGFIGYELÉSE

G. CALOT*

A születési arány megfigyelése valamennyi fejlett országban fontos statisztikai tevékenység. E munka lényege az élveszületések havi száma előzetes becslésének vagy becsléseinek kidolgozása és az anyakönyvi hivatalok által készített születéssziszti adatok alapos értékelése.

Mihelyt rendelkezésre állnak a végleges statisztikák — a tárgy-évet követő hat hónappal vagy egy évvel — az összegyűjtött nyers adatok alapján különböző szintetizált jelzőszámokat alakítanak ki. Az adott év élveszületési statisztikája az anya kora szerint, a női népesség kormegoszlásával kombinálva, különösen alkalmas az adott év termékenységszintjének jellemzésére: ez a közvélemény által jól ismert *teljes termékenységi arányszám*¹, avagy az adott év termékenységi viszonyainak megfelelő egy nőre jutó átlagos gyerekszám.

Ily módon a születések abszolút számára vonatkozó *gyors havi* információkészítés és a termékenység évenkénti aggregált indikátorának lassú kiszámítása között bizonyos űr áll fenn, amelyet célszerű lenne kitölteni. Vajon nem lehetséges-e a születések nyers havi adataiból közvetlenül becslést készíteni a megfelelő aggregált indexre vonatkozóan? Ha erre mód lenne, nemcsak a termékenység legutóbbi alakulására vonatkozó, gyors diagnosztikai eszközzel rendelkezünk, hanem ebből le tudnánk írni egy középtávú időszak múltbeli fejlődését havonkénti részletezésben, ahelyett, hogy csak az éves változások vizsgálatára szorítkoznánk.

*Ezúton mondunk köszönetet *Robert Nadot*-nak, az INED kutatójának a számítástechnikai programért, amely nélkül nem valósulhatott volna meg a jelen közleményben bemutatott módszertani munka.

¹Ezt a mutatót a demográfiai irodalom a következőképpen nevezi; angolul: Total fertility rate; franciául: indicateur conjuncturel de la fécondité; németül: Index der Gesamtfruchtbarkeit.

Napjainkban, amikor számos ország termékenységi tendenciájában olyan hirtelen változások következtek be, nem egészen érdektelen az a lehetőség, hogy ezeket a fordulatokat egy évnél kisebb időszakokra is megállapítsuk; ez a különböző eseményeknek (mint pl. a joggyakorlat változásai) a termékenység rövidtávú alakulására gyakorolt hatása pontosabb elemzését teszi lehetővé.

Kettős problémával állunk szemben: egyrészt a szóhasználat megváltoztatásával (a nyers születésszám elnevezésről át kellene térni az egy nőre jutó átlagos gyermekszám elnevezésre), másrészt azzal, hogy jó lenne kiküszöbölni a havonkénti nagyságrend becslésénél az időszaki hullámzásokat.

A. A születések abszolút számától a megfelelő aggregált indikátorig

1. A születések abszolút számának viszonya a teljes termékenység mutatójához

Jelöljük p_i^n -vel az $n - i$ években született nők átlagos létszámát n év folyamán: ezek a nők i kort érnek el az n évben.

Legyen N_i^n az élveszületett gyermekek száma, akiket ezek a nők az n év folyamán világra hoztak. Az i kornak megfelelő termékenységi aránynak az n évben a következő képlet felel meg:

$$f_i^n = \frac{N_i^n}{P_i^n}$$

Az n év aggregált termékenységi indikátora az összes termékeny évre kiterjesztett f_i^n arányok összege:

$$I^n = \sum_{i=i_1}^{i_2} f_i^n,$$

ahol i_1 és i_2 a termékenységi periodus szélső értékeit jelentik.²

A teljes termékenységi arányszámnak két azonos definíciója lehetséges:

a) Ha valamennyi korosztályban változatlanul 1000 lenne minden egyes női generáció P_i^n átlaga, akkor a mutatót ezerrel megszorozva megkapnánk az n év folyamán megfigyelt születések abszolút számát. Ebben az esetben a teljes termékenységi arányszám úgy jelenik meg mint a termékeny korú népesség kor szerinti megoszlásával korrigált abszolút születésszám.

²A gyakorlatban $i_1 = 14$ év és $i_2 = 49$ év, de hivatkozni kell a 14 éves korban vagy annál korábban, ill. 49 éves korban vagy annál később előfordult igen ritka születekre is.

b) Ha az ezer tagból álló női sokaság termékenységi arányszáma a tényleges népességen belül minden egyes korban egyenlő lenne az n év folyamán azonos korban mért termékenységi aránnyal, akkor ezerrel megszorozva megkapnánk a fenti, ezer tagú női népesség által világrahozott gyermekek számát. Ezen túl feltételezzük, hogy ennél az ezer nőnél kizárt az elhalálozás veszélye a termékeny korban. Ekkor a teljes termékenységi arányszám olyan *fiktív generáció* lezárt utóállományát fejezi ki, melynek termékenységi magatartása minden egyes korosztályban azonos a különböző, valóságos korosztályoknál megfigyelt termékenységgel, n év folyamán.

Az elveszületések összes számának N^n és az I^n teljes termékenységi arányszámnak a hányadosa a következő képlettel fejezhető ki:

$$G^n = \frac{N^n}{I^n} = \frac{\sum_i N_i^n}{\sum_i f_i^n} = \frac{\sum_i f_i^n P_i^n}{\sum_i f_i^n}.$$

Ez az összefüggés úgy is értelmezhető, mint a P_i^n termékenykorú nők létszámának súlyozott számtani átlaga, ahol a súlyozási együttható az n év folyamán rögzített f_i^n korosztályok szerinti termékenységi arány.

Ezért G^n -el jelöljük a termékeny korú női generációk átlagos létszámát az n évben.

Az előbbi összefüggés inverziója a vizsgált mutatót — az életkor szerinti termékenységi arány módjára — úgy tünteti fel, mint az összes születések számának arányát a termékeny korú női generációk átlagos létszámához:

$$I^n = \frac{N^n}{G^n} \quad \text{analóg} \quad f_i^n = \frac{N_i^n}{P_i^n}.$$

2. Termékeny korú női generációk évi átlagának becslése

A termékeny korú női generációk G^n átlagos létszámát csak úgy tudjuk kiszámítani, ha rendelkezésünkre állnak az N_i^n születési adatok az anya kora és a P_i^n női korösszetétel szerinti bontásban. A P_i^n mennyiségek az egyes országokban az évközi női létszámok (Anglia-Wales esete) vagy az év eleji vagy évvégi a női létszámok számtani átlaga (a legtöbb európai ország esete):

$$P_i^n = \frac{1}{2}(P_{i-1}^n + P_{i+1}^n)$$

ahol $P_i'^n$ jelöli a betöltött i korú nők létszámát az n év január 1-én ($n-i-1$ évben született nők).

Következésképpen az N_i^n és P_i^n adatok csak az anyakönyvi statisztikák alapos kiértékelését követően állnak rendelkezésre, vagyis az $N+1$ év közepén vagy végén. Innen adódik, hogy csak az I^n -t és G^n -t tudjuk kiszámítani.

Tételezzük fel, hogy egy adott pillanatban rendelkezünk az N_i^n és P_i^n adatokkal egészen az $n = n_2$ évig, tehát a G^n az $n = n_2$ -ig kiszámítható sőt még G^n -re is becslést készíthetünk.

Valójában nem kell elkövetnünk túl nagy hibát, ha a következő képletben

$$G^n = \frac{\sum_i f_i^n P_i^n}{\sum_i f_i^n},$$

egymás után elvégezzük a következő behelyettesítéseket:

– az f_i^n súlyozási arányszámokat az utolsó ismert év arányszámaival, amit jelöljünk n_2 -vel;

– a P_i^n létszámadatokat az n_2 év átlagos kormegoszlásából levezetett létszámadatokkal, *figyelmelen kívül hagyva a halandóságot és a nemzetközi vándorlást az n és n_2 év közepe között*, vagyis P_i^n -t helyettesítve $P_{i+n_2-n}^{n_2}$ -el (az n -i évben született női népesség létszáma, amit n év közepe helyett n_2 év közepén regisztráltak, amikor életkoruk $n_2 - (n-i) = i + n_2 - n$ és nem i).

G^n közelítő értéke amit \hat{G}^n -nel jelölünk ilyen körülmények között:

$$\hat{G}^n = \frac{\sum_i f_i^{n_2} P_{i+n_2-n}^{n_2}}{\sum_i f_i^{n_2}}, \quad n > n_2.$$

Felhívjuk a figyelmet a \hat{G}^n becslésből eredő relatív eltérésre³ a pontos G^n értékhez való viszonyára:

$$B^n = \frac{\hat{G}^n}{G^n} = \frac{\sum_i f_i^{n_2} P_{i+n_2-n}^{n_2}}{\sum_i f_i^{n_2}} \times \frac{\sum_i f_i^n}{\sum_i f_i^n P_i^n}.$$

A B^n eltérés, amelynek értéke $n = n_2$ esetében 1, két B_1^n és B_2^n szorzótényezőre bontható.

³Pontosan megfogalmazva, amikor G^n -ből becsljük \hat{G}^n -t az elkövetett hiba a B^n és az egység közötti különbség: $B^n - 1$.

$$B_1^n = \frac{\sum_i f_i^n P_{i+n_2-n}^{n_2}}{\sum_i f_i^n} \times \frac{\sum_i f_i^n}{\sum_i f_i^n P_i^n} = \frac{\sum_i f_i^n P_{i+n_2-n}^{n_2}}{\sum_i f_i^n P_i^n}$$

$$B_2^n = \frac{\sum_i f_i^{n_2} P_{i+n_2-n}^{n_2}}{\sum_i f_i^{n_2}} \times \frac{\sum_i f_i^n}{\sum_i f_i^n P_{i+n_2-n}^{n_2}}$$

és $B^n = B_1^n \times B_2^n$.

Abban a képletben, ahol az arányok pontosak (f_i^n), de a női létszám adatok nem ($P_{i+n_2-n}^{n_2}$ helyett), a B_i^n eltérés az n_2 év közepétől az n év közepéig előfordult halandóságnak és a nemzetközi vándorlási különbözetnek a B^n össz-eltéréshez történő hozzájárulását méri. Pontosabban, a B_1^n értéke $n = n_2$ esetében 1, és 1-től való eltérése úgy változik, mint a termékeny korú női lakosságot érintő elhalálozások számában és a külső vándorlási különbözetben levő különbségek:

$$B_i^n - 1 = \frac{\sum_i f_i^n (P_{i+n_2-n}^{n_2} - P_1^n)}{\sum_i f_i^n P_i^n} = \frac{\sum_i f_i^n (D_{n-i}^{n_2, n} - S_{n-i}^{n_2, n})}{\sum_i f_i^n P_i^n},$$

ahol $D_{n-1}^{n_2, n}$ és $S_{n-1}^{n_2, n}$ az elhalálozások, ill. a migrációs különbözet számát jelzik az n_2 és n év közepe közötti időszakban, az $n-i$ évben született női generációra vonatkozóan. Ha a mortalitás és a vándorlási különbözet az évek folyamán észrevehetően állandó, a B_1^n közel egyenes arányban változik n -nel, ugyanis itt az n_2 év óta *kumulálódó* hatásról van szó; B_1^n értékei tehát csökkenőek, ha a termékeny korcsoportokban a bevándorlás átlagosan meghaladja a kivándorlás és mortalitás összegét (pl. Franciaország és NSZK a hetvenes évek közepéig) és növekvő az ellenkező esetben (pl. Anglia-Wales és Magyarország).

A B_i^n eltérés, amelynek értéke ugyancsak 1 ha $n = n_2$ egyszerre következik a termékeny korú nők korpiramisának formájából és a transzverzális termékenységi naptár változásaiából. Valójában a B_2^n ugyanazon $P_{i+n_2-n}^{n_2}$ létszámadatok két súlyozott középértéke arányának felel meg: az egyik, ahol a súlyozási együtthatók az $f_i^{n_2}$ arányok, míg a másik, ahol ezek az arányok az f_i^n -k.

Következésképpen, ha az n_2 évben a termékeny korú nők⁴ generációi azonos létszámúak minden korosztályban, a B_2^n eltérés mindig 1-nek felel meg.

Ugyanez a helyzet, ha az f_i^n termékenységi arányok egymással arányosan változnak, vagyis, ha az f_i^n/I^n arányok sorával meghatá-

⁴Pontosan fogalmazva, itt az n_2 évre vonatkozó létszám adatokról van szó, amelyek az n év folyamán termékeny korúakra vonatkoznak.

rozott transzverzális termékenységi naptár az évek folyamán változatlan. Ezért a B_2^n és 1 közötti különbséget az n_2 év folyamán termékeny korban levő női generációknak a transzverzális termékenységi naptárban beálló változásokkal kombinált eltérése adja. Ha például az n_2 időpontban a nők száma a kor növekedésével *csökken* (mert a születések száma 20–30 évvel korábban emelkedő jellegű volt), míg a transzverzális termékenységi naptár egy bizonyos *megfiatalodási irányban alakul* (a termékenység jelentős csökkenése a magasabb beosztásokban például az anyasági kor csökkenéséhez vezet), akkor B_2^n kisebb lesz mint 1, ha n nagyobb mint n_2 és ezért n függvényében csökken.

A B_1^n , B_2^n és B^n eltérések, amelyek $n = n_2$ esetén 1-nek felelnek meg, kiszámíthatók minden olyan n évre, amelyik kisebb mint n_2 , probléma azonban, hogy az n_2 évig megfigyelt tényleges alakulásuk alapján hogyan történjék grafikus extrapolációjuk az n_2 éven túli időre.

Az I. ábrával illusztrált 1. táblán látható a fejlődés alakulása 1971 óta, és a három eltérés extrapolációja $n = 1983$ -ig Magyarországra, Anglia-Wales-re, Franciaországra és a Német Szövetségi Köztársaságra vonatkozóan (ahol $n_2 = 1979$).

A Magyarországra vonatkozó B_1^n görbe olyan országokra utal, ahol a nemzetközi vándorlás megközelítően nulla: a B_1^n eltérés alakulását csak a mortalitás befolyásolja. Anglia-Wales B_1^n görbéje megfelel egy kivándorlási ország görbéjének (B_1^n növekedése), ahol a vándorlási különbség észrevehetően csökkent 1976 óta. A két másik ország B_1^n görbéje nettó bevándorlásról tanúskodik 1974-ig (NSZK), ill. 1975-ig (Franciaország).

A B_2^n görbe, amely enyhén emelkedő tendenciát mutat Anglia-Wales esetében, 1977–78-ban éri el tetőpontját; Franciaországban 1974 óta csökkent, míg az NSZK-ban növekszik — miután 1974-ben elérte a minimumot. Magyarországon 1974 óta csökken és valószínűleg 1979-ben érte el a minimumot. Az eltérő fejlődés mindegyik országnál összefügg a megfelelő kormegoszlással és a transzverzális termékenységi naptárak alakulásával.⁵

⁵Magyarországon a transzverzális termékenységi naptár 1971 és 1975 között stabil, ezután fiatalodó képet mutat, amennyiben az anyák átlagos életkora az 1975-ös 25,3 évről 24,6 évre változott. A másik három országban az anyák átlagos életkora ugyanabban az időszakban előbb csökken, majd növekszik. A fordulat 1974-ben állt be Anglia-Wales-ben (az anyák átlagos életkora a gyermekek születésekor 25,9 év) és az NSZK-ban (26,7 év), majd 1977-ben Franciaországban (26,5 év). 1978 és 1979 között az anyák átlagos életkora 0,11 évvel emelkedett a három országban, míg Magyarországon 0,14 évvel csökkent. Ezzel a fejlődéssel párhuzamosan a transzverzális termékenységi naptár egyre inkább az átlag kor körül koncentráldódik: az anyák korának szóródása 1971 és 1979 között 0,16 évvel csökkent Magyarországon 0,39 évvel Anglia-Wales-ben, 0,63 évvel Franciaországban és 0,84 évvel az NSZK-ban, ami 3, 7, 11 és 14 százaléknak felel meg 8 év alatt. Jelentős tény, hogy míg 1971-ben az anyák korának szóródása fokozatosan emelkedett 5,3-ról (Magyarország) 6,0 évre (NSZK), addig 1975-ben ezek a szóródások 5,07 és 5,17 között alakultak.

Szembetűnő, hogy az 1983-as évre várhatóan a B^n az egységtől kevesebb mint 1 százalékkal tér el (nagyon közel lesz az 1-hez Anglia-Wales esetében, 0,2 százalékkal tér el az egységtől Franciaország esetében, 0,4 százalékkal az NSZK és 0,7 százalékkal Magyarország esetében).

Magyarországon a teljes termékenységi korba jutása az 1941 és 1962 között született női generációknak, melyek száma 1954-ig növekvő volt, majd csökkeni kezdett, először a G^n átlagos taglétszám növekedését eredményezte (+1,9% 1971—1979-ig) ez a növekedés fokozatosan mérséklődött és 1976-ban G^n elérte a maximumát; majd gyors ütemben csökken (−2,6% 1981—1983-ig). Anglia-Wales-ben a termékenykorú női generációk átlagos létszáma 1973 és 1979 között csekély emelkedést mutat (+0,4% évenként), majd erőteljesebben emelkedik 1979 és 1983 között (+0,9% évenként) mivel az 1955 és 1964 között született növekvő számú női generációk termékeny korba lépnek.

Franciaországban 1971 körül igen erős a fejlődés (+2,8% 1971—1972-ig), ugyanis jelentős a különbség a háború előtti és a háború utáni születésszám között; ez a fejlődés fokozatosan lassul, mégpedig aszerint ahogy a háború után született generációk egyre nagyobb arányban lépnek a termékeny korba (+0,9% 1977—1978, +0,3% 1982—1983 között).

A Német Szövetségi Köztársaságban 1974-ig növekedés tapasztalható (+0,8%, évente 1971—1973-ig), amit 1976-ig enyhe csökkenés követ (oka: az 1934 és 1942 között született, viszonylag nagyszámú generációk öregedése), majd újra erős növekedés következik (+1,4% 1982 és 1983 között), amely az 1955 és 1964 közötti születésszám növekedéssel függ össze.

A B^n eltérése az 1-től az a relatív hiba, amit akkor követünk el, amikor a G^n -t és következőképpen az I^n -t becsüljük meg (amikor eltekintünk az N^n összes születésszám esetében esetleg elkövetett tévedéstől): ez a hiba azonban meglehetősen jelentéktelen⁶ és megelégedhetünk azzal, ha G^n -t a következő képlettel becsüljük:

$$\hat{G}^n = \frac{\sum_i f_i^{n_2} P_{i+n_2-n}^{n_2}}{\sum_i f_i^{n_2}}$$

a javított becslés helyett; ami persze még ideálisabb volna:

⁶Ha az I^n két gyermek/nő nagyságrendben van, a G^n -ben előforduló egy százalékos hiba következménye az I^n -ben 0,02 gyermek/nő.

$$\hat{G}^n = \frac{\hat{G}^n}{\hat{B}^n}, \quad n > n_2$$

ahol \hat{B}^n a B_1^n és B_2^n görbék grafikus extrapolációiból következtetett teljes eltérés az n_2 éven túl.

Ezek az extrapolációk természetesen csak akkor érvényesek, ha az az időszak, amelyre vonatkozóan a B_1^n és B_2^n eltéréseket kiszámítottuk, statisztikai szempontból homogén. Különösen a felhasznált P_i^n létszámadatokat kell ugyanarra a népszámlálásra alapozni.

Ha egy új népszámlálás adatait használjuk fel, célszerű a P_i^n korpiramist, valamint az f_i^n termékenységi arányt újra kiszámítani a két népszámlálás közti időszakra, miután ennek hiányában törést tapasztalnánk a B_1^n és B_2^n sorok folyamatosságában, ami bizonytalanná tenné az extrapolációt. Helyesebb tehát megelégedni a \hat{G}^n becslésével.

A \hat{B}^n teljes eltérés becslése n_2 éven túl a termékeny korú női generációk átlagos létszámának éves sorait eredményezi (G^n n_2 évig kiszámítva, ezután \hat{G}^n -t következtetve a \hat{B}^n extrapolációból).

A 2. sz. táblázat, amelyet a II. sz. ábra illusztrál, ezt a sort értékeli a négy vizsgált országban. Megállapítható, hogy a termékeny korú női generációk átlagos létszáma az 1971–1983 közötti időszakban – az 1935–1965 közötti időszak születési arányát tükrözve – országoként igen erősen különbözött.

A III. sz. ábrán szemléltetjük a női létszám adatokat generációk szerint 1979. január 1-nek (Magyarország, Franciaország és NSZK) vagy 1979. június 30-nak megfelelően (Anglia-Wales) és ismertetjük a G^n középátlag görbéjét 1971-től 1983-ig.⁷

Magyarországon a teljes termékenységi korba jutása az 1941 és 1962 között született női generációknak, melyek száma 1954-ig növekvő volt, majd csökkenni kezdett, először a G^n átlagos taglétszám növekedését eredményezte (+1,9% 1971–1979-ig) ez a növekedés fokozatosan mérséklődött és 1976-ban G^n elérte a maximumát; majd

⁷A G^n értékét összefüggésbe hoztuk az $n-x_n$ generációval, ahol x^n az f_i^n termékenységi arányból következtetett átlagos szülési kor:

$$\bar{x}_n = \frac{\sum_i if_i^n}{\sum_i f_i^n} = \frac{\sum_i if_i^n}{I^n}.$$

gyors ütemben csökken ($-2,6\%$ 1981—1983-ig) Anglia-Wales-ben a termékeny korú női generációk átlagos létszáma 1973 és 1979 között csekély emelkedést mutat ($+0,4\%$ évenként), majd erőteljesebben emelkedik 1979 és 1983 között ($+0,9\%$ évenként), mivel az 1955 és 1964 között született növekvő számú női generációk termékeny korba lépnek.

Franciaországban 1971-ig igen erős a fejlődés ($+2,8\%$ 1971—1972-ig) ugyanis jelentős a különbség a háború előtti és a háború utáni születésszám között, ez a fejlődés fokozatosan lassul, mégpedig aszerint, ahogy a háború után született generációk egyre nagyobb arányban lépnek a termékenykorba ($+0,9\%$ 1977—1978, $+0,3\%$ 1982—1983 között).

A Német Szövetségi Köztársaságban 1974-ig növekedés tapasztalható ($+0,8\%$ évente 1971—1973-ig), amit 1976-ig enyhe csökkenés követ (oka: az 1934 és 1942 között született, viszonylag nagyszámú generációk öregedése), majd újra erős növekedés következik ($+1,4\%$ 1982 és 1983 között, amely az 1955 és 1964 közötti születésszám növekedéssel függ össze. 1980-ban a termékeny korú női generációk átlagos létszáma 426 700 az NSZK-ban, 407 600 Franciaországban, 345 000 Anglia-Wales-ben és 78 100 Magyarországon. Egy év alatt (1980—81) 5 200 fővel, vagyis 1,2 százalékkal fog emelkedni az NSZK-ban, 2 800 fővel, vagyis 0,8 százalékkal Anglia-Wales-ben, 2 000 fővel, vagyis 0,5 százalékkal Franciaországban, míg 2 000 fővel csökken Magyarországon ($-2,6$). Ezek azok a relatív változások, amelyeket az éves születésszámokban észlelnénk, ha a teljes termékenységi arányszám változatlan maradna 1980—81-ben: a női kormegoszlás változása 7 500 egységgel járul hozzá a születések évi számához az NSZK-ban, 5 400-zal Anglia-Wales-ben, 3 800-zal Franciaországban, de ugyanakkor Magyarországon 3 800 egységgel csökkenti.

3. Azoknak a nevezőknek a becslése, amelyek lehetővé teszik a havi bázisú teljes termékenységi arányszámok kiszámítását

A termékenykorú női generációk átlagos létszáma a G^n , az a nevező, amit a születések éves számánál alkalmazunk, hogy megkapjuk a megfelelő éves teljes termékenységi arányszámot. Hogy ezekből az éves nevezőkből egy sor havi nevezőt nyerjünk, a G^n átlag tizenkettő részét kell figyelembe vennünk és egyúttal az értékeket havi bázison

kell interpolálnunk, nem hagyva figyelmen kívül, hogy minden év középső hónapja június és július között van. A havonkénti interpoláció megvalósítható az egyenes szakasz leolvasásával, ami az adott hónapot közrefogó két egymást követő év középpontja határoz meg.

Mi azonban inkább egy 12 fokú polinomot állítottunk össze, amely érinti az 1971-től 1983-ig terjedő éveknek megfelelő 13 középpontot. Ezzel a polinommal, amelyet *Fischer* orthogonális polinom⁸-módszerével nyertünk, jobban kiszámítható a G^n görbéje, mint az egyenes szakaszok váltakozásával. Eközben az összeállítási periodus szélsőségeiből a polinom regisztrálja a felesleges kilengéseket.

Ezért hosszabbítottuk meg a G^n extrapolációját 1983-ig: 1981 közepéig a havi interpolációkat magából az összeállított polinom leolvasásából nyerjük. A két, két és fél éves periodusra, amelyek a teljes összeállítási periodus végén helyezkednek el (1971 januártól 1973 közepéig; 1981 közepétől 1983 decemberig) az interpolációt azoknak az egyenes szakaszoknak leolvasása útján hajtottuk végre, amelyek érintik a megfelelő éves középpontokat. Ezzel az eljárással megkapjuk az 1971. január és 1983. december közötti havi nevezőket.

B. A születések abszolút számának havonkénti kronológikus sora és a születések időszakos változásainak korrekciója

A havonkénti élveszületések száma a négy országban többé-kevésbé jellegzetes időszakos fluktuációt mutat (IV. sz. ábra), minimum értékkel az év végén (november vagy december) és maximummal február és szeptember között. A legnagyobb mérvű a fluktuáció Franciaországban, hangsúlyozott maximummal májusban.

Az 1971 januárja óta megfigyelt havonkénti élveszületés – számsorok időszakos változásainál korrekciós módszert alkalmaztunk.

Először is korrigáltuk a nyers adatokat, hogy ne csak a születések számát, hanem a különböző napok szerinti megoszlást (hétfői születések száma, keddi születések száma stb.) figyelembe vegyük. A születések ritmusának hetenkénti hullámzása havonkénti fluktuációhoz vezet évről-évre, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni sem a kifejezetten időszakos fluktuációk, sem az éves változások vizsgálata

⁸Ha 1971 januárját $t = 1$ -el jelöljük, 1971 februárja $t = 2$ és így tovább, akkor $t = 156$ felel meg 1983 decemberének, a polinom az abszcissa $6,5; 18,5; 30,5; \dots; 150,5$, pontjain halad át.

során. Anglia-Wales és Franciaország esetében a születések napok szerinti ritmusáról a hetvenes évtizedből rendelkezünk adatokkal.⁹

Az NSZK vonatkozásában megkaptuk ugyanazokat a naponkénti együtthatókat, mint Anglia-Wales esetében.¹⁰ Magyarország esetében, az egységgel azonos naponkénti együtthatókból választottunk.¹¹ Az így korrigált havonkénti születésszámnak a következő képlet felel meg:

$$\bar{x}_t = \frac{365,25}{12} \frac{N_t}{\sum_{k=1}^7 n_t^k a^k}$$

ahol n_t^1, n_t^2 stb. a hétfők, keddek stb. száma a t hónapon belül, ahol a^1, a^2 stb. a hétfők, keddek stb. naponkénti együtthatói az 1970-es évtizedben és ahol N_t a t hónap élveszületéseinek abszolút száma. A kapott a^k együtthatók a 3. sz. táblázatban szerepelnek.

A hónap napok szerinti összetételével korrigált élveszületések számánál az itt következő módszert alkalmaztuk az időszakos változások kiküszöbölésére:

a) Gondoljunk például egy ötéves időszakra, ami 1971 januártól 1975 decemberig tart. Legyen a t hónap születésszáma x_t vagy x_{ij} , $t = 1$ megfelel 1971 januárnak, $i = 1$ az 1971-es évnak és $j = 1$ a január hónapnak ($t = 1$ -től 60-ig, $i = 1$ -től 5-ig és $j = 1$ -től 12-ig). Tételezzük fel, hogy a vizsgált 5 éves periódus folyamán az időszakos helyzet megfelel a szorzással kifejezett *állandó* időszakos együtthatóknak:

$$x_{it} = c_j f_{ij} + \varepsilon_{ij},$$

ahol f_{ij} az i, j valamilyen a priori függvénye, amely az időszakon kívüli *változást* jelzi, és ahol ε_{ij} egy enyhe amplitudójú véletlen, amely az esetleges fluktuációt jelöli és ahol a tizenkét c_j időszakos együtthatónak az átlaga a:

$$\bar{c} = \frac{1}{12} \sum_{j=1}^7 c_j = 1$$

kifejezéssel írható le.

⁹G. Calot: A születések naponkénti ingadozása a hét napjain belül – a Population c. lapban 1981-ben megjelenő közlemény.

¹⁰Bebizonyítottuk, hogy ez a szokás csak kismértékben befolyásolja a kapott eredményeket (az időszakos együtthatókat éppúgy, mint az időszakos változások javított értékeit illetően).

¹¹Ha a^k értékét 1-re vesszük bármilyen legyen is k , amit Magyarország esetében tettünk akkor x_t a hónap napjaival korrigált születések száma (vagyis 28-al, 29-el, 30-al vagy 31-el, az év hónapjainak megfelelően).

Az f_{ij} és c_j becslési módszere ismétléses. Tételezzük fel, hogy a k -edik ismétléskor rendelkezünk az időszakon kívüli f_{ij}^k becslésével, ahol (i, j) az 1971 júliustól az 1975 júniusig változó (ez a periódus négy januárt, négy februárt stb. tartalmaz).

A $k+1$ ismétlés, melynek során elkészítjük az f_{ij}^{k+1} becslést eredményező időszakos együttható c_j^{k+1} becslését, a következő a_1 -től a_5 -ig jelzett szakaszokat foglalja magában:

a_1 . Meghatározzuk az *időszakos arányokat* r_{ij}^{k+1} :

$$r_{ij}^{k+1} = \frac{x_{ij}}{f_{ij}^k}.$$

a_2 . Az \hat{r}_j^{k+1} középaránnyal *összefoglaljuk* azt a négy r_{ij}^{k+1} időszakos arányt, amelyek ugyanarra a j hónapra vonatkoznak (azaz fokozatosan eltávolítjuk a négy r_{ij}^{k+1} arányból a legnagyobbat és a legkisebbet és kiszámítjuk a fennmaradó két arány felét).

a_3 . *Szabványosítjuk* a 12 \hat{r}_j^{k+1} középarányt kivonva mindegyikből egy állandót, úgy hogy a nyert átlag 1-nek feleljen meg, ezáltal létrejön a $k+1$ -edik ismétlésből nyert tizenkét *időszakos együttható*:

$$c_j^{k+1} = \hat{r}_j^{k+1} - \frac{1}{12} \sum_{j=1}^{12} (\hat{r}_j^{k+1} - 12).$$

a_4 . Elkészítjük a $k+1$ -edik ismétlésből nyert *nem-időszakosított* sort:

$$\hat{x}_{ij}^{k+1} = \frac{x_{ij}}{c_j^{k+1}}.$$

a_5 . Kiegyenlítjük ezt a nem-időszakosított középén elhelyezett sort öt hónap mozgó átlagával, ami a $k+1$ -edik ismétlés után az időszakon kívüli becslését adja:

$$f_t^{k+1} = \frac{1}{5} \sum_{u=2}^5 \hat{x}_{t+u}^{k+1}.$$

Ezt a konvergens ismétléses eljárást 31-szer végezzük el az időszakon kívüli első f_t^1 becslésből kiindulva, amit viszont a tizenkét hónap kezdő sora középén elhelyezett mozgó átlaga ad; a mobil átlagok sora az 1971 júliustól 1975 júniusig terjedő időszakra vonatkozik:

$$f_t^1 = \frac{1}{24} \left(\sum_{u=6}^5 x_{t+u} + \sum_{u=5}^6 x_{t+u} \right).$$

Az utolsó ismétlés végeztével megkapjuk a tizenkét c_j^{32} időszakos együtthatót, melyekről elismerhetjük, hogy a számítás tárgyát

képező ötéves időszak középső évére vonatkoznak; azaz a vizsgált 1971—75-ig terjedő ötéves időszak példájában az 1973-as középső évre.

Más szavakkal, nincs szükségünk az x_{ii}^{32} becslésekre (nem-időszakosított értékek) és az f_{ii}^{32} becslésekre (öt hónap közepén elhelyezett mozgó átlaga), hanem csak az 1973-as év 12 hónapjának megfelelő értékekre.

b) Ezt az ismétléses eljárást folyamatosan alkalmaztuk hét ötéves időszakra: 1969—73 (ebből nyertük az 1971-es évre vonatkozó eredményeket), 1970—74, 1974—79 (innen kaptuk az 1977-re vonatkozó eredményeket).

Valóban az élveszületések számának havi sorából, végleges formában az utolsó ismert elemek 1979-re vonatkoznak mind a négy országban. Így az időszakos együtthatók nem-időszakosított sorával 1977-ig rendelkezünk.

Az ily módon kidolgozott időszakos együtthatók 1971—1977 évekre vonatkozó mozgásait az V., VI./a-tól VI./d-ig ábrák és a 4. sz. táblázat mutatja be.

A születések számának időszakos helyzete (V. ábra) érezhetően hasonló Magyarországon, Anglia-Wales-ben és az NSZK-ban, amennyiben az időszakos együtthatók a februártól szeptemberig tartó időszakban magasabbak az egységnél (1), a születések száma pedig novemberben vagy decemberben a legalacsonyabb. Az NSZK-ban az időszakos együtthatók februártól szeptemberig kismértékben eltérnek egymástól, míg Anglia-Wales-ben két relatív maximum észlelhető márciusban és szeptemberben. Magyarországon az 1977-es időszakos együtthatók értéke közel van az 1,06-hoz május és július között, míg márciusban, áprilisban, augusztusban és szeptemberben 1,02 ez az érték: a születések számának csökkenése októbertől decemberig kissé erősebb, mint Anglia-Walesban és az NSZK-ban. Az időszakos jelleg Franciaországban messze a leghangsúlyosabb egy májusi csúcsponttal (közel 10 százalékkal több a születés, mint az év többi hónapjainak átlagában) és minimum értékkel novemberben.

Az időszakos helyzet kismértékben de érezhetően módosult a hetvenes években (VI./a-tól VI./d-ig ábrák). Anglia-Wales-ben és az NSZK-ban a változások elég jól összevethetők: az időszakos együtthatók emelkednek augusztustól októberig (különösen szeptemberben), csökkennek az első negyedévben Anglia-Wales-ben, és márciustól júniusig az NSZK-ban. Magyarországon az időszakos együttható szabályos emelkedése ugyancsak megfigyelhető szeptemberben, de a többi hónapok alakulása eltérő. Az együtthatók márciustól júniusig 1971—73

között és 1974-ben csökkennek, majd emelkednek (különösen a májusi), az augusztusi és decemberi érték változó, előbb magas, majd alacsony. Franciaországban az időszakos együtthatók novembertől márciusig csökkennek (különösen januárban), míg májustól júliusig emelkednek és augusztusban a legmagasabbak. Ebből adódik az időszakos jelleg folyamatosságának hangsúlyozottabb volta Franciaország esetében, noha a négy vizsgált ország közül itt mutatkoznak a legnagyobb különbségek.

Ezek az időszakos jellegről szóló eredmények és időbeni változásuk megérdemelné egy elemzést, amire itt nincs módunk. Nem fér kétség ahhoz, hogy az itt feltárt különbségek hátterében az egyes országok szociológiai tényezői játszanak szerepet. Különösen a francia adatok mutatnak nagyon nyilvánvalóan a nyári szabadságolások ritmusára, ami rányomja bélyegét Franciaország társadalmi és gazdasági életére. Ugyanebből a megfontolásból kiindulva, a téli szabadság hatását kell-e látnunk az időszakos együttható szeptemberi emelkedésében Magyarországon, a szeptember-októberi emelkedésben Anglia-Wales-ben és az NSZK-ban? Egy mélyrehatóbb vizsgálat hiányában itt megelégszünk a kérdés felvetéssel anélkül, hogy megpróbálnánk válaszolni.

Az időszakos együtthatók korrekciója a legutóbbi időszakokra:

Az itt bemutatott módszertan – amely egy ötévenkénti állandó időszakos együttható modelljén alapul – az 1971-től 1977-ig terjedő évekre az időszakos együtthatók korrigált sorát az 1971–77-es periódusra pedig az öt hónapra vonatkozó középpontba helyezett mozgó átlagát adja.

Ezt kiegyenlíthetjük, majd extrapolálhatjuk az 1977 utáni időszakokra is. Mivel azonban a görbék alakulása meglehetősen egyenetlen (VI./a-tól VI./d-ig ábrák), inkább utólag „befagyasztottuk” 1977-tel, állandónak tételezve fel az időszakos együtthatókat és az 1975–79-re vonatkozó becsléseket, amelyekre vonatkozóan végleges adatokkal rendelkezünk: *egészen a legutóbbi ideiglenes megfigyelésig az időszakos változások korrekcióját az időszakos együtthatók segítségével végeztük el, amelyeket állandónak tételeztünk fel és az utolsó olyan ötéves időszakra vonatkozóan becsültünk, melyekről végleges havonkénti adataink vannak.* Ebből következik, hogy az időszakos változásokkal korrigált aggregált havi indikátorokat az 1978-as és az azt követő évekre vonatkozóan folyamatosan felül kell vizsgálnunk mindaddig, amíg nem rendelkezünk az 1980-as, 1981-es stb. havonkénti születések pontos számával.

C. Eredmények

A VII. és VIII. sz. ábrákban a születések számának nem-időszakosított sorai és az ebből nyert teljes termékenységi arányszámok szerepelnek; mindegyik nem-időszakosított görbét a megfelelő öthavi középpontba helyezett mozgó átlag kíséri.

Az előzetes adatokat, amelyeket az ugyancsak előzetes havonkénti élveszületések számából nyertünk, szaggatott vonallal jelöljük. Az éves értékeket az év közepéhez vonatkoztatott pont jelzi. A VII. sz. ábrán, ahol a havonkénti adatok szerepelnek (vagy 12-vel elosztott éves adatok) két lépték szerepel: az egyikhez éves adatok, ami sokkal megszokottabb, a másikhoz a havonkénti adatok járulnak.

A VIII. sz. ábra, amelynek 1979-re és 1980-ra vonatkozó részeit az 5/a-tól 5/d-ig táblázatokból vettük, a munkánk eredményét mutatja be.

Magyarországon a teljes termékenységi arányszám igen erőteljes stabilitást mutat az 1971—72—73-as években, amikor egy nőre 1,93 gyermek jutott évente. 1975 decemberétől 1974 októberéig az arányszám erőteljes növekedése tapasztalható, elérve az egy nőre jutó 2,46 gyermeket 1974. októberében (+0,56 gyermek/nő, vagyis 30% egy éven belül). Ez a tény kétségkívül a magyar kormány 1973-as intézkedéseinek következménye, amellyel elő kívánta mozdítani a termékenység növekedését. Egy kezdeti gyors visszaesés után (1975 márciustól decemberig), amikor az arányszám 2,44-ről 2,18 gyermek) nőre esett vissza, majd az 1974-es javulás fokozatos lanyhulásának lehettünk tanúi; az 1980-as arányszám minden bizonnyal 1,90 gyermek/nő körül fog mozogni, amely az 1971—73-as szintnek felel meg. Megjegyezzük, hogy a jelenlegi időszak relatív szabálytalanságot mutat, amely első ránézésre nem az időszakos változások korrekciójánál alkalmazott módszernek tudható be: az 1979 októbere és 1980 januárja közötti születésszám szaporulatot 1980 februárja és júliusa között azt kompenzáló hiány követi. Meg kell várnunk, amíg a végleges 1980-as (és 1981-es) adatok rendelkezésünkre állnak, hogy pontosabban tudjuk értékelni ezt a középtávú tendencia körüli fluktuációt.

Ami a három vizsgált Nyugat-Európai országot illeti, a VIII. sz. ábra arra enged következtetni, hogy a termékenység gyors csökkenésének időszaka, amely 1964-ben kezdődött, 1975 vége felé megszakadt Franciaországban (az akkori mutató 1,82 gyermek/nő) és egy évvel később Anglia—Walesben is 1977 végén a mutató 1,67 gyermek/nő értékét érve el. Az NSZK-ban az addig igen gyors termékenység-

csökkenés csak 1973 vége felé mutat lelassulást és valójában csak 1979 elején szakad meg; az arányszám elérte a rendkívül alacsony, 1,34 gyermek/nő szintet.

Anglia-Wales-ben a görbe meglehetősen rövid ideig változatlan, amit egy relatíve élénk fellendülés követ 1978 első negyedében; ez 1979 közepére 1,88 gyermek/nő arányszámot eredményez, vagyis másfél éven belül 12 százalékos emelkedést. 1979 közepétől 1980 közepéig az arányszám kevésbé ingadozó, de mégis enyhén emelkedő irányzatot mutat. Az 1980-as évre vonatkozó mutató várhatóan 1,90 gyermek/nő közelében lesz. Franciaországban 1975 vége óta ingadozó képet mutat az arányszám; az 1976 közepe és 1977 közepe közötti időszakban észlelt enyhe emelkedést egy ugyanolyan mérvű visszaesés követte 1977 közepétől 1978 közepéig. Újabb emelkedés körvonalazódik ki 1978 közepétől 1979 közepéig, amely erősödik 1979 második felében, de megszakad 1980 első felében; 1980 harmadik negyedéve mindenesetre újabb enyhe emelkedést mutat. Az 1980-as év egészét tekintve, az arányszám megközelítheti az 1,95 gyermek/nő értékét.

A Német Szövetségi Köztársaságban 15 év után 1979 az emelkedés (noha elég enyhe) első éve (1,34 gyermek/nő 1979 januárjában, 1,39 az év decemberében). Úgy tűnik, hogy ez az irányzat folytatódik 1980 első felében. Amennyiben a tendencia megerősödik, az 1980-as év mutatója megközelítheti az 1976 évit (1,46 gyermek/nő).

D. Következtetések és áttekintés

Az alapelv, amelyre a jelen dolgozatban bemutatott módszertan épül, egyáltalában nem eredeti: hasonlít ahhoz a „súlyozott átlag”-nak nevezett módszerhez, amelyet *Corrado Gini* 1933 óta alkalmaz az egy házasságra jutó átlagos gyermekszám értékeléséhez,¹² vagy amelyet *Louis Henry* 1952-ben a válások gyakoriságának mérésére alkalmazott.¹³ Mi csak annyit tettünk, hogy összekapcsoltuk a relatív eltérés fogalmát, figyelembevétel a termékeny korú nők középatlagának extrapolációját, interpoláltuk ezt a havi bázisú átlagos létszámot és az eredményt felhasználtuk az időszakos változások korrigált havi születéssoraiban.

¹²*Corrado Gini*: Módszer az egy házasságra jutó gyermekek számának meghatározásához. *Revue de l'Institut International de Statistique*, 1933, No. 1. pp. 56–60.

¹³*Louis Henry*: A válások gyakoriságának mérése. *Population*, 1952, No. 2. pp. 269–271.

Charlotte Höhn (a Statistisches Bundesamt munkatársa), *Klinger András* (Központi Statisztikai Hivatal) és *Jean Thompson* (Office of Population Censuses and Surveys) hatékony és baráti együttműködésének – mivel rendelkezésünkre bocsátottak néhány nem-publikált adatot –, valamint *Robert Nadot* (Institut National d'Études Démographiques) számítástechnikai közreműködésének köszönhető, hogy el tudtuk végezni ezeket a számításokat a négy ország – köztük Magyarország – vonatkozásában.

Célunk az, hogy évente egy alkalommal – vagy esetleg gyakrabban készüljön el és esetleg kerüljön közlésre a VIII. sz. ábrán bemutatott rendezett adatok sora. De azt is szeretnénk, ha más európai országok is csatlakoznának ehhez a kis induló csoporthoz olyan formában, hogy rendszeresen tájékoztatást adnánk egy megfelelő szótár segítségével a termékenység rövidtávú alakulásáról. Az utóbbi tizenöt év eseményei rámutattak arra, hogy mely ponton hasonlítható össze az európai országok termékenységének alakulása. Egy adott országban észlelt fluktuáció nagyobb jelentőséget kap, ha hasonló ingadozások tapasztalhatók szomszédos országokban is. Vajon az összehasonlító elemzés, ami a természettudományok kísérletezését helyettesíti, nem az egyik leg-hatékonyabb megközelítési mód-e a humán tudományok területén a demográfiai jelenségek felismeréséhez és megértéséhez?

1. A B_1^n , B_2^n és B^n eltérések alakulása 1971 és 1979 között és az eltérések extrapolációja 1983-ig
Magyarország, Anglia—Wales, Franciaország és az NSZK vonatkozásában ($n_2 = 1979$)

*Динамика разниц B_1^n , B_2^n и B^n в период 1970—1979 гг. и экстраполяция
разниц до 1983 г. относительно Венгрии, Англии и Уэльса, Франции
и Федеративной Республики Германии ($n_2 = 1979$ г.)*

*Development of the differences B_1^n , B_2^n and B^n in the 1971—1979 period
and extrapolation of the differences till 1983
for Hungary, England and Wales, France and the GFR ($n_2 = 1979$)*

Év	Magyarország			Anglia—Wales			Franciaország			Német Szövetségi Köztársaság		
	B_1^n	B_2^n	B^n	B_1^n	B_2^n	B^n	B_1^n	B_2^n	B^n	B_1^n	B_2^n	B^n
1971	0,9931	1,0124	1,0054	0,9862	0,9964	0,9826	1,0028	0,9978	1,0005	1,0143	0,9987	1,0130
1972	0,9942	1,0127	1,0069	0,9874	0,9977	0,9851	1,0013	0,9999	1,0012	1,0060	0,9947	1,0007
1973	0,9953	1,0118	1,0070	0,9884	0,9980	0,9863	1,0002	1,0029	1,0031	0,9970	0,9929	0,9999
1974	0,9962	1,0117	1,0078	0,9933	0,9988	0,9920	0,9990	1,0044	1,0034	0,9920	0,9926	0,9847
1975	0,9971	1,0093	1,0063	0,9971	0,9997	0,9968	0,9979	1,0042	1,0021	0,9950	0,9934	0,9885
1976	0,9979	1,0041	1,0020	0,9979	0,9998	0,9976	0,9979	1,0017	0,9996	1,0001	0,9946	0,9947
1977	0,9987	1,0020	1,0006	0,9989	1,0002	0,9991	0,9987	1,0003	0,9990	1,0023	0,9964	0,9987
1978	0,9993	1,0006	0,9999	0,9988	1,0003	0,9991	0,9994	1,0001	0,9995	1,0021	0,9983	1,0004
1979	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1980	1,0006	1,0002	1,0008	1,0006	0,9996	1,0002	1,0006	1,0000	1,0005	0,9993	1,0018	1,0011
1981	1,0012	1,0011	1,0023	1,0013	0,9990	1,0003	1,0011	1,0000	1,0011	0,9985	1,0036	1,0021
1982	1,0017	1,0028	1,0045	1,0019	0,9982	1,0001	1,0016	1,0001	1,0017	0,9978	1,0054	1,0032
1983	1,0022	1,0053	1,0074	1,0026	0,9971	0,9997	1,0020	1,0002	1,0022	0,9970	1,0072	1,0042

2. A születések abszolút számának (1), a teljes termékenységi arányszámnak (2)
és a termékeny korú nők átlagos létszámának (3) alakulása
Magyarországon, Anglia—Wales-ben, Franciaországban és az NSZK-ban 1971-től

*Динамика абсолютного числа рождений (1), коэффициента
общей плодовитости (2) и средней численности женщин в
плодовитом возрасте (3) в Венгрии, Англии и Уэльсе, Франции
и в ФРГ с 1971 г.*

*Absolute number of births (1), total fertility rate (2)
and average number of females of reproductive age (3)
in Hungary, England and Wales, France and the GFR from 1971 on*

Év	Magyarország			Anglia—Wales			Franciaország			Német Szövetségi Köztársaság		
	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)
n	N ⁿ	I ⁿ	G ⁿ	N ⁿ	I ⁿ	G ⁿ	N ⁿ	I ⁿ	G ⁿ	N ⁿ	I ⁿ	G ⁿ
1971	150 640	1,931	78 032	783 155	2,385	382 389	878 647	2,490	352 895	778 526	1,923	405 168
1972	153 265	1,928	79 500	725 440	2,186	331 903	875 093	2,412	362 744	701 214	1,718	408 195
1973	156 224	1,929	81 000	675 953	2,016	335 251	854 880	2,303	371 258	635 633	1,544	411 752
1974	186 288	2,270	82 052	639 885	1,903	336 334	799 217	2,107	379 281	626 373	1,513	414 095
1975	194 240	2,348	82 729	603 445	1,791	337 020	745 065	1,927	386 724	600 512	1,452	413 632
1976	185 405	2,233	83 018	584 270	1,726	338 560	720 395	1,831	393 555	602 851	1,459	413 149
1977	177 574	2,153	82 490	569 259	1,675	339 771	744 744	1,868	398 633	582 344	1,405	414 539
1978	168 160	2,065	81 417	596 418	1,748	341 301	737 062	1,832	402 335	576 468	1,381	417 539
1979	160 364	2,007	79 919	638 028	1,862	342 663	757 354	1,869	405 266	581 984	1,379	422 053
1980			78 158			344 964			407 647			426 695
1981			76 245			347 785			409 632			431 881
1982			74 359			351 140			411 233			437 621
1983			72 651			355 039			412 529			443 793

3. Az élveszületések naponkénti együtthatói
(az 1970-es évtizedre alkalmazható középértékek)

*Коэффициенты живорождений по дням
(средние значения, применяемые для декады 1970)*

Live birth rates by days (mean values for the 1970 decade)

Ország	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütör- tök	Péntek	Szom- bat	Vasár- nap
Magyarország	1	1	1	1	1	1	1
Anglia—Wales és az NSZK	0,96	1,05	1,08	1,08	1,08	0,95	0,80
Francia- ország	1,005	1,032	1,015	1,017	1,024	0,992	0,915

4. A havi időszakos együtthatók 1971-ben és 1977-ben
 Периодические коэффициенты по месяцам в 1971 и 1977 гг.
 Periodical rates by months in 1971 and 1977

Hónap	Magyarország		Anglia—Wales		Franciaország		Német Szövetségi Köztársaság	
	1971	1977	1971	1977	1971	1977	1971	1977
Január	0,965	0,967	0,985	0,963	0,977	0,946	0,994	0,998
Február	1,024	1,002	1,019	1,009	0,992	0,978	1,031	1,023
Március	1,057	1,026	1,064	1,041	1,020	1,002	1,043	1,021
Április	1,043	1,024	1,016	1,014	1,059	1,066	1,027	1,008
Május	1,050	1,065	1,029	1,032	1,078	1,115	1,028	1,025
Június	1,052	1,057	1,021	1,028	1,047	1,074	1,035	1,020
Július	1,058	1,059	1,011	1,015	1,023	1,040	1,023	1,025
Augusztus	1,009	1,023	0,984	0,999	0,967	0,980	0,974	0,997
Szeptember	0,992	1,022	1,007	1,045	0,982	0,974	0,993	1,035
Október	0,930	0,924	0,965	0,986	0,949	0,957	0,948	0,963
November	0,895	0,906	0,954	0,942	0,937	0,927	0,952	0,940
December	0,925	0,925	0,945	0,926	0,969	0,941	0,952	0,945
A 12 együttható szóródása	0,056	0,054	0,033	0,037	0,043	0,057	0,034	0,031

5. Magyarország.
A születések és a termékenység
Венгрия. Динамика рождений и
Hungary. Births and fertility

Év	Hónap	Havi születés szám	Tényező együttható figyelembe véve a hónapok napok szerinti összetételét*	Időszakos havonkénti együttható	Nem időszakos havi születés szám
	t	N ^t	a ^t	c ^t	f ^t = N ^t / a ^t c ^t
1979	Jan.	13 306	1,018	0,967	13 507
	Febr.	12 356	0,920	1,002	13 412
	Márc.	14 011	1,018	1,026	13 406
	Ápr.	13 598	0,986	1,024	13 467
	Máj.	14 514	1,018	1,065	13 387
	Jún.	13 889	0,986	1,057	13 332
	Júl.	14 018	1,018	1,059	12 997
	Aug.	13 627	1,018	1,023	13 076
	Szept.	13 101	0,986	1,022	13 009
	Okt.	12 828	1,018	0,924	13 625
	Nov.	12 522	0,986	0,906	14 017
	Dec.	12 594	1,018	0,925	13 374
1980	Jan.	12 956	1,018	0,967	13 152
	Febr.	11 889	0,953	1,002	12 460
	Márc.	12 668	1,018	1,026	12 121
	Ápr.	12 342	0,986	1,024	12 223
	Máj.	12 901	1,018	1,065	11 899
	Jún.	12 483	0,986	1,057	11 982
	Júl.	13 318	1,018	1,059	12 348
	Aug.	12 756	1,018	1,023	12 242
	Szept.	12 600	0,986	1,022	12 512
	Okt.	11 990	1,018	0,924	12 735
	Nov.		0,986	0,906	
	Dec.		1,018	0,925	
1981	Jan.		1,018	0,967	
	Febr.		0,920	1,002	
	Márc.		1,018	1,026	
	Ápr.		0,986	1,024	
	Máj.		1,018	1,065	
	Jún.		0,986	1,057	
	Júl.		1,018	1,059	
	Aug.		1,018	1,023	
	Szept.		0,986	1,022	
	Okt.		1,018	0,924	
	Nov.		0,986	0,906	
	Dec.		1,018	0,925	

* A hónap napok szerinti összetételének figyelembevételére szolgáló módosító együttható.

havonkénti alakulása 1979 óta
плодовитости по месяцам с 1979 г.
by months from 1979 on

Év	Hónap	Havonkénti nevező	Az időszakos változásokkal korrigált teljes termékenységi arányszám	mobil átlag 5 hónap alapján, középérték
	t	G ^t	I ^t = r ^t / G ^t	MM ₅ (I ^t)
1979	Jan.	6722	2,010	2,009
	Febr.	6711	1,999	2,013
	Márc.	6700	2,001	2,005
	Ápr.	6689	2,013	2,003
	Máj.	6677	2,005	1,994
	Jún.	6666	2,000	1,988
	Júl.	6654	1,953	1,980
	Aug.	6642	1,969	1,989
	Szept.	6630	1,962	2,013
	Okt.	6617	2,059	2,028
	Nov.	6605	2,122	2,034
	Dec.	6592	2,029	2,021
1980	Jan.	6579	1,999	1,980
	Febr.	6567	1,898	1,929
	Márc.	6554	1,849	1,888
	Ápr.	6541	1,869	1,856
	Máj.	6528	1,823	1,856
	Jún.	6515	1,839	1,863
	Júl.	6502	1,899	1,876
	Aug.	6488	1,887	1,906
	Szept.	6475	1,932	
	Okt.	6462	1,971	
	Nov.	6448		
	Dec.	6434		
1981	Jan.	6420		
	Febr.	6406		
	Márc.	6392		
	Ápr.	6377		
	Máj.	6362		
	Jún.	6347		
	Júl.	6332		
	Aug.	6318		
	Szept.	6304		
	Okt.	6289		
	Nov.	6275		
	Dec.	6261		

5/b Anglia—Wales.
A születések és a termékenység
Англия и Уэльс. Динамика рождений и
England and Wales. Births and fertility

Év	Hónap	Havi születés szám	Tényező együttható figyelembe véve a hónapok napok szerinti összetételét*	Időszakos havonkénti együttható	Nem időszakos havi születés szám
	t	N ^t	a ^t	c ^t	f ^t = N ^t / a ^t c ^t
1979	Jan.	51 402	1,021	0,963	52 271
	Febr.	48 553	0,920	1,009	52 319
	Márc.	56 224	1,022	1,041	52 828
	Ápr.	53 405	0,978	1,014	53 868
	Máj.	56 835	1,025	1,032	53 703
	Jún.	54 535	0,987	1,028	53 776
	Júl.	55 615	1,012	1,015	54 124
	Aug.	53 669	1,026	0,999	52 339
	Szept.	52 862	0,977	1,045	51 735
	Okt.	53 654	1,021	0,986	53 265
	Nov.	50 770	0,991	0,942	54 419
	Dec.	50 504	1,009	0,926	54 058
1980	Jan.	54 200	1,025	0,963	54 904
	Febr.	51 200	0,955	1,009	53 123
	Márc.	55 800	1,009	1,041	53 113
	Ápr.	55 000	0,990	1,014	54 796
	Máj.	58 500	1,022	1,032	55 454
	Jún.	55 500	0,978	1,028	55 224
	Júl.	57 000	1,025	1,015	54 761
	Aug.	56 000	1,013	0,999	55 339
	Szept.	55 000	0,986	1,045	53 361
	Okt.		1,026	0,986	
	Nov.		0,977	0,942	
	Dec.		1,021	0,926	
1981	Jan.		1,022	0,963	
	Febr.		0,920	1,009	
	Márc.		1,012	1,041	
	Ápr.		0,991	1,014	
	Máj.		1,013	1,032	
	Jún.		0,986	1,028	
	Júl.		1,026	1,015	
	Aug.		1,009	0,999	
	Szept.		0,990	1,045	
	Okt.		1,022	0,986	
	Nov.		0,978	0,942	
	Dec.		1,025	0,926	

* A hónap napok szerinti összetételének figyelembevételére szolgáló módosító együttható.

havonkénti alakulása 1979 óta
плодовитости по месяцам с 1979 г.
by months from 1979 on

Év	Hónap	Havonkénti nevező	Az időszakos változásokkal korrigált teljes termékenységi arányszám havi érték	mobilitás 5 hónap alapján, középérték
	t	G ^t	I ^t = f ^t / G ^t	MM ₅ (I ^t)
1979	Jan.	28 505	1,834	1,844
	Febr.	28 514	1,835	1,858
	Márc.	28 523	1,852	1,858
	Ápr.	28 532	1,888	1,868
	Máj.	28 541	1,882	1,880
	Jún.	28 550	1,884	1,876
	Júl.	28 560	1,895	1,861
	Aug.	28 571	1,832	1,857
	Szept.	28 582	1,810	1,861
	Okt.	28 595	1,863	1,859
	Nov.	28 608	1,902	1,876
	Dec.	28 622	1,889	1,885
1980	Jan.	28 638	1,917	1,883
	Febr.	28 655	1,854	1,884
	Márc.	28 674	1,852	1,893
	Ápr.	28 693	1,910	1,894
	Máj.	28 714	1,931	1,904
	Jún.	28 736	1,922	1,918
	Júl.	28 758	1,904	1,907
	Aug.	28 782	1,923	
	Szept.	28 805	1,853	
	Okt.	28 829		
	Nov.	28 852		
	Dec.	28 874		
1981	Jan.	28 895		
	Febr.	28 915		
	Márc.	28 934		
	Ápr.	28 950		
	Máj.	28 964		
	Jún.	28 977		
	Júl.	28 994		
	Aug.	29 017		
	Szept.	29 040		
	Okt.	29 064		
	Nov.	29 087		
	Dec.	29 110		

5/c Franciaország.
A születések és a termékenység
Франция. Динамика рождений и
France. Births and fertility

Év	Hónap	Havi születés szám	Tényező együttható figyelembe véve a hónapok napok szerinti összetételét*	Időszakos havonkénti együttható	Nem időszakos havi születés szám
	t	N ^t	a ^t	c ^t	f ^t = N ^t / a ^t c ^t
1979	Jan.	59 981	1,020	0,946	62 121
	Febr.	55 932	0,920	0,978	62 162
	Márc.	63 479	1,020	1,002	62 119
	Ápr.	66 351	0,983	1,066	63 318
	Máj.	70 959	1,025	1,115	62 373
	Jún.	65 426	0,986	1,074	61 784
	Júl.	66 988	1,017	1,040	63 361
	Aug.	62 044	1,020	0,980	62 058
	Szept.	60 918	0,983	0,974	63 654
	Okt.	63 552	1,020	0,957	65 085
	Nov.	59 927	0,987	0,927	65 479
	Dec.	61 797	1,016	0,941	64 685
1980	Jan.	63 470 ^p	1,021	0,946	65 710
	Febr.	60 420 ^p	0,954	0,978	64 781
	Márc.	67 110 ^p	1,016	1,002	65 929
	Ápr.	68 260 ^p	0,987	1,066	64 865
	Máj.	73 810 ^p	1,020	1,115	64 944
	Jún.	68 100 ^p	0,983	1,074	64 515
	Júl.	71 070 ^p	1,021	1,040	66 980
	Aug.	66 960 ^p	1,016	0,980	67 246
	Szept.	65 640 ^p	0,987	0,974	68 291
	Okt.		1,020	0,957	
	Nov.		0,983	0,927	
	Dec.		1,020	0,941	
1981	Jan.		1,020	0,946	
	Febr.		0,920	0,978	
	Márc.		1,017	1,002	
	Ápr.		0,987	1,066	
	Máj.		1,016	1,115	
	Jún.		0,987	1,074	
	Júl.		1,020	1,040	
	Aug.		1,016	0,980	
	Szept.		0,987	0,974	
	Okt.		1,020	0,957	
	Nov.		0,983	0,927	
	Dec.		1,021	0,941	

* A hónap napok szerinti összetételének figyelembevételére szolgáló módosító együttható.

havonkénti alakulása 1979 óta
плодовитости по месяцам с 1979 г.
by months from 1979 on

Év	Hónap	Havonkénti nevező	Az időszakos változásokkal korrigált teljes termékenységi arányszám	mobil átlag 5 hónap alapjára, középérték
	t	G ^t	I ^t = f ^t / G ^t	MM ₅ (I ^t)
1979	Jan.	33 667	1,845	1,840
	Febr.	33 687	1,845	1,852
	Márc.	33 707	1,843	1,852
	Ápr.	33 726	1,877	1,849
	Máj.	33 745	1,848	1,855
	Jún.	33 763	1,830	1,854
	Júl.	33 781	1,876	1,855
	Aug.	33 799	1,836	1,870
	Szept.	33 816	1,882	1,890
	Okt.	33 834	1,924	1,897
	Nov.	33 851	1,934	1,918
	Dec.	33 867	1,910	1,924
1980	Jan.	33 884	1,939	1,928
	Febr.	33 900	1,911	1,923
	Márc.	33 916	1,944	1,924
	Ápr.	33 932	1,912	1,916
	Máj.	33 947	1,913	1,928
	Jún.	33 963	1,900	1,935
	Júl.	33 978	1,971	1,954
	Aug.	33 993	1,978	
	Szept.	34 008	2,008	
	Okt.	34 023		
	Nov.	34 038		
	Dec.	34 052		
1981	Jan.	34 066		
	Febr.	34 079		
	Márc.	34 093		
	Ápr.	34 106		
	Máj.	34 118		
	Jún.	34 130		
	Júl.	34 142		
	Aug.	34 153		
	Szept.	34 164		
	Okt.	34 175		
	Nov.	34 186		
	Dec.	34 197		

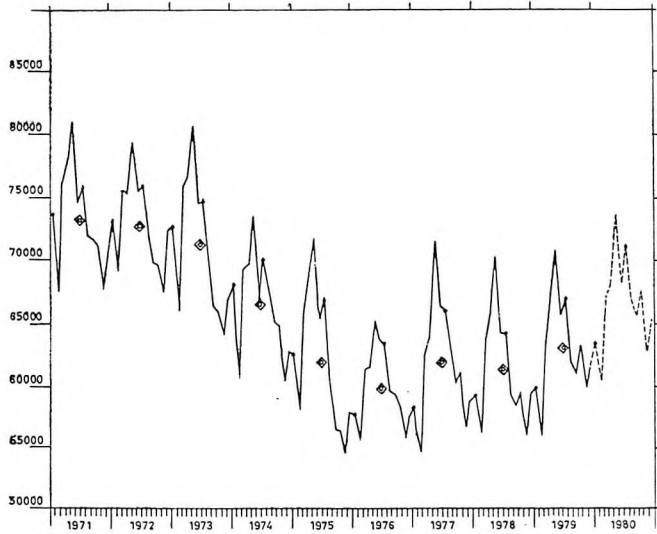
5/d Német Szövetségi Köztársaság.
A születések és a termékenység
Федеративная Республика Германии. Динамика
German Federal Republic. Births and

Év	Hónap	Havi születés szám	Tényező együttható figyelembe véve a hónapok napok szerinti összetételét*	Időszakos havonkénti együttható	Nem időszakos havi születés szám
	t	N ^t	a ^t	c ^t	f ^t = N ^t / a ^t c ^t
1979	Jan.	48 314	1,021	0,998	47 391
	Febr.	43 920	0,920	1,023	46 691
	Márc.	48 781	1,022	1,021	46 731
	Ápr.	48 360	0,987	1,008	49 080
	Máj.	50 752	1,025	1,025	48 300
	Jún.	48 020	0,978	1,020	47 700
	Júl.	51 082	1,012	1,025	49 255
	Aug.	50 394	1,026	0,997	49 251
	Szept.	50 123	0,977	1,035	49 556
	Okt.	49 157	1,021	0,963	49 969
	Nov.	46 252	0,991	0,940	49 635
	Dec.	46 829	1,009	0,945	49 095
1980	Jan.	48 790 _p	1,025	0,998	47 674
	Febr.	48 113 _p	0,955	1,023	49 249
	Márc.	49 657 _p	1,009	1,021	48 190
	Ápr.	50 357 _p	0,990	1,008	50 479
	Máj.	52 558 _p	1,022	1,025	50 179
	Jún.	52 230 _p	0,978	1,020	52 352
	Júl.	56 897 _p	1,025	1,025	54 159
	Aug.	52 113 _p	1,013	0,997	51 609
	Szept.	53 764 _p	0,986	1,035	52 696
	Okt.		1,026	0,963	
	Nov.		0,977	0,940	
	Dec.		1,021	0,945	
1981	Jan.		1,022	0,998	
	Febr.		0,920	1,023	
	Márc.		1,012	1,021	
	Ápr.		0,991	1,008	
	Máj.		1,013	1,025	
	Jún.		0,986	1,020	
	Júl.		1,026	1,025	
	Aug.		1,009	0,997	
	Szept.		0,990	1,035	
	Okt.		1,022	0,963	
	Nov.		0,978	0,940	
	Dec.		1,025	0,945	

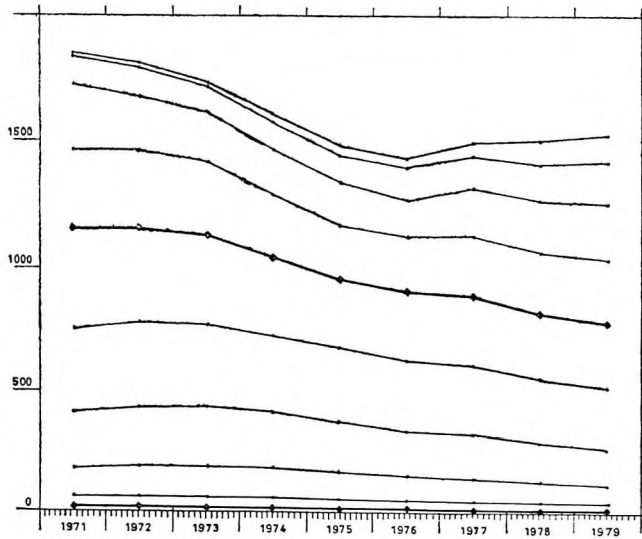
* A hónap napok szerinti összetételének figyelembevételére szolgáló módosító együttható.

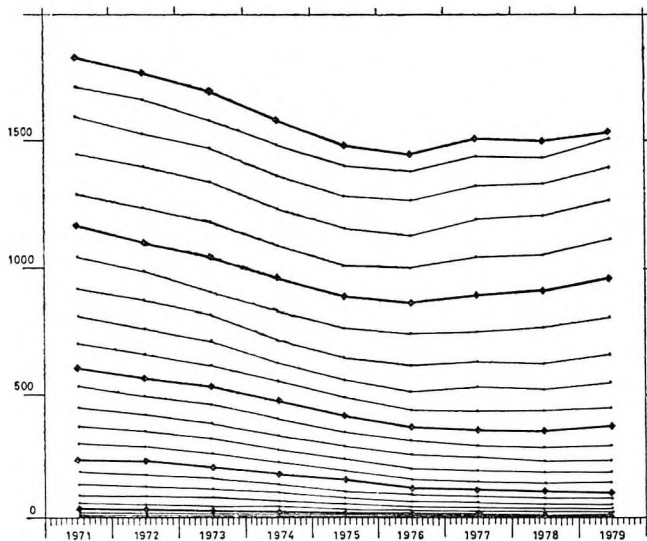
havonkénti alakulása 1979 óta
рождения и плодовитости по месяцам с 1979 г.
fertility by months from 1979 on

Év	Hónap	Havonkénti nevező	Az időszakos változásokkal korrigált teljes termékenységi arányszám	mobil átlag 5 hónap alapján, középérték
	t	G ^t	I ^t = f ^t / G ^t	MM ₅ (I ^t)
1979	Jan.	34 987	1,355	1,343
	Febr.	35 020	1,333	1,356
	Márc.	35 035	1,333	1,359
	Ápr.	35 086	1,399	1,360
	Máj.	35 120	1,375	1,373
	Jún.	35 154	1,357	1,386
	Júl.	35 188	1,400	1,387
	Aug.	35 222	1,398	1,395
	Szept.	35 256	1,406	1,405
	Okt.	35 289	1,416	1,403
	Nov.	35 323	1,405	1,393
	Dec.	35 355	1,389	1,389
1980	Jan.	35 388	1,347	1,378
	Febr.	35 419	1,390	1,382
	Márc.	35 451	1,359	1,387
	Ápr.	35 482	1,423	1,412
	Máj.	35 512	1,413	1,438
	Jún.	35 543	1,473	1,456
	Júl.	35 573	1,523	1,467
	Aug.	35 604	1,450	
	Szept.	35 635	1,479	
	Okt.	35 666		
	Nov.	35 699		
	Dec.	35 732		
1981	Jan.	35 767		
	Febr.	35 803		
	Márc.	35 841		
	Ápr.	35 881		
	Máj.	35 923		
	Jún.	35 967		
	Júl.	35 010		
	Aug.	36 050		
	Szept.	36 090		
	Okt.	36 130		
	Nov.	36 169		
	Dec.	36 209		

I. *Élveszületések havi száma (tényleges, majd előzetes adatok)*
Месячное количество живорождений (фактические данные, затем предварительные)
Monthly live births (final data and later temporary data)

III. Kor szerinti termékenységi arányszám 25—49 éves korban,
tízezrelékben

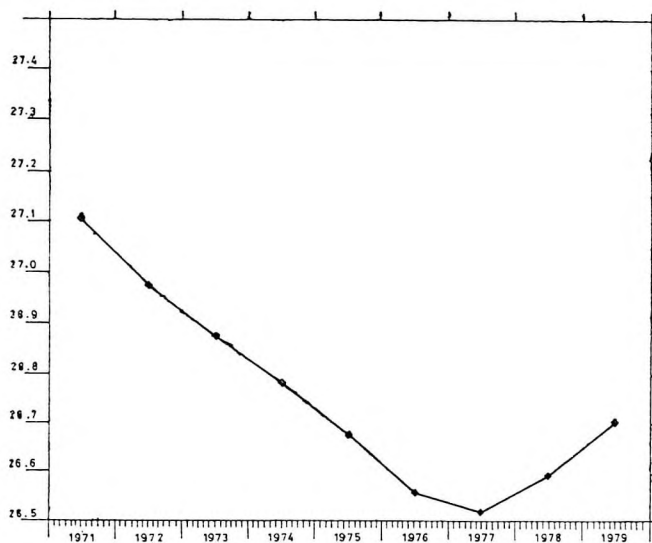
Повозрастный коэффициент плодovitости в возрасте 25—49 лет (‰00)

Fertility rates by age, from 25 to 49 years
(per 10 000)

II. Kor szerinti termékenységi arányszám 14—24 éves életkorokra,
tízezrelékben

Повозрастный коэффициент плодovitости в возрасте 14—24 лет (‰00)

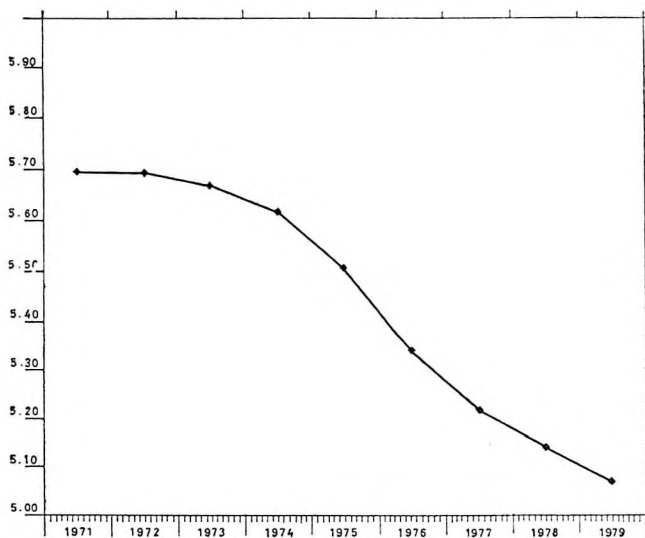
Fertility rates by age, from 14 to 24 years
(per 10 000)

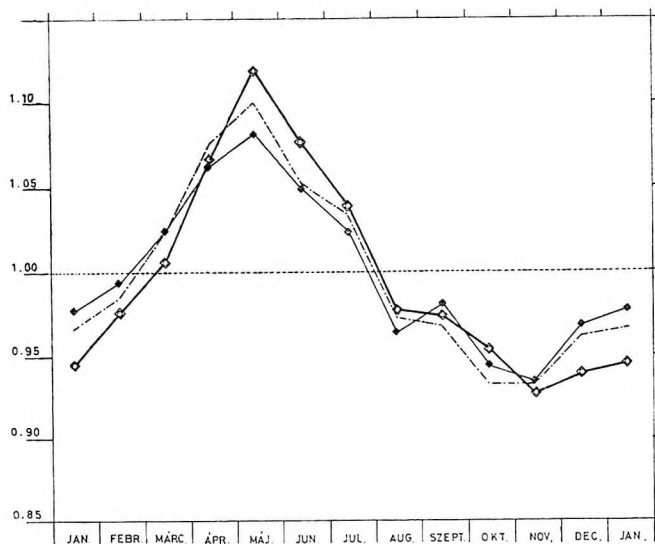

IV. Átlagos születési kor (a kor szerinti termékenység alapján számokban)

Средний возраст при родах (рассчитанный на основе повозрастного коэффициента плодovitости)

Average age at childbirth
(calculated from the fertility rate by age)

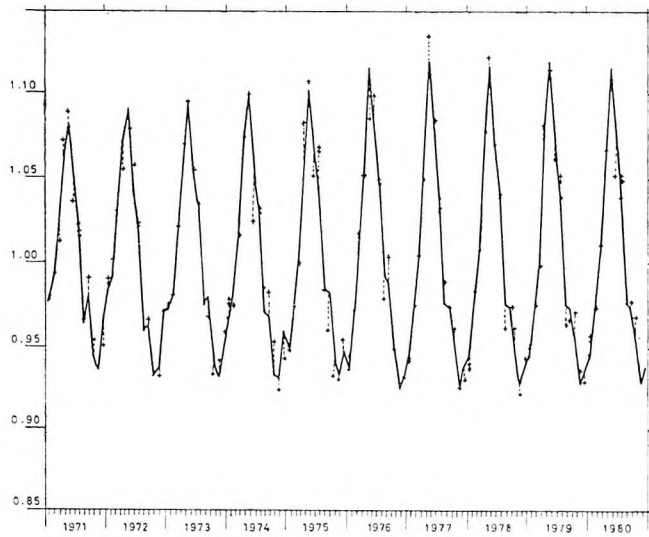

VI. Szezonális arányszámok (1971-ben, 1974-ben és 1977-ben)

*Сезонные коэффициенты (в 1971, 1974 и 1977 гг.)**Seasonal coefficients (in 1971, 1974, 1977)*

V. Az átlagos szülési kor szóródási görbéje

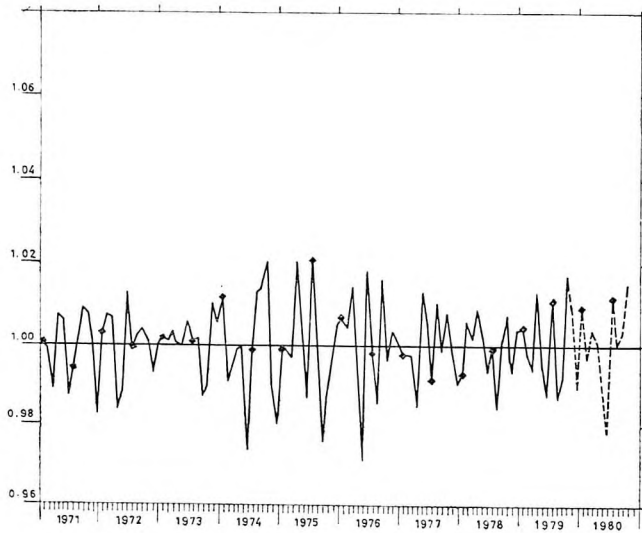
*Кривая дисперсии возраста при родах (рассчитанное на основе повозрастного коэффициента плодovitости)**Typical dispersion of the age at childbirth (calculated from the fertility rate by age)*

VII. A deszezonalizált sor aránya 5 hónapra centrozott mobil átlagához
viszonyítva

Отношение десеzonнированного ряда к его мобильному среднему
значению, центрированному на 5 месяцев

Ratio of the deseasonalized series to its mobile mean centred to 5 months

IX. A szezonális változások alapján korrigált éves születések és 5 hónapra centrozott mozgó átlag

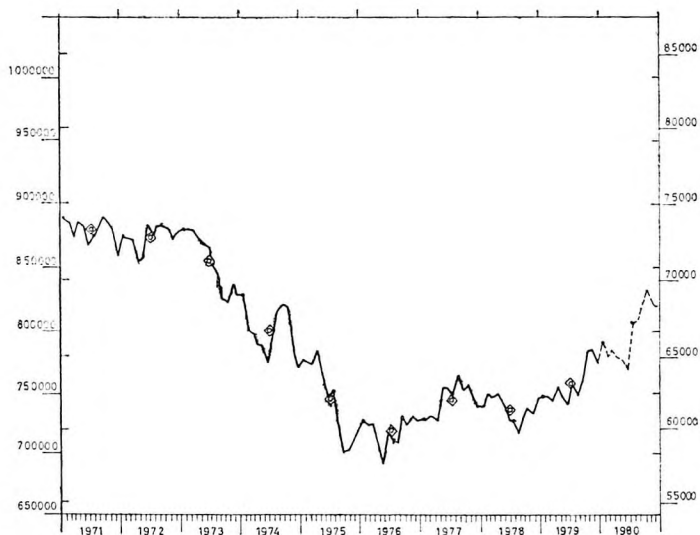
Живорождения, скорректированные на основе сезонных изменений и скользящая средняя, центрированная на 5 месяцев

Live births corrected on basis of seasonal variations and mobile mean centred to 5 months

VIII. Szezonális koefficiensek és szezonális arányok

Сезонные коэффициенты и сезонные отношения

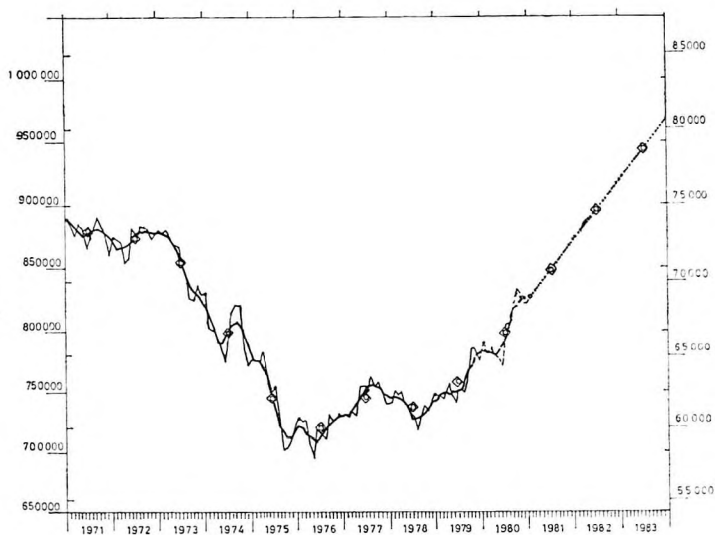
Seasonal coefficients and seasonal ratios

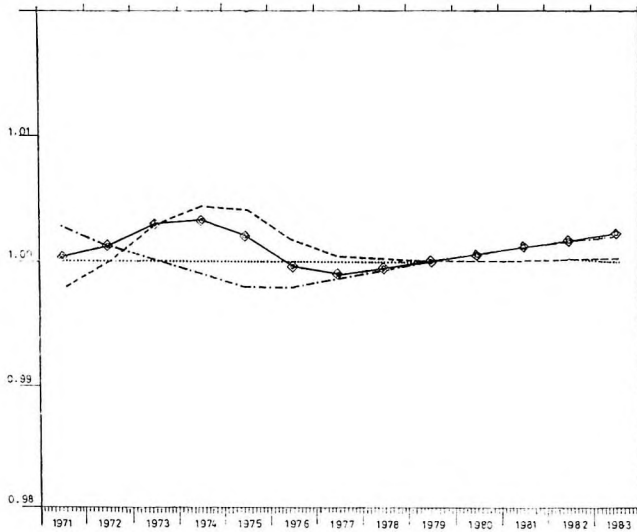

X. A szezonális változások alapján korigált élveszületések és 5 hónapra centírozott mozgó átlag

Живорождения, скорректированные на основе сезонных изменений и скользящая средняя, центрированная на 5 месяцев

Live births corrected on basis of seasonal variations and mobile mean centred to 5 months

XII. Relatív torzítás

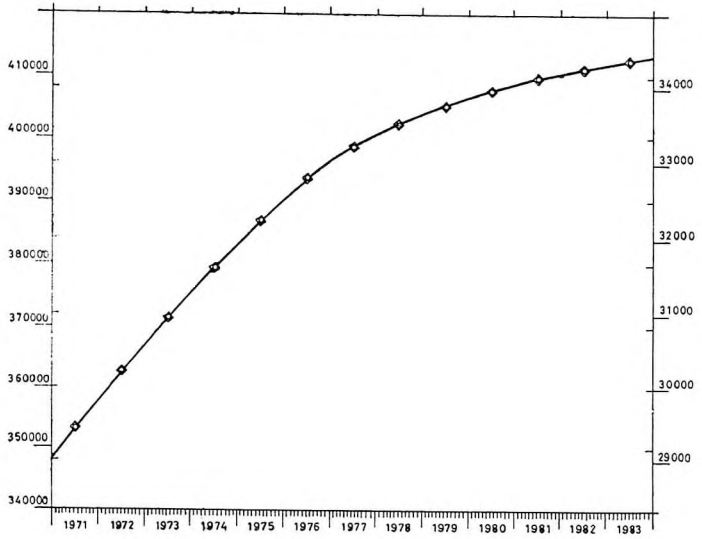
Относительные искажения

Relative biases

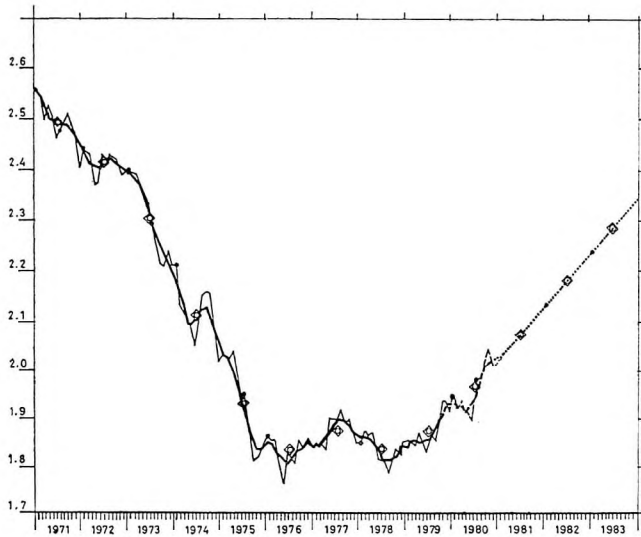
XI. Deszezonalizált és kiegyenlített élveszületések (végleges, előzetes, extrapolált adatok)

*Дезезоннированные и сглаженные живорождения
(окончательные, предварительные, экстраполированные данные)*

*Deseasonalized and evened live births
(final, preliminary, extrapolated data)*

XIII. Termékeny korú női nemzedékek átlagos létszáma
 Средняя численность женских поколений в плодovитом возрасте
 Average number of female generations of childbearing age

XV. A szezonális változások alapján korrigált,
kiegyenlített konjunkturális termékenységi mutató

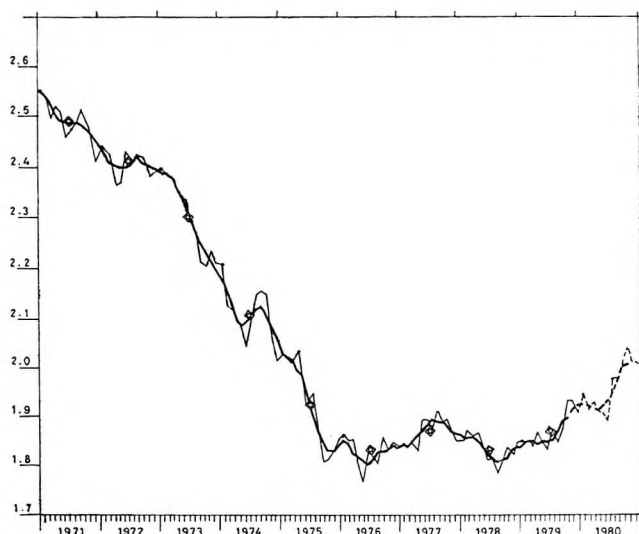
*Конъюнктурный показатель плодовитости, скорректированный
и сглаженный на основе сезонных изменений*

*Conjunctural indicator of fertility corrected on basis
of seasonal variations and evened*

XIV. A szezonális változások alapján korrigált,
kiegyenlített konjunkturális termékenységi mutató

*Конъюнктурный показатель плодовитости, скорректированный
и сглаженный на основе сезонных изменений*

*Conjunctural indicator of fertility corrected on basis
of seasonal variations and evened*

XVI. *Deszezonalizált és kiegyenlített konjunkturális termékenységi mutató*
Десезоннированный и сглаженный конъюнктурный показатель
плодовитости
Conjunctural indicator of fertility, deseasonalized and evened

НАБЛЮДЕНИЕ ПЛОДОВИТОСТИ НА КОРОТКИЙ И СРЕДНИЙ СРОК

Резюме

Принцип, на котором основывается изложенная в данной статье методология подобен тому методу, названному взвешенной средней, который был применен итальянским демографом *Коррадо Джини* начиная с 1933 г. для оценки среднего количества детей на брак или французским демографом *Луи Анри* в 1952 г. для измерения частоты разводов. Мы только сочетали понятие относительного отклонения, учитывая экстраполяцию среднего значения женщин плодovитого возраста, интерполировали среднюю месячную численность и использовали результат в скорректированных месячных рядах рождений периодических изменений.

Благодаря эффективному и дружескому сотрудничеству *Шарлотте Гэна* (Федеральное статистическое управление ФРГ), *Андраша Клингера* (Центральное статистическое управление ВНР) и *Дэвид Томпсона* (Управление переписей и обследований населения Англии) — так как они представили в распоряжение некоторые неопубликованные данные —, также содействием *Робера Надо* (Национальный институт демографических исследований Франции) в области вычислительной техники, мы могли проводить эти расчеты для четырех стран, в том числе и для Венгрии.

Наша цель составить и возможно опубликовать раз в году-или даже чаще-изложенный на рисунке 8 ряд устроенных данных. Но мы хотели бы и то, чтобы также и другие европейские страны присоединились к этой маленькой исходной группе давая регулярно информацию о динамике плодovitости на короткий срок при помощи соответствующего словаря. События последних 15 лет показали по какому аспекту можно сопоставить динамику плодovitости европейских стран. Флуктуация, наблюдаемая в данной стране, становится более важной при существовании подобных колебаний и в соседних странах. Разве не считается-ли анализ, заменяющий эксперименты естественных наук одним из самых эффективных способов приближения в области гуманитарных наук для познания и понимания демографических явлений?

SHORT- AND MIDDLE RANGE OBSERVATION OF FERTILITY

Summary

The principle serving as basis for the methodology presented in this paper is similar to the method called „weighted average” which was applied by the Italian demographer *Corrado Gini* for the evaluation of the average number of children per marriage since the year 1933 or which was used by the French demographer *Louis Henry* in 1952 to measure the frequency of divorces. We only linked the concept of relative deviation taking into consideration the extrapolation of the middle mean value of females of childbearing age, interpolated this average number of monthly basis and used the result in the corrected monthly birth series of periodical changes.

Due to the efficacious and friendly co-operation of *Charlotte Höhn* (Federal Statistical Office of the GFR), *András Klínger* (Hungarian Central Statistical Office) and *Jean Thompson* (Office of Population Censuses and Survey) — they made available for us some non-published data —, as well as to the assistance of *Robert Nadot* (National Institute of Demographic Studies of France) in the field of computing technics we could make these calculations for four countries — among them also for Hungary.

Our aim is to compile and, maybe, to publish the series of ordered data indicated on figure 8 once annually or, maybe, more frequently. But we would like if other European countries join this small starting group by too giving information regularly on the short-range development of fertility by the help of an appropriate dictionary. The events of the last fifteen years showed at which point we could compare the development of the fertility of the European countries. The fluctuation observed in a given country will be more significant if similar fluctuations can be stated in the neighbour countries, too. We wonder whether the comparative analysis substituting the experimentation of natural sciences, is not one of the most efficacious way of approaching in the field of human sciences to recognize and understand the demographic phenomena.

A MAGYARORSZÁGI TELEPÜLÉSI RENDSZER HELYZETE, FEJLŐDÉSÉNEK SAJÁTÓSÁGAI, FEJLESZTÉSÉNEK FELADATAI

DR. KÖSZEGFALVI GYÖRGY

A magyarországi települési rendszer helyzete, fejlődésének eredményei, gondjai, ellentmondásai, illetve dilemmái joggal kerültek a közelmúltban nemcsak a témában érintett, illetve érdekelt szakmai körök, hanem a széles közvélemény érdeklődésének is a középpontjába. Ennek az érdeklődésnek az okai többértékek.

A gazdaság fejlesztésével szemben támasztott minőségileg új követelmények érvényesítésének, a nagyobb távot átfogó stratégiai jellegű fejlesztési célok kitűzésének, majd megvalósításának egyik meghatározó feltétele: milyen a termelés települési háttere. A települések helyzete, adottságai, fejlettségének elért színvonala, fejlesztésének lehetőségei segítő, fékező, vagy gátló tényezői lehetnek a gazdaság fejlődésének is. Szoros, közvetlen az összefüggés az anyagi javak termelésének területi elhelyezkedése, szerkezetének alakulása és a népesség települési rendszerének fejlődése, a települések infrastrukturális ellátottsági viszonyai színvonalának alakulása között. Az elmúlt évtizedben egyértelmű lett az a felismerés, hogy a népesség térbeli elhelyezkedése, települési viszonyai is jelentősen befolyásolják, sok esetben pedig meghatározzák a termelőerők területi szerkezetének fejlődését. Különösen nagy a jelentősége ennek a felismerésnek hazai vonatkozásban. A népesség térbeli rendje országunkban kialakult, adott. A gazdaság fejlesztésének céljait, mindenkori feladatait csak ennek figyelembevételével lehet, illetve kell meghatározni.

A népesség életkörülményei mindenkori alakulásának meghatározó tényezője a települési rendszer állapota, az egyes települések, településrészek infrastruktúrájának fejlettségi színvonala. Nem lehet közömbös a népesség életkörülményei szempontjából, milyen az adott településben, vagy településrészben élő emberek közérzete. Különösen nagy jelentősége van településeink környezeti állapotának. Az ökológiai viszonyok romlása, a természeti közegek károsodásának folyamata kumuláltan és sokoldalúan érinti a településeket, különösen a nagy és nagyobb városokban élő és dolgozó emberek életkörülményeit, egészségi állapotát. Ez a körülmény is ráirányítja a figyelmet telepü-

léseink, különösen a városok sorsára, a környezetvédelem centrikus fejlesztés követelményeinek még tudatosabb érvényesítésére.

A magyarországi települési rendszer helyzetének vizsgálata, a fejlesztés lehetőségeinek, feladatainak értékelése során soha nem feledkezhetünk meg a múlttól, a történelmi örökségről. A mai települési rendszer több évszázados történelmi fejlődés eredménye, illetve következménye. Településállományunk népünk anyagi és szellemi kultúrájának hatalmas értékét képviseli. A fejlesztés céljainak, feladatainak meghatározása, megvalósítása során ezt a körülményt, a települési rendszer múltbeli fejlődésének eredményeként felhalmozódott adottságokat mindenkor figyelembe kell venni. Településeink múltja olyan élő történelmi örökség, mely a fejlődés mai és jövőbeni sorsát minden vonatkozásban befolyásolja, illetve megszabja.

A felsoroltakból úgy véljük kitűnhet, hogy miért került a széles körű érdeklődés középpontjába településeink sorsa, helyzete, fejlesztésükkel kapcsolatos törekvések, célok.

Mielőtt a címben jelzett téma tárgyalására vállalkozunk, szükséges tisztázni, miért használjuk a települési rendszer fogalmát és hogyan értelmezzük azt. A legutóbbi időkig majdnem kizárólagosan a településhálózat fogalmát használtuk a települések kisebb-nagyobb csoportjával kapcsolatos vizsgálódásaink átfogó jellemzése céljából. Az utóbbi években végzett kutatásaink eredményei alapján úgy véljük, hogy célszerűbb a települési rendszer fogalmának a használata. Országunk városai, községei összefüggő, egymással szoros kapcsolatban levő rendszert képviselnek. A helyzet reális értékelése, a feladatok megalapozott kitűzése érdekében elengedhetetlen követelmény, hogy országunk településállományát egységes rendszerként közelítsük meg és vizsgáljuk. Ezenbelül az ország egyes térségeinek eltérő, sajátos települési viszonyai önálló alrendszerként kezelhetők, szerves, összefüggő kapcsolatban a települési rendszer egészével. A településállomány vizsgálatában sem nélkülözhetjük a rendszer szemléletű megközelítést.

Szükségesnek tartjuk — a magyarországi települési rendszer helyzetének vizsgálata, a fejlődés sajátosságainak kellő számbavétele és értékelése érdekében — a felszabadulás óta eltelt időszak eredményeinek, a felhalmozott gondoknak, ellentmondásoknak rövid áttekintését.

I.

Magyarország a felszabaduláskor igen elmaradott társadalmi-gazdasági viszonyokat örökölt. Az elmaradott társadalmi-gazdasági viszonyoknak megfelelően elmaradottak voltak az ország népességének települési viszonyai. A települések infrastrukturális ellátottsági viszonyainak színvonala is igen alacsony volt. Különösen szembetűnő volt a települési rendszer meghatározó elemét képviselő városok fejletlensége. Történelmi adottságok és egyéb más okok következtében lényegében az ország fővárosa, Budapest (illetve központi negyedei) felelt meg a kor színvonalának. A fővároson kívül csupán néhány városunk

központi részeinek külső megjelenése, beépítettségének jellege közelítette meg a fejlettebb európai városok színvonalát. Ezt az elmaradottságot tovább súlyosbította az a körülmény, hogy a második világháború nagy pusztulásokat okozott az ország népességében, anyagi javiban, kulturális értékeiben. A történelmi örökség mellett az ország sajátos földrajzi elhelyezkedésének adottságai is döntő szerepet játszottak abban, hogy a települési rendszer szerkezete fejletlen, infrastrukturális ellátottsági viszonyai elmaradottak voltak.

A felszabadulást követő időszak legfontosabb feladata a háborús károk helyreállítása, a gazdasági tevékenység háború előtti időszakra jellemző színvonalának elérése volt. Ezekben az években a települési rendszer, illetve a városok fejlesztésére még nem, vagy csak igen kis mértékben lehetett gondolni. Múltból örökölt gazdasági elmaradottságunk felszámolásának döntő eszköze az ország iparosítása volt. A szocialista iparosítást bevezető első ötvenes terv az ötvenes évek elején a nehézipar, s ezenbelül az energiatermelés és az alapanyaggyártás elsődleges fejlesztését tűzte ki célul. Ennek megfelelően fogalmazódtak meg az egyes városok, települések fejlesztésének lehetőségei. A települési rendszer fejlesztésének koncepcióját illetően ebben az időszakban az volt az uralkodó felfogás, hogy a múltból örökölt, elmaradott települési viszonyok tudatos átalakításának döntő eszköze új városok építése lehet. Így került sor több új város, városi jellegű lakótelepek építésére részben a nehézipar fejlesztésével összhangban, részben pedig az energiatermelés alapjául szolgáló szénkitermelő körzetekben (Dunaújváros, Komló, Kazincbarcika, Nagybátony, Petőfibánya stb.).

Az ötvenes évek második felében — a korábban elkövetett hibák fokozatos felszámolása és az ország reális adottságainak célszerű hasznosítása érdekében — új gazdaságpolitikai koncepciót fogadtak el. Ez továbbra is a szocialista iparosítást tartotta a népgazdaság fejlesztése döntő eszközének. Ennek megfelelően értékelődött át a települési rendszer fejlesztésének stratégiája is. A népesség települési viszonyainak, a települések infrastruktúrájának korszerűsítése a múltból örökölt települési rendszer tudatos átalakításával, fejlesztésével, a településállomány adottságainak, értékeinek gondos számbavételével történhet.

A magyarországi települési rendszer átalakulásában döntő szerepet játszott a mezőgazdaság szocialista átszervezése és a nagyüzemek kialakulása, fejlődése. Ez a folyamat a települési rendszer szerkezetét, az egyes települések egymás közötti funkcionális és hierarchikus kapcsolatait sok vonatkozásban érintette, „átrendezte”. Egyrészt oly módon, hogy az átszervezés következtében nagyarányú népességmozgás ment végbe az ország mezőgazdasági jellegű déli, keleti térségeiből az iparilag fejlett északi, központi térségeibe. Ennek hatására a déli, keleti térségekben a települések népességszámának gyarapodása lelassult, stagnált, a kisebb települések fejlődése pedig csökkent. Ugyanakkor a gazdasági fejlődés döntő sávjában elhelyezkedő városok, a közvetlen vonzáskörzetükben fekvő községi települések fejlődése felgyorsult.

A népesség területi átrendeződése, a szocialista iparosítás, illetve

a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezésének hatása új helyzetet teremtett településeink infrastrukturális ellátottsági viszonyaiban, az infrastruktúra-fejlesztés területi feladatainak meghatározásában. Azokban a térségekben, ahol a gazdasági növekedés nem kielégítő üteme következtében felgyorsult a népesség elvándorlásának folyamata nem, vagy csak igen kismértékben fejlődött az infrastruktúra. Az infrastruktúra érdemi korszerűsítéséről alig lehetett beszélni. A csökkenő népességszám következtében bizonyos infrastrukturális kapacitások keletkeztek. Az infrastruktúra nagymérvű elmaradottsága, korszerűtlensége azonban alig javított az ezekben a térségekben élő népesség infrastrukturális ellátottsági viszonyainak helyzetén. Azokban a térségekben, ahol az infrastruktúra fejlesztésével, illetve korszerűsítésével kapcsolatos feladatok — a dinamikus gazdasági növekedés következtében — prioritást kaptak, nem sikerült a szükséges mértékben megteremteni a termelés, illetve az ott élő, az e térségekbe bevándorló népesség infrastrukturális ellátottsági viszonyainak megfelelő feltételeit. Az infrastruktúra fejlesztésének elmaradása a gazdaság fejlesztésétől, a népesség infrastrukturális ellátottsági viszonyainak színvonalában kialakult nagymérvű különbség mind gazdaság, mind pedig társadalompolitikai feszültségek, a területi regionális fejlődés folyamataiban súlyos ellentmondások forrása lett (erre még a későbbiekben visszatérünk). Indokolt és sürgető feladatként fogalmazódott meg településeink nagyobb távlatot átfogó fejlesztési, korszerűsítési koncepciójának kidolgozása.

A magyarországi települési rendszer fejlesztésének, átalakításának, illetve korszerűsítésének távlati feladatait hármas aspektusból közelítettük meg. Egyrészt a fejlesztés alapvető feladatának tekintettük, hogy megfelelő feltételeket teremtsünk a termelőerők területi szerkezetének arányosabb fejlődése számára, figyelembe véve településeink adottságait, értékeit, fejlesztési lehetőségeit. Másrészt — a területfejlesztési politika követelményeivel összhangban — alapvető feladatnak kellett tekinteni a népesség arányos, társadalompolitikai okokból indokolt területi ellátási rendszereinek kialakítását, fejlesztését, mindenek előtt az azonos szerepkörű települések ellátottsági viszonyainak közelítésével. Harmadsorban a települési rendszer összehangolt tervszerű fejlesztésével, a népesség települési és infrastrukturális ellátottsági viszonyainak javításával, megfelelő feltételeket kellett teremteni a népesség országon belüli migrációjának tudatos befolyásolásához, a belső vándorlási folyamatok megfelelő irányításához, az urbanizálódási folyamat térben és időben összehangolt orientálásához, illetve szabályozásához.

Ilyen megfontolások alapján, ezen fő stratégiai feladatokat figyelembe véve — több mint egy évtizedes vizsgálati elemző-értékelő és koncepció-alkotási munka eredményeként — került kidolgozásra az ország településhálózata fejlesztésének terve, melyet 1971 tavaszán a Magyar Népköztársaság kormánya erről szóló határozatában elfogadott.

Az Országos Településhálózatfejlesztési Koncepcióban megfogalmazott fejlesztési célok elsődlegesen a területfejlesztési politika társa-

dalompolitikai követelményeit érvényesítették. Ebből következően a koncepció a népesség kedvezőbb térbeli elhelyezkedési rendjének formálásával, a települési és ellátottsági viszonyok arányosabb területi rendszereinek kialakításával, fejlesztésével kapcsolatos feladatokat határozta meg. A koncepció ezen elsődleges társadalompolitikai követelményhez kapcsolódóan orientáló jelleggel javaslatokat tartalmazott a termelőerők telepítésének körzeteire, az ország egyes térségeinek hasznosítására. Javaslatokat adott a hálózati infrastrukturális ellátórendszereknek — a termelés területi elhelyezkedését és a népesség települési viszonyait figyelembe vevő, a várható igényeket a területi fejlődés követelményei szempontjából összehangoló — fejlesztésre vonatkozóan.

A koncepció fontos szerepet töltött be városi és községi településeink fejlődési folyamatainak irányításában, a területfejlesztési politika gazdaság- és társadalompolitikai követelményeinek érvényesítésében. A városhálózat fejlesztésére vonatkozó javaslatok, az egyes regionális szerepkörökből fakadó funkciók ellátásával szemben megfogalmazott követelmények a lakosság infrastrukturális ellátottsági viszonyainak javítását illetően, a városok jelentős hányadának kívánatos irányú és jellegű fejlődését megfelelően orientálta és orientálja. Pozitívnak tekinthető az a körülmény is, hogy a városiasodó, várossá fejlesztendő, illetve fejleszhető községek helyes kiválasztásával fokozatosan megteremtődnek a városhiányos térségekben a várossá nyilvánítás feltételei, s ennek következményeként a városhálózat területileg arányosabb fejlesztésének lehetőségei. Kevésbé kedvező a községi települések elmúlt évtizedbeni fejlődése. A községi települések fejlődése igen ellentmondásos képet mutat. A községi települések nagyobb hányada nem a koncepcióban, illetve az annak alapján készült megyei településhálózatfejlesztési tervekben megfogalmazott elveknek megfelelően fejlődött, illetve fejlődik.

A koncepcióban meghatározott célok, illetve követelmények realizálásában végbement, megfigyelhető „deformáció” oka kettős jellegű. Az okok egyike a koncepció helytelen értelmezésére vezethető vissza. A települések fejlődési folyamatai tudatos irányításának, szabályozásának feltétel- és eszközrendszere igen összetett. Önmagában a koncepció — bármilyen jó, előremutató, kellően megalapozott is legyen — nem lehet a települések fejlődési folyamatai tudatos irányításának egyedüli és kizárólagos eszköze. A települések tudatos irányításához más eszközök is szükségesek. Kétségkívül ezek az eszközök — beruházások, szervezeti-irányítási intézkedések, szabályozók stb. — is léteztek. A „deformáció” ott és akkor következett be, amikor az eszközrendszert nem összefüggő, konzisztens rendszerként alkalmazták, a konkrétan megfogalmazott célok egységes megvalósítása érdekében. Szemléletbeli okok is közrejátszottak a koncepcióban megfogalmazott célok nem kívánatos irányú és jellegű deformációjában. Ennek következményei abban nyilvánultak meg, hogy elsőbbséget élveztek — gyakran kizárólagos módon — a megyeszékhelyek fejlesztési feladatai a megye más városainak, illetve községi településeinek a rovására.

A koncepcióban megfogalmazott célok realizálása során végbe-

ment „deformáció” okainak másik csoportja ennél mélyebbre hatóbb és lényegesen bonyolultabb. A társadalmi-gazdasági fejlődés folyamatai — s ennek következtében a területi fejlődés folyamatai is — a hetvenes évtizedben másképpen mentek végbe, alakultak, mint azt a településfejlesztési koncepció feltételezte. A települések várható fejlődési tendenciáinak több vonatkozásban helytelen megítélése is közrejátszott a „deformáció” létrejöttében, elmélyülésében. Mai tapasztalataink birtokában megemlíthetjük azt is, hogy a koncepció kimunkálásához szükséges előrelátás kellő tudományos megalapozottsága is „foghíjas” volt: a jövőképzéssel szemben támasztott követelmények nem kellőképpen érvényesültek, illetve hiányos ismeretek miatt nem is érvényesülhettek. A felsorolt okok következtében a magyarországi települési rendszer egészét jellemzően a hetvenes évtizedben olyan folyamatok bontakoztak ki és érvényesültek, melyek kedvezőtlenül befolyásolják, gátolják tudatos fejlesztési céljaink érvényesülését, ellentmondanak alapvető társadalompolitikai követelményeinknek. Közvetve negatívan hatnak a területi gazdasági fejlődési folyamatok kívánatos, illetve szükséges jellegű, irányú és intenzitású kibontakozására, elmélyülésére.

A hetvenes évtizedben a gazdaság fejlesztésének egyik meghatározó eszköze lett a központi fejlesztési programok kidolgozása és megvalósítása. Ezek a programok a hazai gazdaság legkedvezőbb adottságokkal, potenciális lehetőségekkel rendelkező ágainak fejlesztését segítették elő. A fejlesztés területi következményei és hatása döntően az ország északi sávját, iparilag fejlett térségeit érintette. Ebből következően az ebben a sávban fekvő városok fejlődésének döntő hatótényezőjét jelentették. Ugyanakkor a mezőgazdaság gyors fejlődése az ország déli térségeiben még nem a kívánatos mértékben hatott az itt elhelyezkedő városok sorsának kedvező irányú és jellegű alakulására. Az ország déli sávjában működő ipari bázis kevésbé gyakorolt olyan hatást az érintett városok, községi települések fejlődésére, mint azt az északi sávban megfigyelhettük. Összességében ennek a fejlődésnek a földrajzi hatása lényegében azt eredményezte, hogy az ország területén belül — a fejlődés dinamizmusát, jellegét, következményeit illetően — két egymástól eltérő térség „szembesíthető”. Ennek hatása jól nyomon követhető a városi és községi települések eltérő fejlődésében: új feszültségek alakultak ki, ellentmondások jöttek létre a települési rendszerben.

Az elmúlt évtizedben végbement fejlődés pozitív következményeinek minősíthető — a népességyarapodás ellenére — a főváros országhoz viszonyított súlyának, jelentőségének további mérséklődése. Gyors ütemben fejlődtek a megyei városok és a többi megyeszékhely. Ennek a folyamatnak a következményeként a területi, illetve a települési rendszer aránytalansága újabb vonásokkal erősödött. A megyei városok, illetve a megyeszékhelyek gyors népességnövekedése a kívánatosnál kedvezőtlenebbül hatott és hat a népesség területi elhelyezkedésének, illetve átrendeződésének szerkezetére. A tudatos területfejlesztési törekvésekkel szemben kedvezőtlen, vagy negatív hatású folyamatok bontakoztak ki, mélyültek el, melynek legneuralgikusabb

következményei a következőkben összegezhetők. A nagyarányú népességmozgás, illetve bevándorlás az említett városokba tovább rontotta a népesség elhelyezkedésének területi struktúráját. Felgyorsult az elöregedett, vagy előregedő struktúrájú térségek növekedése és „kiváltódása”. A fiatal, illetve fiatalabb korosztályok nagymérvű koncentrációja az ország bizonyos térségeiben, pólusaiban a demográfiai helyzet várható alakulására nagyobb távon kevésbé minősülhet kedvező folyamatnak. Az ország területének — gazdasági fejlődés ható tényezőinek érvényesülése nyomán végbemenő — „kettéválása”, két sávra való bomlása a népesség demográfiai helyzetében is megfigyelhető.

A gazdaság területi fejlődése, az annak hatására kiváltott és végbement népességmozgás különbözőképpen befolyásolta a települések infrastruktúráját, a népesség infrastrukturális ellátottsági viszonyainak alakulását. A jelentős fejlődés ellenére a települések infrastrukturális ellátottsági viszonyainak színvonala nem a kívánt mértékben javult. A nagyarányú népesség koncentrációja térségeiben a városok infrastrukturális ellátottsága — az imponáló fejlesztés ellenére — a területi fejlődés egyik legsúlyosabb feszültséggócát jelenti. Az infrastruktúra fejlesztése nem tudja követni az igények kielégítését. A gazdaság elért fejlettségi színvonalától messze elmarad az infrastruktúra színvonala, korszerűsége. Az ország azon térségeiben, ahonnan jelentős a népesség elvándorlása, bizonyos infrastruktúra „többlettel” találkozunk. Legalábbis a számok ilyen jellegű információkat sejtetnek: kedvezőbbek a lakássűrűség mutatói, kisebb a közösségi intézmények által nyújtott szolgáltatások igénybevétele. A helyzet mélyreható vizsgálata azonban az infrastruktúra elmaradását, nagymérvű korszerűtlenségét mutatja. A helyzetet különösen súlyosbítja az a körülmény, hogy ezek a térségek korábban az ország legelmaradottabb közzetei voltak, múltból örökölt elmaradottságuk leküzdése még sok tennivalót kíván.

Mint arról már említést tettünk, igen egyenlőtlen és ellentmondó volt az elmúlt évtizedben a községi települések fejlődése. A nagy és közép városok, különösen a megyeszékhelyek körüli térségekben fekvő községi települések egy része az átlagosnál gyorsabb mértékben fejlődött. Ennek többféle oka van: meghatározó szerepe van az intenzív munkahely—lakóhely közötti kapcsolatoknak, a rendszeres napi ingázásnak. Az ország más térségeiből bevándorló népesség jelentős hányada „megreked” a városkörnyék településeiben. Nem jut lakáshoz a városban, és lakásgondját e településekben kívánja családiház építésével megoldani. Itt több a lehetőség, hogy telekhez jut. Az utóbbi években ezzel kapcsolatosan végzett vizsgálataink arra is felhívják a figyelmet, hogy a városok környezeti állapotának rosszabbodása is közrejátszik a városon kívüli lakóhely választásban (abban az esetben, ha a családiház építés lehetősége egyébként meglenne a város területén). Gyors fejlődés jellemzi a tömeges üdülés-idegenforgalom körzeteiben fekvő községi településeket is (Balaton, Velencei-tó, Duna-kanyar stb.). Tanúi lehetünk egy olyan folyamat kibontakozásának (bár még elég kezdeti szakaszában), melynek eredményeként a tömeges

üdülés körzeteinek szomszédságában fekvő községek egy része ún. „üdülő faluvá” alakul át.

A községi települések nagyobb hányadának a fejlődése — a népesség elvándorlása következtében — stagnál, vagy negatív jellegű. Különösen ez a folyamat jellemző az aprófalvas településmódú térségekre. A nem mindig kellően megfontolt körzetesítési intézkedések és egyéb más körülmények tovább erősítették, illetve erősítik ezeket a folyamatokat.

Hasonlóképpen ellentmondásos képet mutat a tanyarendszer. Az egykori tanyás településmódú térségek jelentős részén felszámolódtak a tanyák, vagy jelentősen csökkent a tanyai népesség száma. Ugyanakkor — az elmúlt évtizedben végbement fejlődés vizsgálata alapján — a telepített mező és főként kertgazdasági kultúrák térségeiben lényegében stabilizálódott a tanyarendszer. Ennek döntően gazdasági, anyagi okai vannak (háztáji gazdaságból nyerhető jövedelem nagysága). Ugyanakkor a fennmaradásnak demográfiai okai is vannak. A tanyák jelentős hányadában, egyes térségekben majdnem kizárólag öreg emberek élnek, akik más foglalkozást, vagy lakóhelyet már nem keresnek. Elmúlásuk egyben ennek a sajátos, múltból örökölt magyarországi települési módnak a felszámolódását is jelenti.

A hetvenes évtizedben felerősödött a magyarországi települési rendszer átalakulásában, fejlődésében az a sajátos folyamat, melyet a települési szerkezet változásának nevezhetünk. Az ország azon térségeiben, ahol — a dinamikus gazdasági fejlődés eredményeként — nagymérvű a népességnek, az anyagi javak termelésének, az elosztásnak, forgalmazásnak, szolgáltatásoknak a területi koncentrációja, felgyorsuló az infrastruktúra fejlődése és korszerűsödése, átalakulnak a települések egymás közti kapcsolatai. A települések egymás közötti munkamegosztása elmélyül: sokrétű funkcionális kapcsolatok alakulnak ki és erősödnek. Egyértelműbb lesz a települések hierarchikus rendszere. Ugyanakkor megindul a települések egymás közötti összefonódásának (szimbiózisának), majd összenövésének a folyamata. A folyamat jellegétől, intenzitásától, a hatótényezők működésétől függően a települési rendszer strukturális változása különféle települési képződményeket hoz létre. A strukturális változás legkifejlettebb formájának tekinthető egyrészt az agglomerációk létrejötte, másrészt a városrégiók kialakulása, fejlődése.

A legerősebb agglomerálódási folyamat jellemző a főváros térségére, a Sajó völgyére, valamint a legnagyobb tömeges üdülőforgalmat fogadó Balaton menti települési láncra. Különböző körülmények együttes hatásának érvényesülése figyelhető meg a tatabányai medencében, a közép-békési térségben, ahol hazai viszonyaink között sajátos városrégiók fejlődésével számolhatunk.

A települési rendszer átalakulásának, fejlődésének sajátos folyamata a strukturális változás, a különféle települési képződmények létrejötte. A strukturális változás a települési rendszer fejlődésének objektív folyamata. Mindenképpen progresszív irányú és jellegű folyamatnak kell tekinteni: a folyamat kialakulásának, fejlődésének sajátos törvényszerűségeit azonban ma még kevésbé ismerjük. Ebből kö-

vetkezően kevéssé feltárt, tisztázott a folyamat tudatos irányításával, szabályozásával kapcsolatos beavatkozás feltétel- és eszközrendszere.

A magyarországi települési rendszer hetvenes évtizedben végbement fejlődését értékelve, említést kell tenni a természeti és települési környezet állapotának károsodásáról, s ennek következményeiről városaink jelentős hányadát illetően. A természeti közegek állapotának rosszabbodása, a felgyorsult urbanizációs folyamat, a népesség életmódjában végbemenő változások, az életkörülmények javulása, a motorizációs színvonal növekedése és egyéb más tényezők összesített hatása érvényesül a települési környezetben kibontakozott kedvezőtlen, negatív folyamatokban.

Az ország környezeti állapotának vizsgálata azt mutatja, hogy a főváros mellett, különösen az északkelet-délnyugat irányú tengely térségében fekvő városok, községi települések helyzete kedvezőtlen (Miskolc, Leninváros, Várpalota, Ajka, Tatabánya stb.). A települési környezet állapotának rosszabbodását kiváltó okok között az első helyen a légtér megengedettnél nagyobb mértékű szennyeződése említhető (kéndioxid, különféle nitrózus gázok kiváltotta ártalmak, károsodási folyamatok, porszennyeződés stb.). Az említett térségen kívül, pontoszerűen az ország más körzeteiben is megfigyelhető a települési környezet állapotának rosszabbodása, s ennek következtében az ott élő népesség életkörülményeit kedvezőtlenül befolyásoló tényezők érvényesülése (például a pécsi térség stb.).

II.

A magyarországi települési rendszer helyzetét a sokoldalú átalakulás, fejlődés folyamatai jellemzik. A népesség életkörülményeinek, települési és infrastrukturális ellátottsági viszonyainak javulása egyértelműen szembevetendő. Ugyanakkor nagy tehetetlenségű erőként érvényesülnek települési rendszerünk múltból örökölt kedvezőtlen adottságai. Az elmúlt három évtized tudatos településfejlesztő tevékenysége összességében imponáló eredményeket tudhat magáénak. Ugyanakkor azonban — különböző okok következményeként — a települések fejlődésének folyamatát nem kevés, mai megítélésünk alapján kedvezőtlen, vagy negatív döntés is érintette. Ez következményeiben számos feszültséggóc kialakulásához, a korábban meglévők „elmérgesedéséhez”, új ellentmondások, bizonyos esetekben anomáliák kialakulásához vezetett. Összességében megfogalmazható az a megállapítás, hogy települési rendszerünk mai helyzetében sok vonatkozásban nem, vagy csak kevéssé felel meg a társadalmi-gazdasági fejlődés, a tudományos-műszaki forradalom és a technológiai változások vele szemben támasztott követelményeinek, illetve elvárásainak.

A mai magyarországi települési rendszerben kettős koncentrációs folyamata figyelhető meg. Egyfelől végbemegy — a belső migráció hatására — a népesség országon belüli területi elhelyezkedésének átrendeződési, koncentrációs folyamata. Ez a folyamat lényegét tekintve — a több, mint százéves statisztikai megfigyelések alapján —

a népességnek az ország déli, délkeleti, keleti térségeiből az északi térségekbe történő fel, illetve bevándorlását, koncentrációját mutatja. Ennek a folyamatnak meghatározó tényezője az a körülmény, hogy az ipari, s ennek révén a területi gazdasági fejlődés legdinamikusabb térségei az ország északi körzeteiben alakultak ki. Ma is ezekre a körzetekre az átlagot meghaladó dinamikus fejlődés a jellemző. Itt koncentrálódik az ország infrastruktúra rendeltetésű állóalap állományának nagyobb hányada.

Másfelől a népesség térbeli elhelyezkedésének rendjére a városokba, különösen a megyei városokba, illetve a megyeszékhelyekre történő — időnként felgyorsuló, időnként mérsékeltebb, vagy csillapódó ütemű — bevándorlása a jellemző.

A népesség számának területi alakulását mutatják a következő számok. 1960-ban a fővárosban élt az ország népességének 17,9%-a, a városokban 26,4%-a: vagyis a városokban élő népesség aránya 44,3%-ot tett ki. Két évtizeddel később ezek az arányok a következők voltak: Budapesten élt az ország népességének 19,2%-a, a városokban pedig 34%-a: összességében a városokban élő népesség — az ország népességének nagyobb hányadát — 53,2%-ot képviselt (lásd az 1. sz. táblázatot).

Az ország népességének majd egyötöde a fővárosban koncentrálódik. Annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedben mérsékelten (3%-kal) nőtt a Budapesten élők száma, némileg csökkent a főváros aránya a népesség számának országon belüli területi elhelyezkedését illetően. Ismert tények a fővárosban élő népesség előregedett korstruktúrája, a krónikus munkaerőhiány, különösen a tercier szektorokhoz tartozó intézményekben. A főváros ipari bázisának átalakulása — a szelektív és intenzív iparfejlesztéssel szemben támasztott követelmények alapján — kezdeti stádiumban tart. Az infrastruktúra egyes ágai, illetve a lakosság infrastrukturális ellátottsági viszonyai a főváros egyes kerületeiben különösen elmaradtak, színvonaluk nagyon korszerűtlen. A főváros szellemi, kulturális és tudományos súlya és szerepe ma is meghatározó az ország életében. Lényegesen gyorsabb a fővárost övező agglomeráció fejlődése. Az egymással mind szorosabban fejlődő, agglomerálódó települések sajátos területi-települési képződményt hoztak létre. A fejlődés döntő mértékben a fő közlekedési vonalak mentén — elsősorban az északi, illetve a déli irányban — koncentrálódik. Az agglomeráción belül jól megfigyelhetők az „árnyék” helyzetű, bizonyos vonatkozásban autonóm jelleggel élő települések. Az agglomerációban fekvő városok, illetve Budapest, nagyobb kiterjedésű vonzásövezetének városai jelenleg még csekély szerepet viselnek a fővárost illető funkciók megosztásában, gyakorlásában. Annak ellenére, hogy mind az agglomerációban fekvő városok (Szentendre, Dunakeszi, Százhalombatta, Érd), mind pedig az ahhoz közvetlenül tapadó övezet városainak népességszáma a vidéki városok átlagos népességnövekedését messze meghaladóan gyarapodott a hetvenes évtizedben.

Az ország társadalmi-gazdasági életének meghatározó sarokpontjai — Budapest mellett — a 95 vidéki város. Városainkban, a fővárossal együtt kereken 5700 ezer ember élt a legutóbbi népszámlálás

alkalmával (a lakónépesség száma alapján). Budapest nélkül a vidéki városokban élő népesség száma az elmúlt évtizedben 17⁰/₀-kal gyarapodott. A városok között megkülönböztetett helye és szerepe van a nagyvárosoknak. Szerepük meghatározó jelentőségű a hazai települési rendszer fejlődésében, kívánatos irányú és jellegű átalakulásában. A nagyváros hálózatot alkotó öt megyei város mellé az elmúlt években „felzárkózott” Nyíregyháza és Székesfehérvár is. A vidéki városok átlagos népességszám gyarapodását meghaladó mértékben növekedett Debrecen, Győr, Nyíregyháza és Székesfehérvár népessége.

Budapest után az ország második legnagyobb vidéki városa Miskolc; népességszáma meghaladta a kétszázezres nagyságrendet. Ipari bázisa, közlekedéscsúcsra fekvése a város fejlődésének meghatározó tényezői. Miskolc a Sajó völgyi agglomeráció centruma. A térségben fekvő Kazincbarcika és Leninváros dinamikus fejlődésének eredményeként többpólusú agglomeráció fejlődésével számolhatunk. Debrecen népességszáma megközelíti a kétszázezret. A város gyorsan fejlődő ipari bázisa (különösen a gyógyszeripar, élelmiszeripar stb.), közlekedési fekvése, a mezőgazdasági termelés irányításához, szervezéséhez kapcsolódó funkciói, valamint az ország szellemi, tudományos és kulturális életében betöltött és gyarapodó szerepe a fejlődés döntő komponensei. Különösen felgyorsult az utóbbi évtizedben Győr fejlődése. Ennek hatása környezetére kettős vonatkozásban érvényesül. Egyrészt a város az észak-dunántúli körzet szervező és irányító központja. Másrészt centruma a város és közvetlen vonzásában elhelyezkedő települések összefonódásának eredményeként kialakuló agglomeráló térségnek. Dinamikusan fejlődő, progresszív termelési ágakat képviselő ipari bázisa, kulcsfontosságú közlekedéscsúcsra fekvése, a szellemi élet gyorsan fejlődő infrastruktúrája kedvező feltételeket biztosítanak a város vonzóhatásának sokoldalú érvényesüléséhez. A vidéki városok átlagos népességnövekedési üteménél alacsonyabb volt Pécs és Szeged népességszámának gyarapodása a két népszámlálás közötti időszakban. Szeged esetében a város határmenti fekvése is közrejátszik a népességszám mérsékelt gyarapodásában. Pécs és Szeged a gazdaság területi szerkezetében elfoglalt szerepük mellett, meghatározó tényezői az ország kulturális és tudományos életének, a szellemi infrastruktúra intézményei területileg arányosabb fejlődésének.

A magyarországi települési rendszer arányos fejlődésének egyik döntő feltétele a jól funkcionáló nagyváros hálózat megerősödése. Ebből a szempontból igen kedvező körülményként lehet értékelni Nyíregyháza és Székesfehérvár dinamikus fejlődését. Mindkét város népességszáma túllépte a százezres nagyságrendet. Székesfehérvár fontos eleme lehet a főváros körüli tágabb vonzáskörzetnek, a főváros körül kialakuló városrégióknak. Ez egyrészt elősegíthetné a főváros és agglomerációjának az ország társadalmi-gazdasági életében betöltött nagy súlyának további mérséklését. Másrészt fontos feltétele az ország arányosabb területi és települési struktúrája fejlődésének, az egyoldalú koncentráció mérséklésének.

A felsorolt városokon kívül gyors ütemben fejlődtek a többi me-

gyeszékhely funkciót betöltő városok is (szám szerint 11 város). A magyarországi középváros állomány „derékhadát” ezek a városok képviselik. A megyeszékhelyek nagyobb csoportjának népességgyarapodása a két népszámlálás közötti időszakban a városi átlagot jelentősen, vagy nagymértékben meghaladta. Két megyeszékhely — Kecskemét és Szombathely — közelmúltbeli fejlődését vizsgálva, megfogalmazható az a következtetés, hogy hazai nagyváros hálózatunk jövőbeni gyarapodásának „háttér bázisát” jelenthetik.

A fentiekben említett 11 megyeszékhelyen kívül a magyarországi középvárosok állományát (a 30—100 ezres nagyságrend között) 21 város alkotja (a lakónépesség száma alapján). Fejlődésük különféle hatótényezők érvényesülésének köszönhető. Az ipar határozza meg a szocialista építés során telepített új városok fejlődését (Dunaújváros, Kazincbarcika, Komló). Ezek a városok mára jól integrálódtak országunk települési rendszerébe. Meghatározó a szerepe az iparnak Ózd, Nagykanizsa, Vác, Orosháza, Gyöngyös városok életében, fejlődésében. Különféle hatótényezők együttes érvényesülése ad impulzust többek között Baja, Cegléd, Esztergom, Hódmezővásárhely, Jászberény, Pápa, Szentes fejlődésének. Sajátos funkciók ellátása (szellemi élet intézményei, megye egészét átfogó intézmények működése, idegenforgalom, gyógyüdülés stb.) jelenti például Sopron, Gyula, Esztergom, Baja fejlődésének bázisát. Érd lényegében Budapest alvóvárosa. Hajdúböszörmény fejlődése igen mérsékelt: sorsának alakulására meghatározó Debrecen közelsége, vonzása. A 21, nem megyeszékhely funkciót ellátó középváros népességszámának elmúlt évtizedben végbement gyarapodása igen eltérő. Kétharmaduk népességnövekedése alatta marad a vidéki városok átlagának. Legalacsonyabb volt Hódmezővásárhely népességszámának növekedése (1,7⁰/₀). Ebben a folyamatban a még ma is tartó elvándorlás következményei nevezhetők meg.

A harmincezer lakoson aluli tartományba sorolható 56 város alkotja az ország kisvárosainak hálózatát. Fejlődésük igen ellentmondásos. Egyik csoportjuk fejlődésében pozitív meghatározó szerepe van az ipari és energiatermelésnek, közlekedésföldrajzi helyzetükből fakadó adottságoknak, a tömeges üdülés és idegenforgalom vonzó tényezőinek, e városok kulturális értékeinek. A kisvárosok jelentős hányada, különösen az Alföld térségében csak kismértékű fejlődést jelez. Vizsgálataink szerint ennek oka a városi funkciók ellátásának nem kielégítő voltában, alacsony színvonalában, a városi, illetve városiasabb életkörülményeket meghatározó, jellemző intézményrendszer hiányosságaiában keresendő. Egyetlen kisvárosunk (57 fő híján a harmincezer nagyságrendet elérő) Makó népességszáma a két népszámlálás közötti időszakban kismértékben csökkent (—1,1⁰/₀-kal). Mint arról már korábban említést tettünk, a mezőgazdasági termelés gyors fejlődése, műszaki-technológiai bázisának átalakulása, korszerűsödése, a gazdaság integrálódási folyamatának következményei ma még kevésbé érezhető hatást fejtenek ki városaink fejlődésében általában, kisvárosaink fejlődésében pedig különösen. (A mezőgazdasági termelés szervezésének, irányításának funkcióihoz szükséges intézményhálózat fejlődésére, a komplex élelmiszergazdasági feladatok ellátásához kapcsolódó

elosztó, feldolgozó, forgalmazó, kísérleteket végző, laboratóriumi tevékenységeket ellátó létesítmények rendszereire gondolunk ezzel kapcsolatosan.)

A 3025 községi településben él az ország népességének kisebb hányada — 46,8⁰/₀-a. A két népszámlálás közötti időszakban a községekben élők száma 4⁰/₀-kal lett kevesebb. A községi települések túlnyomó többségére az elvándorlás miatt a népesség csökkenése, vagy stagnálása a jellemző. Ennek a folyamatnak az egyenes következménye, hogy az 500 főn aluli községi települések száma gyorsuló ütemben gyarapodik a községi települések állományán belül: például 1970-ben az 500 lakoson aluli községek száma 674 volt, tíz évvel később számuk már 832-re emelkedett. Különösen szembetűnő az aprófalvak további „aprózódása” — a hagyományos aprófalvas térségek — Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Vas és Zala megyék területén. 1970-ben az 1000 lakoson aluli községi települések száma 791, tíz évvel később 751 volt. A tízezer lakosnál nagyobb községi települések száma 1980-ban 44 volt (lásd a 2. sz. táblázatot).

A községi településeket helyzetük, fejlődésük (stagnálásuk, illetve visszafejlődésük) alapján lényegében három nagy csoportra oszthatjuk. A községi települések több, mint felének — kisebb-nagyobb mértékben — csökken a népességszáma. Korábban a nagymérvű elvándorlás okozta a népesség csökkenését. Mára ezen községi települések nagymértékben előregedett korstruktúrájából fakadó okok játszanak döntő szerepet a népesség számának csökkenésében. Kétségtől gazdasági okok is közrejátszanak ezen községi települések népességszámának csökkenésében. A települések nagy részében a termőhelyi adottságok következtében nem kielégítő a gazdálkodás színvonala. Ebből következően alacsony a mezőgazdaságból élő népesség jövedelmi színvonala. Más munkaalkalmak (elsősorban ipar) csak kismértékben találhatóak. Mindez kedvezőtlenül befolyásolja az ezekben a községi településekben élő népesség életkörülményeit is. A helyzet rosszabbodásához hozzájárult az a körülmény is, hogy az elmúlt évtizedben számos intézmény működését illetően nem kellően átgondolt közzetéseket hajtottak végre: gazdasági szempontból is indokolatlan vasúti kapcsolatok felszámolására került sor. Az utóbbi években végzett vizsgálatok arra a rendkívüli kedvezőtlen körülményre hívják fel a figyelmet, hogy a falusi értelmiség mind nagyobb számban költözik el egykori lakóhelyéről.

A községi településállomány negyede-ötöde jelez egyértelmű fejlődést. Az e csoportba sorolható községi települések nagyobb hányadának fejlődését a nagyvárosok, megyeszékhelyek, nagyobb ipari centrumok közelsége határozza meg. A tömeges üdülés és idegenforgalom térségeiben fekvő községi települések is fejlődést mutatnak. Ugyancsak a fejlődő települések csoportjába sorolhatók a városiasodó nagyközségek. A községi településállomány többi részére a stagnálás, illetve a kisebb mérvű — térségenként eltérő jellegű — fejlődés a jellemző.

Városi, községi településeink fejlődésének, sorsuk alakulásának

egyik meghatározó tényezője az infrastruktúra fejlettsége, az adott településben élő, dolgozó és tanuló népesség infrastrukturális ellátottsági viszonyainak színvonala. Említettük, hogy a területi gazdasági fejlődés eltérő sajátosságaiból fakadóan az infrastrukturális ellátottság két nagy, eltérő sávja különböztethető meg az országban. A városi és községi települések infrastrukturális ellátottsági viszonyainak részletes vizsgálata lényegében megerősítette fentiekben jellemzett következtetést. Egy vonatkozásban azonban finomította a megállapítást. Különösen városaink infrastrukturális ellátottsági viszonyainak színvonalát nem kis mértékben határozza meg az a körülmény, mit örökölt a múltból. Milyen intézmények gazdagítják az adott város infrastruktúráját, az általuk nyújtott szolgáltatások miképpen járulnak hozzá népességük életkörülményeinek javításához, ezek az intézmények milyen kultúrtörténeti, építészeti-műemléki, illetve városépítészeti értékeket képviselnek.

Ebből a szempontból megemlíthető néhány — majdnem kizárólag dunántúli — városunk, ahol az említett okok következményeként, az átlagos gazdasági fejlődés ellenére, az infrastrukturális ellátottság színvonala — országos viszonyítást illetően — elfogadható (például Sopron, Szombathely). Szükséges azonban megjegyezni, hogy ez a megállapítás korántsem azt jelentheti, hogy elégedettek lehetünk az infrastrukturális ellátottsági viszonyok mára kialakult színvonalával, korszerűsítésével.

A városi és községi településeink infrastrukturális ellátottsági viszonyainak színvonala igen eltérő mind az infrastruktúra egyes ágainak (egészségügy, kereskedelem stb.) fejlettségét, korszerűségét, mind pedig az adott település általános értelemben minősíthető infrastrukturális ellátottsági viszonyainak egészét illetően. Több száz községi településben nagyon hiányos, vagy elavult a népesség alapellátását biztosítani hivatott intézmények hálózata. Ugyanakkor a gyorsan fejlődő közép- és nagyvárosokban a középszintű intézményhálózat nem kielégítő mértékű és színvonalú fejlődése okoz társadalompolitikai feszültségekkel terhes gondokat.

A magyarországi települési rendszer strukturális változása folyamatának, a folyamat sajátos vonásainak elmúlt években végzett vizsgálata sajátos települési képződmények kialakulásának, fejlődésének jegyeit mutatja. Ezek a települési képződmények a települési rendszer egésze strukturális változásainak hordozói. A változás folyamata azonban eltérő módon megy végbe az ország különböző térségeiben. A változást kiváltó legfontosabb okok között említhetők: az anyagi javak termelésének területi elhelyezkedésében, területi szerkezetük átalakulásában végbemenő változásokból fakadó új következmények. Ezek a telephelyválasztás kritériumrendszerén keresztül érvényesülnek, mely következményeiben sokoldalúan befolyásolja, meghatározza a népesség térbeli elhelyezkedésének rendjét, települési struktúráját. Döntő szerepe van az infrastruktúrának, s ezenbélül különösen a közlekedési hálózatok rendszereinek a strukturális változás folyamatainak kiváltásában, elmélyítésében. A települési rendszer múltbeli

fejlődésének sajátosságaiból fakadó adottságok is sok vonatkozásban befolyásolják a strukturális változás folyamatát. A természeti-földrajzi adottságok (terepviszonyok, vízrajzi adottságok stb.) szintén fontos tényezői lehetnek sajátos települési képződmények kialakulásának, fejlődésének.

A strukturális változás folyamatának eredményeként kialakuló, fejlődő települési képződmények a települések összefonódásának, egymásközi szimbiózisának különféle jellegű, szerkezetű, földrajzi alakzatú struktúráját képviselik. Említettük, hogy ennek a folyamatnak eredményeként kialakuló legfejlettebb típusú képződményeként jellemezhetjük az agglomerációkat, valamint a városrégiókat. Emellett a települési képződmények külön csoportjába sorolhatók az agglomerálódó térségek, az urbanizálódási tengelyek, urbanizált térségek, egymással szorosan összefüggő településcsoportok (települési szimbiózisok), várospárok, városhármasok. Az agglomerálódó térségek között említhetjük Győr, Pécs térségét, a Zagyva völgyét, a Szombathely—Kőszeg közötti településláncot stb. Az urbanizálódási tengelyek sajátos példája figyelhető meg a Duna felső szakaszánál Esztergom—Komárom közötti térségében, a Kapos völgyében Kaposvár—Dombóvár városok által közrezárt települési vonal mentén. Az urbanizált térségek egyik jellegzetes példája a közép-dunántúli iparvidék Várpalota—Veszprém—Ajka városok által szervezett térsége. Az ország több dinamikusan fejlődő városa körül fekvő települések a centrummal (anyavárossal) szorosan összefonódnak, egymással szoros funkcionális és hierarchikus kapcsolatú településcsoportok alakulnak ki. Döntően természeti-földrajzi adottságok fékezik vagy gátolják a települések területi összenövését, agglomerálódását. Székesfehérvár, Szeged, Eger, Szekszárd és más városok térségei ennek a sajátos folyamatnak a példái. Történelmi adottságnak tekinthetjük a várospárokat (Szentés—Csongrád, Sárospatak—Sátoraljaújhely), valamint a városhármasokat (Cegléd—Nagykőrös—Kecskemét, Tatabánya—Tata—Oroszlány stb.). Feltételezhető ez utóbbiak városrégió jellegű fejlődése.

Hozzávetőleges számításaink szerint az ország népességének két-ötöde, az anyagi javak termelésének alapjául szolgáló állóeszköz állomány több, mint fele, az infrastrukturális rendeltetésű alapok közel háromötöde a magyarországi települési rendszer strukturális változásának folyamata által érintett, karakterisztikus vonásaik révén jól lehatárolható térségekben található.

A vonatkozó vizsgálatok arra is felhívják a figyelmet, hogy a települési rendszer strukturális változásának folyamata tovább szélesedik, az ország mind nagyobb térségeit fogja át. Karakterisztikus vonása ennek a folyamatnak, hogy a mezőgazdasági termelésben végbemenő gyors integrálódás eredményeként „átrendezi” a községi településeket is. Ezekben a térségekben is sajátos, ma még kevésbé feltárt, alig tanulmányozott települési képződmények alakulnak ki és fejlődnek.

A strukturális változás folyamata a magyarországi települési rendszer átalakulásának, fejlődésének egyik meghatározó vonása. A

folyamat törvényszerűségeinek, sajátos vonásainak feltárása, a folyamat tudatos irányítása, szabályozása a terület és településfejlesztés egyik legnehezebb, s egyben legidőszerűbb feladata. A tudatos beavatkozás gazdaság- és társadalompolitikai jelentősége aligha tagadható.

III.

A társadalmi-gazdasági fejlődés újabb követelményeket támaszt a népesség térbeli elhelyezkedésével, települési viszonyainak fejlesztésével, korszerűsítésével, az anyagi javak termelésének területi elhelyezésével, a fejlesztés területi feltételeivel szemben. A tudományos-műszaki és technológiai fejlődés új lehetőségeket biztosít a települések infrastrukturális ellátottsági viszonyainak javítására. Mindezeket figyelembe véve, szükséges az 1971 tavaszán a kormány által elfogadott településhálózat-fejlesztési koncepciónak, a települési rendszer fejlesztési elveinek átértékelése, új korszerűsített koncepció kidolgozása. Alapvető követelmény, hogy a koncepció számoljon az elkövetkezendő évtizedekben — az ezredfordulót követő első évtized végéig — várható társadalmi-gazdasági, tudományos-műszaki és technológiai fejlődés mai ismereteink alapján prognosztizálható hatásával, követelményeivel: biztosítsa a termelőerők országban belüli arányosabb elhelyezkedésének feltételeit, az anyagi javak termelése területi szerkezetének átalakulását, a népesség arányosabb és magasabb színvonalú ellátottsági viszonyainak kialakulását, az infrastruktúra hálózati és létesítményi rendszereinek integrált és területileg összehangolt fejlődését, korszerűsödését.

Ugyanakkor szükséges annak ismételt hangsúlyozása, hogy múltból örökölt, számos ellentmondást hordozó települési rendszerünk nagyfokú tehetetlenségi nyomatékkal rendelkezik, mely fékezően hat városi és községi településeink tudatos fejlesztésének, korszerűsítésének folyamatára.

A települési rendszer fejlesztési elvei kimunkálásának egyik alapkérdésre azoknak a társadalmi-gazdasági alapoknak a tisztázása, meghatározása, melyek keretül szolgálnak, illetve szolgálhatnak a népesség települési és infrastrukturális ellátottsági viszonyainak fejlesztéséhez, átalakításához.

A népesség térbeli elhelyezkedése, a települési rendszer mindenkori szerkezete, a városok és környékük infrastrukturális ellátottsági viszonyainak fejlettségi színvonala a társadalom anyagi és kulturális életfeltételeinek egyik meghatározó komponense. Az emberek együttélése a településeken — kapcsolataiknak egyik legfontosabb feltétele. Ezért a népesség térbeli elhelyezkedése, infrastrukturális ellátottsági viszonyai, a települési rendszer, különösen pedig a városok mindenkori állapota, fejlettségi színvonala befolyással bír a társadalom fejlődésére; gyorsíthatja, vagy lassíthatja azt.

A magyarországi települési rendszer korszerűsítésének, fejlesztésének egyik meghatározó tényezője az ország demográfiai helyzetének várható alakulása, a népesség jövőbeni demográfiai magatartá-

sának prognosztizálható vonásai. Hazánk népességszámát illetően a századfordulóra csak igen kismérvű növekedéssel lehet számolni. Az elmúlt évtizedekkel szemben várhatóan az elkövetkezendő évtizedekben lényegesen mérsékeltebb lesz a migrációs folyamatok intenzitása. Az ország nagyobb térségei közötti népességmozgást fokozatosan a kisebb térségek, mikrorégiókon belüli népességmozgás erősödése váltja fel. Olyan értelemben, hogy a népesség várható területi koncentrációja a dinamikus gazdasági növekedés térségeiben fekvő városok körzeteiben, egymással szoros kölcsönhatásban fejlődő településegységekben, települési képződményekben lesz a legkarakterisztikusabb. Ennek következményeként a települési rendszer elmélyültebb strukturális átalakulásával, összefüggő településegységek funkcionális és területi összefonódásával, továbbá agglomerálódó térségek létrejöttével, gyors fejlődésével lehet majd számolni.

A népesség települési viszonyainak fejlődését meghatározó tényező a foglalkoztatottsági szerkezetének várható alakulása. Az aktív keresők számának számottevő növekedésével — az ország demográfiai helyzetének prognosztizált tendenciái alapján — nem számolhatunk. Országos szinten az iparban foglalkoztatottak számának csökkenésével, egyes térségekben ugyanakkor csak kismérvű növekedésével lehet számolni. A mezőgazdasági termelés népességleadó hatása kismérvű lesz. A mezőgazdasági keresők korösszetétele nagyobb mértékű munkaerő-felszabadítást más népgazdasági ágak vonatkozásában nem tesz lehetővé. A mezőgazdasági termelés intenzív fejlesztésének egyik feltétele a megfelelő képzettségű és korösszetételű munkaerő-állomány megléte. Ugyanakkor a terciér ágazatokban foglalkoztatottak számának és arányának jelentős növekedésével lehet számolni. Valószínűsíthető a kvaterner szektor erősödése.

A települési rendszer korszerűsödésének, átalakulásának másik meghatározó tényezője az anyagi javak termelésének várható alakulása, területi elhelyezkedése és szerkezete. A kitermelőipar település-meghatározó szerepét lényegében a jövőben is megőrzi. Ennek jelentőségét hangsúlyozza az a körülmény, hogy ásványi és bányakincseink nagyobb mérvű kitermelésével, hasznosításával számolhatunk. A feldolgozóipari üzemek telephelyválasztását az egyes területek, térségek iparfogadási alkalmassága, telepítési adottságai szabják meg, orientálják. Nagyobb távlatra valószínűsíthető az országban kialakult egyoldalú északkelet-délnyugati ipari tengelynek déli irányba történő széthúzóódása: ily módon a Nyíregyháza—Szolnok—Dunaújváros—Székesfehérvár—Szombathely városok alkotta földrajzilag széles kiterjedésű sáv térségében várható — a már kialakult fejlett ipari térségek mellett — a gazdasági növekedés területi koncentrációja. A Duna—Rajna—Majna-csatorna megépülésével a Duna déli szakaszának jelentősége nagymértékben megnő. Itt majdan az ország egyik dinamikusán fejleszthető térségével számolhatunk. A gazdasági növekedés e dinamikusán fejlődő területei mellett említhetjük a pécsi, kaposvári, szegedi és a békéscsabai agglomerálódó térségek övezetét. A mezőgazdasági termelés vonatkozásában várhatóan tovább erősödik a koncentráció folyamata: a kedvezőtlen termőhelyi és természeti

adottságú területeken a termelés szerkezet változásával, illetve más jellegű és rendeltetésű hasznosításával (mint például: erdőtelepítés, gyepesítés stb.) számolhatunk. A területi gazdasági fejlődés folyamataira meghatározó szerepet gyakorol az agroökológiai potenciál tudatosabb hasznosítása, a komplex élelmiszer gazdasági tevékenység sokoldalú fejlesztése. Ennek közvetlen hatása sokoldalúan befolyásolja az érintett térségek települési viszonyainak fejlődését, átalakulását.

A termelőerők elhelyezkedésében, területi szerkezetében várható változások hatására a legkedvezőbb adottságokkal, fejlesztési lehetőségekkel rendelkező növekedési pólusok, fejlesztési centrumok övezeteiben várható a népesség tömörülése. Lényegében ez határozza meg a hazai urbanizációs folyamat térbeli fő irányait. A gazdasági növekedés által érintett területek azonban nemcsak a szűken vett ipari tevékenység egyoldalú térbeli megnyilvánulásai lesznek, hanem az ipart és a mezőgazdaságból komplexen kifejlődő élelmiszer gazdaságot átfogó termelési együttesek rendszerét alakítják majd ki.

A települési rendszer átalakulásának, fejlődésének meghatározó tényezőjeként kell számolni az infrastruktúra kialakult és működő hálózati és létesítményi rendszereivel (különösen a közlekedési kapcsolatok hálózati és létesítményi rendszereit illetően).

A társadalmi-gazdasági, műszaki-tudományos és technológiai fejlődés követelményeivel összhangban minden vonatkozásban gyorsítani kívánatos a települési rendszer átalakítását, korszerűsítését. Ezt egyaránt kívánják az anyagi javak termelésével kapcsolatos gazdaságpolitikai (hatékonysági) követelmények és a lakosság magasabb színvonalú ellátás iránti igényei kielégítésének társadalompolitikai feladatai.

A gazdaságfejlesztéssel szemben támasztott hatékonysági követelmények a települési rendszer vonatkozásában a legcélorientáltabban a strukturális változás következményeként kialakuló agglomerációk, agglomeráló térségek, városrégiók tudatosabb fejlesztésében, tudatos fejlődésüket elősegíteni hivatott feltételek megteremtésében kell hogy kifejezésre jussanak. Ezekben a térségekben kedvezőbb feltételeket lehet biztosítani az erőforrások ésszerűbb koncentrálásához, elősegítve az anyagi javak hatékonyabb termelését, a terciér és a kvaterner ágazatok gyorsabb ütemű fejlődését, a népesség életkörülményei célraorientáltabb javítását.

Ugyanakkor a hatékonysági követelmények és a társadalompolitikai feladatok érvényesítését, illetve megvalósítását a települési rendszer fejlesztésének, korszerűsítésének folyamatában hatékonyan, célraorientáltan szolgálhatja a fejlesztési centrumok hálózatának tudatosabb kialakítása és fejlesztése is. A fejlesztési centrumok rendszerének egyaránt megkülönböztetett jelentősége van az ország gazdaságilag fejlett térségeiben, illetve a gazdasági növekedés szempontjából ma még nem kielégítően fejlett térségekben. Az előbbiekben a kialakult területi struktúra korszerű irányú átalakításában lehet döntő szerepe, míg az utóbbi esetben a területi fejlődés bázisainak megteremtését segítheti elő.

A települési rendszer fejlesztésének társadalompolitikai követelményei szempontjából döntő kérdés a települések infrastrukturális

ellátottsági színvonalában meglévő különbségek mérséklését célzó feladatok helyes kitűzése, mely a települések hierarchiáján keresztül érhető el. Ez egyébként az a lényeges pont, ahol a területfejlesztés hatékonysági, illetve társadalompolitikai követelményei szétválnak. Míg a termelőerők területi elhelyezésénél — mint arról már korábban szoltunk — a téralkalmasságé a döntő szerep, addig a települések ellátásánál azok nagysága, jellege és a település-struktúra regionális rendszerben betöltött szerepköre a meghatározó.

A települési rendszernek a lakosság ellátása szempontjából szükséges hierarchiájának kialakítása a közelítési, majd kiegyenlítődési követelmények kielégítésének másik feltétele. A települések szerepköre szabja meg — azok nagyságával és jellegével együtt — az infrastrukturális ellátottsági színvonal emelése érdekében megoldandó feladatok irányát. Ily módon érhető el az a kívánatos állapot, amelynek esetében minden település a saját és vonzáskörzetébe tartozó népesség ellátását biztosítani tudja a mindenkori anyagi, pénzügyi és egyéb lehetőségeknek megfelelően.

A magyarországi települési rendszer történetileg kialakult szerkezete, a népesség országon belüli területi elhelyezkedése azonban az infrastrukturális ellátás olyan gondjait, feladatait is jelzi, melyeket a települési-struktúra fentiekben jellemzett háromlépcsős hierarchiájában megfelelő módon megoldani nem lehet. Ilyen sajátos települési területeknek tekinthetők a főváros, nagyvárosaink körül, illetve a tömeges üdülőkörzetek — mint például a Balaton és a Velencei-tó stb. — mellett kialakult, vagy kialakulóban levő agglomerációk, más sajátos települési képződmények és a szórvány — elsősorban tanyás — települési területek. Ezekben a térségekben csak egyedi megközelítéssel tárhatjuk fel az infrastruktúra-fejlesztés céljait, jelölhetjük meg a regionális közelítés feladatait.

Összefoglalva a fentiekben kifejtetteket, a magyarországi települési rendszer fejlesztésének, átalakításának nagy távú céljai a következőkben összegezhetők:

1. A budapesti agglomerációnak az ország települési rendszerében betöltött túlzott szerepének tervszerű csökkentése, Budapest infrastrukturális ellátottsági viszonyai színvonalának — a város rangjához és jelentőségéhez mérten — fejlesztése, korszerűsítése. A városfejlesztés gazdasági bázisának mérsékelt ütemű, intenzív és szelektív jellegű fejlesztése.

2. Budapest megfelelő színvonalú ellensúlyozására alkalmas nagyvároshálózat fejlesztése.

3. Az ország városhálózatának — az egyes városok gazdasági és infrastrukturális fejlettségi színvonalától, adottságaitól és fejlesztési lehetőségeitől függő — differenciált fejlesztése.

4. A középvárosok közül a megyeszékhely funkciójú városok fokozatos fejlesztése, annak érdekében, hogy a nagyvárosok társközpontjai feladatkörének ellátására alkalmasak legyenek.

5. Az ország területe egészének arányosabb és tervszerűbb ellátására alkalmas középfokú központ funkciókat betöltő közép- és kis-

városok, valamint a nagyközségek, a jövőben városi rangra emelhető települések fejlesztése.

6. A községi települések sajátosságaitól, földrajzi elhelyezkedésük adottságaitól, a természeti és táji feltételektől függő átalakítása, fejlesztése. Az alsófokú településhálózati és infrastrukturális ellátási körzetek és azok szervező központjainak kijelölése.

7. A népesség térbeni tömörítésének elősegítése és az alapfokú infrastrukturális szükségletek kielégítése a tanyás településmódú térségekben, a mezőgazdasági termelés integrálódásával kapcsolatos követelmények figyelembevételével.

8. A települési rendszer strukturális változása folyamatai tudatosabb kibontakozásának, fejlődésének tervszerű irányítását elősegítő feltételek megteremtése, biztosítása.

I R O D A L O M

1. Országos Településhálózatfejlesztési Tanulmányterv. Kézirat, VÁTI, 1963.
2. Országos Településhálózatfejlesztési Konceptió. Kézirat, VÁTI, 1969.
3. Országos Területrendezési Terv. Jelenlegi állapot átfogó értékelése. Kézirat, VÁTI, 1978.
4. Országos Területrendezési Terv. Konceptió. Kézirat, VÁTI, 1979—1980.
5. A népgazdaság hosszú távú tervezőmunkáihoz készült területi prognózisok. Kézirat, VÁTI, 1980.
6. *Kulcsár Kálmán*: A mai magyar társadalom. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980.
7. *Kőszegfalvi György*: Az urbanizációs folyamat várható hatásai a településhálózat szerkezetének átalakulására, fejlődésére. Területi Statisztika, 1978/6. szám.
8. *Kőszegfalvi György*: A magyarországi városhálózat helyzete, fejlődésének problémái, ellentmondásai, a fejlesztés feladatai. Területi Statisztika, 1979/2. szám, illetve 1979/6. száma.
9. *Kőszegfalvi György*: A korszerű területfejlesztési politika követelményeinek érvényesítése a tudományos kutató munkában. Területrendezés, 1979/4. száma.
10. *Kőszegfalvi György*: A jövő prognosztizálása és tervezése — új elméletek kidolgozásának szükségessége. Területrendezés, 1980/2. száma.
11. *Szenti Tibor*: Gondolatok a tanyákról és a mai tanyahelyzetről. Valóság, 1981/2. száma.
12. *Kovács Tibor*: Magyarország településhálózata és fejlődésének főbb tendenciái. Statisztikai Szemle, 1980 novemberi száma.

1. A városok nagyságrend szerinti csoportosítása
(az 1980. január 1-i népszámlálás adatai alapján)

Группировка городов по величине
(На основе данных переписи населения от 1 января 1980 г.)

Grouping of towns by order of magnitude
(on basis of the data of the population census of 1 January 1980)

V á r o s	A lakónépesség száma		Tényleges szaporodás. illetve fogyás (-) %
	1970	1980	
1	2	3	4
Budapest	2 001 083	2 060 170	3,0
Nagyvárosok			
Debrecen	162 313	192 484	18,6
Győr	102 600	123 618	20,5
Miskolc	180 581	206 727	14,5
Pécs	150 249	168 788	12,3
Szeged	151 714	171 342	12,9
Nyíregyháza	82 046	108 156	31,8
Székesfehérvár	78 789	103 197	31,0
Középvárosok			
Baja	35 535	38 456	8,2
Békéscsaba	58 169	67 266	15,6
Cegléd	37 845	40 567	7,2
Dunaújváros	45 129	60 694	34,5
Eger	47 960	61 283	27,8
Esztergom	28 093	30 476	8,5
Érd	31 205	41 210	32,1
Gyöngyös	31 733	36 927	16,4
Gyula	30 578	34 514	12,9
Hajdúböszörmény	30 979	32 145	3,8
Hódmezővásárhely	53 579	54 481	1,7
Jászberény	29 764	31 347	5,3
Kaposvár	60 929	72 330	18,5
Kazincbarcika	28 320	37 481	32,3
Kecskemét	79 978	91 929	14,9
Kiskunfélegyháza	33 977	35 339	4,0
Kiskunhalas	26 429	30 552	15,6
Komló	28 580	30 301	6,0
Nagykanizsa	40 551	48 494	19,6
Orosháza	33 438	36 243	8,4
Ózd	45 765	48 521	6,0
Pápa	29 845	32 202	7,9
Salgótarján	43 434	49 320	13,6
Sopron	47 111	53 930	14,5
Szekszárd	24 896	34 592	38,9
Szentés	33 910	35 326	4,2
Szolnok	63 601	75 203	18,2
Szombathely	65 297	82 830	26,9
Tatabánya	66 223	75 942	14,9
Vác	30 737	34 837	13,3
Veszprém	38 273	54 898	43,4
Zalaegerszeg	39 671	55 392	39,6

1	2	3	4
Kisvárosok			
Ajka	22 699	29 601	30,4
Balassagyarmat	14 823	18 534	25,0
Balatonfüred	9 040	12 599	39,4
Barcs	8 964	11 448	27,7
Berettyóújfalu	13 886	16 406	18,1
Békés	21 174	22 287	5,3
Bonyhád	12 640	14 841	17,4
Cellőmőlk	10 857	12 533	15,4
Csongrád	21 726	22 202	2,2
Csorna	11 423	12 131	6,2
Dombóvár	16 761	19 917	18,8
Dunakeszi	19 895	25 187	26,6
Fehérgyarmat	6 729	8 421	25,1
Gödöllő	21 929	28 057	27,9
Hajdúnánás	17 638	18 146	2,9
Hajdúszoboszló	21 549	23 374	8,5
Hatvan	21 816	24 790	13,6
Kalocsa	16 102	18 613	15,6
Kapuvár	10 283	11 243	9,3
Karcag	24 066	25 264	5,0
Keszthely	17 904	21 671	21,0
Kiskőrös	14 125	15 499	9,7
Kisújszállás	13 384	13 699	2,4
Kisvárdá	13 677	17 828	30,4
Komárom	16 638	19,955	19,9
Körmend	10 044	11 787	17,4
Kőszeg	11 191	12 705	13,5
Leninváros	11 033	18 667	69,2
Lenti	6 713	8 106	20,8
Makó	30 274	29 943	— 1,1
Marcali	9 762	12 485	27,9
Mátészalka	12 455	17 709	42,2
Mezőkövesd	17 635	18 435	4,5
Mezőtúr	21 930	22 018	0,4
Mohács	19 641	21 385	8,9
Mosonmagyaróvár	24 653	29 732	20,6
Nagyatád	10 410	12 946	24,4
Nagykőrös	26 120	27 900	6,8
Nyírbátor	11 025	13 388	21,4
Oroszlány	18 482	20 604	11,5
Paks	13 585	19 514	43,6
Sárospatak	14 540	15 316	5,3
Sárvár	12 626	15 126	19,8
Sátoraljaújhely	17 469	19 252	10,2
Siklós	7 886	10 567	34,0
Siófok	16 974	20 084	18,3
Szarvas	19 418	20 598	6,1
Százhalombatta	9 852	13 963	41,7
Szentendre	13 008	16 844	29,5
Szigetvár	10 470	12 114	15,7
Tapolca	12 049	17 161	42,4
Tata	20 623	24 114	16,9
Törökszentmiklós	24 314	25 551	5,1
Túrkeve	11 363	11 393	0,2
Várpalota	26 393	28 293	7,2
Vásárosnamény	7 879	8 637	9,6
Városok összesen	5 110 464	5 700 093	11,5

2. A községek nagyságrend szerinti csoportosítása

Группировка сел по величине

Grouping of villages by order of magnitude

M e g y e	A k ö z s é g e k n é p e s s é g s z á m a													
	500 főig		501—1000 fő között		1001—2000 fő között		2001—5000 fő között		5001—10 000 fő között		10 000 fő felett		Összesen	
	1970	1980	1970	1980	1970	1980	1970	1980	1970	1980	1970	1980	1970	1980
Baranya	156	184	81	59	38	31	16	16	—	1	—	—	291	291
Bács-Kiskun	1	3	6	9	27	24	56	55	11	11	5	4	106	106
Békés	1	2	5	8	17	19	25	24	19	14	4	4	71	71
Borsod-Abaúj- Zemplén	92	113	110	102	91	81	46	42	11	11	1	2	351	351
Csongrád	—	—	8	13	14	10	25	25	7	6	—	—	54	54
Fejér	6	6	9	12	38	37	41	40	6	5	3	3	103	103
Győr-Sopron	33	38	44	46	57	52	24	22	2	2	—	—	160	160
Hajdú-Bihar	2	4	4	8	25	22	26	24	16	15	3	3	76	76
Heves	6	7	21	24	40	41	45	40	1	1	2	2	115	115
Komárom	3	5	18	16	24	24	19	18	5	6	1	1	70	70
Nógrád	19	18	41	47	48	42	16	17	4	4	—	—	128	128
Pest	5	4	13	18	48	40	63	60	26	31	16	18	171	171
Somogy	63	81	87	81	60	50	24	22	2	2	—	—	236	236
Szabolcs-Szatmár	20	25	56	55	64	64	66	64	12	9	2	3	220	220
Szolnok	—	—	2	6	25	24	24	23	13	12	5	4	69	69
Tolna	8	18	34	26	33	36	26	22	3	3	1	—	105	105
Vas	81	117	87	63	38	27	9	8	1	1	—	—	216	216
Veszprém	68	80	76	77	59	48	12	11	6	5	—	—	221	221
Zala	110	127	89	83	52	44	8	6	3	2	—	—	262	262
Összesen	674	832	791	753	798	716	571	539	148	141	43	44	3025	3025

ПОЛОЖЕНИЕ СИСТЕМЫ ПОСЕЛЕНИЙ ВЕНГРИИ, ОСОБЕННОСТИ И ЗАДАЧИ ЕЕ РАЗВИТИЯ

Резюме

Вследствие происшедшего за последние три десятилетия быстрого общественного преобразования и экономического развития всесторонне изменился порядок пространственного размещения населения, улучшились условия поселений, повысился уровень инфраструктурной снабженности населенных пунктов. В сознательном преобразовании, развитии системы поселений важную роль играла принятая правительством весной 1971 г. концепция по развитию. Однако, происшедшее за последнее десятилетие развитие не соответствовало во всех отношениях установленным в концепции целям. Особенно быстро развивались комитатские города и другие центры комитатов. При этом часть средних городов, значительная доля маленьких городов не развивались в соответствии с своими условиями, возможностями. В развитии сел наблюдалось противоречие. Часть сел, находящихся в зонах вокруг крупных и средних городов развивалась быстрее среднего темпа. Большая доля сел — вследствие переселения населения — не изменилась или их развитие уменьшилось. За последнее десятилетие ускорился процесс структурного изменения системы поселений, увеличились сплетение поселков и их агломерация.

По данным переписи населения 1 января 1980 г. большая доля населения страны — 53,2% — проживала в городах. Численность населения столицы повысилась умеренно (на 3%) в период между двумя последними переписями населения. Численность населения провинциальных городов за десять лет увеличилась на 17%. Несмотря на значительное приближение в уровне инфраструктурной снабженности поселений с одинаковой ролью, имеется большая разница в развитости инфраструктуры между северными и южными поселениями страны.

Социально-экономическое развитие предъявляет новые требования к развитию условий поселений населения. Необходимо переоценить принятую правительством весной 1971 г. концепцию о развитии сети поселений, принципы развития системы поселений и разработать современную концепцию. Будущее развитие системы поселений определяется ожидаемым демографическим отношением населения, изменением территориальной структуры производства материальных благ, системами сетей и сооружений инфраструктуры. В соответствии с требованиями социально-экономического, научно-технического и технологического развития желательно ускорить во всех отношениях преобразование, модернизацию системы поселений. Это важно для общественно-политических задач по удовлетворению требований эффективности производству материальных благ и требований к снабжению населения на более высоком уровне.

SITUATION OF THE SETTLEMENT SYSTEM OF HUNGARY, CHARACTERISTICS OF ITS DEVELOPMENT AND TASKS CONCERNING ITS EXTENSION AND IMPROVEMENT

Summary

Due to the rapid social transformation and economic development during the last three decades the spatial distribution of the population changed in many ways, the settlement conditions improved, the degree of infrastructural supply of the settlements increased. The conception on development adopted by the government in spring 1971 played a great role in the conscious transformation, development of the settlement system. The development, however, taken place in the last decade did not serve in all respects the purpose stated by the concept. The county towns and the other county seats developed very rapidly, while a part of the middle towns and a great part of the small towns did not

develop in conformity with their potentialities and possibilities. The development of the villages is contradictory. A part of the villages around the big cities and middle towns developed more rapidly than the average. A greater part of villages — due to the out-migration of the population — was stagnant or their population decreased. During the last decade the process of the structural change. In the settlement system accelerated, and the interweaving, the process of the agglomeration of the settlements increased.

According to the data of the population census of 1 January 1980 the greater share — 53.2 per cent — of the population of the country lived in urban areas. In the period between the last two population censuses the population number of the capital grew moderately (by 3 per cent). The population number of the provincial towns increased by 17 per cent in ten years. Despite the significant approach in the degree of infrastructural supply of settlements with the same role, there is a great difference in the degree of infrastructural development between the northern and southern settlements of the country.

The socio-economic development makes new requirements in respect of the development of the settlement conditions of the population. It is necessary to revise the conception on the development of the settlements system adopted by the government in spring 1971, the principles of developing the settlement system, to elaborate a new modernized conception. The presumable demographic attitude of the population, the change in the regional structure of the production of material goods, the network- and establishment systems of the infrastructure determine the future development of the settlement system. In conformity with the requirements of the socio-economic, technical-scientific and technological development it is desirable to accelerate in all respects the transformation, modernization of the settlement system. This is equally important for the socio-political tasks which should meet the efficacy requirements in respect of the production of material goods and the requirements concerning the supply of the population on a higher level.

TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS A KANADÁBA VÁNDOROLT MAGYAROKRÓL

DR. KOVACSICS JÓZSEF

1. Kanada népességfejlődése

Kanada kiterjedését tekintve a világ második legnagyobb országa (9,7 millió km²), népességi rangsorban azonban a huszonkilencedik; 1976-ban 22,8 millió lakosa volt. Becslés szerint 1981-re 24 millióra növekszik Kanada népessége.¹ Területének 90%-án nincs település. (750 ezer km² vízfelület, 3,8 km² sarkvidék, 2,5 millió km² erdő). Három nagyvárosában: Torontóban, Montreálban, Vancouverben lakik az ország népességének 30%-a.

1881-ben Kanadában még csupán 2,4 millió lakos élt. Az ezt követő időszak gyors népességfejlődésében a bevándorlás és a magas természetes szaporodás egyaránt szerepet játszott. 130 év alatt tízszeresére növekedett Kanada népessége (1. sz. tábla).

Ami a természetes népmozgalmat illeti: Kanadát egészen a XIX. század elejéig a magas természetes szaporodás jellemezte. *H. Charbonneau* a XVII. század második felének a születési arányszámait 50—63‰-re becsüli.² Ugyanakkor a halálozási arányszámokat mindössze 15—16‰-re teszi, annak következtében, hogy a bevándorlók az erőteljesebb korosztályokból kerültek ki és a járványok, amelyek Európában pusztítottak, Kanada népességét megkímélték. *J. Henripin* világított rá arra, hogy 1851-ben egy élő 50 éves kanadai francia asszony gyermekeinek az átlagos száma 9 volt. A kanadai francia nyelvű népesség megkettőzésének a legrövidebb ideje 16—17 év lehetett.³

¹ *Forrás:* Projections démographiques pour le Canada et les Provinces 1972—2001. Statistique Canada, Catalogue Nr. 91—514, hors serie.

² *Hubert Charbonneau:* Vie et mort de nos ancêtres. (Őseink élete és halála.) Press de l'Université de Montréal 1975.

³ *Jaques Henripin:* La population canadienne au début de XVIII. siècle Paris 1954.

1. A kanadai népesség számának alakulása (1851—1981)
 Динамика численности населения Канады (1851—1981 гг.)
 Population of Canada (1851—1981)

Év	Népességszám	1851 = 100%	A fejlődés üteme
1851	2 436 297	100,0	—
1871	3 689 257	151,4	151,4
1901	5 371 315	135,2	155,4
1921	8 787 949	360,7	153,3
1945	11 506 655	472,3	130,9
1951	14 009 429	575,0	121,7
1961	18 238 247	748,6	130,2
1971	21 568 310	885,3	118,2
1981	24 041 000 ¹	986,8	111,5

¹ Forrás: Projections démographiques pour le Canada et les Provinces 1972—2001. Statistique Canada, Catalogue Nr. 91—514, hors serie.

2. A természetes szaporodás Kanadában 1861—1971 között
 Естественный прирост в Канаде в период 1861—1971 гг.
 Natural increase in Canada in the 1861—1971 period

Időszak	Szüle- tések	Halálo- zások	Termé- szetes szapo- rodás	Szüle- tések	Halálo- zások	Termé- szetes szapo- rodás
	száma (1000 fő)			1000 főre jutó száma (‰)		
1861—71	1369	718	651	42,4	22,2	20,2
1871—81	1477	754	723	40,0	20,4	19,6
1881—91	1538	824	714	35,6	19,1	16,5
1891—1901	1546	828	718	32,0	17,1	14,9
1901—11	1931	811	1120	35,9	15,1	20,8
1911—21	2338	988	1350	32,4	13,7	18,7
1921—31	2415	1055	1360	27,5	12,0	15,5
1931—41	2294	1072	1222	22,1	10,3	11,8
1941—51	3186	1214	1972	27,7	10,6	17,1
1951—61	4468	1320	3148	31,9	9,4	22,5
1961—71	4063	1360	2703	22,3	7,5	14,8

Népmozgalmi adatsorainkból (2. sz. tábla) mind a születési mind a halálozási tendenciák jól kirajzolódnak. 1861—71 között még 42,4‰ volt a születés. Csökkenése fokozatosan ment végbe 1931-ig, amikor már csupán 27,5‰ volt a születési arányszám. Nyilvánvalóan a szülőképes korú, jelentős számú női kivándorlónak lehetett szerepe abban, hogy 1931—41 között 22,1‰-re csökkent a születési arányszám, viszont a bevándorlók összetétele játszhatott szerepet abban, hogy 1941—1961 között ismét emelkedett a születések száma, illetve aránya. A halálozás nem mutat olyan kiugró értékeket, mint a születés. Az arányszámok csökkenése fokozatos és jól jelzi az egészségügyi viszonyok javulását, de feltételezhetően összefügg klimatikus tényezőkkel is.

A természetes szaporodás vizsgált idősorunk első évtizedében $20,2\%$. Ezt követően visszaesik és 1891—1901-ben már csupán $14,9\%$. Még két esetben emelkedik 20% fölé, 1901—1911 között és 1951—1961 között. Utóbbi évtizedben magasabb értéket ért el, mint a 110 évet átfogó időszakunk bármelyik évtizedében ($22,5\%$). Okát ismét a bevándorolt népesség számában és nem, kor szerinti összetételében kereshetjük. 1971—75 között a születési arányszám Kanadában $15,6\%$ volt, a halálozási $7,4\%$, a természetes szaporodás $8,2\%$.

1861—1901 között a vándorlási különbözet negatív előjelű volt, mert több volt a kivándorló, mint a bevándorló. Így ebben az időszakban a természetes szaporodás jelentette a népgyarapodás fő forrását. Még egy évtizedben, 1931—41 között volt negatív a vándorlási mérleg, a többi évtizedekben bevándorlási többlete volt Kanadának. 1901—1921 között 3 371 000 lakos vándorolt be és 2 424 000 lakos vándorolt ki. Így a vándorlási nyereség 947 ezer fő volt. 1931 után a viszonyok konszolidálódásával a visszaáramlás lelassul, 1951—61 közötti egyetlen évtizedben már 1 081 000 fő a vándorlási nyereség (3. sz. tábla).

3. A vándorlás alakulása 1861—1971 között

Динамика миграции в период 1861—1971 гг.

Migration in the 1861—1971 period

Időszak	Bevándorlók	Kivándorlók	Vándorlási egyenleg	Bevándorlók	Kivándorlók	Vándorlási egyenleg
	száma (1000 fő)			1000 főre jutó száma (%)		
1861—71	183	375	— 192	5,7	11,6	— 5,9
1871—81	353	440	— 87	9,6	11,9	— 2,3
1881—91	903	1109	— 206	20,9	25,6	— 4,7
1891—1901	326	506	— 180	6,7	10,4	— 3,7
1901—11	1759	1043	716	32,7	19,4	13,3
1911—21	1612	1381	231	22,4	19,2	3,2
1921—31	1203	974	229	13,7	11,1	2,6
1931—41	150	242	— 92	1,4	2,3	— 0,9
1941—51	548	379	169	4,8	3,3	1,5
1951—61	1543	462	1081	11,0	3,3	7,7
1961—71	1429	802	627	7,8	4,4	3,4

A népesség számának, a természetes és mechanikus népmozgalomnak az áttekintése után nézzük meg Kanada népességének etnikai eredet szerinti megoszlását, majd vizsgáljuk meg, hogy milyen országokban született az ott élő népesség, végül, hogy a soknemzetiségű Kanada problémáit mégjobban megismerhessük tekintsük át a népesség anyanyelv szerinti megoszlását. Ami az etnikai eredetet illeti: első helyen az angolok állnak, akik 1921-ben a kanadai népesség $55,4\%$ -át tették ki, 1971-ben a népesség $44,6\%$ -át alkották. Második helyen a franciák szerepelnek $28,7\%$ -kal. Az angolok száma 9,6 millió, a franciáké közel 6,2 millió. Harmadik helyen, $6,1\%$ -os aránnyal a német etnikai eredetű népesség áll. A magyar etnikai eredetű népes-

ség, mely 1921-ben Kanada népességében még csupán 0,15⁰/₀-ot képviselt, 1971-ben 131 890 főre növekedett és 0,6⁰/₀-os képviseléssel, rangsorban a tizenegyedik helyen volt (4. sz. tábla).

4. Kanada népességének etnikai eredet szerinti megoszlása
1921-ben és 1971-ben

*Распределение населения Канады по этническому происхождению
в 1921 и 1971 гг.*

*Distribution of the population of Canada by ethnic origin
in 1921 and 1971*

Etnikai csoport megnevezése	N é p e s s é g e			
	szám	1921-ben %	szám	1971-ben %
Angol	4 868 738	55,41	9 624 115	44,62
Francia	2 452 743	27,91	6 180 120	28,65
Német	294 635	3,35	1 317 200	6,11
Olasz	66 769	0,76	730 820	3,39
Orosz, ukrán, litván*	208 755	2,38	669 670	3,10
Holland	117 505	1,34	425 945	1,97
Skandináv népek	167 359	1,90	384 795	1,78
Lengyel	53 403	0,61	316 430	1,47
Indián és eszkimó	113 724	1,29	312 760	1,45
Zsidó	126 196	1,44	296 945	1,38
Magyar	13 181	0,15	131 890	0,61
Görög	5 740	0,07	124 475	0,58
Kínai	39 587	0,45	118 815	0,55
Jugoszláv	3 906	0,04	104 955	0,49
Cseh és szlovák	8 840	0,10	81 870	0,38
Finn	21 494	0,24	59 215	0,27
Belga	20 234	0,23	51 135	0,24
Osztrák	107 671	1,23	42 120	0,20
Japán	15 868	0,18	37 260	0,17
Néger	18 291	0,21	34 445	0,16
Román	13 470	0,15	27 375	0,13
Más európai népek	17 945	0,20	194 850	0,90
Más ázsiai népek	10 459	0,12	129 460	0,60
Egyéb és ismeretlen	21 436	0,24	171 645	0,80
Összesen	8 787 949	100,00	21 568 310	100,00

* A litvánok száma 1921-ben 1970, 1971-ben 24 535 fő volt. *Forrás:* Statistiques sur l'immigration et la population. Ottawa 1974, 9—10. oldal.

Ha Kanada népességét születési hely szerint vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a Kanadában született 18,2 millió fő után nagyságrendben az Egyesült Királyság következik 933 ezer fővel. Harmadik helyen Olaszország, negyedik helyen az USA szerepel. Az etnikai eredet szerinti 131 890 magyarból 68 500 született Magyarországon, Kanadában 65 390 fő (5. sz. tábla).

5. Kanada népessége születési hely szerint 1971-ben

*Население Канады по месту рождения в 1971 г.**Population of Canada by birth place in 1971*

Születési hely	N é p e s s é g száma	megoszlása ‰
Kanada	18 273 200	84,72
Egyesült Királyság	933 000	4,33
Olaszország	385 800	1,79
USA	309 700	1,44
Németország	211 000	0,98
Szovjetunió	160 100	0,74
Lengyelország	160 000	0,74
Hollandia	133 500	0,62
Görögország	78 800	0,37
Jugoszlávia	78 300	0,36
Portugália	71 500	0,33
Magyarország	68 500	0,32
Kína	57 100	0,26
Franciaország	51 600	0,24
Csehszlovákia	43 100	0,20
Más európai	257 700	1,19
Más amerikai	56 200	0,26
Más ázsiai	112 900	0,52
Afrikai	62 300	0,29
Ausztráliai	22 900	0,11
Egyéb és ismeretlen	41 100	0,19
Összesen	21 568 300	100,00

Több mint 70 országból tevődik össze Kanada népessége. A nemzetiségi törvény minden népnek biztosítja, hogy nemzeti sajátosságainak megfelelően élhessen.

A népesség születési hely szerinti áttekintését jól egészíti ki az anyanyelv szerinti megoszlás.

Mintegy 31 féle nyelvet beszélnek Kanadában. Köztük a népesség 60⁰/₀-a angolul, 26,9⁰/₀-a franciául, 2,6⁰/₀-a németül, 2,5⁰/₀-a olaszul beszél. 1,4⁰/₀-ot tesz ki az ukrán nyelvet beszélők aránya, a többi nyelvet beszélők aránya még az egy százalékot sem haladja meg. A magyar nyelvet 86 830 kanadai magyar tekinti anyanyelvének. Ez a kanadai magyar népesség 65,8⁰/₀-át, a kanadai össznépesség 0,4⁰/₀-át jelenti.

Ez a tarka etnikai és anyanyelvi összetétel a településeken is jól tükröződik. Az egyes nemzetiségek városrészekbe tömörülve laknak, őrizve a magukkal hozott kulturájukat. Vendéglők, kereskedések reklámjai azonnal elárulják, hogy milyen népcsoport városrészében jár az ember (pl. Montréalban a Westmounton az angolok laknak, a görögök a Mont-Royal alatt a Boul. St. Laurent környékén, az olaszok a kikötő mellett, a lengyelek a Frontenac kerületben.) Ezekben a városrészekben a hazai szó mellett, a hazai ízelet, szokásokat is őrzik a bevándoroltak.

2. A magyar etnikai eredetű népesség számának és összetételének az alakulása

Nézzük meg a továbbiakban részletesebben azt, hogy hogyan alakult Kanada sokszínű népességében a magyarság száma és demográfiai összetétele. Vizsgálatunkat alapvetően a népesség számának és összetételének, valamint a mechanikus népmozgalomnak a vizsgálataira korlátozzuk, tekintettel arra, hogy a természetes népmozgalmi adatokat etnikai eredet szerint a kanadai statisztika nem dolgozza fel.

Felhasznált adataink egy része teljeskörű összeírásból származik, más adatok reprezentatív feldolgozás eredményei. Így teljeskörűen feldolgozta az 1971. évi kanadai népszámlálás a népesség számára, nemek szerinti megoszlására, az állampolgárságra, az anyanyelvi és nemzetiségi megoszlásra, a leggyakrabban használt nyelvre, a születés időpontjára, valamint a családi állapotra vonatkozó adatokat. Más adatokat, így pl. a foglalkozási megoszlást, a jövedelmet, a magán háztartások adatait, az iskolai végzettséget, a lakásállományra, a lakásviszonyokra vonatkozó adatokat az alapanyag 1/3-át átfogó mintavétel alapján állapították meg.

Amerika felfedezése után Európa hajós nemzeteinek az érdeklődése az új kontinens felé fordult. *Jaques Cartier* francia tengerész kapitány volt az első, aki 1535-ben partra lépett Kanadában. Nem egészen 50 évvel később már ott találjuk az első magyart, *Budai Parmenius Istvánt* (Stephen Parmenius of Buda). *Parmenius* neves földrajztudós, aki a híres angol felfedezőt, *Humprey Gilbertet* kísérte el útjára.⁴ *Budai* a török elől menekült. A következő magyar bevándorlók már a XIX. sz. közepén érkeznek és a Habsburg elnyomás elől menekülnek Amerikába a szabadságharc leverése után. Az 1851—52. évi kanadai népszámlálás 15 magyar bevándorlót talált, igaz ugyan, hogy születési hely gyanánt az „Osztrák—Magyar Monarchia” megjelölés szerepel.⁵

Az említett 15 magyar közül 5 személyt Waterloo-ban, kettőt Rimouski-ban, 1—1 főt Torontóban, illetve Wellandon írtak össze. A Niagara Falls-ban letelepedetteket 1851-ben *Kossuth Lajos* is meglátogatta.⁶

A század 60-as, 70-es és 80-as évtizedében a magyar bevándorlás nem jelentős, elsősorban Amerikából és nem az anyaországból érkeznek magyar bevándorlók. 1865-ben dohánygyári munkások érkeztek az Egyesült Államokból Montrealba. Ezek is, az Amerikából később áttelepültek is főleg parasztok voltak, akik az amerikai bányákból és ipari üzemekből menekültek ősi foglalkozásukhoz, a paraszti életformához.

Az első saskatchewanai települést somogy megyeiek létesítették és Kaposvárnak keresztelték el.

⁴ *Parmenius* felfedező útjáról írt tudósításokat *Hakluyd Richard* angol földrajztudós-nak küldte meg, aki azokat *R. Hakluyd: Voyages of the English Nation* címmel jelentette meg.

⁵ Recensement du Canada 1665—1871. Statistique du Canada Vol. 4. Ottawa 1876. p. 133.

⁶ *The Canadian Family Tree 1867/1967*. Continental Editions Ottawa 1967. p. 150.

A vándorlási statisztika adatai szerint 1880-ban 2 fő, 81-ben 1 fő, 82-ben 38, 83-ban 7 fő, 84-ben 26 fő érkezett Magyarországról Kanadába.⁷ 1886-ban már 35 család vándorolt ki. 1888-tól a kivándorlás folyamatossá válik, annak következtében, hogy *Eszterházy Pál* New York-ban kivándorlási irodát szervez. A Kanadában való letelepedést az könnyítette meg, hogy a parasztek ingyen kaptak földet, igavonó állatot, felszerelést.

Jelentősebb magyar szórványok a XIX. sz. utolsó két évtizedében keletkeznek Kanadában. Ekkor már másfélezer magyar élt Kanadában. A magyar falunévek: Eszterházy, Kaposvár, Halmok, Otthon, Békevár (ma Kipling), Mátyásföld (ma Wakaw), Sokhalom (ma Stockholm) ekkor kerülnek Kanada térképére. A benépesülés folyamatát családokra és generációkra is kiterjedő részletességgel *Ruzsa Jenő* evangélikus lelkész írja le könyvében.⁸

A kivándorlásra vonatkozó irodalom és a statisztikai források alapján a 6. számú táblázatban foglaltam össze az 1880—1913 közötti kivándorlókra vonatkozó adatokat.

6. A Kanadába vándorolt magyarok száma 1880—1913 között¹

Число венгров, мигрировавших в Канаду, за период 1880—1913 гг.

Number of Hungarians migrated to Canada in the 1880—1913 period

Év	Magyar kivándorlók száma	Év	Magyar kivándorlók száma
1880	2	1899	92
1881	1	1900	161
1882	38	1901	275
1883	7	1902	655
1884	26	1903	1566
1885	.	1904	420
1886	35	1905	343
1887—91	.	1906	227
1892	63	1907	302
1893	241	1908	87
1894	57	1909	276
1895	138	1910	261
1896	85	1911	427
1897	122	1912	768
1898	48	1913	899

¹ International Migration Statistics Vol. 7. p. 7171, Hungary.

1892-ben a kaposvári magyaroknak már volt iskolája. A telepek egy része nem az ingyen kapott földeken helyezkedett el, hanem az 1881—85 között vasutat építő kanadai Pacific Vasúttársaságtól vásárolt részletfizetésre földet. Ezek előnyösebb helyzetbe kerültek, mint

⁷ International Migration Statistics Vol. 7. p. 717.

⁸ *Ruzsa Jenő*: A kanadai magyarság története. Torontó 1940.

a saskatchevani telepések, mert nem voltak elzárva a világtól, közel kerültek a közlekedéshez, termékeiket jobban el tudták adni. Az előbbiekek egy része otthagyta ingyenföldjét és tovább vándorolt Alberta bányavidékei felé. Ez időben már Lethbridge, Taber, Raymond városokban, majd Manitoba tartományban is keletkeztek magyar szórványok. Winnipegben működött az állami bevándorló otthon. Innen irányították a telepéseket a munkahelyekre, illetve hazaköltözés esetén az anyaországba.

A vándorlási statisztika szerint a legnagyobb bevándorló csoport a XIX. században, 1893-ban érkezett. Számuk 241 fő volt. 1900-ig összesen 1081 bevándorlót mutat ki a kanadai statisztika. 1901-től az I. világháborúig pedig 6506 fő vándorolt Kanadába.

A bevándorlók legnagyobb részt parasztok voltak. Alacsony általános műveltséggel, nyelvtudás nélkül. Úgy vélem ezzel magyarázható az, hogy az anyanyelv olyan kötelekeket jelentett számukra, hogy a bevándorlók a Kanadában való letelepedést másképp el sem tudták képzelni csak magyarok között. Magyar települést azóta sem alapítottak Kanadában, bár a bevándorlás méretei háromszáz százalékkal felülmúlták a századforduló bevándoroltjainak a számát.

A Kanadába vándorolt magyarok számára vonatkozóan a hivatalos statisztikától eltérő adatokat találunk a Kanadában megjelent irodalomban. *Tamás József* szerint 1900—1910 között 9876, a világháború éveiben 4611, 1921—30 között 29 959, 1931—40 között 4177, 1941—50 között 4918 magyar vándorolt Kanadába.⁹

1911-ben már 11 648 magyar élt Kanadában. Túlnyomó részük még mindig mezőgazdasági munkából és parasztból tevődött össze. Voltak olyanok, akik csak azért jöttek ki az új hazába, hogy összpóroljanak annyit, hogy hazatérve majd otthon 4—5 hold földet vásárolhassanak. Másokat a meggazdagodás lehetősége végleges letelepedésre csábított.¹⁰ Először csak a férfiak jöttek, azután a családosok kihozták a családjukat is.¹¹ A világháború évtizedében a kivándorlás lelassult a férfiak a fronton voltak, csak a háború végén növekedett ismét 2000-rel a Kanadában élő magyarok száma. A bevándorlási statisztikákból nem állapítható meg, hogy mennyien jöttek közvetlenül Magyarországról és mennyien az USA-ból, vagy más országból.

A *második* bevándorlási időszakot a világháború végétől számíthatjuk. A trianoni békeszerződés utáni két kanadai népszámlálás közötti évtizedben már 37 000-rel növekszik a kanadai magyarság száma.

⁹ *Tamás József*: Magyar iskolák Kanadában, Montréal 1966. p. 39.

¹⁰ Az első magyar települések: Kaposvár, Eszterházy lakóinak életéről a következő kiadványok adnak tájékoztatást; Esterház Hungarian Colony N. W. Territories, Ottawa, Government Printing Press 1902. — *Kovács, Martin Louis*: Esterhazy and early Hungarian immigration to Canada. Regina, Sask., University of Regina 1974.

¹¹ Más források szerint a XX. sz. első évtizedében 7457 fő bevándorló volt. A legtöbb bevándorlót jelentő év az 1903. év volt, ekkor a vándorlási statisztika szerint 1566 fő. Paul Santha dd.: Three Generations 1901—1957. The Hungarian Colony, Stockholm, Sask. Canada p. 14 szerint 2674 fő.

A bevándoroltak között most már nemcsak paraszti rétegek vannak, a vándorlásoknak nem egyetlen motívuma a rossz gazdasági helyzet — bár az évtizedek végén ennek is jelentős hatása volt — hanem politikai indítékai is voltak. Egyeseket a Tanácsköztársaság leverése után a Horthy-uralomtól való félelem, illetve az üldözés kényszerített menekülésre, másokat a jobb megélhetés reménye, a szomszéd országokhoz került területek magyarságát ugyancsak az üldözéstől való félelem készítette kivándorlásra.

1920-ig a Kanadába vándorolt magyarok fő letelepedési területe az ország nyugati tartományainak mezőgazdasági települései Saskatchewan, British Columbia, Alberta, Manitoba voltak. A következő évtizedek bevándorlói már inkább az iparosodott keleti részeken, Quebec-ben, Ontário-ban telepedtek le, itt is a városokban (Torontó, Montréal, Hamilton, Windsor stb.).

1931-ben 40 és félezer, 1941-ben 54 és félezer a Kanadában élő magyarok száma. Ebben az időben már különböző kulturális, oktatási, egyházi intézmények működnek a városokban és a nagyobb településeken, így: magyar házak, könyvtárak, iskolák, egyesületek létesültek. Az egyházak szerepe, amely eddig is kiemelkedő volt még tovább fokozódott. Az egyházi szervezetek minden nemzetiség életében nagy szerepet játszanak. Egy-egy városban 40—60 féle egyházi szervezet működik. Pl. Hamiltonban 1978-ban 45 féle egyházi szervezet volt, ezek 220 templomot és egyházi iskolát tartottak fenn. Az egyházak szerepe azonban más mint Európában. Kanadában a pap a hagyományos egyházi funkciókon kívül családi viszályokat old meg, elhelyezési ügyeket intéz, kulturális rendezvényeket, társas összejöveteleket szervez (ezek helye rendszerint a templom, vagy a templom mellett működő kultúrház). Emellett iskolát, óvodát, cserkészcsapatot vezet.

A *harmadik*, jellegében a korábbiaktól eltérő bevándorlási hullám a II. világháború alatt, illetve annak végén jelentkezik. A bevándoroltak között találjuk a magyar hadsereg tisztai menekültjeit éppúgy, mint a csendőrség kötelékéből, vagy a vezető állami tisztviselőkből nyugatra menekülteket. Ugyanebben az időszakban jelenik meg a Magyarországról kivándorolt iparos, kereskedő és tőkés is Kanadában. A kereskedő réteg beszélt az angol nyelvet, a hadsereg és a csendőrség állományába tartozók között elenyésző volt azoknak a száma, akik akár az angol, akár a francia nyelvet beszélték. A nyelvtudás fontos szerepet játszott az elhelyezkedésben.

1951-ben 60 450 magyart regisztrált a kanadai népszámlálás.

A *negyedik* és egyben a legjelentősebb bevándorlás 1956—65-re esik. Ennek az időszaknak a bevándorlóit 34—40 ezerre teszik. Ezek abban különböznek a korábbi évek bevándorlóitól, hogy legnagyobb részük beszélt valamilyen nyugati nyelvet, szakmával vagy diplomával rendelkeztek. Mérnök, orvos, tanár éppúgy volt közöttük, mint könyvtáros, közgazdász (7. sz. tábla).

7. A kanadai magyarság provinciák szerinti megoszlása 1971

*Raspredelenie kanadskih vengrov po provincijam v 1971 g.**Distribution of the Canadian Hungarians by provinces in 1971*

Provincia neve	szám	Népessége ‰
Új föld (T. N.)	105	0,1
Prince Edouard-sziget (P. E.)	20	0,0
Új-Ecosse (N. E.)	755	0,6
Új-Brunswick (N. Br.)	365	0,3
Québec (Qué.)	12 570	9,5
Ontario (Ont.)	65 695	49,8
Manitoba (Man.)	5 405	4,1
Saskatchewan (Sask.)	13 825	10,5
Alberta (Alta.)	16 240	12,3
B. Columbia (B. C.)	16 600	12,6
Yukon (Yukon)	195	0,1
Territ. du Nord Ouest (N. Ouest)	115	0,1
Összesen	131 890	100,0

Megjegyzés: Zárójelben a Provinciának a későbbiekben használt rövidítése szerepel.

A magyar népesség területi megoszlásának alakulása

Az új bevándoroltak letelepedési helye Ontario, Québec és British Columbia. Megjegyezzük azonban, hogy a magyarok mobilitása is megnövekedett az utóbbi két évtizedben Kanadában. Köztudott, hogy Amerikában egy átlag család élete során 14-szer változtat lakóhelyet. Valamivel kisebb a kanadai mobilitás, azonban nem sokkal marad el az amerikai mögött.

Vizsgáljuk meg a továbbiakban, hogy hogyan alakult 1971-ben a magyarság területi elhelyezkedése Kanadában (8. sz. tábla).

1971-ben Ontarióban élt a magyarság 49,9⁰/₀-a, ezt követte British Columbia majd Alberta: 12,6, illetve 12,3⁰/₀. Ha megvizsgáljuk, hogy 1921—71 között milyen változás állott be a Kanadában élő magyarság területi elhelyezkedésében, azt látjuk, hogy amíg 1921-ben még Saskatchewan volt a magyarság fő fészke 8946 magyar élt itt, a kanadai magyarság 67,8⁰/₀-a, addig 1971-re Ontario tartományba helyeződött át a magyarság súlypontja (9. sz. tábla).

Általános tendenciaként azt állapíthatjuk meg, hogy 1951—71 között a magyarság számbeli gyarapodása együttjárt a provinciák magyar népességének a megduplázódásával.

A magyarság túlnyomórészt városokban lakik. 1971-ben 106 585 városi lakossal szemben mindössze 25 305 volt a falusi. Utóbbiak közül farmer 11 515, nem mezőgazdaságból élő falusi lakos 13 790.

A városi lakosság több mint 70⁰/₀-a 100 000-nél nagyobb lélekszámú városban lakott. 500 lakosnál több magyart számláló település 39 volt 1971-ben.

8. A magyar népesség száma Kanadában

*Численность венгерского населения в Канаде**Number of the Hungarian population in Canada*

Év	Szám	1901 = 100%	A megelőző év %-ában
1901	1 549	100,0	—
1911	11 648	751,9	751,9
1921	13 181	850,9	113,2
1931	40 582	2619,9	307,9
1941	54 598	3524,7	134,5
1951	60 460	3903,2	110,7
1961	126 220	8148,5	208,8
1971	131 890	8514,5	104,4

9. A magyar népesség provinciák szerint

*(1921—1971)**Венгерское население по провинциям (1921—1971 гг.)**Hungarian population by provinces (1921—1971)*

Provincia neve	1921	1931	1941	1951	1961	1971
Québec	89	4 018	4 134	4 127	15 561	12 570
Manitoba	828	1 955	2 418	2 326	5 443	5 405
Ontario	1737	13 786	22 039	28 182	59 427	65 695
Saskatchewan	8946	13 363	14 576	12 470	16 059	13 828
Alberta	1045	5 502	7 892	7 794	15 293	16 240
British C.	343	1 313	2 893	4 948	12 833	16 600

Meglepetést kelthet közülük Montréal és Torontó népesség száma. Torontót Magyarországon úgy emlegetik mint olyan várost, ahol 50 000-nél több magyar él. Ha a Torontó körüli városi agglomerációt is figyelembe vesszük, akkor is csak 23 ezer magyart találunk. Figyelmünket ugyanakkor felkeltheti Montréal 11 500 fős magyarsága, a Csendes-óceán melletti Wancouver több mint 8000 fős magyarsága, Thunder Bay (Ont.) 10 600 fős, és a hamiltoni (Ont.) ipari agglomeráció 7755 fős magyarsága (10. sz. tábla).

10. A magyarok száma
a nagyvárosok vonzás körzetében
(1971)

Число венгров в зоне притяжения крупных городов (1971 г)
Number of Hungarians in the attraction districts of big cities
(1971)

Város neve	Magyarok száma
Calgary (Alta.)	5 520
Edmonton (Alta.)	3 230
Hamilton (Ont.)	7 755
Kitchener (Ont.)	1 830
London (Ont.)	2 215
Montréal (Qué.)	11 480
Ottawa (Ont.)	1 965
Regina (Sask.)	3 135
St. Cathrines (Ont.)	6 885
Saskatoon (Sask.)	1 490
Thunder Bay (Ont.)	10 600
Toronto (Ont.)	23 350
Vancouver (B. C.)	8 210
Winnipeg (Man.)	3 860

A nemek szerinti megoszlás és a kormegoszlás

Kanadában a népesség nemek szerinti megoszlása eltér a magyarországitól. Amíg Magyarországon az utóbbi évszázadban mindig nő-többség volt, addig Kanadában a bevándorlás jellegéből kifolyóan — a férfiak kivándorlása volt erőteljesebb — férfitöbbség volt.

1971-ben Kanadában ezer magyar férfira 867 magyar nő jutott. Magyarországon 1971-ben ezer férfira 1064 nő jutott.

Ha korcsoportok szerint részletezve vizsgáljuk a férfi és nő arányt (lásd 11. sz. táblázat) megállapíthatjuk, hogy két korcsoportban, a 20—24 évesek és a 60—64 évesek korcsoportjában mutatkozik nő-többség.

Ha áttekintjük a férfi és nő arányt a nagyobb városokban, azt látjuk, hogy két városban, Port Colborne-ban és Saskatoonban volt nő-többség, a többi városban férfitöbbség volt. Lavalban ezer férfire mindössze 738, Oshawa városában pedig 788 nő jutott (12. sz. táblázat).

11. A magyar népesség nem és kor szerinti megoszlása
(1971)

Распределение венгерского населения по полу и возрасту (1971 г.)

*Distribution of the Hungarian population by sex and age
(1971)*

Korcsoport	Férfiak száma	Nők száma	Ezer férfira jutó nő
0—4	5 405	5 180	958
5—9	6 475	6 090	940
10—14	6 390	5 985	936
15—19	5 175	4 845	936
20—24	4 065	4 185	1029
25—29	4 130	3 750	908
30—34	6 115	4 235	692
35—39	6 555	4 605	702
40—44	5 845	4 505	770
45—49	5 475	4 205	768
50—54	3 315	2 690	811
55—59	2 630	2 555	971
60—64	2 285	2 575	1126
65—69	2 770	2 645	954
70—74	2 340	1 755	750
75—79	1 095	845	771
80—84	430	375	872
85—89	140	160	1142
90—	50	50	1000
Összesen	70 685	61 235	866

12. Az ezer férfira jutó nők száma 1971-ben
az 1000 lakosnál több magyart számláló városokban

*Число женщин на тысячу мужчин в 1971 г. в городах, в которых
проживают свыше 1000 венгров*

*Number of females per 1000 males in towns with over
1000 Hungarian population in 1971*

Város neve	1000 férfira jutó nő	Város neve	1000 férfira jutó nő
Brantford (Ont.)	969	Niagara Falls (Ont.)	841
Burlington (Ont.)	841	Oshawa (Ont.)	788
Calgary (Alta.)	920	Ottawa (Ont.)	879
Edmonton (Alta.)	812	Port Colborne (Ont.)	1055
Hamilton (Ont.)	875	Regina (Sask.)	932
Kitchener (Ont.)	835	Saskatoon (Sask.)	1106
Laval (Qué.)	738	Toronto (Ont.)	884
London (Ont.)	932	Vancouver (B. C.)	876
Lethbridge (Alta.)	887	Welland (Ont.)	883
Mississauga (Ont.)	841	Windsor (Ont.)	867
Montréal (Qué.)	877	Winnipeg (Man.)	864

Ha tendenciájában vizsgáljuk a két nem arányát, azt tapasztaljuk, hogy a férfitöbbség fokozatosan csökken és kiegyenlítési tendencia figyelhető meg az utolsó két évtizedben.

Ha a kanadai magyarság korcsoportok szerinti megoszlását tanulmányozzuk és azt összehasonlítjuk Magyarország népességének a kormegoszlásával, azt tapasztaljuk, hogy mind a 0—15 évesek, mind a 60 éven felüliek kormegoszlása egészségesebben alakult Kanadában, mint itthon. Kanadában a 0—15 évesek aránya magasabb, 26,9%, Magyarországon 20,5%, a 15—19 évesek kormegoszlása itthon néhány százalékkal jobb mint a kanadai magyarságnál. E korcsoport aránya Kanadában 59,8%, Magyarországon 62,1%. Viszont a 60 éven felülieknél ismét a kanadai arány jobb. Magyarországon 17,4%-ot tett ki 1971-ben a 60 éven felüliek korcsoportja, Kanadában 13,2% volt.

A kanadai magyarság családi állapot szerinti megoszlása

Tanulságos képet mutat a Kanadában élő magyarság családi állapotának a vizsgálata is. Amíg Magyarországon a népesség 66,8%-a élt 1970-ben házasságban, addig Kanadában a magyar népesség 50,9%-a. A kanadai magyarok 42,7%-a nőtlen, illetve hajadon (Magyarországon 20,7%). Az özvegyek aránya 4,5% (Magyarországon 9,6%), az elvált népesség aránya 1,9% (Magyarországon 2,9%).

A 13. sz. táblázatban a kanadai magyarság családi állapotára vonatkozó adatokat egybevetettük a kanadai francia népesség adataival. Az arányok az özvegy férfiak és nők és a házas férfiak tekintetében mutatják a legkisebb különbségeket.

Ami azt a kérdést illeti, hogy a magyar férfiak, illetve a magyar nők milyen nemzetiségű házastársat választanak, erre a kérdésre a kanadai statisztika nem tér ki. Az Edmontoni Egyetem Demográfiai és Szociológiai Intézete igazgatójának, *Karol Krotki* professzornak a vizsgálatai szerint a kanadai párok 25%-a két nemzetiségű.¹² A magyar házastársak között leggyakrabban lengyel, francia, belga, olasz, jugoszláv feleséget illetve férjet találhatunk. Viszont alig van kínai, japán, indián, eszkimó férj, illetve feleség.

A Kanadai Statisztikai Hivatal által kérésünkre végzett reprezentatív feldolgozás eredményeire támaszkodva a 14. sz. táblázatban bemutatjuk a 2000 lakosnál több magyart számláló kanadai városokban a magyar népesség családi állapot szerinti megoszlását.

Ezek az adatok egyrészt a nagyvárosi élet következményeként, más részről a reprezentatív kiválasztás és feldolgozás hibájából szükségképpen eltérnek a kanadai magyarságot jellemző országos átlagoktól. A nőtlenek és hajadonok aránya a legmagasabb Edmontonban, a legalacsonyabb Hamiltonban. A házasok aránya Hamiltonban a legmagasabb, Torontóban a legkisebb. A külön élők tekintetében Torontó vezet, Calgarynál található a legkisebb arány. Az elváltak aránya

¹² *Karol Krotki: La fécondité au Canada selon la religion, l'origine ethnique et l'état matrimoniel. L'Université de Montréal. Collection de tiré à part 10.*

Windsorban a legmagasabb, Edmontonban a legkisebb. Végül az özvegyek aránya Torontóban mutatja a legmagasabb és Reginában a legkisebb értéket.

13. A népesség családi állapota
(1971)

Семейное состояние населения (1971 г.)

*Marital status of population
(1971)*

		Magyar népesség		Francia népesség	
		száma	%	száma	%
Nőtlen	férfi	31 540	23,9	1 721 040	27,8
Hajadon	nő	24 750	18,8	1 592 460	25,8
Házast	férfi	36 520	27,7	1 294 150	20,9
	nő	30 640	23,2	1 321 085	21,4
Özvegy	férfi	1 375	1,0	49 880	0,8
	nő	4 645	3,5	176 520	2,9
Elvált	férfi	1 210	0,9	11 240	0,2
	nő	1 220	1,0	13 740	0,2
Összesen		131 890	100,0	6 180 120	100,0

14. Családi állapot szerinti megoszlás

a 2000-nél több magyart számláló kanadai városok magyar népességében

Распределение венгерского населения по семейному состоянию в канадских городах, в которых проживают свыше 2000 венгров

Distribution of the Hungarian population by marital status in the Canadian towns with over 2000 Hungarian population

Város neve	Nőtlen, hajadon	Házast	Külön- élő	Elvált	Özvegy	Összesen
	%-ban					
Calgary	43,8	48,8	1,5	3,4	2,5	100,0
Hamilton	37,6	51,7	2,6	5,9	2,2	100,0
Edmonton	47,6	46,3	2,0	2,6	1,5	100,0
Montréal	36,9	49,5	3,3	6,5	3,8	100,0
Regina	45,5	46,0	2,9	4,5	1,1	100,0
Toronto	39,1	43,8	5,1	7,0	5,0	100,0
Vancouver	42,5	45,0	4,7	4,1	3,7	100,0
Welland	39,7	51,6	2,4	5,0	1,3	100,0
Windsor	38,0	49,4	2,6	8,5	1,4	100,0
Winnipeg	44,2	43,9	3,6	5,1	3,2	100,0

Foglalkozási adatok

A reprezentatív feldolgozás eredményei alapján valószínűsíthető, hogy 1971-ben a kanadai magyarságnak mintegy 48—49⁰/₀-a volt kereső, Magyarországon 1970-ben 62,0⁰/₀. Természetesen e nagy kiterjedésű országban az ipar, a bányászat, a kereskedelem fejlettségi szintjének megfelelően elég nagyok az eltérések. Annak érdekében, hogy

e különbségeket érzékeltethessük a 15. sz. táblázatban bemutatjuk az ország különböző tájain fekvő városok keresőinek a számát és arányukat az összlakossághoz képest. A legmagasabb kereső arányt az ország legiparosodottabb és legnagyobb népességű városában, Torontóban találjuk (56,6⁰/₀). Ezt követi a Csendes-óceán partján fekvő Vancouver (54,2⁰/₀), a legalacsonyabb foglalkoztatottsági arányt a Port Colborne (Ont.) városában találjuk (38,4⁰/₀). A keresők abszolút számai tekintetében is Torontó vezet 4600 fővel, majd Montréal következik, 3000 főnyi keresővel. Hamilton a harmadik, 2495 keresővel.

15. Azon kanadai városok aktív keresőinek a száma és aránya, ahol 1971-ben ezernél több magyar lakott

Число и пропорция самодельных лиц в канадских городах в которых проживали свыше 1000 венгров в 1971 г.

Number and proportion of economically active persons in the Canadian towns with over 1000 Hungarian population in 1971

Város neve	Magyar népessége fő	Az aktív keresők száma	%-ban
Brantford	1580	690	43,7
Burlington	1160	555	47,8
Calgary	2520	.	.
Calgary és vonzás körzete	5520	2565	46,5
Edmonton	3035	1435	47,3
Hamilton	5540	2495	45,0
Kitchener	1050	550	52,4
Laval	1095	550	50,2
Lethbridge	1670	650	38,9
London	1845	900	48,8
Mississauga	1335	600	45,1
Montréal	5815	3000	51,6
Niagara Falls	1145	495	43,2
Oshawa	1060	445	42,0
Ottawa	1165	595	51,1
Port Colborne	1120	430	38,4
Regina	3130	1445	46,2
Saskatoon	1490	625	41,9
Toronto	8125	4600	56,6
Vancouver	4005	2170	54,2
Welland	2975	1280	43,0
Windsor	3220	1395	43,3
Winnipeg	2060	1060	51,5

Az értelmiségi és alkalmazotti foglalkozású keresők, beleértve a pénzügyi igazgatást és az államigazgatást is Ottawában, az ország fővárosában képviselik a legnagyobb arányt (53,8⁰/₀). Ezt követi nagyságrendben a két metropolis, Montréal és Torontó (41,8⁰/₀, illetve 36,8⁰/₀). Az abszolút számokat tekintve azonban első helyen Torontó áll, ahol mintegy 1690 kereső, második helyen Montréal, ahol 1250 kereső dolgozik ebben a foglalkozási csoportban. (Calgaryban 770 fő, Hamiltonban 610 fő.) Az értelmiségiek között 1971-ben a 100—100-at meghaladta az orvosok, mérnökök, középiskolai tanárok száma. Mind

a montréalai, mind a torontói, a reginai és a Calgary-i egyetemeken találunk magyar egyetemi tanárokat. Jelentős a magyarok részvétele Kanada zenei életében is. Egyedül Torontóban két magyar zeneiskola működik.

A magyarságnak a Kanada kereskedelmi életében való részvétele arányaiban is és abszolút számokat tekintve is kisebb. A legtöbb városban a magyar népesség 6—9⁰/₀-át teszi ki. A saskatooni 11,2⁰/₀-os arány abszolút számban mindössze 70 főt jelent. Torontóban 315 fő, Montréalban 190 fő volt a kereskedelemben dolgozó keresők száma 1971-ben. A magyar kereskedők között név szerint is meg kell említenünk az önkiszolgáló üzlet megteremtőjét, a Steinberg családot, akik 1932-ben vándoroltak ki. Egyedül Montréalban 35 supermarketjük van.

Figyelemre méltó a magyaroknak a szolgáltatásban való részvétele. A szóródás alsó értékét Oshawa (9,0⁰/₀), a legmagasabb értéket Niagara Falls képviseli (20,9⁰/₀). Abszolút számokat tekintve Torontó, Calgary és Hamilton városa emelkedik ki. Torontóban 720 kereső, Calgaryban 380 kereső, Hamiltonban 370 magyar kereső élt a szolgáltatásból.

Ami a mezőgazdaságot illeti, mindenekelőtt szeretném megisméltetni azt a megállapítást, hogy amíg a második világháború végéig elsősorban paraszti foglalkozásúak vándoroltak Kanadába, addig ezt követően a következő évtizedekben már az ipari foglalkozásúak, majd 1945 után az önállók és alkalmazottak kivándorlása is jelentős. A mezőgazdaságból élő népesség jelentős mértékű csökkenése egyrészt a gépesítés következménye volt, másrészt az, hogy a szakma nélküli réteg is csak addig maradt a mezőgazdaságban, amíg másutt elhelyezkedni nem tudott. 1971-ben a kanadai magyar mezőgazdasági keresők száma mintegy 12—13 000 főre becsülhető, ezek közül farmer volt 11 500. A városokban a mezőgazdasági keresők aránya 0—3,6⁰/₀ között mozgott 1971-ben. Közöttük Torontó mintegy 100 fős mezőgazdasági keresője érdemel kiemelés. Az ipar, építőiparban és a bányászatban foglalkoztatottak aránya Oshawában a legmagasabb (52,8⁰/₀), Ottawában a legalacsonyabb (16,8⁰/₀). Abszolút számokat tekintve itt is Torontó áll az első helyen, 985 főnyi keresővel, majd Hamilton következik 870 fővel, és Calgary 795 főnyi keresővel (16. sz. tábla).

Az arányok említése mellett arra is utalni kell, hogy jelentős ipari üzemek vannak a magyarok tulajdonában: így villamosági gépgyár, dohánygyár, műszergyár, szerszámgyár, zeneszekerénygyár.

A közlekedésben és szállításban dolgozó magyarság aránya az ezer lakosnál több magyart számláló városok közül Brantfordban és Montréalban a legmagasabb. Abszolút számok tekintetében Montréal áll az első helyen (145 kereső), ezt követi Torontó (130 kereső), majd Calgary következik (105 kereső). Az egyéb kategóriában az arányokat tekintve Brantford, Port Colborne és Niagara Falls képezik a felső értékeket, míg Saskatoon és Laval áll az alsó határon. Az abszolút számok nagyságrendjében Torontó áll az első helyen 660 fő keresővel, majd Montréal következik 460 fő keresővel. Harmadik nagyságrendi helyen Hamilton áll 375 fő keresővel.

16. Az aktív keresők megoszlása foglalkozási csoportonként az 1000 lakosnál több magyart számláló városokban

*Распределение самостоятельных лиц по группам занятий в городах,
в которых проживают свыше 1000 венгров*

*Distribution of economically active persons by occupational groups
in towns with over 1000 Hungarian population*

Város neve	Értelmiség, igazgatás, alkalmazottak	Kereskedelem	Szolgáltatás	Mező-, erdőgazd., kertészet, halászat	Ipar, építőipar, bányászat	Közlekedés. szállítás	Egyéb	Összesen %
Brantford	18,9	4,3	12,3	3,6	38,4	5,8	16,7	100,0
Burlington	32,5	8,1	9,9	1,8	27,0	5,4	15,3	100,0
Calgary	30,0	8,6	14,8	1,4	31,0	4,1	10,1	100,0
Edmonton	26,8	5,9	13,6	0,7	31,7	5,6	15,7	100,0
Hamilton	24,5	5,8	14,8	1,4	34,9	3,6	15,0	100,0
Kitchener	19,1	7,3	12,7	2,7	43,7	0,9	13,6	100,0
Laval	33,9	10,1	6,4	—	37,6	2,8	9,2	100,0
Lethbridge	18,5	10,8	15,4	6,1	27,7	7,7	13,8	100,0
London	32,2	6,7	12,2	1,1	28,9	3,3	15,6	100,0
Mississauga	38,3	11,7	7,5	1,7	25,8	4,2	10,8	100,0
Montréal	41,8	6,3	9,3	0,3	22,2	4,8	15,3	100,0
Niagara Falls	23,2	8,1	20,2	3,0	26,3	3,0	16,2	100,0
Oshawa	16,9	2,2	9,0	1,1	52,8	4,5	13,5	100,0
Ottawa	53,8	3,4	13,4	1,7	16,8	0,8	10,1	100,0
Port Colborne	27,9	8,1	17,4	—	29,1	1,2	16,3	100,0
Regina	32,9	10,7	18,7	2,8	17,6	5,9	11,4	100,0
Saskatoon	28,8	11,2	15,2	1,6	32,8	4,0	6,4	100,0
Toronto	36,8	6,8	15,7	2,2	21,4	2,8	14,3	100,0
Vancouver	27,2	5,3	21,0	1,4	28,6	2,5	14,0	100,0
Welland	28,5	6,3	10,5	0,4	37,1	1,6	15,6	100,0
Windsor	28,7	9,0	14,3	1,4	31,5	3,6	11,5	100,0
Winnipeg	26,4	5,2	16,0	2,4	38,2	2,4	9,4	100,0

Végül arra a kérdésre szeretnék választ adni a reprezentatív feldolgozás eredményei alapján, hogy milyen összefüggés állapítható meg a különböző foglalkozási csoportoknál a bevándorlás ideje alapján.

A népszéget a következő időrendben vizsgáltam: 1. Kanadában született, 2. 1931 előtti, 3. 1931—1945 közötti, 4. 1946—55 közötti és 1956—1971 közötti bevándorló. Négy nagyvárosra Toronto, Montréal, Hamilton, Vancouver — gyűjtöttem össze adatokat, és számítottam ki mutatószámokat. Az elemzés a következő tanulságokkal szolgál: a Kanadában születettek 34—36⁰/₀-a az említett városokban mindegyik az értelmiséget, az igazgatásban foglalkoztatottakat és az alkalmazottakat felölelő foglalkozási csoportban dolgozott 1971-ben. Az 1931 előtti bevándoroltaknál már csupán 14—17⁰/₀, míg az 1931—45 közöttiekénél Torontóban 53,8⁰/₀, Montréalban 40,0⁰/₀, Vancouverben 66,6⁰/₀, Hamiltonban 11,1⁰/₀. Az 1946—55 közötti időben bevándoroltak közül Montréalban 55,4⁰/₀, Torontóban 46,0⁰/₀, Vancouverben 33,4⁰/₀, Hamiltonban 16,7⁰/₀ dolgozik ebben a foglalkozási csoportban. Az 1956—71 közötti bevándoroltak között legnagyobb arányt ugyancsak Montréalnál találjuk 40,9⁰/₀, Torontonál 35,3⁰/₀, míg Hamiltonban 20,5⁰/₀, Vancouverben 23,2⁰/₀.

A kereskedelembe foglalkoztatottak aránya a vizsgált időszakokban 5—8⁰/₀-os arányt mutat. Ettől eltérő érték csak Torontonál van, ahol az 1931 előtti bevándorlók 13,2⁰/₀-a, az 1931—45 közötti bevándoroltak 15,4⁰/₀-a dolgozott a kereskedelemben.

A szolgáltatásban dolgozó keresők értékei nem nagy szóródást mutatnak a bevándorlás periódusai szerint. A Kanadában születetteknek a szolgáltatásban való részvétele 10⁰/₀ alatt van, Montréalban 2,9⁰/₀, a többi városban 7,3—9,1⁰/₀ közötti az arány. Az 1931 után bevándoroltak már magasabb, 10—20⁰/₀-os arányban vesznek részt a szolgáltatásban.

A mezőgazdaság, kertészet, halászatban való részvétele a bevándoroltaknak az említett nagyvárosokban 0,3—1,8⁰/₀ között mozog, kivételt Toronto város képez, ahol 1931—45 közötti bevándoroltak 7,7⁰/₀-a dolgozott ebben a foglalkozási ágban.

Az iparban 1971-ben a fent említett négy nagyvárosban a Kanadában születettek közül Torontóban a keresők 7,4⁰/₀, Montréalban 6,7⁰/₀, Vancouverben 15,6⁰/₀, Hamiltonban 25,5⁰/₀-a dolgozott. Az 1931 előtti bevándoroltaknál Montréalban 45⁰/₀, Torontóban 13,2⁰/₀, Hamiltonban 34,7⁰/₀, Vancouverben 13,3⁰/₀ tartozott 1971-ben az ipari keresők közé. A következő két bevándorlási szakaszban érkezettek közül Hamilton város kivételével a többi nagyvárosban a magyar keresők 14—28⁰/₀-a dolgozott. Hamiltonban 1931—45 között bevándoroltak közül 55,6⁰/₀, az 1946—55 között bevándoroltak közül 48,3⁰/₀. Az 1956—71 közötti jelentős számú bevándorló közül Torontóban 25,2⁰/₀, Montréalban 27,6⁰/₀, Hamiltonban 37,4⁰/₀, Vancouverben pedig 34,2⁰/₀ dolgozott az iparban.

A közlekedés és szállításból élő keresők aránya minden periódusban 1—7⁰/₀ alatt volt. Kivételt Vancouver képez, ahol az 1931 előtti

bevándoroltak közül a keresők 20⁰/₀-a dolgozott 1971-ben a közlekedésben.

Az egyéb foglalkozásúak megoszlása a Kanadában születetteket kivéve a nagyvárosokban 7—16⁰/₀ között ingadozott. A Kanadában születettek közül Torontóban a keresők 39,7⁰/₀-a, Montréalban 46,1⁰/₀, Hamiltonban 22,0⁰/₀-a, Vancouverben 31,1⁰/₀-a volt egyéb foglalkozású.

Összefoglalva az elmondottakat, egyrészt arra a már korábban is hangoztatott megállapításra hivatkozhatunk, hogy a Kanadában születettek, valamint az egyetemet végzett, az angolt, vagy francia nyelvet beszélő, illetve időközben azt elsajátított 1945 utáni bevándorlók az oktatás, az egészségügy, vagy az igazgatás különböző területein nagy számban tudtak elhelyezkedni. A szakmával rendelkezők az ipar, a kereskedelem és a közlekedés jobban fizetett munkakörében, míg a szakmával nem rendelkezők ugyancsak a foglalkozási ágakban, valamint a szolgáltatásban és a mezőgazdaságban helyezkedtek el. A Kanadában születettek között nagy arányban találtunk egyéb foglalkozásúakat. Az, hogy viszonylag sokféle foglalkozású kereső van a Kanadában születettek között, feltételezhetjük, hogy a nyelvtudással és a helyi viszonyok ismeretével is magyarázható.

Az anyanyelv és a leggyakrabban használt nyelv aránya a magyarság körében

Bevezetőben már szoltunk a nemzetiségi megoszlásról, bemutattuk azt, hogy Kanada társadalma milyen sok nemzetiségből tevődik össze. Ez a tény önmagában azt is jelenti, hogy az ott élő népcsoportoknak ahhoz, hogy fennmaradásukat, megélhetésüket biztosítani tudják, az anyanyelv mellett más nyelvet is el kell sajátítaniuk. Ez alól csupán az angol nyelv kivétel. Québec tartományban pedig a francia nyelv, miután itt a franciák vannak többségben. Ami a Kanadában élő 131 890 bevándorolt magyar nyelvhasználatát illeti: a magyar nyelvet 53,7⁰/₀, 70 875 fő használja az 1971. évi statisztika szerint, ezt követi az angol nyelv 39,7⁰/₀-kal, majd a német nyelv 2,3⁰/₀-kal, a francia nyelvet 1465 magyar használja (1,1⁰/₀), szerb-horvát nyelvet 0,5⁰/₀, a többi nyelv használata nem haladja meg a 0,2⁰/₀-ot. A leggyakrabban használt nyelv adatához összehasonlításként idekívánkozik az anyanyelvre vonatkozó adat. A kanadai népszámlálás mind a kettőt tudakolja (17. sz. tábla).

A magyar nyelvet mint már erre a bevezető résznél is utaltunk 86 830 fő, azaz a kanadai magyarok 65,8⁰/₀-a tartja anyanyelvének.

Tanulságos képet nyújt az anyanyelv használata korcsoportok szerint. Ez a vizsgálat azt mutatja, hogy az alacsonyabb korcsoportokban a legkisebb a magyar nyelvet beszélők aránya, az 50⁰/₀-ot a 20 éveseknél éri el, ettől kezdve az arány fokozatosan emelkedik és az 50 éves korcsoportban már eléri a 97⁰/₀-ot.

A korcsoportok szerinti áttekintés tanulságaként megállapíthatjuk azt, hogy a 15 év alatti gyermekeknél az iskolázás következménye-

képpen — tekintettel arra, hogy az iskolában az angol nyelvet használják — a magyar nyelv használata egyre inkább visszaszorul.

Az 50 éves és idősebb lakosság leggyakrabban használt nyelve ma is az anyanyelv (18. sz. tábla).

17. A leggyakrabban beszélt nyelv a kanadai magyarok körében
(1971)

Язык, на котором говорят чаще всего канадские венгры (1971 г.)

*Language spoken the most frequently among the Canadian Hungarians
(1971)*

Beszélt nyelv	Szám	%
Magyar anyanyelv	70 875	53,7
Angol	52 265	39,7
Német	3 030	2,3
Francia	1 465	1,1
Szerb, horváth	700	0,5
Cseh és szlovák	325	0,2
Görög	285	0,2
Indián, eszkimó	235	0,2
Japán	210	0,1
Olasz	175	0,1
Kínai	100	0,1
Finn	75	0,1
Egyéb	2 150	1,7
Összesen	131 890	100,0

18. Az anyanyelv használata korcsoportok szerint

Употребление родного языка по возрастным группам

Use of the native language by age-groups

Korcsoport	Azok száma, akik magyarul beszélnek	A korcsoport népessége összesen	%-ban
0—4	2 460	10 585	23,2
5—9	2 855	12 570	22,7
10—14	4 040	12 375	32,4
15—19	4 015	9 970	40,3
20—24	4 455	8 250	54,0
25—29	4 930	7 880	62,6
30—34	8 095	10 350	78,2
35—39	9 245	11 160	82,8
40—44	9 150	10 350	88,4
45—49	9 475	9 680	97,9
50—54	5 815	6 005	96,8
55—59	5 170	5 185	99,7
60—64	5 045*	4 865*	
65—69	5 745*	5 420*	
70—74	4 150*	4 115*	
75—79	1 935	1 935	100,0
80—84	795	805	98,8
85—89	315*	300*	
90—	75	95	78,9

* Megjegyzés: A közlésben levő hiba a „random rounding” (véletlen kerekítés) módszeréből adódik. Lásd: Statistique Canada. Vol. I. Part. 4 (Bulletin 1. 4.) Tableau 10. et Vol. I. Part. 4. (Bulletin 1. 4—3) Tableau 4.

A fentiekből világossá válhatott, hogy a magyar iskolák igen fontos szerepet töltenek be a magyar nyelv fennmaradásában. Ezt a körülményt már a XIX. század végének a telepesei felismerték, ezért alapítottak Eszterházy, Békeváron, Otthonban, Windsorban, Hamiltonban, Montréalban, Torontóban, Ottawában, Wancouverben, Reginában, majd Niagara Falls-ban magyar iskolákat. 1892—1944 között 64 magyar iskola volt Kanadában. 1956-ban mindössze 9. Véleményem szerint a magyar kultúra letéteményesei a magyar iskolák voltak. Ha a kanadai magyarok nem tudják magyarul írni-olvasni megtaníttatni gyermeküket, ha nem tanulhatják meg a magyar történelmet, nem is tudják megtalálni későbbiekben kapcsolatukat Magyarországgal. Örövendetes, hogy az utóbbi évtizedben ismét megkezdődött a magyar iskolák reorganizálása Kanadában azokban a városokban, ahol 1000 vagy több magyar lakik, úgynevezett szombati iskolákat létesítettek az egyházak. További ígéretes fejlemény a torontói egyetem magyar tanszékének 1979-ben történt létrehozása volt.

Tény, hogy Kanadában, mind a társadalmi, mind a gazdasági életet az angol nyelv uralja. Mindez együtt jár a magyar nyelv és a magyarsághoz való tartozás visszaszorulásával. Ha a jelenlegi oktatási rendszer nem változik meg, azaz ha az elemi iskolákban hetente egyszer 2—4 óra időtartamban tanulhatják fakultatív módon a magyar szülők gyermekei a magyar nyelvet, mintegy 30 év múlva a magyar nyelvet beszélők aránya Kanadában 30—35⁰/₀-ra esik vissza. Szomorú vigasz az, hogy más, nagyobb nemzetiségek nyelvi kultúrájának a megőrzése hasonló problémákat vet fel.¹³

Az angolszász kulturális hatásnak tudja be *J. Henripin* kanadai demográfus, hogy 1971-ben már több mint 100 000 francia eredetű francophonus nyilvánította magát nagy-britanniai eredetűnek. Ilyen okok miatt a francia anyanyelvű kanadaiak gyors csökkenését becsülik. 2000-re 24⁰/₀-ra teszik arányukat. 1971-ben még 26,9⁰/₀ volt a francia nyelvet beszélők aránya. Ehhez hozzá kell tennünk azt, hogy az anyanyelv szerint 5,8 millió (etnikai eredet szerint 6,2 millió) francia népességnek az iskolázási körülményei az alsófokú oktatástól a francia nyelvű egyetemekig rendezettnek tekinthetők.

*

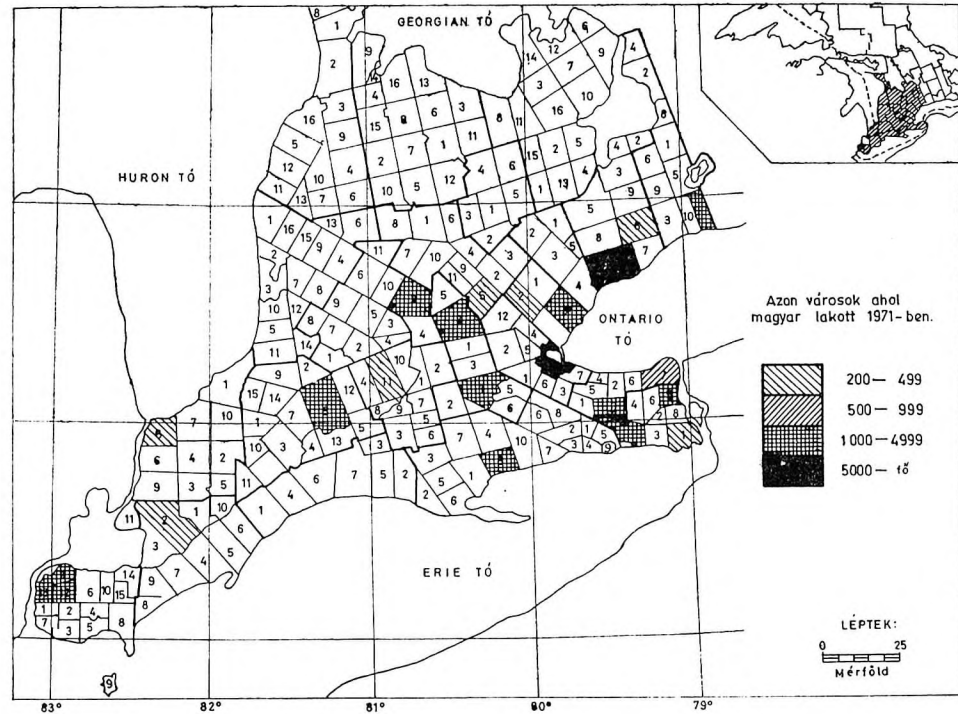
Tanulmányomban a kanadai statisztikai források, elsősorban a Kanadai Statisztikai Hivatal adatai alapján mutattam be az oda vándorolt, és ott élő magyarság számára, és demográfiai összetételére vonatkozó információkat. Itt mutatok rá arra, hogy a hazai források feldolgozása a magyarság számát és összetételét illetően szükségképpen más eredményekhez vezetne, hiszen a kanadai statisztika a magyar etnikum tagjai közé számítja a Romániából, Csehszlovákiából, Jugoszláviából és más államokból kivándorolt magyar anyanyelvű népeséget is.

¹³ *J. Henripin*: L'immigration et le déséquilibre linguistique Ottawa 1974, továbbá: *H. Charbonneau—J. Henripin—J. Légaré*: L'avenir démographique des francophones au Québec et à Montréal en l'absence de politique adéquates. Revue géographique de Montréal XXIV/2/1970.

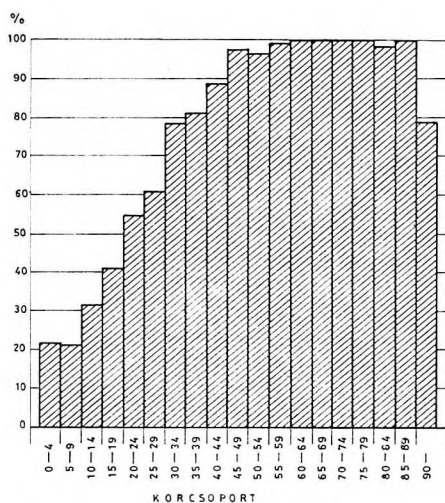
Mint már korábban jeleztem, a népmozgalmi események, születés, házasságkötés, halálozás adatait a kisebb népcsoportokra nem dolgozza fel a Kanadai Statisztikai Hivatal. Ezért a természetes népmozgalom eseményeinek a nyomkísérését az egyházi anyakönyvek útján kíséreltem meg a kanadai magyar plébániák útján. Sajnos fáradozásom nem járt sikerrel. E fontos témakörnek a feldolgozása a kanadai magyar kutatókra vár.

Szerző e helyen mond köszönetet a Canada Councilnak és a magyar Országos Ösztöndíj Tanácsnak, a Montréali Egyetem Demográfia Intézetének, hogy lehetővé tették azt, hogy a Magyarországon el nem érhető információkat tanulmányút keretében Kanadában gyűjthesse össze. Hálás köszönetét fejezi ki a két állam statisztikai hivatalainak, a Kanadai Statisztikai Hivatalnak azért, hogy a magyar Központi Statisztikai Hivatal megkeresésére feldolgoztatta az 500 lakosnál több magyart számláló települések foglalkozási adatait, valamint a családi állapotra vonatkozó adatokat.

Végül köszöni a kanadai vezető magyar értelmiség segítő útbaigazításait is.

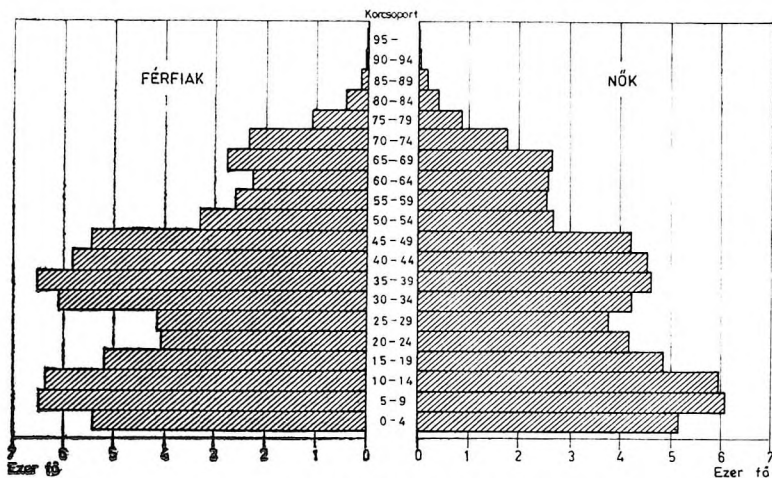
I. A magyarok legfőbb települési területe. Dél-Ontario
 Основная территория поселения венгров. Южное Онтарио
 Main settlement area of Hungarians. South-Ontario

II. A magyar nyelvet beszélők aránya korcsoportok szerint (1971)

Пропорция говорящих по-венгерски лиц по возрастным группам (1971 г.)

Proportion of persons speaking Hungarian by age-groups (1971)

III. A magyar népesség megoszlása korcsoportok szerint

Распределение венгерского населения по возрастным группам

Distribution of the Hungarian population by age-groups

ИСТОРИКО—ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ОБОЗРЕНИЕ О МИГРИРОВАВШИХ В КАНАДУ ВЕНГРАХ

Резюме

Статья изучает численность и состав мигрировавшего в Канаду населения венгерского этнического происхождения. Ее основные источники: канадские официальные статистические переписи, литература о миграциях, а также вышедшие в Канаде публикации о населении венгерского этнического происхождения.

Большинство изложенных в статье данных происходит из всеобщих переписей. Другие данные являются результатами представительной обработки. Так например, всеобщими считаются данные о численности населения, его распределении по полу, его гражданстве, о распределении по родному языку и национальности, об употребленном чаще всего языке, а также о семейном состоянии. Другие данные, например, данные о распределении по занятиям, школьном образовании и т. д. переписи населения 1971 г. были определены канадской переписью населения на базе выборки, охватывающей одну треть основных данных.

Автор разделил обработку упомянутой в введении тематику на два раздела. В первой части он изучает динамику численности населения Канады за прошедшие два столетия и влияние естественного прироста и миграции на развитие населения. После этого он показывает распределение населения Канады по этническому происхождению, затем он исследует, что в каких странах родилось там проживающее население, и наконец, для лучшей иллюстрации демографических проблем многих национальностей Канады он излагает распределение населения по родному языку. При изучении упомянутых факторов он везде обращает особое внимание на показание численности, доли венгров.

Во второй части, на основе данных миграций, автор исследует число мигрировавших в Канаду венгров, их территории поселения, изменение этих территорий с конца XVI. столетия до настоящего времени. *Иштван Будаи Пермениус* был первым венгром, который в обществе известного английского первооткрывателя *Гампри Джилберта* доехал до Канады 50 лет позже, чем французский капитан-моряк *Жак Картиэ*. Автор изучает венгерских эмигрантов по следующей периодизации: 1. эмигранты второй половины XIX-ого века; 2. эмигранты с конца первой мировой войны до второй мировой войны; 3. эмигранты периода с конца второй мировой войны до 1956 г. и наконец; 4. эмигранты периода после 1956 г.

После этого, на основе канадской переписи населения 1971 г. автор излагает распределение проживающих в Канаде 131 890 венгров по полу, сопоставляя эти данные с демографическими данными населения Венгрии 1970 г. В дальнейшем он показывает распределение населения венгерского этнического происхождения по семейному состоянию и занятиям. В заключительной части статьи он изучает динамику пропорции родного языка и чаще всего употребленного языка среди венгров в Канаде. Автор делает вывод, что если теперешняя учебная система не изменится, то есть, если дети венгерских родителей учатся венгерскому языку факультативно только в 2—4 уроках за неделю, то употребление венгерского языка среди венгров через 30 лет снизится от теперешней величины 53,7% до 30—35%.

HISTORICAL DEMOGRAPHIC SURVEY ON THE HUNGARIANS MIGRATED TO CANADA

Summary

The article studies the number and compositions of the population of Hungarian ethnic origin migrated to Canada. Its main sources were the official statistical censuses of Canada, the literature on migration as well as the publications issued in Canada on the population of Hungarian ethnic origin.

The majority of the data indicated in this study derives from enumerations of the total population. Other data result from data processing of census samples. E. g. full-scope data are indicated on the number of population, its distribution by sex, citizenship, distribution by native language and nationality, the language spoken the most frequently as well as on marital status. Other data, e. g. the 1971 population census data on the distribution by occupations, educational attainment etc. were stated by the Canadian population census on basis of a sampling covering one third of the basic data.

Author divided the treatment of the subjects indicated in the introduction into two chapters. In the first part he investigates the development of the population number of Canada in the last two centuries, the impact of natural increase and migration on the development of population. After this he presents the distribution of the population of Canada by ethnic origin, then the countries where the Canadian population was born, and finally, to illustrate even better the demographic problems of the Canadian population consisting of many nationalities he indicates the distribution of the population by native language. At the study of the above factors he always pays a special attention to indicate the number and proportion of the Hungarian population of Canada.

In the second part on basis of the migration data the author observes the number of Hungarians migrated to Canada, the areas of their settling down and their changes, from the end of the 16th century up to now. *István Budai Parmenius* was the first Hungarian who got as far as Canada in the company of the famous English explorer *Humphrey Gilbert* fifty years earlier than the French sea-captain *Jacques Cartier*. Author studies the Hungarian emigrants according to the following periodization: 1. emigrants of the second half of the 19th century; 2. emigrants of the period from the end of World War I to World War II; 3. emigrants of the period from the end of World War II to 1956, and finally; 4. those of the period after 1956.

Further on, on basis of the 1971 population census of Canada author indicates the distribution of the 131 890 Hungarians living in Canada by sex comparing these figures with the 1970 demographic data of the population of Hungary. Then he studies the distribution of the population of Hungarian ethnic origin by marital status and occupation. In the final part of the article he investigates the proportion of the native language and the language used the most frequently among the Canadian Hungarians. He draws the conclusion that if the present educational system will not change, i. e. the children of Hungarian parents will learn the Hungarian language facultatively only in 2—4 lessons weekly, the use of the Hungarian language among the Hungarian population of Canada will decrease from the present 53.7 per cent to 30—35 per cent in thirty years.

A NŐK FOGLALKOZTATÁSÁNAK¹ FŐBB TÍPUSAI

DR. KONCZ KATALIN

A nők foglalkoztatottságának adatait vizsgálva szembetűnő jelenség, hogy míg a férfiak foglalkoztatottsága viszonylag kiegyenlített, a nők foglalkoztatása időben és térben jelentősen szóródik. A világ országaira jellemző heterogenitás — úgy tűnik, hogy — cáfol bármiféle törvényszerűség létezését; a gazdasági fejlettség hasonló szintjén, azonos társadalmi berendezkedés, hasonló kulturális háttér mellett a női népesség foglalkoztatottsága eltérő; míg különböző földrajzi, történelmi, társadalmi és gazdasági feltételek mellett azonos tendenciák bontakoznak ki.

A szakirodalom — kiterjedtsége ellenére — nyitva hagyja ezt a kérdést. Számos tipizálási kísérlet érvényessége időben és térben korlátozott, általában statisztikai alapokra és nem a társadalmi-gazdasági összefüggések komplex elemzésére épül.² A női foglalkoztatás tendenciájának és típusainak e kérdőjelei indokolják a világ országait átfogó elemzés igényét, olyan foglalkoztatási típusok elhatárolását, amelyek segítségével az egyes országok elrendezhetőek a heterogénnek tűnő nemzetközi mezőnyben, s amelyek alkalmasnak tűnnek a női foglalkoztatás tendenciáinak megragadására.

Megítélésünk szerint a nők foglalkoztatottságának alakulása szempontjából a történelem legfontosabb lépcsőfoka az iparosítás korszaka, mivel ez teremti meg a nők tömeges házon kívüli alkalmazásának technikai és részben társadalmi feltételeit. Hipotézisünkben a nők foglalkoztatottságának színvonalát és struktúráját az iparosítás folyamata alakítja: e folyamat *előzményei* — a preindusztriális társadalmi viszonyok — meghatározzák az iparosítás kibontakozásának lehetséges alternatíváit; a folyamat *társadalmi szerkezei* a gazdaságfejlesztés módját determinálják. E tényezők talaján *közvetlenül* és rövid távon a népesség korstruktúrája és a népesség munkavállalását meghatározó tényezők: az iskolázottság és szakképzettség színvonala, a szociális ellátás adott rendszere és a családi viszonyok alakítják a nők foglalkoztatása iránti igényeket és lehetőségeket.

¹ Foglalkoztatottság alatt a társadalmilag szervezett keretek között 1. idegen (elkülönült) termelési eszközökkel; 2. idegen (elkülönült) felügyelet alatt; 3. más számára; 4. ellenszolgáltatásért dolgozókat értjük.

² Lásd többek között: Bloch, G.—Praderie, M.: La population active dans les pays développés. Cujas. 1966.; Callois, F.—Debeauvais, M.—Hallak, J.: Population, education et emploi. Analyse retrospective UNESCO. 1978.; Dent, E.: La population active de l'Afrique entre 1960 et 1980. In: L'emploi en Afrique. Aspects critiques du problème. BIT. Genève. 1973.; Durand, J. D.: The Labor Force in Economic Development. A Comparison of International Census Data 1946—1966. Princeton University Press. 1975.; Gubbels, R.: La citoyenneté économique de la femme. Bruxelles. 1966.; Hartman, M.: Typology of Countries by Labor Force Participation Patterns. Economic Development and Cultural Change. 1977. No. 2.; Williams, C. G.: Labor Economics. New York, Wiley. 1970.

Önmagában egyik tényező sem magyarázza egy adott országban a nők foglalkoztatottságának sajátosságait, csak a *konkrét történelmi, társadalmi, gazdasági, kulturális és vallási tényezők egymással meghatározott konstellációba szerveződött és kölcsönhatásban levő összefüggéseinek adott rendszere*. Minél heterogénebb egy földrajzilag körülhatárolt terület történelmi, társadalmi, gazdasági, kulturális, etnikai és vallási szempontból, annál változatosabbak a nők foglalkoztatásának jellemzői. A sokszínűség mögött azonban a meghatározó elemek alapvető kombinációi mentén jól elkülöníthető *típusok* rajzolódnak ki.

A nők foglalkoztatásának történelmileg kialakult és jelenleg is létező főbb típusait, e típusok alapvető vonásait történeti és keresztmetszeti elemzés útján *a preindusztriális társadalmi viszonyok, az iparosítás gyakorlata és a társadalmi berendezkedés* háromszögében közelítjük. A foglalkoztatási típusok leírásánál statisztikai adatokkal is igyekszünk alátámasztani megállapításainkat, s a világ 150 országára rendelkezésre álló viszonylag megbízható adatbázist hasznosítjuk.³

A statisztikai számbavétel első lépéseként a világ országait a gazdasági aktivitási ráták 1970. évi színvonala alapján csoportosítottuk a választott adatbázisra építve.⁴ Az egyes országcsoportok képzésére a gazdasági aktivitási ráták egyszerű számtani átlaga és a ráták összege szolgált.⁵ Az így képzett 11 országcsoportban a nők foglalkoztatásának jellemzői, a gazdasági aktivitás átlagos és korcsoportok szerinti színvonala lényeges eltéréseket mutat (lásd az I. sz. ábrát).

A statisztikai adatokra épülő csoportosítást követően részletesen elemeztük a 11 országcsoport női foglalkoztatottságának jellemző vonásait, a mutatók szóródását, az egyes típusokhoz tartozó országok gazdasági, társadalmi viszonyait, vallási és egyéb tradícióit. Az ábrából is látható, az elemzés pedig egyértelműen igazolta, hogy az egyes foglalkoztatási típusok között nagyfokú átfedés van, ami további összevonásra teremtett lehetőséget. Végül az újabb összevonások és kiemelések eredményeként a világ országaira jellemző női foglalkoztatás *hét jellegzetes típusát* különítettük el (lásd a II. sz. ábrát).

A nők foglalkoztatottsága a kiterjedt naturálgazdálkodást folytató fejlődő országokban⁶

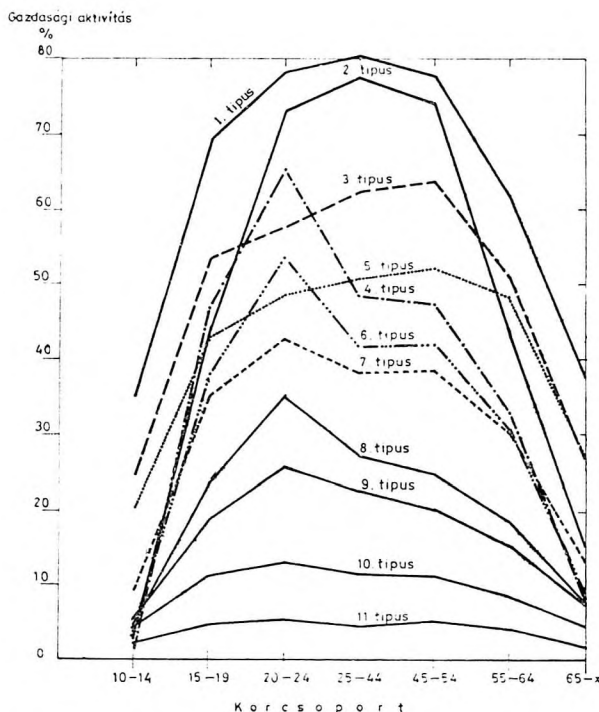
A gazdaságilag fejletlen, kiterjedt naturálgazdálkodást folytató — főként afrikai és ázsiai — országokban a nők foglalkoztatásának *három* jellegzetes típusa különböztethető meg (I., II. és III.), az egyes típusok a gazdasági fejlettség növekvő szintjeinek kísérő jelenségei. A *nők munkaerejét főként az ön-ellátó mezőgazdaság hasznosítja, a mezőgazdaságon kívüli ágazatok a nők számára kevés munkaalkalmat nyújtanak*. A mezőgazdasági produktív munkavégzést is magában foglaló *gazdasági aktivitási ráták színvonala* — az arab típus kivételével — *magas*, a korcsoportos gazdasági aktivitási rátákat kifejező görbe *parabolát* követ (lásd a II. sz. ábrát).

³ Labor force 1950—2000. Vol. I—VI. I.L.O. Geneva. 1977. Ugyancsak e kiadvány egy korábbi változatát használja fel E. Dentí idézett művében.

⁴ Más évek adatait hasznosítva hasonló eredményre jutunk, legfeljebb néhány ország helye módosul a tipológiában. Elemzésünkben viszont nem célunk az ország mélységű vizsgálat, ezért megállapításaink lényegét a választott év nem befolyásolja.

⁵ A gazdasági aktivitási ráták összegét alkalmazta M. Hartman is. Tipológiája azonban erősen vitatható, mert például azonos csoportban van Japán, Ghana, Finnország, Lengyelország, vagy Belgium, Algéria és Chile stb. (I. m. 352—353. old.) Típusainkkal némi hasonlóságot mutat J. D. Durand tipológiája, aki számos figyelemre méltó összefüggést talál a foglalkoztatás és a gazdasági fejlődés között. Lásd J. D. Durand i. m.

⁶ Az afrikai országok 86%-a, az ázsiai országok 72%-a tartozik e csoporthoz (77 ország).

I. A női népesség gazdasági aktivitásának alakulása korcsoportonként és országcsoportok szerint, 1970-ben, %

Динамика экономической активности женского населения по возрастным группам и группам стран в 1970 г., в процентах

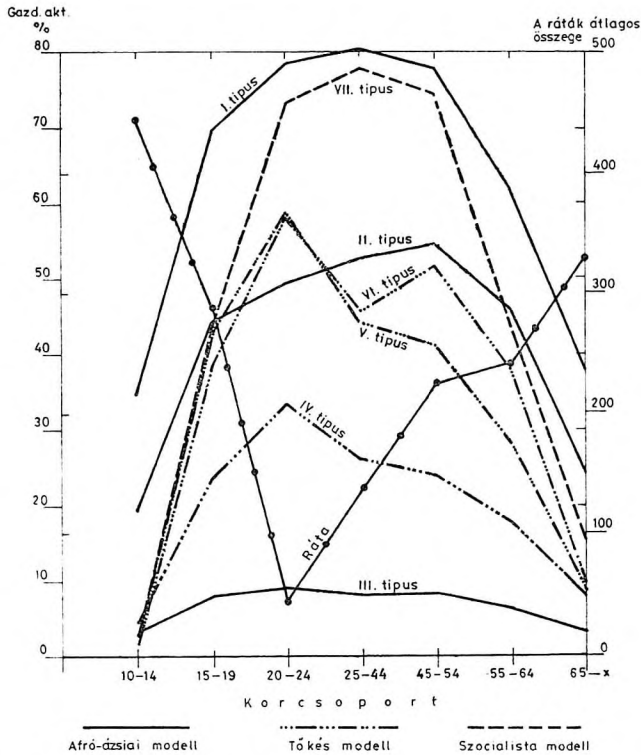
Economic activity of female population by age-groups and country groups in 1970, per cent

1. A nők foglalkoztatottsága Fekete-Afrikában

A gazdasági fejlettség legalacsonyabb szintjeit Fekete-Afrika elmaradott országai képviselik, ami tükröződik — többek között — az egy főre jutó GDP és GNP nagyságrendjeiben⁷, a makrostruktúra alakulásában, az infrastruktúra elmaradottságában, a lakosság alacsony kulturális színvonalában és primitív életviszonyaiban egyaránt; s eredete hosszú történelmi múltra tekint vissza.

A tőkés világgazdaság vérkeringésébe a viszonylag késői gyarmatosítás keretében — a XIX. században — az egyes országok természeti adottságaiknak és a gyarmatosítók érdekeinek és szükségleteinek megfelelően csatlakoztak be. A kapcsolódás két úton, egyrészt a nyersanyagkitermelésen, másrészt a mezőgazdasági monokultúrán keresztül valósult meg. Az exportorientált nagy-

⁷ Az 1 főre jutó GNP 100—200 dollár, az 1 főre jutó GDP 300—500 dollár között szóródott 1970-ben ebben az országcsoportban.

II. A női népesség gazdasági aktivitásának alakulása korcsoportonként és országcsoportok szerint, 1970-ben, %

Динамика экономической активности женского населения по возрастным группам и группам стран в 1970 г., в процентах

Economic activity of female population by age-groups and country groups in 1970, per cent

üzemi méretű termelés és az öfenntartást biztosító naturálgazdálkodás kettősége a legtöbb országban — főként Afrikában — napjainkban is megtalálható.⁸

A fekete-afrikai országok többségében a makrostruktúrában a mezőgazdaság dominál, a népesség döntő hányada (70—95%-a) a mezőgazdaságban dolgozik. Ipara általában fejletlen és egyoldalú, néhány — főként a nyersanyagkitermelésre és a mezőgazdasági termékek elsődleges feldolgozására berendezkedett — ágazatra koncentrálódik. Az infrastruktúra valamennyi elemére az elmaradottság jellemző.

⁸ A naturálgazdálkodás aránya a mezőgazdasági össztermelésben néhány országban, 1969-ben: Etiópia (1961—67) 80%, Kenya 55%, Madagaszkár 58%, Tanzánia (Tanganyika) 47%, Uganda (1966—70) 42%, Zambia 63%. Vö. Korunk világgazdasága III. A fejlődő országok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1974. 343. old.

A mezőgazdaságban egymás mellett párhuzamosan létezik az exportra orientált ágazat (monokultúra) és a lakosság belső szükségleteit kielégítő tradicionális mezőgazdaság. Ez utóbbi meglehetősen fejletlen, általában kedvezőtlen adottságok mellett folyó naturálgazdálkodás; amely döntően a nők, öregek és gyermekek munkáját hasznosítja. A férfiak egy része ritkán tartózkodik otthon. Vagy a nomád állattenyésztés úzi messzire otthonától a férfit, mások vándormunkások, akik a családtól távol keresnek ideiglenes munkát, rendszeresen visszatérnek a közösséghez, hogy — a közeli munkahelyek hiányában — ismét lakóhelyüktől távol vállaljanak munkát. A férfiak egy része véglegesen a városba költözik. A tradicionális mezőgazdaság bomlási folyamata és a férfi vándormunka-rendszer összefüggése főként a hetvenes évek közepéig egymással szorosan összefonódva, egymás hatását felerősítve határozta meg az afrikai országok munkaerő-piacainak jellegzetességeit.⁹

Az afrikai földművelés a tradicionális szektorban rendkívül elmaradott, a primitív technika alkalmazása közösségi munkán alapul. A mezőgazdasági hozamok stagnálnak, a mezőgazdaság eltartóképessége romlik, mivel a népesség gyorsütemű növekedésének tendenciája nem enyhül. A romló létfeltételek elmozdulásra készítik a férfi munkaerőt.

A városok nagyobb munkaerő-szükséglete és munkahely kínálata, kedvezőbb élet- és munkakörülményei, a magasabb reálbérek, a városi oktatási intézmények tömegesen vonzzák a népességet, a városi népesség növekedési üteme magas. A munkaerőpiacon kínálatként megjelenő férfiak többsége instabil munkaerő, s csak átmenetileg tartózkodik a munkaerőpiacon, a kínálat nagysága és struktúrája rendszeresen módosul még rövidebb távon is. A mozgás esetenként térbelileg hatalmas távolságokat fog át, ami az ideiglenes munkavállalás rendszerét erősíti.

A munkaerő túlkínálat és a vándormunka-rendszer együttesen szabályozza a munkabérek színvonalát. A vándormunkarendszer következménye és egyben újratermelődésének egyik oka a munkabérek alacsony színvonala. A munkaerő újratermelési költségei ugyanis nem tartalmazzák a családfenntartási költségeket, a képzési költségek részaránya minimális. A munkaerőpiaci egyensúly hiánya pedig a bérek alacsony szinten tartásának teremt megfelelő közeget. Az afrikai családok ideiglenes szétválása gazdasági szükségsszerűség, a munkaerőpiac működésének feltétele és következménye.

A vándormunka elsősorban a 17—25 éves férfiakat érinti s az ültetvényekre, bányavidékekre és nagy ipari centrumokba irányul. A fiatal keresők szerzett jövedelmüket általában nem investálják be a mezőgazdaságba, presztízs-javukat vásárolnak, családalapításhoz takarékoskodnak. A vándormunka-rendszer így nem bomlasztja, hanem konzerválja a tradicionális viszonyokat, nem eredményez lényeges strukturális átalakulást¹⁰, hozzájárul a bérek alacsony szinten tartásához, s a városi munkanélküliek tömegét duzzasztja. Ezzel fenntartja saját létalapját és a vándormunka működési mechanizmusait, a munkaerőpiac feszültségeit. A hetvenes évek közepétől a vándormunka méretei csökkennek és előtérbe kerül a végleges elvándorlás.

A férfi munkaerő elvándorlása felborítja a nemzetgazdaságok munkaerő-egyensúlyát. A városokban férfitöbbslet, a falvakban nőttöbbslet jön létre; a tradicionális mezőgazdaságban munkaerőhiány lép fel, amit részben a gyermekek, a nők és az öregek munkaerejének kiterjedt hasznosítása kompenzál. A korlátozott iparfejlesztés és infrastrukturális elmaradottság miatt a nem-mezőgazdasági munkahelyek nem tudják felszívni a tömeges munkaerő-kínálatot, a munkanélküliség mértéke számottevő és növekvő.

Az iparfejlesztés klasszikus modellje a városi munkaerőhiányra és a falusi túlnépesedésre épül, s az iparfejlesztés szükségletének megfelelően szívja fel a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőt. A harmadik világban a feltételek

⁹ A vándormunkás-rendszer részletes leírását lásd: L'emploi en Afrique. Aspects critiques du problème. BIT Genève 1973.; M. Gessain, M. Dupire etc.: Femmes d'Afrique noire. Ed. D. Paulme. Paris, Mouton. 1960.; Szentés, T.: Fekete-Afrika gazdasága. MTA Afro-ázsiai Kutató Központ. Tanulmányok a fejlődő országokról. 12. sz. Bp. 1967.

¹⁰ Részletesebben lásd: F. Sabelli: Entraide et autogestion du travail communautaire chez les dagaris du Ghana. Dans: L'ambivalence de la production. Logique communautaire et logique capitaliste. Cahiers du l'institut d'étude du développement, PUF. Paris, 1976.

másként alakulnak; demográfiai, gazdasági és társadalmi okok miatt a város és falu egyaránt munkanélküliséggel küzd.

A munkanélküliség a modernizálódó Afrika kísérő jelensége, s — mint általában a harmadik világban — két fő formája létezik: a városi nyílt munkanélküliség és a rejtett falusi túlnépesedés.¹¹ A tradicionális Afrikában a munkanélküliség — modern értelemben — ismeretlen, a gyarmatosítók a kitermelő ipar és a mezőgazdasági monokultúra munkaerő-szükségletét a mindenkori falusi munkaerő-tartalékokból fedezték. A munkanélküliség a modern gazdaság-fejlesztés, az iparosítás kibontakozó folyamatának és a tradicionális mezőgazdaság bomlásának produktuma, amikor a népesség nagy tömegei veszítik el létalapjukat.

Az afrikai munkanélküliség oka a gyors népességnövekedéssel¹² párhuzamosan a gazdaság rendkívül alacsony munkaerő felszívó képessége. *D. Turnham* becslése szerint a munkaerő-kínálat növekedése 1965 és 1980 között évi 2,2%, ehhez hasonló növekedés csak az USA-ra volt jellemző az iparfejlesztés kezdeti periódusában. A nyugat-európai országokban a munkaerő-kínálat bővülésének mértéke 1820 és 1870 között 1,2—1,6% volt, Franciaországban 0,4%.¹³

A demográfiai adottságok és az iparfejlesztés jellege nincsenek szinkronban tehát Afrikában: a kései iparosítás általában tőkeintenzív technikára épül, amely a városi munkaerő-túlkínálat töredékét hasznosítja. Ennél is fontosabb azonban az ipar más ágazatoktól elkülönült fejlesztése, az ipar és a többi szektor közötti input-output kapcsolatok hiánya.

A szakképzetlen munkaerő tömegeit az oktatási rendszer újratermeli. A népesség iskolázottsági színvonala Fekete-Afrikában a legalacsonyabb, a felnőtt lakosság többsége analfabéta. A gyermekek nagy része nem jár iskolába, a beiskolázási arányszámok — még azokban az országokban is, ahol az ingyenes és kötelező alsófokú oktatást bevezették — meglehetősen alacsony (20—60% között szóródnak). A nők iskolázottsága a férfiakénál alacsonyabb. A 70-es években az alsófokú oktatásban tanulók egyharmada volt lány, az iskoláskorú lányok több mint fele be sem iratkozik az elemi iskolába. 25 afrikai ország adatai szerint a középfokú oktatásban a lányok részaránya 8—28% között alakul, a felsőfokú intézmények hallgatói között 17% a nő.¹⁴ Míg az alap- és középfokú oktatás fejlettségében vannak különbségek Afrika országai között, a felsőfokú oktatás terén valamennyi ország a fejlettség legalacsonyabb tartományában helyezkedik el.¹⁵

Az utóbbi évtizedekben meginduló rohamos fejlődés sem változtatja meg az alapjaiban újratermelő elmaradottságot, mert az iskolarendszerek fejlettsége, korszerűtlen struktúrája, kedvezőtlen tárgyi és személyi adottságai, valamint a társadalmi fejlődés ellentmondásos gyakorlata fékezi a másutt évszázadok során elért eredmények gyorsított megvalósítását. Az oktatási rendszer fenntartja és újratermeli a szakképzetlen munkaerő növekvő tömegeit, az afrikai munkaerőpiac jellemző vonása a *szakképzetlen munkaerő felesleggel* párhuzamosan a *szakképzett munkaerő hiánya*.

Az oktatási rendszer maga is hozzájárul a növekvő munkanélküliséghez, mivel nem igazodik a gazdaság munkaerő-szükségletéhez: az oktatási intézmények többségét a gyarmatosítás idején hozták létre és kibocsátási szerkezete ma is változatlan. Az iskolázott munkaerő a városokban marad és nem hajlandó

¹¹ A rejtett falusi túlnépesedés mellett a nem-mezőgazdasági szektorban változó mértékű a foglalkoztatás elégtelen hatékonyságából eredő tartalékok léte és újratermelődése. E jelenség elemzésétől itt most eltekintünk.

¹² A népesség 1950 és 1970 között Afrikában 59%-kal nőtt. Lásd: Labor force 1950—2000.

¹³ *David Turnham: The employment problem in less-developed countries. Employment Series No. 1. Paris. Centre de développement de l'OCDE, 1971. 31. p. Idézi: Guy Hunter: La politique de l'emploi en Afrique tropicale. Nécessité d'une révision radicale. Dans: L'emploi en Afrique. Aspects critiques du problème. BIT. Genève. 1973. 126. oldal.*

¹⁴ Lásd: *Sudarkasa, N.: Roles par sexes, education et développement en Afrique. In: Le futur de l'éducation et l'éducation du futur. Rapport final et documents d'un séminaire de l'IPE. Paris, 23—26 octobre 1978. IPE, Paris. 1980. 332. oldal.*

¹⁵ Részletesebben lásd: *Mándi Péter: Oktatás és gazdasági növekedés a fejlődő országokban. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1975.*

alacsonyabb presztizsű munkák elvégzésére, ezért az afrikai munkaerőpiac má-sik jellegzetessége, hogy miközben nagy és növekvő a munkanélküliség, állások sora betöltetlen.¹⁶ Az iskolázott és iskolázatlan munkaerő piaca zárt, a helyettesítés mechanizmusa a munkaerőpiac két szegmentuma között nem működik.

Az ismertetett gazdasági és társadalmi összefüggések együttesen determinálják a nők jelenét és a jövőjét a munka világában. *Fekete-Afrika munkaerőpiacának működését* a prekapitalista maradványok kiterjedtsége, a gazdaság duális jellege, a népességnövekedés gyors üteme, a gazdaság alacsony munkaerő-felszívóképessége alakítja: ezek a tényezők mozgásba hozzák a vándormunkarendszert, majd a végleges migrációt, és állandósítják a városi munkanélküliséget. A tradicionális mezőgazdaság elsősorban a női munkaerőre épít, míg a tőkés nagyüzemi méretű gazdaságok a férfiak munkaerejét hasznosítják. Ez a gazdasági alapja annak a statisztikai számbavételi gyakorlatnak, amely a női népesség csaknem teljes egészét — jogosan — gazdaságilag aktívnak tekinti. A nők otthoni munkáját és családon belüli helyzetét a földtulajdon és -használat kialakult rendje¹⁷ és a városi férfi munkaerő túlkínálat konzerválja, a munkaerőpiac telítettsége és a gazdaság alacsony munkaerő-felszívóképessége kedvezőtlen feltételeket teremt a nők tömeges foglalkoztatásához. A nők többsége a mezőgazdaságban családi-háztartási-közösségi szervezeti keretekben dolgozik, ahol produktív munka és háztartási munka időben és térben egységet alkot. A közösség minden munkaképes tagja dolgozik, a közösségen és családon belüli munkamegosztás a tradíciók függvényében területenként változó konkrét formát ölt.¹⁸ Minél zártabb a közösség annál kevésbé merev a családon belüli munkamegosztás férfi és nő között.

A közösségi viszonyok bomlásának mértékében áramlanak át a nők a társadalmilag szervezett munka világába. A foglalkoztatottság bővítését a mezőgazdaság tulajdonviszonyai és szerkezete, a városi férfi munkanélküliség és a nők alacsony iskolázottsága gátolja. Az iparban a kézmű- és háziipar dominál, a társadalmilag szervezett keretekben foglalkoztatott nők száma és aránya alacsony, s főként a szolgáltatásokban — elsősorban a személyi szolgáltatásokban — végeznek szakképzetlen munkát a nők. A mezőgazdasági munka közösségi szervezete, valamint a kézmű- és háziipar túlsúlya miatt a dolgozó nők száma megegyezik a statisztikában gazdaságilag aktívnak minősített (munkaképes nők) számával; s a foglalkoztatott nők száma és aránya nagyjából azonos a szolgáltatásokban — amely főként személyi szolgálatot jelent — és az iparban dolgozó nők számával és arányával.

A fekete-afrikai országok többsége a nők gazdasági aktivitása szempontjából két típusba sorolható (I. és II. típus). Mindkettőben magas a gazdaságilag aktívnak minősített nők aránya.

Miközben a foglalkoztatottak részaránya alacsony, a korcsoportos gazdasági aktivitást kifejező görbe alakja parabolát követ. A két típus között elsősorban a gazdasági aktivitás színvonala tekintetében vannak lényeges eltérések.

Az első típusba a legelmaradottabb fekete-afrikai országok tartoznak,¹⁹ ahol az egy főre jutó GDP átlaga 300 dollár²⁰. Az urbanizáltság színvonala alacsony,²¹ a népesség 4/5-ét a mezőgazdaság foglalkoztatja. A naturálgazdálkodást

¹⁶ Részletesebb kifejtését lásd: Mulat, T.: Les marchés urbains de l'emploi et leur fonctionnement dans les pays du Tiers-Monde. Travail et Société. Janvier 1976. 68—85 p.

¹⁷ A legtöbb helyen a közösségi tulajdonban levő földet használja a család, amely nem idegeníthető el. Részletesebben lásd Szentes Tamás id. művét.

¹⁸ Lásd példák sorát Mead, M.: Férfi és nő. Budapest, Gondolat 1970.

¹⁹ 18 ország tartozik a típushoz, amelyből 12 az afrikai és 4 az ázsiai földrész országa.

²⁰ Az egy főre jutó GDP becslés forrása Drechsler L.—Szarvas P.: Magyarország és 119 ország bruttó hazai termékének és főbb összetevőinek összehasonlítása. 1950—1977. Országos Tervhivatal TGI. 61. Budapest, 1980. április.

²¹ A városi népesség aránya 14%. Az USA-ban 1850 körül 15% volt a városi népesség aránya. Lásd: C. Glyn Williams i. m. 28. oldal.

folytató mezőgazdaság a gyermekek, nők és időskorúak munkaerejét kiterjedten hasznosítja.

A második típus²² az elmaradottságon belül a magasabb fejlettségi színvonalat képviseli. Az egy főre jutó GDP átlaga 500 dollár, a népesség háromnegyede dolgozik a mezőgazdaságban. Mindkét mutató tekintetében azonban nagy a szóródás. Az urbanizáltság és az infrastruktúra színvonala magasabb, mint az előző csoportban, a népesség egyötöde város lakó. A tradicionális mezőgazdaság mellett a nagyüzemi méretű monokultúra és a bányászat kiépülése figyelhető meg. A csoporthoz tartozó néhány országban a II. világháború után az ipar viszonylag gyors ütemű fejlődése bontakozott ki. (Kamerun, Nigéria, Malawi, Tanzánia.) A gazdasági fejlettség magasabb színvonala, a mezőgazdaság csökkenő részaránya, az ipar szerepének fokozódása és főként az iparfejlődés gyorsabb üteme következtében az előző típusnál kisebb mértékű a gyermekek, nők és idősebb korúak munkaerejének igénybevétele. Míg az I. típusnál a dolgozók 45%-a, a II. típusnál csak 37%-a nő.

A rendkívül heterogén etnikai hovatartozás, kulturális színvonal és hagyományok, vallási szétforgácsoltság az átlagtól való eltéréseket az előbbi tényezőkkel összefüggésben magyarázzák.

Mindkét országcsoporthoz az *egymaximum pontos parabolikus aktivitás jellemző*, a maximum az első típusnál a 25—44 évesek, a második típusnál az országok többségénél a 45—54 éves korcsoportban található.

Az eltérés a gazdasági és társadalmi fejlettség magasabb színvonalával összefüggésben magyarázható. A tradicionális mezőgazdaság bomlási folyamata a második országcsoporthoz előrehaladottabb, a városiasodás mértéke kiterjedtebb, az oktatási rendszer kiépülése előrehaladottabb. Ezek a jelenségek elsősorban a fiatalabb női korcsoportok foglalkoztatottságára gyakorolnak hatást, egy részüket kivonják a korábban gazdaságilag aktívnak minősített népesség köréből, míg az idősebb korú nők munkaerejét változatlanul kiterjedten hasznosítja a tradicionális mezőgazdaság. A két hatás eredőjeként a gazdasági aktivitás színvonala az idősebb korcsoportok irányába tolódik el.

A gazdasági fejlettség e relatíve magasabb szintjein a mezőgazdaság kevésbé hasznosítja a nők munkaerejét, a felszabaduló munkaerő-kínálatot a mezőgazdaságon kívüli szektorok azonban nem tudják felszívni. Ezért a gazdasági fejlődés előrehaladásával, miközben emelkedik a foglalkoztatottak száma és a dolgozó nők egészségéhez viszonyított aránya; a nők gazdasági aktivitása csökken. A nők családi-háztartási-közösségi szférában végzett munkája (és szerepe) mérséklődik, ezzel párhuzamosan a társadalmilag szervezett munka világában pozíciójuk abszolút és relatív értelemben egyaránt romlik, mivel a munkaerőpiac egyensúlyi viszonyai egyre kedvezőtlenebbek a nők számára.

2. A nők foglalkoztatottsága az arab országokban

A fejlődő országok között közepesen fejlett észak-afrikai arab és közkeleti országok — s mellettük néhány jelentős olajtermelő ország —²³ foglalkoztatási jellemzői határozzák meg az arab típusú (III.) foglalkoztatás sajátosságait.²⁴

A magasabb fejlettségi szint történelmi eredetű: a gyarmatosítás előtti társadalmi fejlődés, a gyarmatosítás és a függetlenné válás sajátosságaival függ össze. A gyarmatosítás — miközben érdekszféráiban kiterjesztette a tőkés viszonyokat — fenntartotta a prekapitalista maradványokat, ezzel megteremtette a duális gazdaság társadalmi alapját. A közösségi földtulajdon elemei, a naturál gazdálkodás napjainkban is megtalálható, miközben a korszerű, nagyüzemi termelés is tért hódít.

²² A 32 országból 19 afrikai, 11 ázsiai ország.

²³ E csoporthoz tartozik Pakisztán is, ahol a lakosság 97%-a mohamedán.

²⁴ 27 ország tartozik e típushoz, amelyből 12 ország az afrikai, 11 ország az ázsiai kontinens része.

A csoporthoz tartozó országok többsége elmaradott agrárország, helyenként erőteljes feudális maradványokkal, bár a mezőgazdaság szerepe a gazdasági életben kisebb, mint a korábban vizsgált országokban. Az 50-es és 60-as években egyes országokban gyorsütemű iparfejlesztés vette kezdetét (Algéria, Egyiptom, Szíria), másutt az olajtermelés módosította az ország arculatát (Líbia, Irán). Az 1 főre jutó GDP átlaga, az észak-afrikai országokban 800 dollár, az olajtermelő országokban 2000 dollár.

A lakosság 55⁰/₀-a a mezőgazdaságban dolgozik, a feudális maradványok, a naturálgazdálkodás, a nomád pásztorkodás elemei keverednek a korszerűsödő mezőgazdasági termeléssel. Az urbanizáció szintje afrikai és ázsiai viszonylatban magas, a lakosság egyharmada városlakó.

A munkaerőpiac működésére a fekete-afrikai országokban elmondottak érvényesek, a munkanélküliség a fekete-afrikai országokban hasonlóan magas. A *Tiano* becslése szerint az alulfoglalkoztatottság a mezőgazdasági körzetekben Marokkóban 58⁰/₀, Algériában 69⁰/₀; a nyílt városi munkanélküliség a Maghreb országokban 20⁰/₀ körül szóródik.²⁵

Ebben az országcsoportban a nők gazdasági aktivitási színvonala minden korcsoportban alacsony, sehol nem haladja meg a 20⁰/₀-ot. Az egy és két maximumpontos aktivitás egyaránt fellelhető, a csúcsok közötti különbségek azonban elenyészőek. Az aktivitás maximuma néhány országban (pl. Egyiptom, Szíria) a fiataloknál, másutt (pl. Pakisztán, Algéria) a középkorúaknál található.

A nők alacsony szintű gazdasági aktivitása nem magyarázható az országcsoport gazdasági adottságaival és társadalmi viszonyaival. A mezőgazdaság jelentős szerepe, a naturálgazdálkodás fennmaradása a fekete-afrikai típusúhoz hasonló tendenciákat hív életre. A gazdasági aktivitás statisztikai mutatója ebben az országcsoportban különösen torzítja a nők munkavégzésének számbavételét. E jelenséget, s a női munka általános megítélését a muzulmán vallás és kultúra magyarázza, amely „hivatalosan” nem engedélyezi a nők házon kívüli munkavállalását.

Az iszlám szentesíti a nő másodrendű szerepét, a társas érintkezés alapvető formáitól is eltiltja a nőt, házon belüli tevékenységét végletté formálja. A muzulmán nő keményen dolgozik, sokszor fizikailag megerőltető tevékenységet végez, munkájának házon belül semmi nem szab gátat. Az otthon falain kívül azonban semmilyen gazdasági és közéleti szerepet nem vállalhat.

Az iszlám hatása a nők foglalkoztatására abban nyilvánul meg, hogy gátolja a nők részvételének kibontakozását a társadalmilag szervezett tevékenységek területén, vagyis lassítja a társadalmi szféra és a családi-háztartási szféra közötti mozgást, az előbbi rovására. Ezért a gazdaság minden szektorában alacsonyabb a nők részaránya mint a fekete-afrikai országocsoportok —, s mint a gazdasági fejlettség, urbanizáltság, iskolázottság hasonló színvonalán álló más országok esetében. A folyamat lassítása ellenére emelkedik a foglalkoztatottak dolgozó nőkhöz viszonyított részaránya, a nők beáramlása a társadalmilag szervezett tevékenységek területére a szolgáltató szférán keresztül valósul meg.

3. A nők foglalkoztatottsága a gazdaságilag fejletlen ázsiai országokban

A nők foglalkoztatottsága Ázsiában mutatja a legváltozatosabb képet. Valamennyi foglalkoztatási típus megtalálható e földrészben, amit a rendkívül heterogén gazdasági és társadalmi viszonyok, a népesség tarka etnikai és vallási hovatartozása, történelmének gyökeresen eltérő útjai és típusai magyaráznak. Főként a II. és III. típusúhoz tartozik a gazdaságilag fejletlen ázsiai országok nőfoglalkoztatottsága.

²⁵ Lásd: *André Tiano*: L'investissement-travail et la politique de l'emploi au Maghreb. Dans: *L'emploi en Afrique. Aspects critiques du problème*. Bureau international du Travail. Genève. 1973. pp. 167—188.

A gazdasági fejlettség alacsony színvonala magyarázza a nők magas gazdasági aktivitását Bhután, Nepál, Laosz, Burma és Thaiföld női foglalkoztatási gyakorlatában (I. és II. típus); a gazdasági fejlettség viszonylag alacsony színvonala és a szocialista társadalmi viszonyok együttesen motiválják Vietnámban és Kínában a nők magas aktivitási szintjét (II. típus). Alacsony szintű a nők gazdasági aktivitása Délnyugat-Ázsia olajtermelő országaiban és Pakisztánban (III. típus), amit elsősorban a mohamedán vallás társadalmi hatása magyaráz.

E sokszínűséget a nők foglalkoztatottságában a földrész sajátos történelmi fejlődése eredményezi. A gyarmatosítók eltérő fejlettségű társadalmakat találtak Ázsiában, a munkamegosztás fejletlensége, a közösségi földtulajdon léte, s a kiépült államszervezet a társadalmi formációk „klasszikus” európai fejlődésétől eltérő formáit hívta életre. Az ázsiai termelési mód modellje Kína és részben India²⁶, de az európai fejlődéstől eltérő társadalmi formációk Ázsia valamennyi országára jellemzőek.

A gyarmatosítók a heterogén társadalmi viszonyokra települtek, s attól függően, hogy a prekapitalista viszonyokat milyen mértékben bomlasztották, vált szét az ázsiai országok további gazdasági és társadalmi fejlődése. Egyes országokban a feudális viszonyok megőrzését és megmerevítését indokolta a tőke érdeke, másutt a tőkés fejlődés szolgálatába állította; azonban mindenütt életre hívta és konzerválta a gazdaság és társadalom duális szerkezetét.

Azokban az országokban, ahol a prekapitalista maradványok a legerősebbek és az ország gazdasági fejlesztése a legkevésbé módosította a termelés szerkezetét, a kisparaszti mezőgazdaság kiterjedten és maximálisan hasznosítja a nők munkaerejét. Ezekben az országokban a nők foglalkoztatottsága az I. és II. típusba tartozik; a délnyugat-ázsiai országokban az arab típusú (III.) foglalkoztatás terjedt el.

4. A nők foglalkoztatása a tőkés iparfejlesztés korszakában

A nők tömeges mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatásának gazdasági és társadalmi feltételeit a gépi nagyipar teremti meg. A történelmi fejlődés eredményeként ez legkorábban a ma fejlett tőkés országokban következett be, ahol a XVIII—XIX. század az ipari forradalom jegyében zajlott. A nagy történelmi fordulópont következményeként a létfenntartás alapvető feltételeitől megfosztott *nők tömege megjelenik a munkaerőpiacon*. A tőkés gépi nagyipari termelés megteremti a gyengébb fizikumú gyermekek és nők tömeges foglalkoztatásának technikai feltételeit, *a tőke érdekeltsége pedig a munkaerőpiac mindenkori állapotának függvényében szorgalmazza a gyermekek és nők alkalmazását*.

A nők foglalkoztatásának alapvető problémáját az otthon és a munkahely térbeli elkülönülése jelenti, ami a műhelyipar megjelenésével kezdődik és a gyáripar kialakulásával tetőzik. A térbeli távolság megnehezíti a nők családi feladatainak ellátását, s kezdetét veszi a kettős funkció korok és országok szerezint változó mértékű és tartalmú küzdelme és az összehangolás kísérletsorozata.

A nők (és a férfiak) munkaerőpiaci és társadalmi helyzetét tőkés társadalmi viszonyok között a tőke mindenkori érdeke határozza meg. A tőke hatékony működésének *lényeges feltétele* egy olyan munkaerőreteg rendszeres újratermelődése, amely a mindenkori termelési szükségletekhez igazodik, s e funkciót a legteljesebben a családok nők tudják betölteni. *A családok női a flexibilis munkaerő-tartalék*, mert bármikor visszaszorítható a munkaerőpiacról, mivel elfogadható létfenntartási háttérrel és elfoglaltsággal rendelkezik (a család), s bármikor visszatér, ha erre kellő ösztönzést kap, mert megfelelő feltételek megteremtése esetén ki is tud lépni az otthon kereteiből. E munkaerőtartalék-pozíció függvényében alakul és módosul a polgári családideál, teremtődnek meg a nők

²⁶ Az ázsiai termelési módot Marx és Engels behatóan elemezte, lásd többek között Marx: Tőke. I. kötet. Bp. 1967.; Marx: A brit uralom Indiában, és Engels: Az indiai brit uralom várható eredményei. Marx—Engels válogatott művei. I. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1975. 490—496. és 496—501. o. Álláspontjuk tisztázásához és továbbfejlesztéséhez Tőkés Ferenc járult hozzá, lásd: Az ázsiai termelési mód kérdéséhez Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1975.

foglalkoztatottságának általános társadalmi feltételei, e munkaerő-tartalék léte a munkaerőpiac hatékony működésének alapvető feltétele.

A nők foglalkoztatásának tőkés modelljében a női munkaerő „másodlagos munkaerő”²⁷, az iránta megnyilvánuló kereslet a munkaerőpiac általános állapotának függvénye, biztonsági szelep²⁸ funkcióját látja el. Alkalmas a munkaerőpiac egyensúlyának szabályozására, csak mérsékelten növeli a munkanélküliek tömegét, mivel számára mindenkor reális alternatíva a háztartásbeli státus. A másodlagos munkaerő jelleg megnyilvánul a női munkaerő „konjunkktúra érzékenységében”: a nők foglalkoztatása kedvező gazdasági helyzetben megélenkül, gazdasági pangás esetén mérséklődik. A dekonjunkktúra periódusában a munkanélküliség a nők körében magasabb színvonalú, részben, mert őket bocsátják el először, részben, mert a kieső férfi kereset pótlására pótlólagos női munkaerő-kínálat jelenik meg a munkaerőpiacon.

A magasabb munkanélküliségi ráta fellendülés esetén lassabban mérséklődik, a nő nehezebben kap újra munkát.

E konjunkkturális függésnek több összetevője van. A nők az iparban a kevésbé progresszív ágazatokban helyezkednek el, amelyeket a gazdasági pangás vagy a világgazdasági struktúraváltás hátrányosan érint (pl. textil- és ruházati ipar). E hatást az utóbbi évtizedekben növekvő mértékben ellensúlyozza a terciér szektor feminizálódása, mivel a terciér szektor több ágazata kevésbé konjunkktúra-érzékeny. A függő helyzetet növeli a rész munkaidőben foglalkoztatottak magas aránya²⁹, a létszámleépítés — főként a szakszervezetek követelésének eredményeként — elsősorban a rész munkaidősöket érinti. Növeli a munkaerőpiaci kiszolgáltatottságot a nők szakképzettségének férfiakénál alacsonyabb színvonala, mivel a munkanélküliség főként a szakképzetlen munkaerőt érinti.³⁰

A nők munkaerőpiaci pozíciói kedvezőtlenek, ami a másodlagos jelleggel azzal függ össze, hogy kevésbé szakképzettek³¹, szakképzettségük nem konvertálható, időben és térben rugalmatlanabbak, kevésbé szervezettek, mint a férfi munkaerő. Ezért a munkaerőpiac másodlagos (kedvezőtlenebb) szegmenseiben mozognak³², munkakörülményeik, előrejutási esélyeik, bér- és jövedelmi viszonyaik a férfiakénál rosszabbak.

Bár kormányzati síkon, rendeletekben és jogszabályokban, alkotmányos ke-
retekben a legtöbb országban biztosított a női munka diszkriminációja elleni

²⁷ Vö. C. G. Williams i. m. 37. oldal; Marilyn Goldberg: A nők helyzete Amerikában, Világosság, 1970. 7. szám; Robert Leroy: Essai sur la population active. Théories économiques récentes et analyse régionale de l'emploi féminin. Librairie Universitaire, Louvain, 1968.; Glen G. Cain: Married women in the labor force. An economic analysis. Chicago—London, The University of Chicago Press, 1966.; Pierre Longone: Travail féminin. Population et Société. 1976. No. 97.

²⁸ Tudomásom szerint a kifejezést Evelyn Sullerot használta először A női munka története és szociológiája című könyvében. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1971. A jelenség leírásával számos szerző között lásd M. Goldberg: idézett munkáját, Hartmut Seifert—D. B. Simmert: Arbeitsmarktpolitik in der Krise. Bund—Verlag, Köln, 1977. pp. 39—56.

²⁹ A fejlett tőkés országokban a foglalkoztatott nők 1/5-e — 1/3-a rész munkaidőben dolgozik. Vö. Robert Gubbels i. m.

³⁰ A munkanélkülieken belül pl. az NSZK-ban 1976-ban a férfiak 55%-a, a nők 61%-a szakképzetlen. Lásd H. Seifert id. mű 46. oldal.

³¹ Alacsony a nők aránya a szakmunkások között. NSZK-ban pl. a női szakmunkások aránya 1970-ben 10% volt. Vö. H. Seifert id. mű. Franciaországban 1970-ben 1000 nő munkás közül 92 nő volt szakmunkás. Lásd Evlyre Sullerot: La femme dans le monde moderne. Paris, Hachette, 1975.

³² A szegmentált munkaerőpiaci elméletekhez lásd Martin Carnoy: Segmented labour markets, In: Education, work and employment. II. UNESCO. International Institute for Educational Planning. Paris 1980. pp. 12—121. és Galasi Péter—Sík Endre: Munkaerőpiaci elméletek. Bp. 1978. Kézirat.

védelem³³, a gyakorlatban ezek nagy része nem valósul meg még a fejlett országokban sem. A valóságban a *női munkaerő diszkriminációja* meglehetősen kiterjedt, ami megnyilvánul az indulási esélykülönbségekben, a munkaerő felvétele kapcsán, a munka anyagi és erkölcsi elismerésében³⁴ és a nők korlátozott előmeneteli lehetőségeiben.³⁵

A *női munkaerőpiac viszonylag zárt, zártságát* a munkaerőpiac működési mechanizmusai fenntartják és újratermelik. A nők kedvezőtlenebb feltételekkel lépnek a munkaerőpiacra, s főként az elnőiesedett szférákban és foglalkozásokban találnak munkaalkalmat. Itt a bérek általában alacsonyabbak, az előrejutás esélyei kisebbek, a munkakörülmények rosszabbak. A kedvezőtlen munkahelyi adottságok a férfi munkaerőt nem vonzzák, az ott dolgozó férfiakat előbb-utóbb elmozdulásra készítetik, ami az elnőiesedés folyamatát siettetí és a kedvezőtlen pozíciókat újratermeli.

A férfiakénál jelentősebb foglalkozási koncentráció³⁶ miatt a *nők foglalkoztatási lehetőségei korlátozottabbak, ez növeli* a foglalkoztatás és a munkahely kockázatát.

A női munkaerő koncentrálódásának másik vetülete a *helyi munkaerőpiaci koncentráció*, mivel a családost-gyermekes nők főként lakóhelyükhöz közeli munkahelyeken vállalnak munkát, nagyobb távolságra nem ingáznak és kevésbé mobilak a munkaerőpiacon.

A nők foglalkoztatása meghatározott feltételek megteremtését feltételezi, ezek között kitüntetett szerepe van a gyermekintézményi hálózat kiépítésének. Mivel a tőkés országokban a gyermekintézményi ellátottság kedvezőtlen, az anyai feladatok teljesítése a *kereső tevékenység ideiglenes vagy végleges feladását jelenti*.

A *nők foglalkoztatottsága a XVIII. századtól napjainkig az iparosodó(tt) tőkés országokban a foglalkoztatás három típusát járta végig, s e három típus napjainkban is megtalálható az iparosodottság eltérő szintjein levő országokban*.

a) Az ipari forradalom korában a nagy lendületet vett iparfejlődés tömegesen szívja fel a mezőgazdaságból felszabaduló népességet, az ipari forradalmat kísérő tőkekoncentrációt és centralizációt a népesség térbeli koncentrálódása követi.³⁷ A nők foglalkoztatására e folyamat kettős hatást gyakorolt: egy-

³³ Lásd: 106 kormány jelentéséből összeállított összefoglaló tanulmányt: *Emploi des femmes ayant des responsabilités familiales. Etude d'ensemble de la commission d'experts pour l'application des conventions et recommandations. Conférence internationale au Travail. 64e session, 1978. BIT Genève, 1978.*

³⁴ A nők a férfiak keresetének átlagosan 60–70%-át érik el. Ugyanazért a munkáért is átlagban 10–25%-kal kevesebb bért kapnak; általában az alacsonyabb fizetésű állásokban dolgoznak. Részletesebben lásd: *Chafe, W. H.: The American Women. New York, Oxford Univ. Press. 1972.; Deckart, B. S.: The Women's movement: political, socioeconomic and psychological issues. New York, Evanston Harper and Row. 1975.; The economic role of Women in the ECE region. UN. New York. 1980.; Petersen, E.: Working women — The women in America. Ed. by Robert Jay Lifton. Boston. Houghton—Mifflin. 1965.; Soomcr-korn, I.—R. Nave-Herz—C. Kulke: Women's careers. Experiences from East and West Germany, London. PEP. 1970.*

³⁵ Alacsony a női vezetők, főleg a felsőszintű vezetők aránya. NSZK-ban a 70-es évek közepén a férfi vezetők több mint fele helyezkedik el a hierarchia legmagasabb csúcsán a nők aránya a legfelsőbb vezetői szinteken 5% az ipari dolgozók körében. Hasonló tendencia érvényesül az alkalmazottaknál is, bár az abszolút különbség kisebb. Vö. *H. Seifert* id. mű 46. oldal. Svájcban a női alkalmazottak közül 2% vezető, a férfiak 25%-a. Lásd: *Geser G.: Die Frau als Vorgesetzte. Zürich. Schultheiss. 1973.*

³⁶ A nők többségét az egészségügy, oktatás és kereskedelem köti le; az iparban a textil, a ruházati, a bőr- és szőrme-, valamint az élelmiszeripar. A nők foglalkozási és ágazati struktúrájának alakulását lásd többek között *Deckart, B. S. i. m.; E. Sullerot: La femme dans le monde moderne. Paris. Hachette. 1975. és* ³⁴ alatti szerzők műveit.

³⁷ Míg 1789-ben Európában a lakosság 90–97%-a falusi, 1851-ben a városi lakosság száma Angliában meghaladja a falusi lakosság számát. Lásd: *E. J. Hobsbawm: A forradalmak kora (1789–1848). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964.*

részt radikálisan csökken a mezőgazdaságban dolgozó női népesség aránya, másrészt lassan emelkedik a nők foglalkoztatottsága a nem-mezőgazdasági szférában. A tőkés gazdasági fejlődés legalacsonyabb szintjein a *mezőgazdaságból felszabaduló nők nagyobb tömegeit a lassabban növekvő ipari munkaerőkereslet nem tudja felszívni, szélesedik a rés a női munkaerő-kínálat és a női munkaerő iránti kereslet között*. Ez a folyamat zajlott le a fejlett tőkés országokban az iparosítás korai szakaszában és játszódik le napjainkban az iparosodó harmadik világban (pl. Latin-Amerikában).

A folyamat méreteit és ütemét a mezőgazdaság és ipar közötti strukturális átrendeződés határozza meg. Több nemzetközi elemzés tanúsága szerint³⁸ az iparban foglalkoztatott nők összipari foglalkoztatottakhoz viszonyított aránya 30% körül stabilizálódik.³⁹ *Ily módon a nők foglalkoztatottsági színvonalát az iparfejlődés korai szakaszában a mezőgazdasági népesség arányának csökkenése és az ipar (nem-mezőgazdasági ágazatok) létszámfelvevő képessége determinálja.*⁴⁰

b) A gazdasági fejlődés előrehaladásával a női munkaerő munkaerőpiacra gyakorolt nyomása enyhül, mivel a munkabérek emelkedésével mérséklődik a munkavállalás gazdasági kényszere, a tőke (a társadalom) érdeke a nők foglalkoztatásának visszaszorítására készlet. A technikai fejlődés hatására állandóul a relatív munkaerő-felesleg, a dinamikusan fejlődő országok egyre kiterjedtebben alkalmaznak vendégmunkásokat. A társadalom számára kifizetődőbb a családos-gyermekes nő otthoni munkája, mint a gyermekintézményi hálózat fejlesztése és a női munkavállalás egyéb feltételeinek megteremtése. Fokozatosan általánossá válik a *tőkés foglalkoztatás fiatalkori-maximumpontos típusa*.

c) A gazdasági fejlettség magasabb szintjein bontakoznak ki a nők bővülő foglalkoztatásának általános feltételei; ezen a szinten találkozunk a gazdaság munkaerő-szükséglete és a társadalmi mozgalmak emancipációs törekvése; s kezdetét veszi a női foglalkoztatás társadalmi feltételeinek kipülése: az iskolázottság színvonalának jelentős javulása, a társadalmi juttatások rendszerének fejlesztése, a háztartások gépesítése és a szolgáltató hálózat bővítése.

A gazdasági fejlettség e magasabb szintjein a nők — elsősorban a fiatal nők — foglalkoztatottsága bővül, a fiatalkori-maximumpontos foglalkoztatás a foglalkoztatottság magasabb színvonalára mellett valósul meg, hogy a gazdasági fejlettség mai legmagasabb szintjein a kereső foglalkoztatás átmeneti megszakítása után a nők tömeges reaktivizálódása váljon a foglalkoztatás tipikus gyakorlatává.

5. Az átmenet: a nők foglalkoztatásának latin-amerikai típusa (IV. típus)⁴¹

A latin-amerikai országok többségében a nők foglalkoztatottsága a *tőkés iparosodás* folyamatában kibontakozó általános tendenciát követi. Eszerint a nők fiatalkori viszonylag magas foglalkoztatottsága a családalapítással összefüggésben jelentős mértékben csökken, s ez az alacsonyabb foglalkoztatottsági színvonal a munkaképes kor további csoportjainál stabilizálódik.

Latin-Amerika a fejlődő országok között a legmagasabb fejlettségi színvonalon áll, az iparosítás korszakát éli. Az egy főre jutó GDP a 70-es évek elején 1300 dollár között, az iparban foglalkoztatottak aránya 15—30% között alakult. Az urbanizáltság előrehaladt, a városi népesség aránya 1969-ben elérte az 50%-ot.

³⁸ Lásd: John D. Durand i. m., *Pierre Longone: Travail féminin. Population et Société* 1976. No. 97. (décembre).

³⁹ Franciaországban az iparban foglalkoztatott nők aránya az összipari foglalkoztatottakon belül már 1880-as években 30% volt. Lásd: M. P. Bouillaguet-Bernard, A. Gauvin, J. L. Outin: *Evolution et spécificité de l'intégration des femmes dans l'appareil de production. Séminaire d'économie du travail*. Paris. Octobre, 1978.

⁴⁰ A mezőgazdaság és az ipar közötti strukturális átrendeződés eltérő folyamata határozza meg a gazdasági aktivitás eltérő szintjét a XIX. század két iparosodó tőkés országában: Franciaországban 36%, Nagy-Britanniában 29%. Vö. M. P. Bouillaguet-Bernard, A. Gauvin, J. L. Outin, i. m. 7. oldal.

⁴¹ 38 ország tartozik a típushoz, ebből 20 latin-amerikai, 6 európai (főként dél-európai), 5 afrikai, 5 ázsiai ország; 2 ország Óceánia része.

A magasabb fejlettségi szintet a gyarmatosítás és a politikai függetlenné válás viszonylag korai időpontja, ezzel összefüggésben az iparosítás hosszabb múltja magyarázza. Az ipari fejlődés a XIX. század második felében veszi kezdetét, részben a nemzeti burzsoázia törekvései, de főként a külföldi (angol, majd később USA) tőke beáramlása nyomán. A preindusztriális társadalmi viszonyok jellegétől és a természetföldrajzi adottságoktól függően az iparosítás folyamata országonként eltérő mértéket és irányt követett.

A gazdaságfejlesztés típusa és jellege, a preindusztriális társadalmi viszonyok makrostrukturát formáló (deformáló) öröksége, a demográfiai adottságokkal összefüggésben alakítja Latin-Amerika munkaerőpiaci viszonyait, melynek fő jellemzője a munkaerő-kereslet és -kínálat közötti táguló rés, ennek függvényében a nők kedvezőtlen munkaerőpiaci pozíciói.

A munkaerőpiac állapotát a II. világháború után Latin-Amerikában a magas népszaporulat, a mezőgazdaság lassú fejlődése és tömeges munkaerő-kibocsátása, valamint a tőkeintenzív és korlátozott munkaerő-fellevő iparfejlesztés következményeként a munkaerő-szükséglet és -kínálat globális és strukturális eltérése jellemzi. Mindezek kedvezőtlen feltételeket teremtenek a nők tömeges munkába állása számára, a gazdasági, társadalmi viszonyok a háztartás keretei közé parancsolják a nőt. Az átmeneti fiatalkori maximum után a nők foglalkoztatottsága az alacsony szinten stagnál (lásd a II. sz. ábrát).

A mezőgazdaságban egymás mellett létezik a korszerű árutermelést folytató latifundium és a magántulajdonon alapuló kisparaszti gazdálkodás. A földbirtok koncentrációja Latin-Amerikában a legmagasabb, az 1000 hektár feletti nagybirtok aránya 60—70%.⁴² A latifundiumokon kis létszámot — elsősorban férfi bérmunkásokat⁴³ foglalkoztató extenzív gazdálkodás folyik, ami nem teszi lehetővé a fölös munkaerő-kínálat felszívását, a nők tömeges foglalkoztatását.⁴⁴

A mezőgazdaságban elsősorban a *kisbirtok hasznosítja a nők* munkaerejét, a segítő családtagok egyharmad arányban járulnak hozzá a mezőgazdaság női munkaerő-állományához. A földbirtokviszonyok és a mezőgazdaság lassú fejlődése miatt jelentős az agrárproletárok száma, akik nem találnak rendszeres munkaalkalmat, s a munkanélküliek tömegét szaporítják.

Miközben a mezőgazdaság birtokszerkezete és lassú fejlődése az agrárproletárok tömegeit növekvő méretekben termeli újra, az ipar korlátozott munkaerő-felszívó képessége súlyosbítja a munkanélküliség problémáját. A latin-amerikai iparfejlesztés a XIX. század második felére nyúlik vissza, amikor a nemzetközi munkamegosztásba való fokozott bekapcsolódás serkenti a mezőgazdaságot kiszolgáló és a hazai szükségletet kielégítő ipar kiépülését. A 29/33-as világválság az exportorientált expanzív gazdaságpolitika végét, a Latin-Amerika a „befelől forduló”⁴⁵ növekedés szakaszára vált, mely a 60-as években ismét saját korlátaiba ütközve újabb „kifelől fordulás” nyitányát kezdi.

A késői iparosítás, a fejlett tőkés iparfejlesztést követő modell, az export-szektor korszerűsítésével és a tőkeimporttal beszűrődő modern technika torz strukturát eredményezett, amely a gazdasági fejlettség adott szintjével, s Latin-Amerika munkaerő-adottságaival nincs szinkronban. Az ipar szerkezete a fejlett tőkés országokéhoz hasonló, magas a nehézipari ágazatok aránya, a fejlesztés főként tőkeintenzív, munkahelyteremtő képessége elenyésző. Miközben a korszerű nagyüzem — általában külföldi tulajdonban levő nagyvállalat — tőkeintenzív technikája gátolja a foglalkoztatottságot — s főként a *női foglalkoztatottság számottevő bővítését* — a sorvadó kézműipar nem képes nagytömegű munkaerőt alkalmazni. *Az ipar szerkezete, a munkahelyi követelményrendszer jellege*

⁴² Korunk világ gazdasága. III. 463. oldal.

⁴³ Pontosabban a bérmunka személyi függéssel kombinált rendszere terjedt el.

⁴⁴ A latin-amerikai mezőgazdaság a nők 15%-át foglalkoztatja.

⁴⁵ A terminológiát és a folyamat részletes leírását lásd: *Kádár Béla: Latin-Amerika gazdasági dilemmái* című művében. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

és a munkaerőpiac telítettsége miatt Latin-Amerikában alacsony az iparban foglalkoztatott nők aránya.⁴⁶

A gyors népességszaporodást, a lassú mezőgazdasági fejlődést, a viszonylag korai iparosítást az urbanizálódás gyors folyamata kísérte. A népesség fele városiak, tehát szükségletkielégítésének mezőgazdasági hátterét nélkülözni kénytelen, s szükségletének egyre nagyobb hányadát fedezi házon kívülről. Ez a változás két áttételen keresztül is növeli a női munkaerő-kínálatot: egyrészt *felzabradul a nő munkaidejének egy része, másrészt a szükségletkielégítés jövedelemkényszere is munkavállalásra készítet*. Foglalkoztatásukat azonban részben a munkahelyek jellege és hiánya, részben a gyermekintézményi hálózat elégtelensége korlátozza.

A nők kétharmadát a terciér szektor foglalkoztatja. Latin-Amerika torz makrostruktúrájának egyik vetülete a terciér szférában foglalkoztatottak viszonylag magas aránya. Ez azonban nem a fejlett infrastruktúra jele, a terciér szektor mesterségesen felduzzasztott létszáma a munkaerő-túlkínálatot hivatott enyhíteni. A szolgáltató szféra Latin-Amerikában a „foglalkoztatási szelep” szerepét tölti be.⁴⁷

A világméreteken is jelentős népszaporulat⁴⁸ hatalmas fölös munkaerő-kínálatot teremt, a gazdaság alacsony munkaerő-felszívó képességével együtt a munkanélküliséget növekvő méreteken termeli újra. A hatvanas évek végén 25 millió felett volt a munkanélküliek száma a kontinensen; a lakosság 10⁰/₀-a, a munkaképes korú népesség 19⁰/₀-a, a gazdaságilag aktív népesség 30⁰/₀-a munkanélküli a latin-amerikai földrészen.⁴⁹

A latin-amerikai munkaerő egyharmadának kihasználatlanságát a népesség gyors növekedése, a jövedelemelosztás és birtokmegosztás aránytalanságai, a gazdaságfejlesztés belső adottságokat elimináló gyakorlata, s mindezek függvényében a lassú növekedés eredményezi. A latin-amerikai munkanélküliség méreteit és tendenciáját jellemzi, hogy míg USA-ban 1968-ban a munkanélküliség rátája 3,6⁰/₀ volt, addig Latin-Amerikában 1950-ben 5,6⁰/₀, 1965-ben 11,1⁰/₀.⁵⁰ A hetvenes években a munkanélküliség tendenciája némileg enyhült, a nagyobb latin-amerikai országok többségében 3–8⁰/₀ között ingadozott.

Mindezen tényezők együttes hatására Latin-Amerikában a nők foglalkoztatottságára az jellemző, hogy *a mezőgazdaság már nem, a nem mezőgazdasági ágazatok pedig még nem tudják foglalkoztatni a nők jelentősebb tömegeit*.

A fiatal nők foglalkoztatásának feltételeit a munkahelyi struktúra és az iskolázottság szempontjából a gazdasági fejlettség latin-amerikai szintje már megteremtette. Az iskolázottság színvonala a fejlődő országok között kiemelkedően magas Latin-Amerikában, a felnőtt lakosság háromnegyede írástudó, az ingyenes és kötelező népoktatást csaknem minden ország bevezette.

Kiépült a közép- és felsőfokú oktatási intézmények rendszere, egyes latin-amerikai országok (Argentína, Chile, Uruguay) az oktatás színvonalát tekintve a fejlett tőkés országokkal azonos csoportban vannak.⁵¹

A terciér szektor szerepe és súlya a gazdasági életben, s a fiatalabb generációk javuló iskolázottsági színvonala kedvező feltételeket teremt a fiatal nők foglalkoztatása számára, s ez a gazdasági aktivitási ráták kiugró értékeiben is kifejezésre jut.

A gazdasági fejlettség színvonala, a gazdaság szerkezete, a gazdaságfejlesztés tőkés modellje, a szociális ellátás fejletlen rendszere és a munkaerőpiaci

⁴⁶ A nők aránya az iparban az öszipari foglalkoztatottakhoz viszonyítva 16,7%, a női munkaerő 17,1%-át köti le az ipar.

⁴⁷ Részletesebben lásd: *Kádár Béla* i. m.

⁴⁸ A népesség növekedése 1950 és 1970 között Latin-Amerikában 73% volt. Vö. Labor Force 1950–2000. Vol. IV. ILO. Genéva, 1977.

⁴⁹ V. ö. Korunk világgazdasága i. m.

⁵⁰ Lásd: *Irv Beller*: Latin America's unemployment problem. Monthly Labor Review, November, 1970. 3. oldal

⁵¹ Elsősorban mennyiségi paraméterek szerint. Lásd: *Mándi Péter* i. m.

feszültségek együttesen alakítják a családos nő szerepét a társadalomban.⁵² *A nők többsége a házasságkötést követően felhagy kereső munkájával, s a gyermeknevelésnek és háztartásnak szenteli életét. Ez jut kifejezésre a 25 éven felüliek alacsony szintű gazdasági aktivitásában.*

6. A nők foglalkoztatottsága a fejlett tőkés országokban

A fejlett tőkés országokban a nők foglalkoztatásának két jellegzetes típusa alakult ki: *a fiatalkori-maximumpontos* és *a kétmaximumpontos foglalkoztatás* (V. és VI. típus).

A különbségek a családdal kapcsolatos társadalmi elvárások, a családi anyai funkciók ellátásának kialakult gyakorlata, ezzel összefüggésben a családos-férjjes nők foglalkoztatottakon belüli aránya magyarázza.

A fejlett tőkés országokban a gazdasági fejlettség alacsonyabb szintjein⁵³ a fiatal nők többsége iskolai tanulmányai befejeztével munkát vállal, majd a házasságkötést, illetve az első gyermek születését követően jelentős részük véglegesen felhagy kereső tevékenységével (V. típus, lásd a II. ábrát).⁵⁴

A nők életcélja a feleség és családanya szerepének ellátása, e célt szolgálja a szocializáció egész folyamata és az iskolai tanulmányok utáni munkavállalás. A férjhezmenés után a nők megszakitják tevékenységüket a társadalmilag szervezett szférában, véglegesen a családi-háztartási feladatokra rendezkednek be és a férj karrierjéhez szükséges feltételek megteremtésén munkálkodnak. A gazdaság nem igényli a családos nők munkaerejét ezért nem is teremti meg a tömeges munkavállaláshoz szükséges feltételeket. E feltételek hiánya korlátozza a családos-gyermekekes nők munkavállalásának gyors bővülését.

Ez a foglalkoztatási típus a tőkés gazdaság szükségszerű kísérő jelensége a gazdasági fejlettség meghatározott szintjein. A kétmaximumpontos foglalkoztatás klasszikus (USA) modelljére is jellemző volt a gazdasági fejlettség alacsonyabb szintjein. USA-ban csak 1947 után kezd kibontakozni a két-maximumpontos foglalkoztatás, ezt megelőzően a fiatalkori-maximumpontos típus volt a jellemző. Az 1920-as és 1930-as népszámlálási adatok szerint a 20–24 évesek korcsoportjában kialakuló csúcs után erőteljesen esik a foglalkoztatottság szintje, s csak a második világháború után módosul a foglalkoztatás típusa.⁵⁵

A második foglalkoztatási csúcsot (40–50 év közötti korcsoportokban) a nők növekvő méretű reaktivizálódása eredményezi.⁵⁶ A foglalkoztatás e típusa

⁵² A nők helyzetéről, változó szerepéről a latin-amerikai országokban részletes áttekintést nyújt: *Female and male in Latin-America*. Ed. by Ann Pascatello. Univ. of Pittsburgh Press. 1973.

⁵³ Az 1 főre jutó GDP átlaga 1970-ben 2500 dollár, 1977-ben 3000 dollár, a népesség 19%-át foglalkoztatja a mezőgazdaság, a népesség 2/3-a városiak.

⁵⁴ 20 ország tartozik ebbe a csoportba: 11 európai, 4 latin-amerikai, 2 afrikai, 2 ázsiai. ország és Új-Zéland.

⁵⁵ Vö. C. G. Williams: *Labor Economics*, 53. oldal.

⁵⁶ A reaktivizálódás általánossá válását különösen jól mutatja a különböző generációk munkaerő-kínálatát nyomon követő „kohorsz elemzés”. Ezzel a módszerrel Franciaországban vizsgálták az 1911 és 1975 közötti időszakra a munkaerő-kínálati magatartás megváltozását, s a reaktivizálódás terjedő folyamatát a fiatalabb generációknál. Lásd: *M. P. Bouillaquet-Bernard, A. Gauvin, J. L. Outin* i. m.

először az USA-ban bontakozott ki, a 60-as évektől azonban az Egyesült Királyságban, a skandináv országok egy részében és Franciaországban is egyre általánosabbá vált.⁵⁷ A jelenség magyarázata kétoldalú megközelítést igényel, egyrészt a munkaerő-kínálat, másrészt a munkaerő-kereslet elemeiben bekövetkezett változásokat szükséges nagyító alá venni.

A második világháború után a házasságkötések átlagos életkora, a tervezett és realizált gyermekszám, s a gyermek közötti korkülönbség egyaránt csökkent.⁵⁸

Ennek következtében az „aktív anyaság korszaka” viszonylag korán lezárul, a 35–40 éves nők többsége már nem rendelkezik 6 sőt 10 éven aluli gyermekkel, a 45 éves nők nagy részének gyermekei már önállókká váltak. Ezzel a nő otthoni tevékenységének valóságos értéke és tartalma elveszíti jelentőségét. „Elérkezik a nap, amikor — noha még mindig fiatal asszony — a reggeliző asztalnál csak egyetlen arc néz szembe vele, a férjéé, és egyedül, nagyon egyedül kezdi érezni magát a saját otthonában. Munkanélkülivé vált, fő öngazdálása a munka, amiért »mindent odaadott« sehol sincs, de azért még most is gondoskodni kell a napi kétszeri, esetleg háromszori étkezéséről, a ház őrzéséről és tisztántartásáról... Nem teljes munkanélküli, de már félreállították, felfelé buktatták.”⁵⁹

A kétmaximumpontos foglalkoztatás elsősorban a házas-gyermekes nőket érinti, ami azt is bizonyítja, hogy e sajátos foglalkoztatási típust a nők fokozódó munkavállalási igénye esetén a családanyai feladatok ellátását megkönnyítő intézményrendszer hiánya hívja életre.

Ezt bizonyítja több olyan felmérés eredménye, amelyben a megkérdezett háztartásban dolgozó nők egyharmada-fele szívesen vállalna házon kívüli munkát.⁶⁰

A munka újrafelvételére készlet a nők növekvő szintű iskolázottsága és szakképzettsége, az értelmes elfoglaltság utáni vágy, ami az iskolázott nők természetes igénye. Főként az alacsonyabb és közepes jövedelmű rétegeknél a nők újbóli munkavállalását ösztönzi a bővülő családi szükségletek magasabb színvonalon történő kielégítése, a második kereset életszínvonalat javító hatása.

A nők reaktivizálódásához a gazdaság növekvő munkaerő-szükséglete, ezenbelül főként a terciér szektor bővülő munkaerőigénye megfelelő feltételeket biztosít. Úgy tűnik, hogy hosszabb távon az egymaximumpontos foglalkoztatás törvényszerűen átalakul kétmaximumpontos foglalkoztatási típussá⁶¹, ez

⁵⁷ 9 ország tartozik e típushoz: USA, Kanada, Egyesült Királyság, Svédország, Franciaország, Japán, Ciprus, Windward-szigetek és Új-Zéland. Az 1 főre jutó GDP 1970-ben 3400 dollár, 1977-ben 4000 dollár, a népesség 5–15%-át köti le a mezőgazdaság és négyötöde város lakó.

⁵⁸ Az USA modellben a férfiak átlagos életkora a házasságkötéskor 22 év, a nőké 20. A házasságkötést követő 1–1,5 év múlva a nő megszüli első gyermekét. Az átlagos gyermekszám 2,8. A nők többsége 26–28 éves kora előtt befejezi a szülést. Lásd: W. J. Good: *Soziologie der Familie*. München, Juventa Verlag, 1970.

⁵⁹ Margaret Mead: *Férfi és nő*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1970. 288. oldal.

⁶⁰ Lásd: például Salais, R.: *Sensibilité de l'activité par sexe et age aux variations du chômage*. Annales des l'INSEE. 1971. nov. 8.; Michel, A.: *Activité professionnelle de la femme et vie conjugale*. CNRS. Paris. 1974.

⁶¹ USA-ban pl. 1920-ban és 1930-ban még az egymaximumpontos foglalkoztatás volt jellemző; 1947-től a második csúcs egyre magasabb, s az 1980-ra szóló prognózis szerint túlszárnyalja az első csúcsot. Vö. C. G. Williams i. m. 53. oldal. Japánban 1955-ben még egymaximumpontos, 1965-ben enyhén, 1975-ben pedig kifejezett kétmaximumpontos foglalkoztatási típus jellemzi a nők foglalkoztatását. Lásd: M. J. Bouman: *Women and the Japanese Economic Performance*. Sixth World Congress, Mexico-City. 1980.

utóbbinál pedig a foglalkoztatás fiatalkori maximuma és mélypontja közötti távolság a gyermekintézményi hálózat kiterjedtsége függvényében csökken. Ennek oka egyrészt a fiatalabb generációk csökkenő mértékű kilépési aránya, másrészt az idősebb generációk növekvő mértékű reaktivizálódása.⁶²

A kétmaximumos foglalkoztatás két változatát igazolja a gyakorlat. Az európai tőkés országokban a fiatalkori maximumot a második csúcs nem éri el, és tendenciájában a hullámvölgy mélysége enyhül, mivel a háztartási és gazdasági szféra közötti kölcsönös mozgás (ki- és belépések aránya) mérséklődik. USA-ban a második maximum fokozatosan közeledik az elsőhöz, majd meghaladja azt, miközben a mélypont változatlan. A reaktivizálódás tehát gyorsul, miközben a háztartásba való kilépések aránya nem változik.

A két változat közötti különbséget a gyermekintézményi ellátottság és a foglalkoztatott nők családi állapot szerinti struktúrájának eltérése magyarázza. USA-ban ugyanis kedvezőtlenebb a gyermekintézményi ellátottság, mint Nyugat- és Észak-Európában és a foglalkoztatottak között — főként a kiterjedt rész-munkaidős foglalkoztatás hatására — magasabb a férjes nők aránya.

A kétmaximumos foglalkoztatás a nők munkavállalásának egy sor problémáját felszínre hozza. A nők akkor vonulnak vissza, amikor a férfiak megalapozzák karrierjüket, amikor visszatérnek a munkába újra kell küzdeniük a szakmai pályájukat. Elavult ismereteik, a szakmai gyakorlat hiánya, a munkahelyi beilleszkedés egyébként sem problémamentes folyamatát nehezíti. A munka megszakítása befolyásolja keresetük alakulását, előmenetelüket korlátozza, újratermeli hátrányos munkaerőpiaci és társadalmi helyzetüket.

7. A nők foglalkoztatása az európai szocialista országokban és a Szovjetunióban⁶³

A szocialista országok történelmi öröksége a gazdaságfejlesztés középpontjába az iparosítási program megvalósítását helyezte. A gazdaság strukturális átalakításának feladatai a rendelkezésre álló erőforrások bázisán és a társadalompolitikai célkitűzések talaján egyaránt az extenzív típusú fejlesztést szorgalmazták. A foglalkoztatás bővítésének döntő részét a nők tömeges munkába állása eredményezte, amit a szocialista gazdaság működésbe lendült mechanizmusai, a gazdaság korlátlan munkaerő-szükséglete, a bérek relatív alacsony szintje és társadalompolitikai célkitűzések indokoltak.

A társadalmilag szervezett tevékenységek rendszerébe való tömeges bekapcsolódás legfontosabb feltételei a lehetőségek oldaláról: az otthoni háztartási-gyermeknevelési leterheltség egy részének társadalmi átvállalása, a családon belüli termelési, gondozási, nevelési feladatok egyenrangú megosztása; a képességek és készségek oldaláról: az iskolázottság-szakképzettség színvonalának növelése. A szocialista modellben fokozatosan kiépül a nők tömeges foglalkoztatásának társadalmi feltételrendszere, ami a nők munkabevonását megkönnyíti és ösztönzi.

A háztartási feladatok csökkentésének és megkönnyítésének lehetséges útjai a háztartások gépesítése, a háztartási tevékenység intézményesítése, és a családon belüli arányos munkamegosztás általánossá válása. A szocializmus építése során a családi funkciók többségének átvállalására irányuló illúzió⁶⁴ ha-

⁶² A kétoldalú folyamat bizonyítására lásd: *M. P. Bouillaguet-Bernard, A. Gauvin, J. L. Outin i. m. és Siv Gustaffson: Lifetime pattern of labor force participation. Sixth World Congress, Mexico-City, 1980.*

⁶³ A többi szocialista ország nőfoglalkoztatottsága a gazdasági fejlettség alacsonyabb színvonalára és a mezőgazdaság nagyobb súlya miatt a többi foglalkoztatási típus között szóródik.

⁶⁴ Gondolunk itt például *A. Bebel* és *Ch. P. Gilman* csodálatosan megformált világára. Lásd: *Bebel, August: A nő és a szocializmus.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. és *Gilman, Charlotte Perkins: A nő gazdasági helyzete. Tanulmány a férfi és a nő közötti társadalmi viszonyról, mint a társadalmi evolúció tényezőjéről.* Budapest, 1908.

mar szertefoszlott, s a háztartási munka társadalmisításának elégtelenségei — a háztartások nem kielégítő gépesítése és a szolgáltatások igénybevételének korlátai — a munkát vállaló nők túlzott leterheltségének forrásává vált; társadalmi hátrányuk felszámolásának folyamatát akadályozza (képzés, továbbképzés, közéleti aktivitás, előmenetel) a gyermeknevelés szempontjából kedvezőtlen feltételeket teremt, és gátolja az anya személyiségének harmónikus fejlődését. Bár az elmúlt évtizedekben a családi élet demokratizálódásának számos jele bontakozott ki, a nők családon belüli pozíciói — elsősorban a munkavállalás eredményeként — megerősödtek, a családon belüli effektív munkamegosztás alig módosult, s csak a fiatalabb házaspároknál és a városi értelmiségi családokban van jelentősebb elmozdulás.

A nők folyamatos foglalkoztatását korlátozó legfontosabb tényezők a *gyermekgondozásával, nevelésével kapcsolatos feladatok*. A kiterjedt gyermekintézményi hálózat — főként mennyiségi és minőségi elégtelenség mellett — az életpálya megszakításából eredő problémákat nem oldja meg, a megszakításból eredő hátrányok többsége a szocializmusban is fennmarad, s az állami korlátozó intézkedések ellenére is gátolja a nők karrierjét. A bölcsőde és óvodahálózat fejlesztési üteme kezdettől különbözött a szocialista országokban; a bölcsődei kapacitások elégtelensége a három éven aluli gyermekekkel rendelkező anyák munkavállalását behatárolta. Az óvodahálózat folyamatos fejlesztése eredményeként — mennyiségi szempontból — csaknem a teljes igényeket ki lehet elégíteni⁶⁵ a szocialista országok többségében.

A folyamatos foglalkoztatás felszíne mögött a szocialista országokban is a *munkaerőpiac és a háztartás közötti jelentős cirkulációs mozgás zajlik*. Lengyel vizsgálat tanúságai szerint a fiatalabb korosztályokban a nők mintegy fele megszakítja munkáját és ezt családi okokkal magyarázza. Az átlagos munkamegosztás a vizsgálat szerint 3 év⁶⁶. Magyarországon a munkamegosztás rendszerét a GYES legalizálja, amely a munkaviszony folyamatosságát, az ehhez kapcsolódó kedvezményeket biztosítja és világviszonylatban is elismerésre méltó, méreteiben és kedvezményeiben egyedülálló intézkedés. A kétségtelenül pozitív hatás mellett azonban a rendszer működését nem kívánt és újratermelődő feszültségek kísérik.⁶⁷

A társadalmilag szervezett tevékenységek rendszerébe való bekapcsolódás legfontosabb feltétele a képességek és készségek oldaláról az *iskolázottság színvonala és a szakképzettség jellege*, amely kijelöli a nő helyét a munkamegosztás adott rendszerében. Az iskolázottság színvonalának javításában a szocialista országok jelentős lépéseket tettek és figyelemre méltó eredményeket értek el. A nők iskolázottsága az elmúlt évtizedekben gyorsabban nőtt a férfiakénál, ennek eredményeként az iskolázottság színvonalának különbsége csökkent, bár összességében a nők iskolázottsága a férfiakénál még mindig alacsonyabb a szocialista országok többségében.

Az alapiskolázottság szempontjából a fiatal nők a férfiaknál kedvezőbb helyzetben vannak, a továbbtanulók aránya azonban a lányoknál alacsonyabb és ami ennél is fontosabb, kedvezőtlen a nők továbbtanulási iránya, a múltban kialakult munkamegosztási viszonyokat követi és konzerválja. Míg az iskolázottság és szakképzettség szintje a foglalkoztatás mértékét befolyásolja, jellege

⁶⁵ Magyarországon 1979-ben 100 bölcsődéskorú gyermek közül 15, 100 óvodáskorú gyermek közül 85 számára biztosított az elhelyezés. Az általános iskolai tanulók napközis ellátottsága 37%-os. Lásd: *Duba Gézáné*: A nők helyzetéről. Munkaügyi Szemle, 1980. 9. sz. 13. oldal.

⁶⁶ Részletesebben lásd: *A. G. Harcsev—Sz. I. Golod*: A családos nő munkavállalásának motívumai. Szociológia, 1972. 4. sz.

⁶⁷ Részletesebb elemzését lásd: A gyermekgondozási segély főbb adatai 1967—1974. Statisztikai Időszaki Közlemények. 348. kötet. KSH Budapest, 1975. július; *Miltényi Károly*: A gyermekgondozási segély népesedési és gazdasági hatásai. Statisztikai Szemle, 1971. 8—9. sz.; *Szabady Egon*: A társadalmi tényezők szelektív szerepe a gyermekgondozási segély igénybevételénél. Statisztikai Szemle, 1971. 4. sz.; *Szeben Éva*: A gyermekgondozási segély és a dolgozó nő helyzete. MűM. Marxizmus—Leninizmus Oktatási Főosztálya Tájékoztatója. 1970. 3. sz.

az elhelyezkedés irányát, a foglalkoztatás struktúráját determinálja. A lányok többsége az általános képzést nyújtó középiskolákban, illetve a hagyományosan női szakmáknak számító szakmákban tanul tovább.⁶⁸ Alacsony a szakmunkásnők aránya, a szocialista országok oktatási rendszereinek struktúrája a nők jelenlegi kedvezőtlennek ítéltető foglalkozási struktúráját konzerválja, ezzel a foglalkozási és ágazati feminizálódást fokozza.⁶⁹

A nők foglalkoztatását a szocialista országokban társadalmi és gazdasági motivumok szorgalmazzák. Az állam nagy erőfeszítéseket tesz a foglalkoztatás társadalmi feltételeinek megteremtésére, a nők helyzetének javítására, a diszkrimináció felszámolására.

A nők foglalkoztatásának alakulásában a szocialista országokban is szerepe van a munkaerőpiaci mechanizmusoknak, a női munkaerő másodlagos jellegének és egyensúlyi funkcióinak maradványai a szocializmusban is fellelhetők. A női munkaerő helyzetét alapvetően a gazdaság munkaerő-szükséglete és a központilag befolyásolt munkaerőpiac működése alakítja; a munkaerőpiac viszonylag kedvezőtlen feltételeket nyújt a nők nagy tömegei számára, a gazdaság munkaerő-szükséglete és a munkaerőpiac működési mechanizmusai a mobilitás kényszerpályáit újratermelik; a női munkaerő hátrányos megkülönböztetése nyílt és burkolt formában munkahelyi szinten tovább él. A munkaerőpiac működése részben konzerválja a nők hátrányos helyzetét, részben megteremti a hátrányos helyzet felszámolása irányába ható ellenerőket; a szocialista országok kiterjedt nőpolitikai és növédelmi intézkedésekkel korlátozni és mérsékelni igyekeznek a diszkrimináció különböző formáit.

A szocialista gazdaság korlátlan munkaerő-szükséglete a munkaerő-tartalékokat folyamatosan felszívja, a munkaerőhiány jelei egyre kiterjedtebben érzetik hatásukat. A munkaerőhelyzet megváltozása módosítja a nők szerepét a társadalmilag szervezett munka világában; a foglalkoztatás demográfiailag és társadalmilag lehetséges maximumának elérését követően a munkaerőpiaci viszonyok tartósan átrendeződnek; a háztartás és a munkaerőpiac közötti forgalom mérséklődik, a munkaerőpiacon belüli mozgás megélnkül, az extenzív munkaerő-tartalékok kiegyensúlyozó szerepe megszűnik. Ezekben az országokban napirendre kerül egy olyan mechanizmus megteremtésének igénye, amely rugalmas összehúzódsra és tágulásra képes kínálatot eredményez, hogy a munkaképes korú népesség demográfiai okokból történő hullámszása a foglalkoztatás ingadozásában ne jusson kifejezésre.

A szocialista országok gyakorlata megtöri a foglalkoztatási típusok közötti történelmileg igazolható átmenet tendenciáját, s a társadalmi berendezkedés foglalkoztatást motiváló szerepét bizonyítja. Magas a nők gazdasági aktivitása és foglalkoztatottsági színvonala, a nők foglalkoztatottakon belüli aránya. A korcsoportos gazdasági aktivitási rátákat kifejező görbe parabolát követ (lásd: a II. számú ábrát).

* * *

A történelem tanúsága és a gazdasági fejlettség különböző szintjein álló országok jelenlegi gyakorlata szerint a nők foglalkoztatottsága tipikus fejlődési

⁶⁸ Magyarországon 1979-ben a tanulók több mint 80%-a nő a textilipari, a bőr- és szőrmepari, a ruházati ipari szakmákban. Hasonló tendencia jellemző a szocialista országok egészére.

⁶⁹ Részletesebben lásd: Köhler-Wagnerova, A.: Die Frau im Sozialismus. Beispiel CSSR. Hamburg. Hoffman und Campe. 1974.; Soomerkorn, I.—Nave-Herz, R. Kulke, C.: Women's careers. Experiences from East and West Germany. London. 1970. Harsev A. G.—Golod, Sz. I. Professzionálnaja rabota zsenacsina i szem'ja. Szociologicseskoe issledovanie. Leningrád. 1971. Izdat. Nauka.; Zsenacsina v szocialiszticeszkom obscsesztve. Szekretariat SZEY. Moszkva. 1975.; Zsenacsina v SZSZSZR. Vesznyik Sztatistitiki. No. 1. 1977.

pályát ír le. A gazdasági fejlettség legalacsonyabb szintjein a nők többsége a mezőgazdaságban és a háztartásban végez termelő munkát, a foglalkoztatottság főként a személyi szolgálatokra és szolgáltatásokra terjed ki (I. és II. típus). A gazdasági fejlődést a mezőgazdasági és nem-mezőgazdasági szféra közötti intenzív munkaerőmozgás kíséri, a nem-mezőgazdasági szféra javára. Míg a férfiak átáramlása közvetlenül zajlik, a nők mobilitását a háztartási szféra közvetíti, amely hosszú történelmi korszakokon át elnyeli a produktív munkából felszabaduló nők tömegeit, s a fiatalkori-maximumpontos foglalkoztatást (IV. és V. típus) eredményezi.

A gazdasági fejlődés során fokozatosan érnek meg a nők tömeges munkavállalásának gazdasági és társadalmi feltételei. A második világháború után a nők foglalkoztatása jelentős mértékben bővül, s a társadalmi berendezkedés legelőtől függően eltérő utakat követ: a fejlett tőkés országok egy részében a két-maximumpontos (VI. típus), a szocialista országokban a folyamatos foglalkoztatás (VII. típus) bontakozik ki.

A nők beáramlása a társadalmilag szervezett tevékenységek területére a munkaerőpiac közvetítésével zajlik. A nők munkaerőpiaci helyzetére a fokozatos szegmentálódás (feminizálódás), a háztartás és a munkaerőpiac közötti intenzív mozgás, a munkaerőpiacon belüli mérsékelt mobilitás és a női munkaerő diszkriminációja jellemző. A munkaerőpiac ezen jegyei a társadalmi viszonyoktól függően eltérő mértékben és formában hatnak; a feminizálódás a foglalkoztatás mindegyik típusára jellemző és folyamatosan terjed; a háztartás és a munkaerőpiac közötti mozgás a gazdasági fejlettség magasabb szintjein mérséklődik és a munkaerőpiacon belüli mozgás megélelnkül; a női munkaerő diszkriminációja enyhül, s társadalmi szintről munkahelyi szintre és a család szintjére szűkül, nyílt formáját burkoltabb módozatok váltják fel. A nők munkaerőpiaci helyzete és pozíciói a történelmi fejlődés során a szükségletek és lehetőségek metszetében folyamatosan javulnak.

ОСНОВНЫЕ ТИПЫ ЗАНЯТИЯ ЖЕНЩИН

Резюме

Создавшиеся в истории и существующие и в настоящее время основные типы занятия женщин, основные черты этих типов были исследованы путем исторического и поперечного анализа на основе базы данных, имеющейся в распоряжении о 150 странах мира. Как это показывается историей и теperешней практикой стран на разных уровнях экономической развитости, у занятости женщин можно заметить типичные черты. На самых низких уровнях экономической развитости большинство женщин проводят продуктивную работу в сельском хозяйстве и домашнем хозяйстве, занятость относится главным образом к личным обслуживаниям и услугам (типы I и II). Экономическое развитие сопровождается интенсивной текучестью рабочей силы между сельскохозяйственной и несельскохозяйственной сферами, в пользу несельскохозяйственной сферы. Пока переход мужчин осуществляется непосредственно, в мобильности женщин сфера домашнего хозяйства играет посредническую роль; эта сфера поглощает массы освободившихся от продуктивной работы женщин в течение длительных исторических эпох и способствует максимальной занятости в молодом возрасте (типы IV и V). При экономическом развитии постепенно создаются экономические и социальные условия самостоятельности масс женщин. После второй мировой войны занятие женщин в большой мере расширяется и развивается в разных направлениях, в зависимости от общественного строя: в части развитых капиталистических стран создается занятие с двумя максимумами (тип VI), а в социалистических странах — непрерывное занятие (тип VII).

Включение женщин в общественно организованные деятельности осуществляется через рынок рабочей силы. Положение женщин на рынке рабочей силы характеризуется постепенной сегментацией (феминизацией), интенсивным движением между домашним хозяйством и рынком рабочей силы, более

умеренной мобильностью в пределах рынка рабочей силы и отрицательной дискриминацией женской рабочей силы. Эти особенности рынка рабочей силы повлияют в разной мере и разной форме в зависимости от общественных условий; феминизация является характерной для всех типов занятия и распространяется непрерывно; движение между домашним хозяйством и рынком рабочей силы уменьшается на более высоких уровнях экономической развитости и движение в пределах рынка рабочей силы увеличивается; дискриминация женской рабочей силы снижается, сужается с общественного уровня до уровня рабочего места и уровня семьи, ее открытые формы заменяются более скрытыми способами.

Положение и позиции женщин на рынке рабочей силы при историческом развитии непрерывно—постепенно улучшаются в отношении потребностей и возможностей. Характер и тенденция занятия определяются преиндустриальными общественными условиями, процессом индустриализации и общественным строем. Ни один из факторов сам не определяет специальных черт занятия женщин, лишь конкретных исторических, общественных, экономических культурных и религиозных факторов, которые находятся в определённой констелляции друг с другом и взаимно зависят друг от друга. За разнообразностью при основных комбинациях определяющих элементов наблюдаются хорошо отделимые типы. В результате анализа мы различили семь характерных типов занятия женщин, которые характеризуют место и роль женщин в области труда как в истории, так и в настоящее время.

MAIN TYPES OF FEMALE EMPLOYMENT

Summary

We studied the main types of female employment developed in the history and existing and present, too, as well as the basic characteristics of these types by means of a historical and cross-sectional analysis, using the data available for 150 countries of the world. As it was proved by the history and as we can state from the present practice of the countries on a different level of economic development, female employment followed a typical line. On the lowest levels of economic development the majority of females does a productive work in agriculture and the household, employment covers mainly the personal services (types I and II). Parallely with the economic development there is an intensive movement of labour force between the agricultural and non-agricultural spheres. While the flow of males occurs directly, the mobility of females goes through the household sphere which absorbs the masses of females released from the productive work and results in the maximum at young age (types IV and V) during long historical periods. In the course of economic development the economic and social conditions of the female employment en masse develop gradually. Following World War II female employment widens significantly and in a different direction depending on the character of the social system: in the developed capitalist countries an employment with two maxima (type VI), in the socialist countries a continuous employment (type VII) developed.

The inflow of females to the field of socially organized activities occurs through the *labour market*. *The gradual segmentation (feminization), the intensive movement between the household and the labour market, the more moderate mobility within the labour market and the disadvantageous discrimination of the female labour force are characteristic of the situation of the labour market*. These characteristics of the labour market exert an influence to a different extent and in a different form depending on the social conditions; feminization is characteristic of each employment type and is spreading continuously; the movement between the household and the labour market gets more moderate on the higher levels of economic development and the movement within the labour

market becomes more intensive; the discrimination of female labour force decreases, tightens from the social level to the working place level and family level, its open forms are substituted by more concealed modes.

The situation and positions of females on the labour market improve continuously in the course of historical development in respect of the needs and possibilities. The character and tendency of employment are formed by the pre-industrial social conditions, the industrialization process and by the social system. None of the factors itself can determine the special features of female employment, only the system of the interdependent correlations organized in a certain constellation with one another between the concrete historical, social, economic, cultural and religious factors. Behind the variety, at the basic combinations of the determining elements there are types which can be well distinguished. As a result of our analysis we distinguished *seven* groups of female employment characterizing the place and role of females in the field of work both in the history and in our days.

A BUDAPESTI AGGLOMERÁCIÓS ÖVEZET EGY ÉVTIZEDE SZÁMOKBAN

BERTALAN JÁNOS—DR. BERTI BÉLA

A Központi Statisztikai Hivatal az 1980. január 1-i állapotnak megfelelően végrehajtott népszámlálás előzetes adatainak első kötetét a múlt év végén kiadta. Ez a kötet a népesség számára, a lakónépesség nemek szerinti és a lakások nagyság szerinti megoszlására vonatkozó adatokat tartalmazza, azokat egybevetve az egy évtizeddel korábbi — 1970. január 1-i — adatokkal. A budapesti agglomeráció tízéves fejlődéséről így számot adhatunk.

A budapesti agglomeráció a fővárost, mint centrumot és a közvetlen környéki azt a 43 kisebb-nagyobb pest megyei települést — köztük négy várost: Százhalombattát, Erdet, Szentendrét és Dunakeszit — foglalja magában, amelyeknek népessége a fővárossal szoros kölcsönhatásban fejlődik és munkaképes lakossága többségének munkahelye Budapesten van. Emellett a települések lakói igénybe veszik — többek között — a főváros kulturális és egészségügyi intézményeit, valamint kereskedelmi hálózatát is. Százhalombattának ma már jelentős nagyságú munkaerő vonzása és több mint négy és félezer főt foglalkoztató szocialista ipara is van, városias fejlődése gyors ütemű, ennél fogva vitatható a budapesti agglomerációhoz tartozó települések közé sorolásának helyesége.

Az agglomerációs övezet kialakulására és fejlődésére ható tényezők közül a legnagyobb szerepet az iparnak a fővárosban való koncentrálásával együttjáró munkaerőigénye játszotta. A környéki településgyűrű népességszámának nem kizárólag természetes megújódása útján való növekedése azonban nem csupán Budapest munkaerő-vonzásának következménye, hanem abban része van annak is, hogy az agglomerációs gyűrű egyes településeiben már a második világháború előtt kisebb-nagyobb ipari üzemek létesültek. Így például Budakalászon, Pomázon, Kistarcsán textilüzemek, Szentendrén papírgyár, Dunakeszin pedig konzervgyár.

A környéki településekben a népességszám-növekedés nagyobb arányúvá a felszabadulás után vált. A szocialista nagyipar kialakulása és továbbfejlesztése, valamint a társadalmi és gazdasági strukturális változás hatására különösen meggyorsult a népességtömörülés nemcsak az agglomeráció központi településében Budapesten, hanem a főváros igazgatási határait övező külső településláncolatban is. A fejlődéssel egyidejűleg az agglomeráció is mind határozottabb formát ölt. A környéki települések népességfelhalmozódása a budapestinél is gyorsabb ütemű, növekedési ritmusa hosszú ideig követte a fővárosi munkahelyek létesítésének ütemét. Az övezet ma már mindinkább elválik Pest megye többi részétől. Ezt igazolja az agglomerációs övezet és Pest megye — agglomerációs települések nélküli — tényleges népességszaporulatának növekedési aránya.

Budapest és az övezetéhez tartozó 43 település együttes területe az ország területének 1,8⁰/₀-a. Itt él az ország népességének közel egynegyede, ugyanakkor e területen dolgozik az ország szocialista iparában foglalkoztatottak 29⁰/₀-a.

Az agglomerációs települések iparát erős területi koncentráció jellemzi. 1979-ben a 43 település ipari létszámából az ezer fő feletti foglalkoztatottal 12 település (Szigethalom, Százhalombatta, Budaörs, Szentendre, Dunakeszi, Török-

bálint, Pomáz, Érd, Solymár, Budakalász, Kerepestarcsa, Diósd) 78,7%-kal részesedett, 5 településben egyáltalán nincs szocialista ipar, háromban pedig a dolgozók száma településenként nem érte el a tíz főt.

Népeség — népmozgalom

Az övezet lakónépességének száma 1970 és 1979 között 339 995 főről 409 475-re, 69 480 fővel, 20,4 százalékkal növekedett, az ország népességének tíz év alatti 3,8 százalékos, Budapest 3 százalékos és Pest megye — agglomerációs települések nélküli — 4,7 százalékos szaporulatával szemben. A népességszám-gyarapodásból 30 286 fő, 43,6 százalék természetes szaporodás és 39 194 fő, 56,4 százalék vándorlási nyereség.

Az agglomerációs övezetben az élveszületések aránya jóval magasabb, mint a fővárosban és az országban átlagosan. Az élveszületések kedvezőbb alakulását a migráció erősen befolyásolja. A bevándorlók többsége ugyanis a fiatalabb munkaképes korúakhoz tartozik, s így az agglomerációs övezet népességének korösszetétele kedvezőbb. Ennek eredményeként e területen a születési arányszám általában 3—5 ezreléssel a budapesti fölötti alakult.

A népességszám-növekedés aránya az utóbbi években lelassult. A születések száma — csakúgy mint országosan — csökkent, a vándorlási nyereség mérséklődött. Mindemelett az agglomerációs övezet népességszám-növekedésének üteme jelentősen felülmúlja a fővárosi növekedés ütemét napjainkban is.

Az 1000 lakosra jutó élveszületések száma az övezetben 1975-ben 21,6, 1979-ben pedig már csak 16,0 volt. Ugyanezek a mutatók Budapesten 16,3, illetve 12,5. A születések számában a legutóbbi években bekövetkezett fokozatos visszaesésnek az az oka, hogy a fiatalok szülőképes nők száma országosan csökkent.

Az ezer lakosra jutó élveszületések száma 1979-ben még mindig legmagasabb volt Pilisborosjenőn (22,1 ezrelék), Szigethalmon (22,0 ezrelék), Gyálon (21,1 ezrelék) és Csobánkán (19,5 ezrelék).

A 43 település intenzív népességszám-növekedése a főváros vonzóereje hatásaként — a Budapesten különböző okok miatt letelepedni nem tudó — vidékiek ideáramlása következtében jött létre. A pozitív vándorlási egyenleg tartósan érvényesülő tendencia és már évtizedek óta tart. Bár a vándorlási nyereség az elmúlt évtized második felében némileg csökkent, a környék népességének nagyságát még mindig a vándormozgalom mértéke határozza meg. Míg 1971 és 1975 között a vándorlási különbözet évi átlaga a 43 településben együttesen 16,4 ezrelék volt, addig 1976 és 1979 évek között csak 10,6. Ugyanezek a mutatók Budapesten 4,9, illetve 2,4.

A két utolsó népszámlálás között eltelt tíz évben a vándorlási nyereség az agglomerációs gyűrűhöz tartozó települések több mint 50 százalékában meghaladta a természetes szaporodás mértékét. Egyes településeket adottságaik — elsősorban a főváros könnyebb megközelíthetősége — különösen vonzóvá tették a bevándorlók előtt.

A legnagyobb arányú bevándorlást tükröző települések egyben a legdinamikusabban növekvők. Így például Százhalombattán 25,5, Diósdon 36,2, Érd és Solymáron 22,5, Szentendrén 19,4, Pomázon 21,4, Szigethalmon 29,3 százalékkal bevándorlásból növekedett a népesség.

A főváros igen erős munkaerő-vonzása az agglomerációs övezet népességének jelentős koncentrációjához vezetett. Az övezet legnagyobb települése Érd város, 41 210 lakossal. Az 1980. év elején az övezet népességének 73,5 százaléka élt tíz ezernél nagyobb lélekszámú településekben és csupán 11 ezren éltek 2500 lélekszámúnál kisebb falvakban.

Az övezetbe tartozó települések népességének 1970 és 1979 közötti gyarapodása nagyon eltérő mértékű volt. A legnagyobb népességszám-növekedést Diósd, Szigethalom, Százhalombatta és Halásztelek tükrözik.

A gyűrűhöz tartozó települések átlag népességszám-növekedését túlhaladta még: Érd, Törökbálint, Solymár, Szentendre, Kerepestarcsa, Gyál, Szigetszentmiklós, Ecsér, Pomáz és Dunakeszi.

Kisebb mértékben növekedett a népességszám 25 településen, 4 községben

pedig az 1970 évihez képest némileg csökkent a lakónépesség száma. Ez utóbbiak: Csobánka (-10%), Pócsmegyer ($-3,1\%$), Szigetmonostor ($-5,4\%$) és Csomád ($-1,7\%$). Ez utóbbi települések egyikének sem kedvező a forgalmi fekvése.

A nemek aránya

Az agglomerációs települések népességösszetételének alakulásán belül a férfi—nő arány tíz év alatt némileg módosult a férfiak javára és az ezer férfira jutó nők száma alacsonyabb mint Budapesten és az országban átlagosan. A gyűrűben együttesen 1970 és 1979 között a férfiak száma 34 451 fővel ($20,6\%$ -kal), a nők 35 029-cel ($20,3\%$ -kal) nőtt. Az ezer férfira jutó nők száma az 1970. évi 1032-ről 1029-re csökkent és ez a mutató alacsonyabb mint Budapesten és az országban átlagosan. Budapesten 1980. január 1-én ezer férfira 1129, országosan pedig 1064 nő jutott.

Legnagyobb arányú a nőtöbblet Leányfalun, Diósdon, Gödön, Budakeszin és Kerepestarcsán (üdülőjelleg, szanatórium, kórház). A gyűrű átlagánál kevesebb nő jut ezer férfira 17 településben.

A népességszám-növekedés körzeti csoportosításban

A népességfejlődés körzetenként is nagyon eltérő képet mutat. Legnagyobb arányban növekedett a népesség a IX. körzetben, ezt követi nagyságrendben az I. körzet. A többi körzet népességfejlődése az agglomerációs övezetbe tartozó települések együttes átlaga alatt van.

A dél-budai irányú körzet — bár csak négy településből áll — a népességszám tekintetében a második helyen álló településcsoport. Érd 41 ezer feletti lakónépességével a gyűrű legnépesebb települése. Érdre és Diósdra egyaránt a dinamikus fejlődés jellemző. A népességnövekedés az utolsó tíz évben 32,1, illetve 47,9%-os volt. Érd intézményközpontként Tárnokkal és Törökbálinttal mint alvótelepülések jönnek számításba. Érd magas lakosságszáma és városi jellege megkívánja a tavaszi területeinek rekonstrukcióját, a közművesítést és az intézményközpont életrehozását, nemkevesbé a Duna-parti sávban üdülő és szabadidőközpont létesítését is. A településcsoport lakónépessége 28,8 százalékos növekedésének egyharmada természetes szaporodás, kétharmada bevándorlási többlet eredménye.

Nyugati irányban, a budai hegyvidék aljában fekvő alvótelepülések: Budaörs, Budakeszi, Nagykovácsi és Solymár önálló egységeket képviselnek. Fejlődésük irányát a völgyvonulatok és a domboldalalak határozzák meg. Budaörs (40-es autóbusz) a dél-budai, Budakeszi (22-es busz), Nagykovácsi (63-as busz) és Solymár (64-es busz) a közép-budai városrészközponton keresztül van kapcsolatban a fővárossal. Nagykovácsi kivételével, a többi három település népessége intenzíven és arányosan fejlődött. A népességszám nagyobb arányú fejlesztésének és a többszintű teleszerű lakásépítkezéseknek azonban ezekben a településekben „megálljt” kell parancsolni. Ugyanígy a raktárterületek, vagy pláne az ipar növelésének is. Ezt kívánja a hegyvidék és az erdőövezet védelme, továbbá a közlekedési lehetőségek korlátozottsága. Bár napjainkban az említett településeknek tömegközlekedési eszközökkel, főként autóbusszal való ellátottsága kielégítő, legfeljebb a hétféteken nem. Számoljunk azonban elsősorban az üdülőjellegű fejlesztéssel.

A Duna-kanyarral az észak-budai irányban kialakult körzetbe Szentendre városán kívül 11 község tartozik. Ez a budapesti agglomerációs övezet legnagyobb kiterjedésű, 27 ezer hektár nagyságú településcsoportja, elsősorban fővárosunk környezetvédelmét szolgálja. (A többi településcsoport 10—12 ezer hektár között mozog.) A tulajdonképpen két részből álló településcsoport lakossága — az agglomerációs gyűrű lakosságának több mint 16% -a — egészséges környezetben — a Pilis-hegység és a Duna között — kialakult településcsoportban él. Jól érvényesül a nem túlzott mérvű ipartelepítés és a közlekedés összhangjának, továbbá az üdülőterületi szempont biztosítása. A lakónépesség növekedése tíz év alatt a 10 és félezret ($18,7\%$ -ot) meghaladta. A Leányfaluval összeépült

Szentendrén az alvó-, üdülő-, ipari és kertgazdasági jelleg egyaránt megtalálható. Úrörmől Pilisborosjenőn (téglagyarak, VOLÁN és kék busz) keresztül a Pilisszentivánnal összeépült Pilisvörösvárig (VOLÁN-busz) a két és félezeret sem érte el a népességnövekedés tíz év alatt. Az említett községek — egyike közelebb, másika távolabb — az esztergomi vasútvonalhoz is fűződnek. A szentendrei HÉV-vonal melletti Budakalásznak, Pomáznak és Szentendrének ipari hagyományai is vannak (textilművek, illetve papírgyár). A Szentendrei-sziget három települése — Szigetmonostor, Pócsmegyer és Tahitótfalu — Budapest vízellátását biztosítja. A Pilis erdőségein, továbbá a Szentendrei-szigeten átvezető utak építése ellen tiltakoznunk kell, egyrészt mert értékes erdő-, illetve zöldterület kiirtásával járna, másrészt a gépkocsiforgalom átvezetését a természet sínyli meg.

A mindössze négy településből álló *észak-pesti irányú körzetnek* két települése: a váci vasútvonal mentén a több ipari üzemmel (MÁV Járműjavító, konzervgyár) rendelkező, de az üdülő jellegét is megtartó Dunakeszi és az azzal már úgyszólván egybeépült Göd, amelynek a Duna melletti sávja üdülőterületként alakult ki. A 6672 fővel emelkedett lakosság közel kétötöde természetes szaporodás, háromötöde vándorlási többlet eredménye. A másik két „alvó” település: a veresegyházi vasútvonal mentén levő Fót, melynek népessége az utóbbi tíz év alatt 1741 fővel gyarapodott és a VOLÁN-nal elérhető 800 lélekszámú Csomád.

Az *északkeleti irányban*, a gödöllői HÉV-vonal mentén levő tengelyre fűződnek fel Kerepestarcsa (itt textilüzem és kórház van) és Mogyoród, a HÉV egyik mellékágára Csömör, továbbá a Cinkotáról VOLÁN-nal megközelíthető Nagytarcsa alvótelepülések. A kedvező természeti adottságokkal rendelkező településcsoportban — az előzőhöz hasonlóan — a lakosság kétötöde természetes szaporodás útján, háromötöde bevándorlási többlettel emelkedett, tíz év alatt 4060 fővel.

A *keleti irányú körzet* négy alvótelepülésének fejlődése — a zajártalom ellenére is — az igen jó, közvetlen és kerülőmentes közlekedési adottságainak tudható be (MÁV, VOLÁN és Pécelre kék busz is jár). A népességnövekedés aránya ebben a körzetben is közel kétötödös természetes szaporodás és több mint háromötödös vándorlási többlet eredménye.

A *délkeleti irányú körzet* három alvótelepülése közül Vecsés és Üllő a zajártalom, Gyál pedig a legrosszabb lakáskörülményei ellenére is intenzíven fejlődtek. Közlekedési adottságai kedvezőek (MÁV, VOLÁN, Gyálra kék busz is jár, csatlakozás a 3. sz. metróvonalhoz). A 7200-as (17%-os) tényleges szaporodásból 4300 fő (10,1%) a természetes szaporodás.

A *dél-pesti irányú körzet* a Ráckevei Duna-ág adta kedvező természeti adottságok és a HÉV korszerűsítése ellenére is csupán kismértékben fejlődött tíz év alatt; a lakónépesség 1879 fővel, 7,3%-kal. Ebből 5,1% a természetes szaporodás, 2,2% a vándorlási többlet.

A *csepel-szigeti irányú körzet* településeire kihat a csepeli gyárak és az autógyár vonzása egyaránt, azonkívül az üdülőterületi jelleg, a lakásépítési lehetőség a Királyerdő alatt és a gyorsvasút bevezetése majd a Kálvin térig. Az utóbbi tíz év 9400-as, 30,9%-os népességszám-gyarapodásából 13,4% természetes szaporodás és 17,5% vándorlási többlet.

Százhalombatta az ötvenes években új, nagy ipari komplexumként jött létre, nagykapacitású hőerőművel és kőolajfinomítóval. A város ma már igen jelentős nagyságú munkaerő vonzással rendelkezik. Lakónépessége az utóbbi tíz évben 41,7%-kal nőtt, ebből 16,2% a természetes szaporodás, 25,5% pedig vándorlási többlet. A város vonzása nemcsak Pest megyére terjed ki, hanem Fejér megyére is.

Ingavándorforgalom

Az agglomerációs övezetben lakók különleges helyzetét az is mutatja, hogy a lakóhelyeken sokkal kevesebb a munkahelyek száma, mint a munkába bevonzható népesség. Emiatt a munkaképes korú lakosság többsége a lakóhelyén kívül kénytelen munkát vállalni, a jó közlekedési hálózattal rendelkező közeli településeken, ezek közül elsősorban Budapesten és a vállalt feladatukat rendszeres oda-vissza utazással (ingázással) látják el.

1970-ben az agglomerációs terület aktív keresőinek száma 183 048 volt. Ennek csupán egyharmada (61 603 fő) dolgozott lakóhelyén, kétharmada (121 445 fő) más településekben vállalt munkát. Az ingázók többsége, 84%-a (101 363 fő) Budapesten, 16%-a egyéb településen dolgozott.

A legújabb felmérés szerint a Budapestre naponként munkába járók száma 1979. év elején 141 ezer volt. Az adatok szerint legtöbb — az összes ingázók 86,9%-a (122 802 fő) — Pest megyéből jár a fővárosba dolgozni. Ezenbelül 55,5% (68 214 fő) az agglomerációs gyűrű településeiből. Az övezet települései tehát még mindig igen jelentős munkaerőbázist jelentenek, annak ellenére, hogy az övezetből naponként a fővárosba munkába járók száma 1970 és 1979 között jelentős mértékben — 33 149 fővel (32,7%-kal) — megcsappant. Ezenbelül a férfiak aránya 32%-kal, a nőké 33,7%-kal csökkent.

A naponta Budapestre munkába járók jelentős számbeli megfogyatkozása ellenére a férfiak és nők arányában lényeges változás nem történt. A férfiak aránya az ingázók körében 1979-ben 58,7%, a nőké 41,3% volt, az 1970. évi 58,1%, illetve 41,9%-kal szemben. A településgyűrűből a fővárosba munkába járók nagyobb része az iparilag kevésbé fejlett 31 település lakóiból kerül ki. A bejárók 84,5%-át 22 település adja. Legtöbben Érdről járnak a fővárosba dolgozni, legkevésebben pedig az alábbi 4 községből: Pócsmegyerről 25, Szigetmonostorról 80, Csomádról 110 és Leányfaluról 144 fő.

Az ezer főt meghaladó ingázás mértékét településenként külön tábla adataival szemléltetjük.

Az ingázók között a fizikai dolgozók vannak túlsúlyban (78,9%) és zömét (58,4%-át) az ipar foglalkoztatja. Ezt követően a szállítás és hírközlés képvisel még jelentősebb arányt, 16,8%-ot.

Nemenként vizsgálva az ingázók népgazdasági ágak szerinti összetételét megállapítható, hogy az ingázó nőknek nagyobb hányada (60,8%-a) dolgozik az iparban, mint a férfiaknak (53,0%). A nők körében a kereskedelemben foglalkoztatottak aránya (21,5%) háromszorosa az építőiparban foglalkoztatottak arányának. Az építőipar valamint a szállítás és hírközlés viszont a férfiaknál szerepel nagyobb súllyal.

Lakásvizonyok

Az 1970—1979 évek közötti lakásépítések számának és területi elhelyezkedésének irányvonala nagyban-egészében a IV. és V. ötéves tervek szabták meg. A lakások száma a budapesti agglomerációban — Budapesten és a fővárost körülvevő gyűrűben egyaránt — a lakónépességnél nagyobb mértékben emelkedett a két népszámlálás közötti időszakban. A fővárosban a lakónépesség három százalékos emelkedésével szemben a lakásoké 16,2%-os volt. A Budapestet körülvevő gyűrű összességében ezek az arányok: 20,4, illetve 29 százalék.

Kivétel a Duna-kanyar három települése, amelyek közül kettőben és az egész budapesti agglomerációban csak ebben a kettőben csökkent a lakások száma az elmúlt tíz év alatt: Leányfalun és Pócsmegyeren. Az előbbiben 57 lakással (11,6%-kal), az utóbbiban 16-tal (5,9%-kal) csökkent a lakásállomány; Leányfalun a lakónépesség 11,1%-os gyarapodásával szemben, Pócsmegyeren pedig 3,1%-os — tehát a lakónépesség kisebb arányú — fogyásával szemben. Tahitótfalun csupán 0,4%-os volt a különbség a lakónépesség növekedésének javára.

A lakónépesség emelkedése az 50%-nál nagyobb arányt egyetlen településnél sem érte el, kettőben viszont megközelítette: Diósdon (47,9%-ot) és Szigethalmon (47,4%-ot). E két településben a lakások arányának növekedése 65,4 illetve 50,7%-os volt. A lakásszám 58,1%-kal emelkedett Halásztelken, amelynek Csepel—Szigethalmon között két busz összeköttetése van. Az egyik legintenzívebben fejlődő ipari városunkban, Százhalombattán a lakásállomány jóval több mint a kétszerese a tíz év előttinek.

Azonfelül, hogy a lakások számának növekedése a lakónépességét meghaladta, az egy szobások és így a komfortnélküliek nagyarányú csökkenése a lakásállomány jelentős javulását jelenti. Budapesten és a környező 43 településének összességében a lakásoknak közel a fele — 49, illetve 49,8%-a — 1970-ben még egyszobás volt. 1980-ban a fővárosban 35,3%-ra, a gyűrűben pedig 27,7%-ra csökkent az egyszobás lakások aránya és csupán Gyálon 40 százalék feletti

(40,4^{0/0}). Nemcsak a lakásnagyságot, hanem a felszereltséget, a közműellátottságot is figyelembe véve az egész agglomerációs gyűrűben a legrosszabb lakásviszonyokkal Gyálon találkozunk. Ennek ellenére a lajosmizsei 13 pár ingavonatnak a 3. sz. metróvonal Kőbánya—Kispest-i állomásához való csatlakozása, illetve végállomása és a „kék” autóbusz Gyál további fejlesztésének lehetőségét biztosítják.

A lakások szobaszámának adatai még nem állnak rendelkezésünkre. A lakások nagyságára — szobák szerinti megoszlására — vonatkozó adatokból azonban megállapíthattuk, hogy a lakások átlagos szobaszáma Budapesten az 1970. évi 1,8—1,9-ről 1980-ban kettőre, sőt afölé — 2,1—2,2-re — emelkedett. Ugyanakkor a fővárost körülvevő gyűrű összességében is elérte a lakásonkénti 2,1-es átlagos szobaszámot, azonban alacsonyabb szintről kiindulva. 1970-ben ugyanis még 1,6—1,7 volt az átlagos szobaszám.

A település csoportok közül az északkeleti irányúnak, amelynek a három községe a HÉV vonalára fűződik, a negyedik (Nagytarcsa) attól távolabb esik, 2,3 átlagos szobaszámú lakásai vannak. A leginkább mezőgazdasági jellegű Nagytarcsán az átlagos szobaszám 2,5, Csömörön 2,4, a központot jelentő Kerepestartcsán és Mogyoródon 2,2. Ugyancsak 2,2 átlagos szobaszámú lakásokkal találkozunk a 12 települést — közte a Duna-kanyart is — magabazáró és észak-budai irányú III. számú, valamint a dél-pesti VIII. számú körzetekben. A délkeleti irányú VII. sz. körzet három településének átlaga a kétszobás lakás. Ez Vecsés és Üllő több szobás lakásainak tudható be, mert Gyálon — amiről már volt szó — az egyszobás lakások aránya a gyűrűben a maximumot képviseli.

A lakásnagyságra — az átlagos szobaszámra — vonatkozó adatok azt igazolják, hogy a település ipari vagy mezőgazdasági jellege, avagy a jó közlekedési összeköttetés sem lehet minden esetben a lakásnagyság meghatározója. De azt is igazolják, hogy magánérvős lakásépítésben épülnek a nagyobb — több szobás — lakások. A száz lakásra jutó lakosok számának mutatója a lakások zsúfoltságának a két népszámlálás közötti javulását, vagy esetleges rosszabbodását fejezi ki. A mutatószám a lakónépséggel és a lakásszám hányadosa. Az adatok településenként és körzetenként lehetőséget adnak a két népszámlálási időpont közötti összehasonlításra, azonban — több oknál fogva — nem valósak. Valós adatokhoz akkor jutnánk, ha azok a „lakott” lakásokban lakó népességre vonatkoznának. 1980-ban nem ismeretes még a nem lakás céljára szolgáló helyiségekben (üzlethelyiségekben, pincében, mosókonyhában stb.), továbbá az intézeti háztartásokban (kórházban, munkásszálláson, kollégiumban stb.) lakók száma sem, ezért a gyűrű 43 településének mutatószámai némileg vagy esetleg, de a budapestiek nagymértékben torzítanak.

Budapesten a nem lakásban és intézeti háztartásban lakókat 1980-ban 100—120 ezerre becsülve, a száz lakásra jutó lakosok száma 1970-ben 320 helyett 304 volt, 1980-ban 283 helyett 267—270 főre tehető.

A lakások zsúfoltsága az egész budapesti agglomerációban — a fővárost is beleértve — jelentős mértékben csökkent. Csupán abban a két községben (I. eányfalun és Pócsmegyeren) emelkedett a száz lakásra jutó lakosok száma, amelyek lakásszáma egy évtized alatt csökkent.

* *

*

A vidéki iparosítás és az új munkalehetőségek teremtése, az utolsó évtizedben már éreztette hatását: a nagy népgazdasági áldozatokat kívánó elvándorlás mértéke az övezetben az előző évtizedhez képest felére csökkent. Ennek következtében egyes területeken a népesség-felhalmozás üteme mérséklődött. Ugyanakkor az ingavándorforgalom is csökkent; ezzel a budapesti agglomerációs övezet „alvótelepülés” jellege, valamint a fővárost munkaerővel ellátó funkciója mérséklődött.

A D A T F O R R Á S O K

1. KSH 1970. évi népszámlálás 27. k. A budapesti agglomeráció településeinek népességi jellemzői. A fővárosba dolgozni járók adatai.
2. KSH 1980. évi népszámlálás. Előzetes adatok.
3. KSH A naponta ingázók adatai 1979. január 1. (126—132 l.).
4. KSH Helyzetkép a budapesti agglomerációról 1980. — A közölt térkép ugyaninnen (9. l.).

1. Népeségnövekedés körzetenként

*Рост населения по районам**Number of resident population by settlements and districts*

Körzet megnevezése	Lakónépesség száma (fő)		A növekedés mértéke 1970—1979 között	
	1970. I. 1.	1980. I. 1.	fő	%
I. körzet	47 021	60 565	13 544	28,8
II. körzet	31 745	37 804	6 059	19,1
III. körzet	56 362	66 927	10 565	18,7
IV. körzet	44 349	52 748	8 399	18,9
V. körzet	22 268	26 328	4 060	18,2
VI. körzet	29 810	34 074	4 264	14,3
VII. körzet	42 457	49 657	7 200	17,3
VIII. körzet	25 762	27 641	1 879	7,3
IX. körzet	30 369	39 768	9 399	30,9
Százhalombatta	9 852	13 963	4 111	41,7
Összesen	339 995	409 475	69 480	20,4

2. Települések, amelyekből a fővárosba ingázók száma 1979 év elején meghaladta az ezer főt

*Поселения, из жителей которых больше тысячи человек ходило ездить в столицу, принимая участие в маятниковом движении, в начале 1979 г**Settlements where the number of population commuting to the capital was over 1000 at the beginning of 1979*

Település megnevezése	Ingázók száma (fő)		Település megnevezése	Ingázók száma (fő)	
	1970. évi nép- szám- lálás	1979. év eleje		1970. évi nép- szám- lálás	1979. év eleje
Érd	9326	8097	Fót	3864	2590
Törökbálint	2726	1267	Kerepestarcsa	4047	2936
Tárnok	1599	1139	Csömör	1959	1239
Budaörs	5975	2379	Pécel	2988	2100
Budakeszi	4468	1508	Maglód	2135	1728
Pilisvörösvár	2435	1893	Gyömrő	3301	2463
Szentendre	1543	1349	Vecses	7356	5030
Pomáz	1982	1738	Gyál	5897	3626
Budakalász	1883	1251	Üllő	3423	2536
Dunakeszi	5694	4274	Dunaharaszti	5718	3580
Göd	3736	2372	Szigetszentmiklós	3088	2553

3. A munkavégzés céljából Budapestre naponta bejárók száma
nem és a foglalkozás jellege szerint, népgazdasági áganként 1979. elején

Число лиц, приезжающих каждый день работать в Budapest
по полу, характеру занятия и отраслям народного хозяйства
в начале 1979 г.

Number of persons commuting to Budapest each day to work by sex,
type of occupation and major divisions of national economy

Népgazdasági ág	Ingázók száma összesen (fő)	férfi	E b b ő l		
			nő	fizikai dolgozó	nem fizikai
Szám szerint					
Ipar	38 362	21 246	17 116	31 421	6 941
Építőipar	9 000	7 182	1 818	6 912	2 088
Szállítás és hírközlés	11 496	8 350	3 146	9 052	2 444
Kereskedelem	9 356	3 287	6 069	6 463	2 893
Összesen	68 214	40 065	28 149	53 848	14 366
Százalékos megoszlás					
Ipar	56,2	53,0	60,8	58,4	48,3
Építőipar	13,2	17,9	6,5	12,8	14,5
Szállítás és hírközlés	16,9	20,9	11,2	16,8	17,0
Kereskedelem	13,7	8,2	21,5	12,0	20,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

I. A budapesti agglomeráció övezetbeosztása

Разделение будапештской агломерации по зонам

Division of the Budapest agglomeration by zones

F Ü G G E L É K

*A lakónépesség száma településenként és körzetenként**Численность проживающего населения по поселениям и районам**Population by districts*

Település és körzet megnevezése	A lakónépesség száma	
	1970	1980
Érd	31 205	41 210
Diósd	2 233	3 303
Törökbálint	8 571	10 587
Tárnok	5 012	5 465
I. körzet (dél-budai irány)	47 021	60 565
Budaörs	14 373	17 193
Budakeszi	10 564	12 226
Nagykovácsi	2 795	3 110
Solymár	4 013	5 275
II. körzet (nyugati irány)	31 745	37 804
Pilisvörösvár	10 364	11 772
Pilisszentiván	3 226	3 326
Pilisborosjenő	2 127	2 450
Úröm	3 263	3 857
Szentendre	13 008	16 844
Pomáz	9 000	11 737
Budakalász	6 645	7 783
Csobánka	2 039	2 019
Leányfalu	1 402	1 557
Szigetmonostor	1 434	1 357
Pócsmegyer	784	760
Tahitótfalu	3 070	3 465
III. körzet (észak-budai irány, Duna-kanyar)	56 362	66 927
Dunakeszi	19 895	25 187
Göd	12 236	13 616
Fót	11 412	13 153
Csomád	806	792
IV. körzet (észak-pesti irány)	44 349	52 748
Kerepestarcsa	12 172	15 420
Nagytarcsa	1 837	2 115
Mogyoród	3 213	3 298
Csömör	5 046	5 495
V. körzet (északkeleti irány)	22 268	26 328
Pécel	9 855	11 034
Maglód	6 394	7 525
Gyömrő	10 936	12 253
Ecser	2 625	3 262
VI. körzet (keleti irány)	29 810	34 074

Település és körzet megnevezése	A lakónépesség száma	
	1970	1980
Vecsés	19 378	21 451
Gyál	14 162	18 419
Üllő	8 917	9 787
VII. körzet (délkeleti irány)	42 457	49 657
Dunaharaszti	16 070	17 275
Taksony	4 772	5 349
Alsónémedi	4 920	5 017
VIII. körzet (dél-pesti irány)	25 762	27 641
Szigetszentmiklós	13 778	17 727
Halásztelek	4 519	6 340
Tököl	5 865	6 551
Szigethalom	6 207	9 150
IX. körzet (csepel-szigeti irány)	30 369	39 768
Százhalombatta (körzeten kívüli város)	9 852	13 963
Agglomerációs gyűrű összesen	339 995	409 475
Budapest	2 001 083	2 060 170
Budapesti agglomeráció	2 341 078	2 469 645

ДЕСЯТИЛЕТИЕ АГЛОМЕРАЦИОННОЙ ЗОНЫ Г. БУДАПЕШТА В ЦИФРАХ

Резюме

Статья излагает демографическое развитие агломерационной зоны г. Будапешта за период 1970—1979 гг. на основе предварительных данных переписи населения 1 января 1980 г. В пределах 9 районов она анализирует по поселениям динамику проживающего населения по естественному росту или уменьшению и разнице в миграциях. Она занимается и динамикой соотношения полов.

Статья изучает и влияние транспорта, размещения промышленных сооружений и деятельности по развитию жилищных условий на развитие отдельных групп поселений (районов). В связи с этим отдельный раздел занимается маятниковым движением и жилищными условиями.

В 43 поселениях кольца вокруг Будапешта в течение десяти лет проживающее население увеличилось с 340 тыс. чел. — 1 января 1970 г. — до 409,5 тыс., чел. на 20,4, причем за тот-же самый период численность населения страны росла на 3,8%, населения Будапешта — на 3%. Из увеличения численности населения на 20,4% доля естественного прироста составляет 8,9, а 11,5% является результатом излишка миграций. За тот-же самый период количество квартир повысилось на 29% при снижении доли ондокомнатных квартир. Таким образом переполненность квартир уменьшилась, а среднее число комнат увеличилось.

Значительное изменение произошло и в маятниковом движении. В 1970 г. еще две трети из 183 тыс. самостоятельных лиц кольца участвовали в маятниковом движении, среди них 101 363 чел. работали в Будапеште до тех пор в начале 1979 г. лишь 68 214 чел ездило на работу в столицу из кольца. Это ниже половины общего количества лиц, — 141 тыс. чел. — участвующих в маятниковом движении по направлению к Будапешту. Эти цифры и доли, а также снижение количества и доли переселившихся в Будапешт лиц, по сравнению с предыдущими двумя десятилетиями, и кроме того старение проживающего населения столицы оказывают влияние и на будущую неблагоприятную динамику положения рабочей силы Будапешта.

ONE DECADE OF THE AGGLOMERATION ZONE OF BUDAPEST IN FIGURES

Summary

The study describes the demographic development of the agglomeration zone of Budapest in the years 1970—1979 on basis of the preliminary data of the population census of the 1 January 1980. Within the nine districts it analyses the development of the resident population by settlements, natural increase and decrease, respectively, and by migration difference. It also speaks of the development of sex ratio.

The article also indicates the impact of the traffic, location of industry and the activity related to the development of housing conditions on the development of the individual settlement groups (districts). In this respect a separate chapter deals with commuting and the housing conditions.

In the settlements of the ring around Budapest the resident population grew from 340 000, the figure stated on 1 January 1970, to 409 500, by 20.4 per cent during ten years, while the population of the country increased by 3.8 per cent and that of Budapest by 3 per cent during the same period. Of the 20.4 per cent population growth natural increase makes 8.9 per cent and 11.5 per cent result from the migration surplus. During the same period the number of dwellings grew by 29 per cent and the proportion of one-room dwellings fell. Thus the crowdedness of dwellings decreased and the average number of rooms increased.

A significant change occurred in commuting, too. In 1970 still two thirds of the 183 000 economically active inhabitants of the ring were commuters and 101 363 persons went to work to Budapest, while at the beginning of 1979 already only 68 214 inhabitants of the ring went to work to the capital. This is not even the half of the total number of the commuters to Budapest equal to 141 000. These figures and proportions, as well as the decrease in the number and proportion of persons moving to Budapest, as compared to the previous two decades, the ageing of the resident population of the capital exert an influence also on the unfavourable development of the future labour force situation in the capital.

AZ ENSZ NÉPESEDÉSI BIZOTTSÁGÁNAK 21. ÜLÉSE

Az ENSZ Népesedési Bizottsága 1981. január 28. és február 4. között tartotta 21. ülését, New Yorkban. A bizottságnak 24 tagállam a tagja. Magyarországot 1981-től második négyéves időszakra választotta meg a bizottság tagjának az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa, figyelembe véve a magyar demográfia fejlettségét. A bizottság munkájában rajtunk kívül két szocialista ország: a Szovjetunió és az Ukrán SZSZK vesz részt. A fejlett tőkés országok 8 tagsággal szerepelnek; a bizottság 13 tagja pedig fejlődő ország, közöttük 5 Latin-Amerikából, 5 Afrikából és 4 Ázsiából. Kína megfigyelővel képviseltette magát.

Az ülésen Magyarországot *Barta Barnabás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke, *Klínger András*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője, az MTA Demográfiai Bizottságának titkára képviselte.

Az ülés elnökévé Sri Lanka küldöttét választották meg; a három alelnök Finnország, Panama és Ukrajna küldötte volt; a rapportőr pedig a nigériai delegáció egyik tagja. Az ülésen a tagállamok küldöttein kívül részt vettek az ENSZ szakosított szervezeteinek küldöttei, a regionális ENSZ szervek és oktatóközpontok vezetői és a nem-kormányzati szervezetek (Népeséstudományi Unió, Nemzetközi Statisztikai Intézet, Nemzetközi Családtervezési Szövetség stb.) megbízottai. Nagy számmal vettek részt az ülésen az ENSZ Titkárság munkatársai, élükön *L. Tabah*-val, a Népesedési Főosztály vezetőjével.

Az ülés érdemi napirendi kérdéseinek megvitatása előtt az ENSZ főtitkára nevében három bevezető hangzott el. Az elsőt a Nemzetközi Gazdasági és Társadalmi ügyek főtitkárhelyettese, a másodikat a Technikai Segítség és Fejlesztés főtitkárhelyettese, a harmadikat az ENSZ Népesedési Alapja vezérigazgatója tartotta. Mindhárman hangsúlyozták az ENSZ különféle tevékenységeiben a népesedési kérdések növekvő fontosságát, különösen a fejlődő országok népességnövekedésének a társadalmi-gazdasági fejlődésben játszott negatív szerepe vonatkozásában.

Az ülés napirendje a következő volt:

1. A világ népesedési helyzete, a népesedéspolitikai.
2. A népesedéssel kapcsolatos ENSZ tevékenység (1979—80).
3. Javasolt rövid távú népesedési tevékenység (1982—83).
4. Javasolt közép távú népesedési tevékenység (1984—89).
5. A következő Népeségi Világ Kongresszus összehívásának lehetősége.

E kérdésekkel kapcsolatban a Népesedési Bizottság a következő megállapításokat tette. (A 2—3—4. napirendi pontot a bizottság összevontan, témánként tárgyalta, így ezek összefoglalását is az eddig végzett és a jövőre tervezett munkák tekintetében ily módon ismertetjük.)

A világ népesedési helyzete, a népesedéspolitikai

Az 1974. évi bukaresti Világ Népesedési Kongresszus határozata értelmében a Népesedési Bizottság kétévénként rendszeresen nyomon kíséri a népesedési helyzet és a népesedéspolitikai változásait. Így ilyen jellegű összefoglalásra a bizottság ülései keretében harmadszor került sor. A tárgyalás alapjául a Gaz-

dasági és Szociális Tanácshoz benyújtandó két rövidített, összefoglaló anyag, illetve a Népesedési Főosztály által készített két igen bő, elemzést tartalmazó kötetet szolgált, amelyeket — tekintettel arra, hogy mindegyik anyag csak a helyszínen került kiosztásra — a Népesedési Főosztály vezetője szóban összefoglalta. Ezek alapján a bizottság — bizonyos pontosításokkal és kiegészítésekkel — a következő összefoglaló képet rajzolta a világ népesedési helyzetéről, illetve a népesedéspolitika változásairól.

A legfontosabb változás az, hogy kismértékben csökkent az elmúlt időszakban a világ népességnövekedése. A Népesedési Főosztály becslése szerint az évi népességnövekedés üteme a század végére 1,5‰-ra csökkenhet, az 1980-as 1,7‰-ről, illetve a 15 évvel ezelőtti 2‰-ről. Természetesen ez is az emberiség történelmében soha sem látott népességnövekedést eredményez — így a küldöttek egy része óvta a bizottságot a túlzott optimizmustól. E számítás alapján a világ jelenlegi 4,4 milliárdnyi népessége a század végére 6,1 milliárdra fog növekedni és — a közepes számítás szerint — 2025-ben 8,3 milliárdot érhet el.

A világ továbbra is erősen megoszlik a népesedés tekintetében is. Az összefoglalás szerint a fejlett tőkés országok nagy részében a termékenység erősen visszaesett és jelenleg már 17 országban ez az egyszerű reprodukció szintje alatt mozog. Az európai szocialista országok még nem követték ezt a trendet, ott 8 országból 7-ben a termékenység még fölülte van az egyszerű reprodukciónak, de itt is a jövőben számítani kell a termékenység visszaesésével. A halandósági különbségek a fejlett országok között erősen csökkentek (ez ún. 1950-ben még a várható élettartamban 18—20 éves különbséget jelentett; de ma már csak 9 év a különbség a magasabb és legalacsonyabb érték között). A halandóság javulása azzal járt, hogy néhány országban az átlagos élettartam eléri a 78 évet.

A fejlődő országokra általánosságban a termékenység csökkenése a jellemző. A nyers születési arányszám 1960—65-re becsült 41 ezrelékes aránya 32 ezrelékre esett vissza. Ezt elsősorban Kína és néhány kelet- és délkelet-ázsiai és latin-amerikai ország termékenység visszaesése okozta. Ugyanakkor Afrikában, Közép- és Délnyugat-Ázsiában nem mutatkozik még visszaesés. Annak ellenére, hogy az ENSZ előrebecslések a fejlődő országok születési arányszámának csökkenésére számítanak, oly módon, hogy ez 1980-ban 26 ezrelék alá esik vissza — a fejlődő országok népességszáma továbbra is erősen növekedni fog, évente 70—80 millió fővel. Ez azt jelenti, hogy a fejlődő országok népességszáma 1980 és 2000 között másfélszeresére fog növekedni.

A fejlődő országok halandóságára vonatkozó információk elég bizonytalanok, de a javulás kisebb mérvű mint azt az 1974-es Világ Népesedési Kongresszuson feltételezték. Így a fejlett és fejlődő országok népességei élettartama közötti különbség még fokozódott: átlagosan mintegy 20 évet tesz ki.

A népesedéspolitika céljai tekintetében is eltérés mutatkozik a fejlett és fejlődő országok között. Az iparilag fejlett országok csaknem mindegyike alacsonynak tekinti a népesség jelenlegi gyarapodását és ezért különböző népesedéspolitikai intézkedésekkel ennek növelését kívánják elérni. Vannak országok, amelyek úgy vélik, hogy nem szükséges különösebben aggódni a népesség jövőbeni fogyásán, mivel a jelenlegi csökkenő trendek maguktól is megállhatnak, mint ahogy a legtöbb országban történt a II. világháború után.

Ezzel szemben a fejlődő országok többsége úgy vélekedik, hogy a jelenlegi népességszaporodásuk túl magas és ennek csökkentése érdekében kívánják alkalmazni népesedéspolitikájukat. Csak néhány olyan fejlődő ország van, amely az utóbbi években megváltoztatta véleményét és elégedett népessége nagyarányú növekedési arányával, de ezek inkább kis népességű, főleg közel-keleti országok. A világ három legnépesebb fejlődő országa: Kína, India és Indonézia a népességnövekedés jelentős csökkentése érdekében kíván intézkedéseket tenni. Általában a népesedéspolitikai intézkedések közé tartoznak a születésszabályozási módszerek — beleértve a sterilizáció és művi abortusz — elterjesztése, a házasságkötési kor felemelése.

A halandósági színvonal megítélését tekintve szintén tapasztalható véleménykülönbség a fejlett és fejlődő országok között. A 39 iparilag fejlett ország közül 30 elégedett volt a halandóság jelenlegi szintjével, de a 126 fejlődő ország közül 98 az élettartam hosszát alacsonynak tartja.

Jelentős változások következtek be a népesség területi mozgásában is, amelyeket az egyes országok jogszabályai megfelelő irányba kívánnak befolyásolni. Így erősen növekszik a falvakból a városokba történő vándorlás, különösen a fejlődő országokban, ahol 6 ország kivételével a jelenlegi területi népeségmegoszlást nem tekintik kielégítőnek. 101 olyan ország van a világon, amely lassítani kívánná a városokba áramlás ütemét és csak 21 olyan, amely ezt fokozni kívánná. A nemzetközi vándorlásban is jelentősek a változások, ezeket elsősorban a bevándorló — iparilag fejlett tőkés — országok fokozódó gazdasági válsága okozza, azáltal, hogy csökken a munkaerő iránti igény. Ugyanakkor más régiókban fokozódik a munkaerő iránti kereslet és így növekszik a bevándorlás, ez főleg az olajban gazdag, kis népességű közép- és közel-keleti országokra jellemző. E folyamathoz tartozik az is, hogy az elmúlt években megnövekedett a menekültek száma.

A bizottság a kérdés vitájában hangsúlyozta, hogy a jövőbeni elemzések során nagyobb hangsúlyt kell kapni a régiókon belüli különbségeknek, mivel az egyes területek demográfiai fejlődése eléggé különböző. Ugyanakkor a termékenység kutatása mellett egyre nagyobb mértékben kell foglalkozni a halandóság, a nemzetközi vándorlás és az eddig elhanyagolt népességösszetétel kutatásával. Valamennyi népesedési trend bemutatása mellett az okok és tényezők kiemelése is szükséges.

E kérdés tárgyalásánál több ország küldötte ismertette országa népesedési helyzetét és a megtett népesedéspolitikai intézkedéseket. Ezek sorába tartozott Magyarország is, amelynek képviselői elmondották, hogy kormányunk az 1974-ben bevezetett népesedéspolitikai intézkedésekkel mi módon kívánta befolyásolni a népesség fejlődését, milyen változások következtek be a legutóbbi években és mi várható a jövőben országunk demográfiai fejlődésében. Beszámolóinkat nagy érdeklődés kísérte, mivel talán ez volt az egyetlen, amely komplex módon mutatta be a társadalmi és népességi fejlődést, illetve annak összefüggéseit a népgazdasági tervezéssel.

Az ENSZ népesedési tevékenysége

Az ENSZ Titkárság népesedési tevékenysége érdemi feladatait a Népesedési Főosztály irányítja és ebben részt vesznek a különböző régiókban működő Gazdasági Bizottságok különböző szintű népesedési szervei, valamint a szakosított szervek (WHO, UNESCO, ILO, FAO, Világbank). Az elmúlt két év (1979—80), illetve a következő két év (1982—83), valamint a középtávú tervezés időszaka (1984—89) tevékenységét a következő öt témakörben foglalták össze:

1. A világ népesedési helyzetének elemzése

A népesedési trendek, illetve a népesség összetétel-elemzése során az elmúlt két évben főleg a halandóság kérdését tűzték vizsgálataik homlokterébe. Ennek során — a WHO-val közösen — elemezték a halandóság jelenlegi szintjét és alakulását és kísérletet tettek — egy 1979-ben tartott szemináriumon — a halandóság társadalmi-gazdasági különbségeinek a meghatározására. Újabb halandósági tábla modelleket dolgoztak ki, amelyek alkalmasak a különböző régiók halandóságának meghatározására és előrebecslésére. Foglalkoztak a városi és falusi népességnövekedés kérdéseivel, valamint a népesség belső vándorlásának trendjeivel. Végül tanulmányt készítettek a nemzetközi vándorlás trendjeiről az utolsó 30 évben.

A következő időszakban ugyanezek a témák szerepelnek a főosztály munkatervében, azzal, hogy az eddigienél is nagyobb prioritást kívánnak adni a halandósággal kapcsolatos kutatásoknak. Erről két kiadványt kívánnak megjeleníteni (1982-ben és 1983-ban), majd további részletes kutatásokat végezni a nyolcvanas évek második felében. Ezenkívül fontosnak tartják a belső és nemzetközi vándorlás, illetve az urbanizációs folyamat további nyomonkísérését és elemzését.

2. Népeségelőrszámítások

A Népesedési Főosztály egyik legfontosabb tevékenysége a népeségelőrszámítások végzése, illetve újabb ismeretek alapján történő módosítása. A legutolsó ilyen jellegű munkát az 1978-as állapotnak megfelelően végezték el és publikálták, de most folyik az újabb revízió alapján az 1980-as állapotnak megfelelő népeségelőrszámítás kiadása, amely már nemcsak 2000-ig, de 2025-ig tartalmazza a népesség országonkénti várható számát. Tervezik a háztartások és családok szerinti előrszámítások elvégzését — és a bizottság tagjai, így a magyar küldöttség is aláhúzza ennek fontosságát, mivel az ezzel kapcsolatos munkák elhúzódása nehezíti az országok közötti módszertani összehasonlításokat is. Készülnek újabb demográfiai modellek összeállítására is, amelyek elősegíthetik a további népeségelőrszámításokat. A következő időszakban folytatni kívánják a rendszeres előrszámítási munkát — bár több hozzászóló felvetette, hogy talán a jövőben nem lenne szükség kétévenként revideálni a perspektívákat. A módszerek finomítása érdekében új programcsomagokat és modelleket kívánnak kidolgozni. Több ország — így Magyarország — javaslata alapján elhatározták, hogy a jövőben jobban támaszkodnak a nemzeti intézmények előrszámításaira. A hosszú távú előrszámítások mellett részletes — naptári évenkénti és koréves — előrszámításokat dolgoznak ki egy 10 éves periódusra vonatkozóan.

E téma kapcsán került megvitatásra az is, hogy az ENSZ közreműködésével a magyar kormány támogatásával 1980-ban egy oktató szemináriumra került sor Budapesten, amelyen a fejlődő országok szakembereit oktatták a népeségelőrszámítás módszereire. A bizottság e munkát elismeréssel vette tudomásul, azzal, hogy a szeminárium anyaga a közeljövőben kerül kiadásra.

3. Termékenységi és családtervezési kutatások

A Népesedési Főosztály legfontosabb kutatási területe eddig e témakör volt. Ezzel kapcsolatban becsléseket végeztek a világ termékenységi színvonaláról. Új kutatásként jelentkezett a házasság kérdésének elemzése a fejlődéssel és a termékenység színvonalával összefüggésben. Vizsgálták azokat a tényezőket, amelyek a családtervezési programok elfogadásával kapcsolatosak és ugyanezen témában egy szakértői szemináriumot is tartottak. Fontos feladatuk volt a családtervezési programok hatékonyságának vizsgálata. Újrszerű eredményekhez vezetett a Világ Termékenységi Vizsgálat összehasonlító elemzése, amelyet eddig csak a fejlődő országok vonatkozásában végeztek, de a bizottság tagjai javasolták, hogy a jövőben e munkába vonják be a fejlett országok vizsgálati anyagait, amelynek elemzésével eddig csak az Európai Gazdasági Bizottság foglalkozott. A jelenlevő országok közölték, hogy közvetlenül rendelkezésre bocsátják a nemzeti vizsgálatok eredményeit tartalmazó gépi szalagokat.

Az elkövetkező időszakban mindezek a kutatások tovább folytatódnak. A fő tevékenysége ezután is a Világ Termékenységi Vizsgálat anyagának elemzése lesz, de a bizottság tagjai felhívták a figyelmet arra, hogy a termékenység vizsgálatánál támaszkodjanak az 1980 körüli népszámlálások, illetve a népmozgalmi statisztika adataira is. Az eddiginél behatóbban javasolták vizsgálni azokat a tényezőket, amelyek a reprodukciós folyamatot befolyásolják.

4. Népesedés és fejlődés

A bukaresti Népesedési Világkongresszus megállapításai szerint a demográfiai kutatások homlokterébe kell állítani a népesedés és a társadalmi-gazdasági fejlődés kölcsönös összefüggéseinek vizsgálatát. Ezért a Népesedési Főosztály munkájában egyre több olyan téma szerepel, amely ilyen jellegű kérdések fellárását tűzi ki célul. Így 1975 körüli adatok segítségével elemezték a társadalmi-gazdasági fejlettség és a demográfiai trendek összefüggéseit. Elemezték a népességi trendek és az országon belüli jövedelmi különbségek összefüggéseit és erre vonatkozóan előrszámításokat is végeztek 2000-ig. E témára vonatkozóan

részletes esettanulmányt végeztek a Fülöp-szigetekről. Érdekes eredményekhez vezetett a fogyasztási színvonal és szokások és ezzel összefüggő gazdasági és demográfiai tényezők vizsgálata, bár e témában egyértelmű következtetések levonására még nem került sor. Szakértői értekezletet tartottak a népesedés és fejlődési modellek témakörében, bár a bizottság véleménye szerint ennek megállapításai igen általánosak voltak és hiányzott belőlük a demográfiai változók mélyebb figyelembevétele. Egy kézikönyv került kiadásra a népességi változók figyelembevételére a fejlesztési tervek készítésénél. 1979-ben a svéd kormány meghívására egy szimpózium került összehívásra, amely első ízben tárgyalta a források, a környezet, a népesedés és fejlődés összefüggéseit. A szimpózium jelentését a bizottság rendelkezésére bocsátották azzal, hogy e vonatkozásban további tevékenységre lesz szükség.

A bizottság véleménye szerint e területen sokkal behatóbb és az összefüggéseket jobban feltáró munkára van szükség. Több erőfeszítést kell tenni módszertani téren és a különböző tudományágak képviselőivel együttesen kell a népesedés és a fejlődés összefüggéseit kutatni. A következő időszakban nagyobb erőforrásokat kell e témához biztosítani.

5. Népesedéspolitika

A Népesedési Főosztály végrehajtotta a negyedik megkérdezést a kormányok népesedéspolitikai intézkedéseiről. Ennek alapján adatbankot hozott létre. Kísérlet történt arra, hogy a népesedéspolitikai célokat mi módon lehet konkrét programokká átalakítani és erre a célra ajánlásokat dolgoztak ki, amelyeket szemináriumon vitattak meg. A következő időszakban e téma kapcsán javaslatot kívánnak kidolgozni, hogy miként illeszkedjen a népesedéspolitika az 1980-as évek nemzetközi fejlesztési stratégiájába. Jelentős prioritást adnak arra, hogy összehasonlító vizsgálatot végezzenek a nemzeti népesedéspolitikai intézkedésekről és azok hatékonyságáról. Vizsgálni kívánják a népesedéspolitika, az emberi jogok és a nők helyzete összefüggéseit. Tovább kívánják folytatni a népesedéspolitikai adatbank kialakítását.

A Népesedési Főosztály tevékenységének megtárgyalása mellett a bizottság meghallgatta a *technikai együttműködési* tevékenységről szóló jelentést, amelyet e főosztály népesedési kérdésekkel foglalkozó helyettes vezetője terjesztett elő. Itt főleg az ENSZ irányításával folyó regionális és interregionális oktató tevékenység fejlődéséről számoltak be, amely 7 különböző oktató központban folyik. Ezek közül kettő működik szocialista országban: a CEDOR (ENSZ—Románia Demográfiai Központ) 1975 óta Bukarestben és az ENSZ—Szovjetunió Program 1976 óta Moszkvában. Ez utóbbi interregionális demográfiai oktató és kutató programként működik, amely a népesedés és a népgazdasági tervezés összefüggéseivel foglalkozik.

Az ENSZ Statisztikai Hivatal képviselője beszámolt a Titkárság *demográfiai statisztikai* tevékenységéről. E vonatkozásban főleg az 1980 körüli népszámlálások előkészítését — az ezekre vonatkozó irányelvek kiadását — és végrehajtását ismertette. Eszerint 1975 és 1979 között 74 ország hajtott végre népszámlálást, további 130 ország tervez ilyet 1980 és 1984 között; de 28 országban nem lesz összeírás 1980 körül. Emellett hangsúlyozta a Statisztikai Hivatal erőfeszítéseit a belső és nemzetközi vándorlások statisztikája fejlesztésében. A bizottság elfogadta a jelentést, de hangsúlyozta, hogy erőfeszítéseket kell tenni a népmozgalmi statisztika továbbfejlesztésére a fejlődő országokban, az anyakönyvezési rendszer kialakítása útján. Javasolta a bizottság, hogy a Nemzetközi Népeségtudományi Unió által kidolgozott művi abortusz statisztikára vonatkozó javaslatokat a Statisztikai Bizottság fogadja el nemzetközi ajánlásként.

A regionális ENSZ bizottságok jelentései alapján az Európai Gazdasági Bizottság demográfiai tevékenysége látszik a legkisebbnek. Itt ez ideig lényegében csak a Világ Termékenységi Vizsgálat európai adatainak feldolgozása és elemzése folyik — 16 ország anyaga, így Magyarorszáé is áll a népességi részleg rendelkezésére. A jövőben további tevékenységet terveznek, a rövidlejáratú népességi változások megfigyelésére és néhány speciális téma (így pl. az öregedés, házasság) elemzésére. Más régiókban — így Ázsiában 1982-ben, Afrikában

1983-ban — terveznek regionális népességi konferenciát. Ennek megtartására Európában még nem gondoltak.

Az ENSZ szakosított szerveinek népességi tevékenysége kapcsolódik az általános témákhoz, de ezek — az adott szervezet célkitűzéseinek megfelelően — behatóbb elemzését jelentik. Bizonyos témák tekintetében — így pl. a halandóság kutatásánál a WHO esetében — összehangolt munka folyik az ENSZ-szel, másutt — pl. az ILO kutatásai a foglalkoztatottság és népesedés összefüggéseiről — önálló kutatások folynak.

A következő népességi világtalálkozó megtartása

A Gazdasági és Társadalmi Tanács 1979-ben felkérte a Népesedési Bizottságot, hogy vegye fontolóra egy következő Népességi Világtalálkozó megtartását tíz évvel az előző találkozó követően. E kérdés megvitatását tartotta a Népességi Főosztály az ülés legfontosabb feladatának, mivel a bizottság állásfoglalása alapján kívánták a további előkészületeket megtenni.

Az előzetes vitában kétféle vélemény alakult ki. Főleg a fejlődő országok delegációi, valamint néhány európai ország küldötte üdvözölte a találkozó gondolatát és általában a kormányzintű értekezlet megtartását szorgalmazták.

Más vélemények megfontolandónak tartották egy nagy, igen drága, politikai vitákra koncentráló világtalálkozó megtartását. Az ülés elnöke ezután — a Népesedési Főosztály javaslatára — munkacsoportot hozott létre, amelyet felkért, hogy dolgozza ki javaslatát a találkozó tárgyában.

A munkacsoport javaslata egyértelműen állást foglalt az 1985. évi Népességi Világtalálkozó megtartása mellett. Formáját tekintve kormányzintű találkozót javasolt.

A bizottság egyetértett abban, hogy mindenképpen el kell kerülni azt, hogy a következő Népességi Találkozó az előzőhöz hasonlóan tömegmértékű, hosszú, improduktív, drága értekezlet legyen. Ezért javasolta, hogy limitálni kell időtartamát (5—6 napra), a delegációk nagyságát és üléseinek számát (csak plenáris ülés legyen). Emellett az előkészületek se legyenek túlzottak, a szakmai anyagok elkészítésére legfeljebb négy szakértő csoportot hoznak létre. Ajánlatos, hogy regionális előkészületek is legyenek.

A Népesedési Bizottság 21. ülése végezetül elfogadta a következő 22. ülés napirendjét, amely teljesen azonos lesz a jelenlegivel, de még nagyobb hangsúlyt kap azon a Népességi Világtalálkozó előkészítése.

21. СЕССИЯ КОМИССИИ ПО НАРОДОНАСЕЛЕНИЮ ООН

21TH SESSION OF THE UN POPULATION COMMISSION

ERDEI FERENC EMLÉKÉRE

Erdei Ferenc akadémikus születésének 70. évfordulója alkalmából a múlt év decemberében rendezett emlékünnepe, majd a megemlékezések halálának 10. évfordulójáról, alkalmat adtak arra, hogy a népességtudományhoz fűződő kapcsolatainak felelevenítésével a demográfusok is hozzájáruljanak *Erdei Ferenc*, a politikus, a tudós és tudományszervező portréjának a gazdagításához.

Szociográfiai munkássága során korán kapcsolatba került a népesedési problémákkal. A mezőgazdaság, a parasztság, a falu, a tanyavilág helyzetének elemzésében a demográfiai szemlélet nemcsak népességstatisztikai illusztrációban, de a mélyebb összefüggések feltárásában is érvényesült. Munkásságát mindenkor a komplexitás jellemezte és ebben a közgazdaság, a szociológia, az agrártudomány, a jog, a történelem, a néprajz, a gazdaságföldrajz és még más tudományok mellett a népességtudomány is helyet kapott.

Az 50-es évek vége felé a magyar demográfiai tudomány új szakaszának megindulásában, szervezeti kereteinek kialakításában, fontosságának elismerésében jelentős szerepe volt *Erdei Ferencnek*. Kezdetől fogva, 1958-tól hét éven keresztül tagja volt a DEMOGRÁFIA népességtudományi folyóirat szerkesztőbizottságának. A folyóirat „Beköszöntő”-jében meghirdetett interdiszciplináris szemléletet képviselte. Művei is példázzák, hogy alig van az állami és társadalmi életnek olyan vetülete, amely valamilyen formában vonatkozásban ne állana demográfiai kérdésekkel. A „Futóhomok” c. könyvének 1957-ben megjelent harmadik kiadásáról írt recenzió — a folyóirat első könyvismertetése — kiemeli, hogy: „... áttanulmányozása a népességi kérdésekkel foglalkozók számára napjainkban is hasznos és célszerű: sokféle — mezőgazdasági, földrajzi, településtudományi, népességtörténeti, néprajzi, szociológiai és nem utolsósorban közgazdasági — megállapításai számos pontban érintkeznek a népességtudományi kutatások körével”.¹ A 2. évfolyam 1. számában megjelent, „A népsűrűség egyes kérdései és az agrárnépsűrűség alakulása” c. tanulmányában² demográfusként kezeli a módszertani problémákat és közgazdászként interpretálja az elemzés eredményeit.

Mint a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára 1960-ban hathatósan támogatja az Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának létrehozását. Később a Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya keretében működő Demográfiai Bizottságnak 1965-től 1967-ig tagja is volt. Segítségét nyújtott 1962-ben a Központi Statisztikai Hivatal keretében működő Népességtudományi Kutató Csoport létesítéséhez, majd 1967-ben, az Akadémia alelnökéként a Kutató Csoport intézetté alakulásához.

A 60-as évek elejének depressziós népesedési helyzete *Erdei Ferencet* is a tenniakarók sorába állította. Sokan idézik halála előtt egy évvel írt, ars poetikájának is tekinthető számvetését. Engedtessek meg, hogy mi is idézzünk belőle: „Életem java felét eltöltöttem a társadalom tudományos vizsgálatában. Megtanultam néhány idevágó tudományág módszereit és tolvajnyelvét, s több-

¹ Demográfia, 1958. I. évf. 1. sz. 148. oldal.

² Demográfia, 1959. II. évf. 1. sz. 12–31. oldal.

kevesebb sikerrel alkalmaztam is ezeket a történelmileg változó társadalom felderítésében.”³ *Erdei Ferenc* nemcsak megtanulta a demográfia módszerét és „tolvajnyelvét”, de felismerte interdiszciplináris alkalmazásának időszerűségét és szükségességét. A népesedési helyzetről különböző tudományos és társadalmi fórumokon folyt széles körű viták nyomán a Demográfiai Bizottságban 1964-ben felmerült egy tanulmánykötet kiadásának terve. A könyv nem készült el, de a Hazafias Népfrontnál levő irat-hagyatékából előkerült téma- és tartalomvázlat⁴ — közöttük az alább bemutatott színopszis — jól tükrözi, hogy *Erdei Ferenc* a népességtudománynak nemcsak támogatója, hanem művelője is volt.

A népesedési vita

vázlat egy tervezett tanulmánykötethez

(Az egyes pontok több tanulmányt is magukba foglalhatnak)

1. Bevezető
2. Évszázados vita a születéscsökkenésről
(A viták áttekintése, az indítóokok kritikai ismertetése, a viták tanulsága)
3. A közvélemény
(Milyen körülmények és elképzelések tükröződnek az irodalomban?)
4. Mi történt valójában?
(A demográfiai forradalom, a születések alakulása, a népesség átalakulása)
5. Az élet fenntartása
(A népesség utánpótlása, a munkaerő, bővített újratermelés)
6. A változó család
(Családnagyság és összetétel, család és gazdálkodás, család és jövedelem, családtervezés)
7. A születésszabályozás okai és következményei
(A kívánt gyermekszám meghatározói, az abortuszkérdés, az ab. gyakorlatokkal kapcsolatos egészségügyi és gazdasági természetű okok)
8. Az ember és utóda
(Pszichológiai és pedagógiai szempontok)
9. A jövő
(A népesség várható alakulása, a népesedéspolitika célkitűzései és járható útjai)
10. Zárszó

Népesedési helyzetünk hasonlóan alakul mint a 60-as évek elején, tetézve azzal, hogy a népesség átmeneti fogyása valószínűleg elkerülhetetlen. A viták a népesedés alakulásáról, a népesedéspolitikáról most is folynak. Talán nem lenne időszerűtlen — közel két évtized tapasztalataival felvértezve —, *Erdei Ferenc* elgondolásait a tanulmánykötetről újból napirendre tűzni.

Dr. Tamásy József

³ *Erdei Ferenc: Város és vidéke. (Erdei Ferenc összegyűjtött művei)* Budapest, 1977. 437. oldal.

⁴ Itt mondunk köszönetet *Horváth Lászlónak*, a Hazafias Népfront munkatársának a dokumentumok rendelkezésünkre bocsátásáért.

В ПАМЯТЬ ФЕРЕНЦА ЭРДЕИ

Умерший десять лет тому назад политик, ученый и организатор науки, академик *Ференц Эрдеи* включил и демографию в свою концепцию о политике науки. *Ференц Эрдеи* играл большую роль в начале новой фазы венгерской демографической науки, в создании ее организационных форм в признании ее значения. С самого начала, с 1958 г. по 1965 г. он был членом редколлегии демографического журнала ДЕМОГРАФИА. Как генеральный секретарь Венгерской академии наук он действительно поддерживал создание Демографической комиссии Президиума Академии. Позже, с 1965 г. по 1967 г. он был членом Демографической комиссии при Отделении экономических и юридических наук. В 1962 г. как вице-президент Академии он оказал помощь в подготовке создания Исследовательской группы по демографии при Центральном статистическом управлении, затем в 1967 г. в превращении этой Группы в Институт. Учитывая демографическое положение начала 1960-ых годов, *Ференц Эрдеи* присоединился к лицам, желающим действовать. Его недавно обнаруженный и здесь представленный проект книги о демографическом положении, вопросах народонаселения тоже свидетельствует о том, что *Ференц Эрдеи* был не только человеком, который поддерживал венгерскую демографию, но он был и демографом.

IN COMMEMORATION OF FERENC ERDEI

Ferenc Erdei, member of the Hungarian Academy of Sciences, politician, scientist and science organizer who deceased ten years ago included also demography in his conception on science policy. *Ferenc Erdei* played a great role in the start of the new phase of the Hungarian demographic science, in the forming of its organizational frames, in the recognition of its importance. From the very beginning, from 1958 to 1965 he was a member of the editorial board of the journal DEMOGRÁFIA. As the Secretary-General of the Hungarian Academy of Sciences he supported efficiently the establishment of the Presidential Demographic Committee of the Academy. Later, from 1965 to 1967 he was also the member of the Demographic Committee working within the framework of the Department of Economics and Law. In 1962 he helped to prepare the establishment of the Demographic Research Group of the Hungarian Statistical Office, then in 1967, as the Vice-President of the Academy, he sponsored to transform this Group into an Institute. Taking into consideration the population situation of the early 1960s *Ferenc Erdei* joined those persons who desired to take active steps. A draft of his book on the population questions recently found shows that *Ferenc Erdei* was not only a promoter of the Hungarian demography but was also concerned with population science.

A MAGYAR CSALÁD- ÉS NŐVÉDELMI TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG ÉLETÉBŐL

A MAGYAR CSALÁD- ÉS NŐVÉDELMI TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG 1980. ÉVI TEVÉKENYSÉGE

Az MCSNTT Elnöksége követve a korábbi években kialakított gyakorlatát, az elmúlt évben is tevékenysége fő irányának a társaság területi szekcióinak irányítását, munkájuk koordinálását tartotta.

Fentiek mellett az elmúlt évben két kiemelt központilag szervezett eseményre került sor:

1. A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága és az MCSNTT közös szervezésében megrendezte „A koraszülöttség biológiai és társadalmi vonatkozásai” c. kerekasztal konferenciát;
2. 1980 novemberében megtartotta soronkövetkező tisztújító közgyűlését és tudományos ülésszakát.
A közgyűlés újjáválasztotta a társaság elnökségét:
a társaság elnöke: *Dr. Zsolnai Béla*,
a társaság főtájkára: *Dr. Klinger András*.
A tudományos ülésszak témája:
Népesedési helyzetünk újabb alakulása,
A népesedéspolitikai érvényesülése a társadalom-, egészség- és oktatáspolitikában.

1980-ban a társaság bővítette publikációs tevékenységét. Folyóiratunkban az 1981. évi 1. számtól kezdődően külön rovatban rendszeresen beszámol a társaság életéről.

A Tudományos Ismeretterjesztő Társasággal együttműködve négy füzetben megjelentette a Társadalom—Család—Gyermek témakörökben megszületett írások válogatását.

Megjelentette az 1977. évi tudományos kongresszusán elhangzott előadások válogatását tartalmazó füzetet.

A társaság elnöksége a tisztújító közgyűlést követően úgy döntött, hogy a társaság területi szervezeteinek számát a korábbi négyről hatra emeli. A két új régióban jelenleg folyik a szervezet kialakításával kapcsolatos tevékenység.

A régiók vezetősége és tagsága a társaság elnöksége és operatív bizottsága irányelvei alapján a helyi sajátosságok figyelembevételével saját munkatervet dolgoztak ki, ezek alapján fejtették ki tevékenységüket. A társaság tevékenysége egyrészt olyan feladatokra irányult, amelyek elősegítik a család funkciójának minél teljesebb kibontakozását, másrészt a társaság tudományos jellegének megfelelően tudományos érdeklődésre tarthat számot.

A társaság nemzetközi tevékenysége

A társaság tisztújító közgyűlésén a Nemzetközi Családtervezési Szövetség képviselőjében részt vett *Nevenka Petric* asszony, a Jugoszláv Családtervezési Szövetség elnöke, a Nemzetközi Családtervezési Szövetség vezetőségének tagja, aki a közgyűlésen való részvétel mellett megismerkedett a társaság területi szervezeteinek munkájával is.

1980-ban Magyarországon járt a Német Demokratikus Köztársaság Családtervezési Szövetségének küldöttsége, amely tartózkodása alatt a társaság munkájával ismerkedett meg. A küldöttség a Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság meghívásának eleget téve tartózkodott Magyarországon. (Korábban hasonló magyar küldöttség már járt a Német Demokratikus Köztársaságban.)

A Nemzetközi Családtervezési Szövetség és Európai Regionális Szervezete által szervezett rendezvényeken a társaság képviseltette magát.

Családi életre nevelés

A társaság családi életre neveléssel kapcsolatos munkájában a felvilágosító és oktató munka a meghatározó. A társaság részt vesz a rendszeres iskolai oktatásban folyó ilyen irányú oktató-nevelő tevékenységben

- előadások megtartásával;
- az oktatók részére felkészítő előadások, tanfolyamok szervezésével (északkelet-magyarországi szekció Debrecen, dél-magyarországi szekció Szeged).

Hasonlóan részt vesz a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság és a Vöröskereszt családi életre neveléssel kapcsolatos tevékenységének támogatásában, (északkelet-magyarországi szekció, Debrecen), valamint az egészségügyi szakalkalmazottak, orvosok képzésének és továbbképzésének családtervezéssel kapcsolatos feladatainak megoldásában (északkelet-magyarországi szekció, Debrecen; dél-magyarországi szekció, Szeged).

Családvédelem

A társaság e kérdéskörön belül kiemelten foglalkozik a családi életre háttal levő deviáns magatartások vizsgálatával.

E kérdéskörben jelenleg folyamatban levő kutatások:

- Gyermekek az alkoholisták családjában (dél-magyarországi szekció, Szeged)
- Szülészeti események szociális háttere (dél-magyarországi szekció, Szeged)
- Család kohéziós erők (dél-magyarországi szekció, Szeged)

Fogamzásgátlás, születésszabályozás

A társaság részt vesz a jelenleg forgalomban levő fogamzásgátlók mellékhatásainak, szövődményeinek vizsgálatában, valamint új típusú fogamzásgátlók klinikai tesztelésében.

Hasonlóan hangsúlyt helyez a fiatalok szexuális, fogamzásgátlási magatartásának kutatására.

Fenti kérdéskörökben a folyamatban levő kutatások:

- Méhen belüli eszközök összehasonlító vizsgálata (északkelet-magyarországi szekció, Debrecen)
- Városi és falusi fiatalok szexuális magatartása (dél-magyarországi szekció, Szeged)
- Tizenévesek fogamzásgátlással kapcsolatos ismeretanyagának és motiváltóságának vizsgálata főiskolások, illetve az iparban foglalkoztatottak körében (nyugat-magyarországi szekció, Szombathely)
- Terhességmegszakítás és anticoncepcio fiataloknál (dél-dunántúli szekció, Pécs).

A népesség minőségét befolyásoló tényezők

A népesség minőségét befolyásoló tényezők okainak kutatása, valamint e tényezők hatása a gyermekek egészségi fejlődésére és szocializációs lehetőségeire.

E témákban folyamatban levő kutatások:

A koraszülés szempontjából vett kockázattényezők hatáserősségének vizsgálata

(nyugat-magyarországi szekció, Szombathely)

A koraszülés okai

(dél-dunántúli szekció, Pécs)

A fejlődési rendellenességek okai

(dél-dunántúli szekció, Pécs)

Koraszülöttek társadalmi beilleszkedésének vizsgálata

(budapesti és Pest megyei szekció, Budapest)

Meddőség miatt kezelt családok gyermekeinek somatikus és pszichológiai vizsgálata

(dél-magyarországi szekció, Szeged)

Ikerterhességekből származó gyermekek követéses vizsgálata

(dél-magyarországi szekció, Szeged).

A Család- és Nővédelmi Tanácsadók tevékenysége

A Család- és Nővédelmi Tanácsadók tevékenységének, az alkalmazott módszereknek áttekintése. A családvédelmi szolgáltatások továbbfejlesztésének lehetőségei.

Fenti kérdéskörökben folyamatban levő munkák:

A Fővárosi Család- és Nővédelmi Tanácsadók tevékenységének áttekintése, javaslat kidolgozása munkájuk továbbfejlesztésére

(budapesti és Pest megyei szekció, Budapest)

A házasság előtti tanácsadás módszerei, a családsegítő szolgáltatások kialakításának lehetőségei

(budapesti és Pest megyei szekció, Budapest)

A klimakteriális panaszok gondozásának tapasztalatai

(nyugat-magyarországi szekció, Szombathely).

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВЕНГЕРСКОГО НАУЧНОГО ОБЩЕСТВА
ПО ОХРАНЕ СЕМЕЙ И ЖЕНЩИН ЗА 1980 Г.

THE 1980 ACTIVITY OF THE
HUNGARIAN SCIENTIFIC SOCIETY FOR FAMILY- AND WOMEN'S
WELFARE

FOGAMZÁSGÁTLÁS MAGYARORSZÁGON

Magyarországon közel negyed évszázada rendelkezünk adatokkal a fogamzásgátlás elterjedésének méreteiről és az alkalmazott módszerekről. Az adatok forrása kettős, egyrészt az egyes gyógyszerári forgalomban árusított fogamzásgátlók esetében a gyógyszerári forgalom adatai, másrészt a reprezentatív termékenységi, családtervezési és születésszabályozási vizsgálatok adatai.

Ezen adatok segítségével hosszú ideje megbízható információkkal rendelkezünk a családtervezési és születésszabályozási szokásokról, illetve azok változásáról. Így folyamatosan mérhetjük, hogy az egészségügyi szolgálat tevékenysége milyen mértékben befolyásolja a születésszabályozási és ezenbelül a fogamzásgátlási szokásokat Magyarországon.

Magyarországon a múltban a fogamzásgátlás legelterjedtebb, szinte egyedül alkalmazott formája a coitus interruptus volt. A század első felében fokozatosan teret hódított bizonyos mechanikus, majd kémiai fogamzásgátlási módok alkalmazása is, de továbbra is a legelterjedtebb fogamzásgátlási eljárás a megszakított érintkezés volt. Az 1950-es évek végén a 35 éven aluli védekező házasság nők mintegy 30%-a alkalmazta a fenti mechanikus és kémiai hatású módszereket, míg több mint fele továbbra is a megszakított érintkezéssel kívánta elkerülni a nemkívánt terhességet (1. tábla).

E módszer igen elterjedt alkalmazása párosulva a szabad abortusz rendszerrel azt eredményezte, hogy Magyarország az abortuszok gyakoriságát tekintve az első között volt a világon.

A hatvanas évek második felében kezdődött meg a modern, orális és méhen belüli fogamzásgátlás elterjedése az országban.

1967-ben kezdték meg gyógyszeráraink az első hazai készítésű orális fogamzásgátló árusítását. Ezzel egyidőben az egészségügyi szervek szabályozták az orális fogamzásgátlók rendelésének és kiszolgáltatásának rendjét. E szerint orális fogamzásgátló — kiskorúak kivételével — minden nő számára rendelhető. A gyógyszer a szakorvosi rendelőintézetekben a szakorvosok írhatják fel. A gyógyszer első rendelése alkalmával az orvosnak megfelelő, részletes vizsgálatok alapján kell meggyőződnie arról, hogy a fogamzásgátló tabletták szedésére jelentkező nő egészséges, illetve, nincs ellenjavallata az anticoncipiensek alkalmazásának. A vizsgálatot hat havonként, indokolt esetben gyakrabban kell megismételni. Rövidesen szabályozásra került a méhen belüli eszközök felhelyezésével kapcsolatos gyakorlat is. E szerint méhen belüli eszköz felhelyezhető minden nőnek aki már szült, valamint minden 18 éven felüli nőnek, akinek terhessége egészségügyi okból nem kívánatos.

Ezt követően fokozatosan emelkedett az orális fogamzásgátlást alkalmazó nők száma és aránya. 1970-ben a propagatív korú nők 6%-a, 1973-ban 11%-a alkalmazta az orális fogamzásgátlást.

1973-ban átfogó népesedéspolitikai intézkedések meghozatalára került sor, s ezenbelül újraszabályozták az orális fogamzásgátlók felírási rendjét. Azóta minden gyógyszer rendelő orvos részére biztosítva van az orális fogamzásgátló felírási lehetősége.

Ez az intézkedés nagy mértékben hozzájárult a perorális fogamzásgátlás gyors terjedéséhez, de ebben ugyancsak nagy szerepe van a készítmények választék-bővítésének és minőségük javításának. 1981-ben Magyarországon hat hazai gyártmányú orális fogamzásgátló készítmény van forgalomban és 1980-ban a propagatív korú női népesség 28%-a alkalmazta a fogamzásgátlásnak ezt a módját. Minthogy a propagatív korú nők nem minden csoportja él egyforma intenzitással a fogamzásgátlás lehetőségével, indokolt külön vizsgálni a házasságban élő nők fogamzásgátlási magatartását is.

A termékenység vizsgálatok adatai szerint a modern fogamzásgátlást alkalmazók aránya a házas női népességben lényegesen magasabb mint a női népesség más csoportjaiban. Így 1977-ben a 40 éven aluli házas női népesség 36%-a védekezik perorális módszerrel, s további 10%-uk méhen belüli eszközökkel. Ez egyben azt is jelenti, hogy a védekező házas, 40 éven aluli nők közel kétharmada már modern módszerekkel kívánja elkerülni a nem kívánt terhesség bekövetkezését (2. tábla). Ez azt is jelenti, hogy a természetes, egyes mechanikus és kémiai hatáson alapuló fogamzásgátlási módszereket alkalmazó nők aránya jelentős mértékben csökkent. Megfontolás tárgyát képezheti, hogy a hormonális hatáson alapuló fogamzásgátlás ilyen nagymértékű térhódítását mennyire kell kívánatosnak tekintenünk, még abban az esetben is, ha a készítmények választékának bővítése egyben azok minőségének javítását és ezzel a rizikófaktorok értékének csökkenését is jelenti.

Az egyre alacsonyabb hormontartalmú perorális fogamzásgátlószerek előállítására fokozatosan csökkentette a régebben forgalomba hozott készítmények gyógyszerházakon keresztül forgalmazott mennyiségét is. Így, míg a hatvanas évek végén az orális fogamzásgátlás egyetlen eszközeként forgalomban levő Infecondin elnevezésű készítményt mintegy 150 ezer nő használta, addig az 1980-as évekre számuk 10 ezer alá csökkent, ami alig több mint 1%-a az orális módszerrel védekező nőknek (3. tábla).

A fentiekben vázolt helyzet — az ismertetett fogamzásgátlási szokások — úgy alakult ki, hogy a kereskedelmi forgalomban hozzáférhetőek voltak és jelenleg is hozzáférhetőek a fogamzásgátlás mechanikus és kémiai eszközei is, ugyanakkor a születésszabályozási célból végrehajtott sterilizációs műtétek gyakorisága nem számottevő.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a fogamzásgátlás módszereinek választási lehetőségei megvannak Magyarországon, de lehet, hogy szükséges újraértékelni az egyes fogamzásgátlási módszerek elterjedéséről korábban kialakult álláspontunkat. Nem feltétlenül tekinthetjük pozitív vonásnak a hormonális fogamzásgátlás ismertetett méretű elterjedését az egyéb (mechanikus és kémiai hatású) fogamzásgátlási módszerek igen jelentős mértékű háttérbeszorítása mellett.

1. A fogamzásgátlás fő módszerei a 35 éven aluli házas nők körében

A fogamzásgátlás fő módszerei	Száz 35 éven aluli házas nő fő védekezési módja				Száz védekező 35 éven aluli házas nő fő védekezési módja			
	1958	1966	1974	1977	1958	1966	1974	1977
Természetes módszerek								
Naptári módszer	4	2	3	3	7	3	4	4
Megszakított érintkezés	30	42	26	14	52	62	35	20
Hüvelyöblítés	4	3	1	0	7	5	2	0
Egyéb	0	0	0	1	1	0	0	0
Együtt	38	47	30	18	67	70	41	24

A fogamzásgátlás fő módszerei	Száz 35 éven aluli házas nő fő védekezési módja				Száz védekező 35 éven aluli házas nő fő védekezési módja			
	1958	1966	1974	1977	1958	1966	1974	1977
	Mechanikus módszerek							
Condom	12	12	7	4	21	17	10	5
Pesszárium	3	4	2	0	5	6	2	1
Méhén belüli eszközök	—	—	6	10	—	—	8	14
Egyéb	0	0	0	0	0	0	0	0
Együtt	15	16	15	14	26	23	20	20
Egyéb módszerek								
Kémiai	3	3	1	1	5	4	2	1
Orális	—	0	27	40	—	0	36	55
Sterilizáció	—	1	1	0	—	2	1	0
Egyéb és ismeretlen	2	1	0	0	2	1	0	0
Együtt	5	5	29	41	7	7	39	56
Összesen	58	68	74	73	100	100	100	100

2. A fogamzásgátlást alkalmazó házas nők a védekezés fő módja szerint
1958, 1966, 1977

A védekezés fő módja	K o r c s o p o r t					Összesen
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	
1958						
Megszakított érintkezés	51,3	53,5	51,3	51,1	54,0	52,3
Egyéb természetes módszerek	18,8	13,8	15,1	14,8	16,0	15,0
Condom	17,9	19,2	21,7	23,2	21,1	21,2
Méhén belüli eszközök	—	—	—	—	—	—
Egyéb mechanikus módszerek	6,0	6,7	4,0	4,6	3,4	4,8
Orális	—	—	—	—	—	—
Egyéb módszerek	6,0	6,8	7,9	6,3	5,5	6,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
100 nő közül védekezik	38	52	62	65	65	59
nem védekezik	62	48	38	35	35	41

A védekezés fő módja	K o r c s o p o r t					Összesen
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	
1966						
Megszakított érintkezés	66,7	58,4	60,6	67,1	64,0	63,1
Egyéb természetes módszerek	4,3	8,1	7,3	9,4	11,3	9,1
Condom	18,9	20,0	20,3	13,7	16,9	17,5
Méhén belüli eszközök	—	—	0,1	0,2	0,1	0,1
Egyéb mechanikus módszerek	5,8	6,8	6,8	5,9	4,3	5,8
Orális	—	0,3	0,1	0,2	0,2	0,2
Egyéb módszerek	4,3	6,4	4,8	3,5	3,2	4,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
100 nő közül						
védekezik	44	64	70	69	65	67
nem védekezik	56	36	30	31	35	33
1977						
Megszakított érintkezés	16,1	15,2	18,5	23,9	35,9	23,4
Egyéb természetes módszerek	—	2,9	4,6	6,0	7,4	5,2
Condom	3,7	3,6	3,6	7,2	9,3	5,9
Méhén belüli eszközök	14,8	12,7	13,6	14,9	10,6	13,1
Egyéb mechanikus módszerek	1,2	0,2	0,5	1,6	1,9	1,1
Orális	64,2	63,3	57,1	44,9	32,3	49,3
Egyéb módszerek	—	2,1	2,1	1,5	2,6	2,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
100 nő közül						
védekezik	53	67	78	77	73	73
nem védekezik	47	33	22	23	27	27

ПРОТИВОЗАЧАТИЕ В ВЕНГРИИ

CONTRACEPTION IN HUNGARY

3. Orális fogamzásgátló tablettát szedő nők száma

Év	Infecundin	Bisecurin	Continuin	Ovidon	Rigevidon	Postinor	Összesen
<i>S z á m</i>							
1967	5 458	—	—	—	—	—	5 458
1968	36 281	—	—	—	—	—	36 281
1969	88 880	—	—	—	—	—	88 880
1970	149 400	—	—	—	—	—	149 400
1971	126 435	66 853	—	—	—	—	193 288
1972	88 703	139 747	—	—	—	—	228 450
1973	84 902	195 334	—	—	—	—	280 236
1974	98 012	271 488	7 964	—	—	—	377 464
1975	88 545	271 653	83 459	—	—	—	443 657
1976	96 079	339 521	66 025	—	—	—	501 625
1977	95 525	397 510	53 158	17 180	—	—	563 373
1978	76 238	342 652	45 042	165 688	—	—	629 620
1979	28 920	263 756	37 969	320 375	—	—	651 020
1980	9 292	199 455	32 487	419 209	25 166	—	685 609
1981. I. n.-é.	4 727	154 483	28 719	387 387	91 632	12 066	679 014
<i>S z á z a l é k</i>							
1967	100,0	—	—	—	—	—	100,0
1968	100,0	—	—	—	—	—	100,0
1969	100,0	—	—	—	—	—	100,0
1970	100,0	—	—	—	—	—	100,0
1971	65,4	34,6	—	—	—	—	100,0
1972	38,8	61,2	—	—	—	—	100,0
1973	30,3	69,7	—	—	—	—	100,0
1974	26,0	71,9	2,1	—	—	—	100,0
1975	20,0	61,2	18,8	—	—	—	100,0
1976	19,1	67,7	13,2	—	—	—	100,0
1977	17,0	70,6	9,4	3,0	—	—	100,0
1978	12,1	54,4	7,2	26,3	—	—	100,0
1979	4,5	40,5	5,8	49,2	—	—	100,0
1980	1,4	29,1	4,7	61,1	3,7	—	100,0
1981. I. n.-é.	0,7	22,7	4,2	57,1	13,5	1,8	100,0

ÖNKÉNTES STERILIZÁCIÓ
MINT A SZÜLETÉSSZABÁLYOZÁS LEHETSÉGES MÓDSZERE*

Az utóbbi évtizedben világméretben jelentős mértékben emelkedett a fogamzásgátlási célból végrehajtott sterilizációs műtétek száma. Az ilyen módon terméketlenné vált házaspárok számát 1970-ben 20 millióra becsülték, számuk 1977-ben elérte a 80 milliót, s napjainkban valószínűleg meghaladja a 100 milliót. Egyes vélemények szerint a hetvenes évek végére a sterilizáció lett a világon a legelterjedtebb fogamzásgátlási módszer.

*A fogamzásgátlási célból sterilizált házaspárok becsült száma (millió)
a világon 1970—1977*

	1970	1975	1977
Kína	4	30	35
India	7	17	22
Ázsia (Kína és India nélkül)	1	2	3,5
Egyesült Államok	3	8	9,5
Európa	3	4,5	5,5
Latin-Amerika	1	2	3
Kanada	0,5	0,5	1
Afrika	0,5	0,5	0,5
Összesen	20	65	80

Forrás: C. P. Green: Voluntary Sterilization: World's Leading Contraceptive Method. Population Reports, 1978. No. 2. G. Washington University Medical Center.

Ebben elsősorban az játszik közre, hogy a világ két legnépesebb országában a családtervezési programokban kiemelt helyet biztosítanak a fogamzásgátlás e módszerének, s ezen országok úgy vélik, hogy népesedési problémáik megoldásában nagy szerepe lehet a sterilizáció széles körű elterjesztésének. Hasonló megfontolások vezérelnek számos egyéb fejlődő országot is a sterilizáció tömegméretű megismertetésében és alkalmazásának népszerűsítésében.

A fejlődő országokra általában az a jellemző, hogy a sterilizációs műtétnek magukat alávető házaspárok megelőzően nem védekeztek a fogamzás ellen, s a tervezett vagy kívánt gyermekszám elérése után mindjárt a leghatékonyabb fogamzásgátlási módszerhez fordulnak.

A hetvenes években az iparilag fejlett országokban megháromszorozódott a sterilizálással védekező házaspárok száma. Ezekben az országokban az állam nem törekszik a sterilizáció népszerűsítésére, inkább elismeri, mint a fogamzásgátlásnak egyik formáját, s biztosítja a törvényi és tárgyi lehetőségeket, hogy a házaspárok élhessenek ezzel a fogamzásgátlási lehetőséggel is.

* A Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság Elnöksége és Operatív Bizottsága részére készített összefoglaló.

Az iparilag fejlett országokra az a jellemző általában, hogy a sterilizációs műtétnek magukat alávető házaspárok megelőzően is éltek a fogamzásgátlás lehetőségével, s azt elsősorban a gyermekek szülésének időzítésére használták fel.

Igen nehéz átfogó képet kapni arról, hogy az egyes országok törvényei hogyan foglalnak állást a sterilizáció kérdésével kapcsolatban. Még bonyolultabb a helyzet, ha a törvény biztosította lehetőségeket és az elterjedt gyakorlatot vesszük össze.

A sterilizáció legalizálásának helyzete a világon régióként

Régió	Legális vagy nincs egyértelműen szabályozva	Illegális	Nincs információ az országról	Összesen
Afrika	24	18	9	51
Délnyugat-Ázsia	2	9	1	12
Latin-Amerika	18	7	5	30
Európa és Észak-Amerika	26	8	5	39
Ázsia és Óceánia	19	4	10	33
Fejlett ipari országok	29	5	5	39
Fejlődő országok	60	41	25	126
Összesen	89	46	30	165

Forrás: United Nations Population Divison. Report on Monitoring of Population Policies (ESA/P/WP. 69) 1981. p. 99.

Az ENSZ 165 országra kiterjedő adatfelvétele szerint az országok mintegy felében a sterilizációs műtét végzése legális, illetve nincs olyan módon egyértelműen szabályozva, amely kizárná a műtét végrehajtásának lehetőségét. Ugyanakkor az országok mintegy negyedében a sterilizáció elvégzése illegális műtétnek számít. Az országok egy részéről nem áll információ rendelkezésre.

A sterilizációs műtét végrehajtását engedélyező országok mintegy felében a kérelmezők kívánságára a műtét végrehajtható, azonban az országok legtöbbje bizonyos feltételekhez köti az engedélyezést. A kérelmezőnek bizonyos — országonként változó — életkort, illetve meghatározott gyermekszámot el kell érnie. Az országok mintegy harmadában csak orvosi indikáció alapján hajtható végre a sterilizáció. Ezenbelül sok ország akkor engedélyezi a műtét végrehajtását, ha a születendő utód várhatóan fejlődési rendellenességgel, vagy veleszületett örökletes betegséggel jönne a világra.

Mindezek ellenére, van olyan ország, ahol a sterilizációt csak orvosi indikáció alapján hajtják végre, mégis a sterilizált házaspárok magas aránya azt mutatja, valójában születésszabályozási eszközként alkalmazzák.

A műtétet engedélyező országok általában nem tesznek törvényileg különbséget a férfiak és nők sterilizálása között, a gyakorlatban mind a fejlődő, mind az iparilag fejlett országokban a nők körében gyakoribb a műtét végrehajtása.

Országonként igen eltérő módon szabályozzák a műtėti kérelem formai részét. A legliberálisabb gyakorlatot folytató országokban az illető kérésére minden formai megkötéstől mentesen a műtétet végrehajtták. Vannak országok, ahol írásbeli kérelem alapján, majd az országok egy részében a házastárs beleegyezésével ugyancsak írásbeli kérelem alapján engedélyezik a műtét végrehajtását. Azon országokban, ahol a műtétet csak egészségügyi indokok alapján hajtják végre általában elegendő egy orvos ilyen irányú véleménye, de vannak országok ahol két, illetve több orvos egybehangzó véleménye szükséges.

Nemzetközileg elfogadott vélemény, hogy a sterilizációnak, mint fogamzásgátlási módszernek fokozódó népszerűségét elsősorban abban kell keresni, hogy más modern fogamzásgátlási módszerektől eltérően viszonylag kevés mellékhatása lehet, egyszeri beavatkozást igényel, s ugyanakkor biztos védelmet jelent a propagatív kor hátralevő részére. A sterilitást előidéző műtétet gyakorlatilag irreversibilisnek kell tekinteni, minthogy reversibilitása esetleges és nagy mértékben függ a sterilitást előidéző műtét végrehajtásától.

Fentiekből következik, hogy a fogamzásgátlás e módja csak a tervezett gyermekek számának megszülése után lehetséges, azonban még így is néhány problémát vet fel. A fejlődő országokban az a vélemény alakult ki, hogy habár a nők gyermekeik megszülése után választják a fogamzásgátlásnak ezt a módját, mégis ha az egyik gyermek meghal, van a házaspárokban törekvés arra, hogy az elhalálozott gyermek mintegy „ellensúlyozására” újabb gyermeket hozzanak a világra. Természetesen ebben korlátozhatja őket az esetlegesen elvégzett sterilizációs műtét. A fejlett országokban inkább az újrarahaszkodási mozgalommal együttjáró, az „új házasságból is gyermeket” magatartást keresztezheti a sterilizáció ténye.

Számos esettanulmányt találunk arra nézve, hogy mi történik akkor, ha sterilizáció után megpróbálják visszaállítani az eredeti állapotot. Az esetek nagy részében a műtėti roncsolódások következtében a jelenleg alkalmazott eljárások mellett nem lehetséges az eredeti állapot visszaállítása. Ha a lehetőség megvan és a műtétet végrehajtják, akkor a becslések szerint a méhen kívüli terhesség bekövetkezésének valószínűsége mintegy tízszer nagyobb, mintha a nőt előzőleg nem sterilizálták volna.

A sterilizálásnak mint születésszabályozási eszköznek jelentős demográfiai hatásai is lehetnek. Ezek elsősorban a születések számát befolyásolhatják, de hatással lehetnek a művi terhességmegszakítások gyakoriságára is.

Azt, hogy a sterilizáció demográfiai hatásai milyen mértékűek lehetnek, e születésszabályozási módszer elterjedésén kívül néhány egyéb tényező is befolyásolja. Így elsősorban az, hogy hány éves korban, illetve hány gyermek esetén jellemző a műtét végrehajtása, továbbá a kívánt gyermekek megszülése után általában milyenek a születésszabályozási szokások az adott országban vagy régióban. Becslések szerint pl. Bangladesben egy sterilizációs műtét átlagosan 2,3 élveszületést akadályoz meg, míg ugyanez az arány az USA-ban 0,3 gyermek. Egyes becslések szerint az USA-ban 1971—1973 között a sterilizált házaspárok viszonylag magas száma miatt 800 000-rel született kevesebb gyermek, mintha a sterilizált házaspárok az általánosan jellemző fogamzásgátlási módokat alkalmazták volna.¹

A sterilizációnak mint fogamzásgátlási módszernek elterjedésére az évenként végrehajtott műtétek számából lehet következtetni. Ez a módszer azonban csak durva becslését adja, hogy a propagatív női népesség mekkora hányada befolyásolja ezen a módon termékenységét. Az adatforrások közül a legmegfelelőbbek a termékenységi vizsgálatok útján nyert eredmények. Jelenleg nyolc fejlett ipari ország adatai állnak rendelkezésünkre a 70-es évek második felében végrehajtott termékenységi vizsgálatok eredményei alapján.

Általában megállapítható, hogy a fogamzásgátlási célból végzett sterilizálás terhét elsősorban a nők viselik, hasonlóan mint a fogamzásgátlás egyéb formáinál. Az ismertetett országok között ettől eltérően Nagy-Britanniában közel azonos a sterilizált férfiak aránya, mint azt a nők körében tapasztaljuk, Hollandiában viszont a férfiak körében némileg népszerűbb a fogamzásgátlás e formája. Minthogy a sterilizációs műtét fogamzásgátlási célból történő alkalmazására csak a kívánt gyermekszám megszülése után kerülhet sor, természetes, hogy az ilyen módon védekező házaspárok aránya bizonyos kor, illetve gyermekszám elérése után emelkedik jelentősen. Ezek a határok országonként eltérőek, függően a termékenységi szokásoktól. A 25 éven aluliak körében viszonylag alacsony a sterilizált házaspárok száma, majd lényegesen emelkedik a 25—34 éves korcsoportjában. Ebben az életkorban Nagy-Britannia esetében a 3 gyermekesek körében a házaspárok mintegy egynegyede, a 4 gyermekes házaspárok több mint 40%-a sterilizált. Ezzel szemben Norvégiában és Franciaországban a 3 gyermekesek körében a 35 éven felüliek csoportjában emelkedik jelentősen a sterilizáltak aránya, de ezekben az országokban is a 4 gyermekesek körében már a 25—34 éves korcsoportban is közel olyan magas az ilyen módon védekezők aránya, mint az idősebbek körében. Fentiekkél szemben pl. Spanyolországban

¹ Forrás: C. F. Westoff és tsai: Sterilization in the United States. International Family Planning Perspectives, vol. 5. No. 3. 1979. p. 111., és Siuw-Ean Khoo: The Prevalence and Demographic Analysis of Sterilization: A Report of the Workshop on Methodological Aspects of the Demographic Analysis of Sterilization. TUSSP Papers. No. 17. Liege 1990. p. 40.

*A fogamzásgátlási célból sterilizált házaspárok aránya néhány fejlett országban
az anya kora és életben levő gyermekeik száma szerint
(százalék)*

Életben levő gyermekek száma	Norvégia ^c	Franciaország	Hollandia	Belgium	Nagy-Britannia	USA	Magyarország	Spanyolország
—24 éves								
—2	0,2	0,8	0,3	0,5	1,0	·	0,3	·
3	0,0	7,2	—	—	} 20,0	·	4,0	·
4—	—	0,0	·	·		·	—	·
Összesen	0,2	0,9	0,5	0,5	3,0	3,7	0,4	·
25—34 éves								
—2	2,5	1,3	3,2	0,7	9,0	·	1,1	·
3	6,9	5,1	13,0	6,9	27,0	·	0,5	·
4—	16,2	12,4	11,0	12,5	44,1	·	3,5	·
Összesen	4,0	2,8	4,4	2,2	14,0	16,4	1,1	·
35—49 éves								
—2	5,9	2,3	6,8	3,4	9,0	·	1,7	·
3	16,9	13,0	14,7	3,2	22,0	·	0,9	·
4—	19,2	14,4	4,5	8,5	34,4	·	4,4	·
Összesen	11,9 ^a	7,5	8,2	4,6 ^a	19,0	23,5 ^a	1,7 ^b	·
Összesen								
—2	2,9	1,5	3,0	1,3	8,0	·	1,0	0,3
3	12,1	9,2	13,1	4,7	24,0	·	0,9	0,3
4—	18,4	13,6	9,5	9,2	36,5	·	3,7	0,2
Összesen	6,3	4,4	4,3	2,7	14,0	16,1	1,0	0,3
Ebből: férfi	2,3	0,1	2,3	0,4	7,0	·	0,0	·
nő	4,0	4,3	2,0	2,3	7,0	·	1,0	·

^a 35—44-éves.

^b 35—39 éves.

^c Az adatok tartalmazzák az egészségügyi célból sterilizált házaspárokat is.
Forrás: World Fertility Survey.

a házaspároknak csak 0,3%-a sterilizált, s gyakoriságuk sem az életkorral, sem a gyermek számával nincs összefüggésben.

A sterilizáció mellékhatásairól a legátfogóbb közlemény Angliában jelent meg, ahol 1981 márciusában az Angol Születésszabályozási Segély (Birth Control Trust) közreadott egy jelentést, amely a sterilizációval kapcsolatos állásfoglalását és tapasztalatait tartalmazza.

A jelentés kapcsán, annak fogadtatása révén bizonyos képet kaphatunk a hivatalos állásfoglalásról, valamint az avval nem teljesen egyetértő véleményekről is.

A jelentés minden tekintetben a sterilizáció további terjesztését, s a műtétek gyorsabb végrehajthatóságát szorgalmazza. (Ugyanis az angol gyakorlatban van az országnak olyan része is, ahol 4 évet kell várni a műtét végrehajtására.)

A jelentés a sterilizációt úgy tekinti, mint a fogamzásgátlás egyik formáját.

Megemlíti a sterilizáció vélt vagy lehetséges mellékhatásait, mint a libidó csökkenése vagy elmaradása, amit azonban nem a sterilizációnak, hanem egyéb tényezők hatásának tulajdonít. Ugyanakkor megemlíti, hogy sokan a szexuális élet részének tekinthetik az azzal járó bizonyos kockázatvállalást is, valamint a partner férfiasságának vagy nőiességének része a termékenység is. Számos sokgyermekes nőnek jó védekezési lehetőséget nyújt a fogamzásgátlási célból végrehajtott sterilizáció, ugyanakkor a nők része nagy értéket tulajdonít gyermekszülési képességének és nem tudnak, illetve nem akarnak kibékülni annak elvesztésével. A férfiak egy része a szexuális kapcsolat mint nemzési akasztust tekinti, s a férfiasság elvesztésének érzése vagy impotencia érzése alakulhat ki bennük, ha saját maguk vagy partnerük sterilizált. A felsorolt esetekre a jelentés javasolja a pszichoszexuális konzultációt, illetve a fenti vélemények esetén a sterilizáció végrehajtásának gondosabb mérlegelését.

A jelentés szerint a sterilizációs műtétek egyharmadát közvetlenül születtől vagy spontán vetélést követően hajtották végre. Ezzel kapcsolatban az az állásfoglalás, hogy ez a tendencia nem kívánatos, minthogy nem várható el a nőktől, hogy ezekben a helyzetekben megfelelően átgondoltan döntsenek a sterilizáció kérdésében.

A jelentés felsorolja a valószínű okokat, amelyek miatt a nők egy részének később megbánja, hogy alávetette magát a műtétnek. Így felsorolja az általános érzelmi elbizonytalanodást, meghasonlottságot, azt a vélelmet, hogy rossz hírbe hozzák magukat, vagy annak az érzésnek kialakulását, hogy természetellenes — vallási beállítottságú nők körében, hogy Istennek nem tetsző — cselekedetet hajtottak végre. Hasonlóan felsorolja a környezet befolyásoló hatását is.

A jelentés egyes megállapításait vitató vélemények elsősorban a sterilizáció megítélésében különböznek a hivatalos állásponttól. Lényege, hogy a sterilizáció különleges helyet foglal el a fogamzásgátlási módszerek között irreversibilitásából következően. Ez azt is maga után vonja, hogy az orvosoknak nem szabad nyomást gyakorolni a páciensre, hiszen a műtét minden következményét a páciens viseli.

Az ortodox orvosi vélemény az, hogy a sterilitásnak nincs mellékhatása, azonban ez a vélemény nincs bizonyítékokkal alátámasztva.

Vannak olyan tapasztalatok, hogy sok esetben a menstruációs ciklus lerövidül, amely hosszabb és erősebb vérzéssel, valamint a menstruáció előtti fájdalmak és feszültségek növekedésével párosul. E mellett bizonyos jelek arra is mutatnak, hogy hormonális változások is előfordulhatnak mellékhatásként.

Becslések szerint a nők mintegy egyharmadánál jelentkezhetnek mellékhatások, s a nők mintegy 10%-a bánja meg később, hogy alávetette magát a műtétnek.

Fenti vélemények eddig még statisztikai adatokkal nincsenek igazolva.

САМОВОЛЬНАЯ СТЕРИЛИЗАЦИЯ КАК ВОЗМОЖНЫЙ МЕТОД РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕТОРОЖДЕНИЯ

VOLUNTARY STERILIZATION AS A POSSIBLE BIRTH CONTROL METHOD

HÍREK

Az ENSZ Népesedési Bizottsága 1981. január 28. és február 4. között tartotta 21. ülését New Yorkban. Az ülésen Magyarországot *Barta Barnabás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese és *Klinger András*, a Központi Statisztikai Hivatal fősztályvezetője képviselte. Az ülésről e számunkban részletes beszámoló található a 305. oldalon.

*

Nyitrai Ferencné dr. államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, *L. Nilssonnak*, a Svéd Központi Statisztikai Hivatal főigazgatójának meghívására 1981. március 10. és 13. között Stockholmba látogatott *Barta Barnabásnak*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesének és *dr. Vukovich Györgynek*, a Központi Statisztikai Hivatal fősztályvezetőjének kíséretében.

A látogatás elsődleges célja a svéd—magyar környezetstatisztikai együttműködés kereteinek kialakítása és az erről szóló egyezmény aláírása volt. A megbeszélésekre és az egyezmény aláírására Stockholmba utazott *Olavi E. Niitamo*, a Finn Statisztikai Hivatal igazgatója, munkatársai kíséretében. Az együttműködésről folytatott megbeszéléseken meghatározták azokat a területeket, amelyekeken együttes módszertani munkára kerül sor. A munka ki fog terjedni az adatgyűjtések szervezésére, az elemzés és feldolgozás során alkalmazott módszerek kutatására, az adatok közzétételének módjára, valamint a felhasználók szükségleteinek meghatározásával kapcsolatos kérdésekre. A megállapodás értelmében a három hivatal képviselőiből alakuló munkacsoport feladata lesz a teendőik összehangolása és a hivatalok vezetőinek tájékoztatása a munka eredményeiről.

L. Nilsson a továbbiakban részletes tájékoztatást adott a Svéd Központi Statisztikai Hivatal szervezetéről, adatbázis-rendszeréről és a társadalomstatisztika terén végzett újabb munkákról.

Ott-tartózkodása során a magyar delegáció felkereste a Svéd Központi Statisztikai Hivatal Örebroban levő egységeit, és megismerkedtek a hivatal gépi adatbázis-rendszerei működésének alapelveivel.

Svédországi látogatásának befejezése után *Nyitrai Ferencné dr.* rövid látogatást tett a Finn Statisztikai Hivatal elnökének meghívására Helsinkiben, ahol a hivatal adatbázis-rendszerét tanulmányozta, és megbeszéléseket folytatott a hivatal vezető munkatársaival az adatbázis-rendszer kialakításának és felhasználásának kérdéseiről.

*

A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya és a Központi Statisztikai Hivatal 1981. június 1-én „Népesedés és népesedéspolitikai” címmel tudományos konferenciát rendezett. A konferencia részletes ismertetésére következő számunkban visszatérünk.

*

Gazdag tartalommal jelent meg a BiB Mitteilungen (az NSZK Szövetségi Népeségi Kutató Intézetének információs folyóirata) 1981. évi 1. száma. Ezzel a folyóirat második évfolyamába lépett.

Áttekintést nyújt az *intézet tevékenységéről* az 1971 november—1980 október időszakban (személyi hírek, személyzeti állomány — kutatói létszám, együttműködés külföldi demográfiai intézetekkel, szervezetekkel és demográfusokkal, tanácsadás népeségi kérdésekben a szövetségi kormányknak, publikációs és kutatási tevékenység). Az intézet legfontosabb kiadványa a Népeségtudományi Folyóirat (Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft), ezenkívül vannak még időszaki kiadványok (Schriftenreihe, Materialien zur Bevölkerungswissenschaft), és a beszámolási időszakra esett a BiB Mitteilungen beindulása is.

A kutatások közül változatlanul a legfontosabb a reprodukciós magatartás motivációi korábban megkezdett hosszmetzeti vizsgálatának folytatása; a projektről készült jelentést a Materialien 19. száma tartalmazza. Befejeződött az NSZK társadalmi struktúrájában történt változások regionális vizsgálata; az eredményeket publikálták. 1980-ban megkezdődtek egy új projekt munkái, ennek témája: a demográfiai fejlődés hatásai az egészségügyi költségekre, első sorban a törvényileg szabályozott betegségi biztosításra. Mindkét utóbb említett vizsgálat egy-egy szövetségi minisztérium megbízásából és finanszírozásával történt, illetve történik.

Az intézet folyóiratairól szólva a BiB Mitteilungen beszámol arról, hogy a „Schriftenreihe” sorozatnak két speciális száma készül: az egyik *Hans Harmsen* professzor 80., a másik *Hermann Schubnell* professzor 70. születésnapja tiszteletére készített dolgozatokat fogja tartalmazni.

A BiB Mitteilungen részletesebben beszámol a Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 1980. évi 2. számáról és kiemeli, hogy első ízben történt, hogy külföldi szerzők cikkei német fordításban megjelentek a Zeitschriftben. Hosszabb összefoglalót közölt *Ch. Höhn, U. Mammey* és *K. Schwarz*: „A demográfiai helyzet a Német Szövetségi Köztársaságban” című cikkéről és rövidebb résuméket ad *G. A. Kooy*: „Házasságkötések és válások Hollandiában” és *R. Münz*: „A világ népeségének alakulása és a Világ Termékenységi Felvétel eredményei” c. dolgozatairól.

Aktuális demográfiai fejlődés rovatcímmel a folyóirat részletes ismertetést közöl az Európai Gazdasági Közösség népeségéről és annak kereső tevékenységéről (az ismertetés alapjául szolgáló cikk az Eurostat-Mitteilungen 1980. évi 3. számában jelent meg), beszámol az NSZK-ban élő külföldiek számának emelkedéséről, az 1980. III. negyedévében az NSZK-ban történt terhességmegszakításokról, négyesikrek születéséről Kiel-ben és ennek kapcsán az ikerszületések gyakoriságáról.

Tudósít a folyóirat az *államszövetség és a tartományok parlamenti és kormányzati munkásságának* demográfiai vonatkozásairól, ennek során kivonatokat közöl *Helmut Schmidt* kancellár az NSZK Szövetségi Gyűlésében 1980. november 24-én tartott beszámolójának a népeségi kérdésekkel foglalkozó részeiből.

A *Szociálpolitikai közlemények* rovatban ismerteti az NSZK szövetségi kormányának és az Ifjúsági, Család- és Egészségügyi Szövetségi Minisztérium sajtójában megjelent közleményt, illetve cikket az NSZK-ban dolgozó vendégmunkások kereső tevékenységéről, illetve a hátrányos helyzetben levő csoportok családpolitikai céltámogatásáról.

A folyóirat a továbbiakban válogatást közöl az újabb NSZK-beli demográfiai irodalomból, sajtóközleményekből. Ennek során idézi a Süddeutsche Zeitung 1980. december 29-i számában megjelent hírt a születések számának emelkedéséről a Német Demokratikus Köztársaságban. Ugyancsak a Süddeut-

sche Zeitung (1980. december 15.) közölte az NSZK Statisztikai Hivatal elnökének nyilatkozatát az új népszámlálás sürgető szükségességéről az NSZK-ban.

A BiB Mitteilungen, sokrétűségénél fogva is, keresztmetszeti áttekintést ad az NSZK demográfiai helyzetéről, a demográfiai, munkaerő, szociálpolitikai problémákról és jó összefoglaló képet nyújt az NSZK Népeségi Kutató Intézetének munkájáról.

ИЗВЕСТИЯ

24-ая сессия Комиссии по народонаселению ООН состоялась с 28 января по 4 февраля 1981 г. в г. Нью Йорк. На сессии представителями Венгрии были заместитель председателя Центрального статистического управления ВНР *Барнабаш Барта* и начальник главотдела ЦСУ ВНР *Андраш Клингер*. В данном номере нашего журнала, на странице 305. имеется подробный доклад о сессии.

*

По приглашению генерального директора Центрального статистического управления Швеции *Л. Нилссона* председатель Центрального статистического управления ВНР, государственный секретарь д-р *Вера Нитрай* была в г. Стокгольм с 10 по 13 марта 1981 г., вместе с заместителем председателя ЦСУ ВНР *Барнабашем Бартой* и начальником главотдела ЦСУ ВНР — д-ром *Дьёрдь Вуковичем*.

Главными целями визита являлись создание рамок шведско-венгерского сотрудничества в области статистики окружающей среды и подписание соглашения об этом сотрудничестве. При переговорах и подписании соглашения присутствовали директор Статистического управления финляндии *Олави Э. Нитамо* с своими сотрудниками. При переговорах о сотрудничестве были определены области проведения совместной методологической работы. Работа будет охватывать организацию сборов данных, исследование применяемых при анализе и обработке методов, способ публикации данных, а также вопросы по определению потребностей потребителей. По соглашению, задачами организуемой из представителей трех управлений рабочей группы будут согласование заданий и информационных начальников управлений о результатах работы.

В дальнейшем *Л. Нилссон* изложил подробно организацию, систему баз данных Центрального статистического управления Швеции и новые работы, проведенные в области социальной статистики.

При своем пребывании в Швеции венгерская делегация посетила единицы Центрального статистического управления в Эребро и знакомилась принципами машинных систем баз данных.

После окончания визита в Швеции, по приглашению директора Статистического управления финляндии д-р *Вера Нитрай* уехала в г. Хельсинки на короткий срок, где она изучила систему баз данных Управления и вела переговоры с руководящими сотрудниками Управления о вопросах создания и использования системы баз данных.

*

Отделение экономических и юридических наук Венгерской академии наук и Центральное статистическое управление ВНР организовали научную конференцию по теме „Народонаселение и демографическая политика” 1 июня 1981 г. В нашем следующем номере дается детальная информация об этой конференции.

NEWS

The UN Population Commission held its 21st Session in New York from 28 January to 4 February 1981. At the Session Hungary was represented by *Barnabás Barta*, Deputy-President of the Hungarian Central Statistical Office and *András Klinger*, Chief of Department of the Hungarian Central Statistical Office. A detailed information on this Session can be found on page 305. of this number of our journal.

*

At the invitation of *L. Nilsson*, Director-General of the National Central Bureau of Statistics of Sweden, *Dr. Vera Nyitrai*, Under-Secretary of State, President of the Hungarian Central Statistical Office was in Stockholm from 10 to 13 March 1981 together with *Barnabás Barta*, Deputy-President of the Hungarian Central Statistical Office and *Dr. György Vukovich*, Chief of Department of the Hungarian Central Statistical Office.

The main purposes of the visit were to establish the framework of the Swedish—Hungarian co-operation in the field of environmental statistics and to sign an agreement on this co-operation. At the discussions and the signing of the agreement also *Olavi E. Niitamo*, Director of the Central Statistical Office of Finland and his collaborators were present. At the discussions on the co-operation the fields of the joint methodological work were stated. The work will cover the organization of data collecting, the research of methods of analysis and processing, the way of data publication as well as the questions relating to the statement of the needs of the users. According to the agreement the tasks of the working group to be organized from the representatives of the three offices will be the co-ordination of the tasks and the information of the chiefs of the offices on their results of the work.

Further on *L. Nilsson* gave a detailed information on the organization, data basis system of the National Central Bureau of Statistics of Sweden and the recent work done in the field social statistics.

During its stay in Sweden the Hungarian delegation visited the units in Örebro of the National Central Bureau of Statistics of Sweden and got acquainted with the principles of the work of the mechanical data basis systems of the Bureau.

After the termination of the visit in Sweden, at the invitation of the Director of the Statistical Office of Finland *Dr. Vera Nyitrai* travelled to Helsinki for a short time to study the data basis system of the Office and to discuss with the leaders of the Office the questions of the establishment and use of the data basis system.

*

The Department of Economics and Law of the Hungarian Academy of Sciences and the Hungarian Central Statistical Office organized a scientific conference on the subject „Population and Population Policy” on 1 June 1981. A detailed information on this conference will be given in the next number of our journal.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
KÖZLEMÉNYEI

A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei sorozatban eddig az alábbi kötetek jelentek meg:

1. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása, 1960. I. — 1980. I. között, 1963/1.
2. A nyugdíjasok helyzete, 1963/2.
3. A korbevallás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál, 1964/1.
4. Magyarország népességének demográfiai jellemzői régióként, 1965/1.
5. A válások okai, 1965/2.
6. A budapesti nyugdíjasok helyzete és problémái, 1965/3.
7. A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatása, I. Budapesten és a városokban, 1965/4.
8. A népesség foglalkozásának változása 1960—1963 között, 1965/5.
9. Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon. 1900—1960, 1966/1.
10. Lakásdemográfiai adatok, 1966/2.
11. A szociális intézetek és gondozottaik helyzete, 1966/3.
12. Magyarország népességének területi előreszámítása, 1966/4.
13. A magyar leíró statisztika fejlődése, 1966/5.
14. Termékenységi adatok, 1966/6.
15. A demográfiai tényezők hatása a művelődésre, 1967/1.
16. Iskolai végzettség és szakképzettség, 1967/2.
17. Magyarország népességének gazdasági korfái, 1967/3.
18. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében, 1968/1.
19. Magyarország népességének előreszámítása, 1966—2001, 1968/2.
20. A magyar történeti demográfia a II. világháború után, 1968/3, *(angol nyelven)*.
21. Történeti demográfiai kollokvium. Budapest, 1965, 1968/4, *(francia, angol és német nyelven)*.
22. Demográfiai jellemzők a települések nagyságcsoportja szerint, 1900—1960, 1968/5.
23. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének évkönyve, 1963—1968, 1968/6, *(magyar és angol nyelven)*.
24. Alkoholizmus, 1968/7.
25. Gyermekgondozási segély, 1969/1.
26. Kutatási módszerek a termékenység és a családtervezés vizsgálatára: Magyar tapasztalatok, 1969/2, *(angol nyelven)*.
27. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai, 1970/1.
28. Gyermekgondozási segély, 1970/2.
29. 1966. évben egyetem (főiskolai) felvételre jelentkezők demográfiai és testfejlettségi vizsgálata, 1970/3.
30. Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. II. Magyarországon, 1970/4.

31. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai, 1970/1, *(angol nyelven)*.
32. A IX. Biológiai Vándorgyűlésen elhangzott előadások tartalmi kivonatai. Budapest, 1970. május 6—8., 1970/6, *(angol nyelven)*.
33. Magyarország népességének 1957 óta történt belföldi vándorlásának vizsgálata néhány szempontból, 1971/1, *(angol nyelven)*.
34. Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig, 1971/2.
35. Népesedéspolitika Magyarországon, 1972/1.
36. Magyarország népességének előreszámítása (1972—2001), 1973/1.
37. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. II., 1973/2.
38. Magyarország népessége, 1974/1, *(angol nyelven)*.
39. A budapesti alkoholisták és leszármazottaik biodemográfiai vizsgálata (Első szakasz) (Előzetes jelentés), 1974/2.
40. Kriminálitási táblák, 1974/2.
41. A gazdasági korfák módszertani apparátusának felhasználása optimális stabil népességének meghatározására, 1974/4.
42. A társadalmi térbeliség néhány elméleti és gyakorlati problémája, 1975/1.
43. Népeségi kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás, 1976/1.
44. Budapesti öngyilkosok vizsgálata 1972, 1976/2.
45. Az 1—60 hónapos budapesti gyermekek testi fejlettsége, szociodemográfiai és morbiditási viszonyai (Előzetes jelentés), 1977/1.
46. A fiatal gyermekes özvegy nők helyzete, 1979/1.
47. A 16—29 éves fiatalok különböző gazdasági aktivitású csoportjainak helyzetét jellemző adatok, 1979/2.
48. A gyermekvállalásról és a népesedéspolitikáról alkotott vélemények több gyermeket gondozó anyák körében, 1980/1.
49. Magyarország népessége 1980—2021, 1980/2.
50. A budapesti 0 éves népesség demográfiai, egészségügyi és antropometriai vizsgálata, 1981/1.

ПУБЛИКАЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬНОГО ИНСТИТУТА
ПО ДЕМОГРАФИИ ЦСУ

В серии сообщений Исследовательского института по демографии до настоящего времени вышли следующие тома:

1. Ожидаемая динамика населения комитатов Венгрии между 1. 1960 и 1. 1980 г. 1963/1.
2. Положение пенсионеров. 1963/2.
3. Исследования относительно достоверности ответов о возрасте при переписи населения 1960 года. 1964/1.
4. Демографические характеристики народонаселения Венгрии по регионам 1965/1.
5. Причины разводов. 1965/2.
6. Положение и проблемы Будапештских пенсионеров. 1965/3.
7. Общественная рестратификация и ее демографические последствия в Будапеште и в других городах. 1965/4.
8. Изменения в занятиях населения в период между 1960 и 1963 гг., 1965/5.
9. Исследования в области динамики территориального распределения населения в Венгрии. 1900—1960. 1966/1.
10. Жилищно-демографические данные. 1966/2.
11. Положение социальных учреждений и лиц, проживающих в них. 1966/3.
12. Территориальный прогноз населения Венгрии. 1966/4.
13. Развитие венгерского направления описательной статистики. 1966/5.
14. Данные о плодовитости. 1966/6.
15. Влияние демографических факторов на образование. 1967/1.
16. Школьное образование — профессиональное образование. 1967/2.

17. Экономические возрастные пирамиды населения Венгрии. 1967/3.
18. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1968/1.
19. Перспективы развития населения Венгрии, 1966—2001. 1968. /2.
20. Венгерская историческая демография после второй мировой войны. 1968/3. (На английском языке.)
21. Совещание по исторической демографии. Будапешт. 1965. 1968/4. (На французском, английском и немецком языках.)
22. Демографические характеристики поселений по их величине, 1900—1960. 1968/5.
23. Ежегодник Исследовательского Института по демографии ЦСУ ВНР, 1963—1968 гг. 1968/6. (На венгерском и английском языках.)
24. Алкоголизм. 1968/7.
25. Пособие по воспитанию детей. 1969/1.
26. Методы исследования плодовитости и семейного планирования. Венгерский опыт. 1969/2. (На английском языке.)
27. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие данные исследования по фертильности и семейному планированию (ТЧ) 1966 года.
28. Пособие по воспитанию детей. 1970/2.
29. Исследование демографических характеристик и характеристик физического развития желавших поступить в университет (ВУЗ) в 1966 году. 1970/3.
30. Общественная рестратификация и ее демографические последствия в Венгрии. 1970/4.
31. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие результаты исследования по фертильности и планированию семьи. (ТЧ) 1966 года. 1970/5. (На английском языке.)
32. Резюме лекций, прочитанных на X Биологической выездной сессии. Будапешт, 6—8 мая 1970. г 1970/6. (На английском языке.)
33. Несколько аспектов исследования внутренней миграции населения в Венгрии с 1975 года. 1971/1. (На английском языке.)
34. Таблицы смертности населения Венгрии с 1900/01 г.—по 1967/68 гг. 1971/2.
35. Политика народонаселения в Венгрии. 1972/1.
36. Прогнозы населения Венгрии. (1972—2001) 1973/1.
37. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1973/2.
38. Население Венгрии. 1974/1. (На английском языке.)
39. Биодемографическое исследование будапештских алкоголиков и их потомства. (Первая фаза). (Предварительный доклад.) 1972/2.
40. Таблицы криминальности. 1974/3.
41. Использование методологического аппарата возрастных пирамид экономических событий для определения оптимальных стабильных населений. 1974/4.
42. Несколько теоретических и практических проблем общественной странственности. 1975/1.
43. Исследование общественного мнения о демографических вопросах. 1976/1
44. Исследование самоубийц города Будапешта, 1972 г. 1976/2.
45. Физическое развитие, социально-демографические условия и условия заболеваемости будапештских детей в возрасте 1—60 месяцев (Предварительный отчет) 1977/1.
46. Положение молодых вдовых женщин с детьми 1979/1.
47. Данные характеризующие положение молодых в возрасте 16—29 лет, с различной экономической активностью. 1979/2.
48. Мнения о ребенке и политике народонаселения у женщин, воспитывающих несколько детей, 1980/1.
49. Численность населения Венгрии в 1980—2021, 1980/2.
50. Демографическое, медицинское и антропометрическое исследование 0-летнего населения Будапешта. 1981/1.

PUBLICATIONS OF THE DEMOGRAPHIC RESEARCH INSTITUTE

In the series of the Publications of the Demographic Research Institute the following volumes have been published:

1. Population Projections for Hungary by Counties between January 1, 1960. and January 1, 1980. 1963/1.
2. The Situation of Pensioners, 1963/2.
3. Investigation on the Reliability of Age-Admissions in the Population Census of 1960. 1964/1.
4. Demographic Characteristic of the Population in Hungary by Regions, 1965/1.
5. Causes of Divorces, 1965/2.
6. Situation and Problems of the Pensioners of Budapest, 1965/3.
7. Social Mobility and its Demographic Effects in Budapest and in the Towns I, 1965/4.
8. Change in Occupation of the Population between 1960 and 1963. 1965/5.
9. A Study on the Regional Distribution of Hungary's Population 1900—1960. 1966/1.
10. Housing-Demographic Data, 1966/.
11. Situation of Social Institutes and Their Dependants, 1966/3.
12. Regional Projections of the Population of Hungary, 1966/4.
13. The Development of the Hungarian Descriptive Statistics, 1966/5.
14. Fertility Data 1966/6.
15. The Impact of Demographic Factors on Culture, 1967/1.
16. School Qualification and Professional Training, 1967/2.
17. The Economic Age-Pyramids of Hungary's Population, 1967/3.
18. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya, 1968/1.
19. Population Projection for Hungary, 1966—2001. 1968/2.
20. Hungarian Historical Demography after World War II. 1968/3. (*In English*)
21. Colloquium on Historical Demography. Budapest, 1965 1968/4. (*In French, English and German*)
22. Demographic Characteristics by Size of Settlements, 1900—1960. 1968/5.
23. Annals of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office, 1963—1966. 1968/6. (*In Hungarian and English*)
24. Alcoholism, 1968/7.
25. Allowance for Child's Care, 1969/1.
26. Survey Techniques in Fertility and Family Planning Research: Experience in Hungary, 1969/2. (*In English*)
27. Family Planning in Hungary. Main Results of the TCS-66 Study, 1970/1.
28. Allowance for Child's Care, 1970/2.
29. Demographic and Physical-Developmental Study of Those Who Applied for Admission to Universities (Higher Schools) in 1966. 1970/3.
30. Social Mobility and its Demographic Effects in Hungary. II. 1970/4.

31. Family Planning in Hungary. Main Results of the 1966 Fertility and Family Planning (TCS) Study, 1970/5. (*In English*)
32. Abstract of the Lectures Delivered at the 9th Hungarian Congress of Biology. Budapest, 6—7—8 May, 1970/6. (*In English*)
33. Some Aspects of the Internal Migration of Population in Hungary since 1957. 1971/1. (*In English*)
34. Life tables of Hungary from 1900/01 to 1967/68. 1971/72.
35. Population Policy in Hungary, 1972/1.
36. Population Projections of Hungary. (1972—2001). 1973/1.
37. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. II. 1973/2.
38. The Population of Hungary, 1974/1.
39. Biodemographic Study of the Budapest Alcoholics and Their Descendants (First stage.) (Preliminary report) 1974/2.
40. Criminality Tables, 1974/3.
41. Use of the Methodological Apparatus of Economic Age-Pyramids for the Determination of Optimum Stable Populations, 1974/4.
42. Some Theoretical and Practical Problems of Social Spatiality, 1975/1.
43. Public Opinion Survey Concerning Demographic Questions, 1976/1.
44. A Survey on Suicides in Budapest 1972. 1976/2.
45. Physical Development, Socio-Demographic and Morbidity Conditions of Children Aged 1—60 Month in Budapest (Preliminary report) 1977/1.
46. The Situation of Young Widowed Mothers, 1979/1.
47. Situation of Groups of Young People Aged 16—29 Years by Their Various Economic Activity, 1979/2.
48. Opinions on Undertaking Children and on Population Policy Among Mothers Caring Two or More Children, 1980/1.
49. Population of Hungary 1980—2021, 1980/2.
50. Demographic, Anthropometric and Health Examination of the 0 Years Old Population of Budapest, 1981/1.

IRODALOM

KÖNYVEK

ANDERSON, B. A.: *Internal migration during modernization in late nineteenth-century Russia.* (Belső vándorlás a modernizálódás folyamán a XI. század végén Oroszországban.) Princeton, 1980. Princeton University Press. 222 p.

A könyv módosított változata egy disszertációnak, amit a szerző 1974-ben írt a Princetoni Egyetemen. *Barbara A. Anderson* jelenleg a Brown Egyetem professzora.

A kötet bevezetőjében a szerző a következők szerint indokolja meg téma-választását:

Az utóbbi húsz évben növekvő érdeklődés irányult a fejlődő országok belső vándorlási kérdéseire és a városok ezzel kapcsolatos túlszűfolttsági problémáira. Ezeket a kérdéseket azonban igen nehéz a fejlődő országokban tanulmányozni, mivel adatgyűjtési rendszereink gyakran fejletlenek és a jelenlegi módozatok hatása csak a jövőben válik ismertté.

Éppen ezek a nehézségek és főként a szerző által javasolt vándorlási modell kipróbálása vezette őt arra, hogy a belső vándorlás problémáját egy konkrét történelmi példán, Oroszország esetén vizsgálja. Azzal érvel, hogy a XIX. századbeli Oroszország belső vándorlása alkalmazható a fejlődő országok belső vándorlásának megértésére, hiszen Oroszország és Japán voltak azok az országok, amelyek bár későn léptek be a modernizálódás szakaszába, de azt sikeresen hajtották végre. A vizsgálatot lehetővé tette az a tény, hogy a XIX. század végén az Orosz Birodalom jól kifejlett statisztikai rendszert mondhatott magáénak, és az 1897. évi népszámlálás adatai sok olyan kérdés tanulmányozásához szolgálhattak alapot, amelyeknek vizsgálata a fejlődő országokban sokkal problematikusabb lett volna. Az is ismeretes, hogy Oroszország a XX. században belépett a legfejlettebb országok sorába.

Hangsúlyozza, hogy munkája társadalomtudományi és nem történettudományi tanulmány, az orosz történelmet csak érvei alátámasztására és az olvasó tájékoztatására használja egyes esetekben. Ennek ellenére úgy véli, hogy sikerült az orosz történelem néhány új tényét feltárni: például az ázsiai Oroszországba történt vándorlás szerkezetét némileg eltérő módon elemzi az e témára vonatkozó korábbi munkákkal szemben.

A szerző hangsúlyozza, hogy míg sok kutató azon a véleményen van, hogy a belső vándorlás egy ország iparosításának időszakában elsősorban a rendeltetési hely (a vándorlás célpontja) jobb lehetőségeinek vonzását juttatja kifejezésre a vándorlók származási helyével szemben, tanulmányában az az uralkodó nézet, hogy az egyének magatartása legalább ennyire fontos, sőt gyakran még fontosabb a vándorlási döntés meghozatalában és a vándorlás célpontjának megválasztásában. Véleménye szerint egy olyan társadalomban, ahol a modern magatartási formák, mint például a készség az iparban való munkavégzésre vagy az ismeretlen helyekre való költözés nem egyenlően oszlanak meg, a modernebb magatartású emberek inkább hajlandók vándorolni, mint mások, még akkor is, ha alig várhatnak magasabb jövedelmet vagy életszínvonal növekedést a vándorlástól.

A javasolt modell a vándorlás két alapvető típusát különbözteti meg a modernizálódás időszakában; a két típust a vándorlás célpontjának a jellege különbözteti meg egymástól. Az első típus a már benépesült, viszonylag modern területre irányuló vándorlás. A vándorlásnak ez a fajtája az iparosítással és az urbanizációval együtt, gyakran a városi ipari lehetőségekre történő reagálás. A vándorlás második típusa olyan területekre irányul, ahol a föld korábban gyéren volt lakott (szűzterületek). Ezt a típusú vándorlást gyakran siettetik a származási helyen uralkodó kedvezőtlen körülmények.

E kétféle típus vonzása eltérő hatást gyakorol az egyénekre azok szociálizációjának foka szerint. A benépesült területre irányuló vándorlás a környezetből eredően viszonylag modern magatartású személyekre gyakorol vonzerőt. Az ilyen környezethez tartozó helyek jellemzői: az írni-olvasni tudás viszonylag magas aránya, az ipari modernizáció magas foka és az alacsony születési arányszám. Itt a hagyományos mezőgazdaság viszonylag jelentéktelen. Azokat a vándorlókat, akik a benépesült területeket választják vándorlási célpontnak, legalább annyira ösztönzi a vándorlással kapcsolatos kockázattal szemben tanúsított pozitív magatartásuk, mint a gazdasági nyereség objektív lehetősége.

A szűzföldekre történő vándorlás viszont olyan személyeket vonz, akik hagyományos mezőgazdasági típusú életvitelt kívánnak folytatni a származási helyükhöz hasonló keretek között, de olyan helyen, ahol a föld bővebben áll rendelkezésre. Az ilyen személyek nem szívesen fogadják el a modern élet valamennyi vonatkozását. Mozgásukat erősebben motiválhatja a származási helyükön uralkodó népességi nyomás, mint a fentebb említett vándorlókat. Ezek a vándorlók rendszerint olyan helyekről származnak, ahol viszonylag alacsony az írni-olvasni tudás aránya, alacsony az ipar modernizációjának foka és ahol a hagyományos mezőgazdaság gyakorlatilag az egyetlen megélhetési forrás.

A kutatás olyan személyekre terjed ki, akik az európai Oroszországban születtek és az Orosz Birodalomban éltek, a XIX. század második felében. Az európai Oroszország abban az időben modernizálódó társadalom volt, gyorsan növekvő iparral és növekvő írni-olvasni tudási aránnyal. Így ez a terület megfelelő keretet biztosított a modell kipróbálásához. A Moszkvába vagy Szentpétervárra irányuló vándorlás szolgálhatta a főpéldáit a benépesült modern célpontú vándorlásra, míg az ázsiai Oroszország vándorlása képezte a mezőgazdasági területre (szűzföldekre) való vándorlás példáját. A modell pontosságának kipróbálása érdekében a modernizálódás szempontjából a két nagyváros és az ázsiai Oroszország közé eső közbülső vándorlási célpontokat is vizsgálta a szerző.

Az elemzésben a szerző összehasonlítható változókat használ. Az állandóan alkalmazott változók a következők: mezőgazdasági, kulturális, ipari modernizálódást tükröző változók és a népességi nyomás változója. Esetenként alkalmazza a távolság változóját is (a származási hely és a vándorlás célpontja közötti távolság), vagy egyéb szükséges változókat.

Közli modelljének sémáját, négy csoportra osztva a származási hely jellemzőit és kevésbé modern és modernebb célpontokra bontva a vándorlási rendeltetési helyeket. A modell szerint a hagyományos mezőgazdaság fontossága pozitív előjelű a kevésbé modern vándorlási célpontok és negatív előjelű a modernebb célpontok tekintetében, a kulturális modernség és az ipari modernség a modernebb vándorlási célpontoknál szerepel pozitív és a kevésbé modern célpontoknál negatív előjellel, ezzel szemben a népességi nyomás ismét a kevésbé modern vándorlási célpontoknál mutat pozitív, és a modernebb célpontoknál negatív előjelet.

A szerző modellje kipróbálása céljából 14 hipotézist állít fel. Ezek közül 5 a benépesült területeken belüli vándorlásra vonatkozik. 1. a vándorlási arányszámok pozitív kapcsolatban állnak a származási hely kulturális, 2. illetve ipari modernizációjával, 3. nincsenek erős pozitív kapcsolatban a származási helyen tapasztalható népességi nyomással és így a vándorlás e fajtájának nem fő meghatározója az ilyen nyomás, 4. a vándorlási arányszámok negatív kapcsolatban állnak a származási hely hagyományos mezőgazdaságának fontosságával, 5. a speciális célpontokra irányuló vándorlások arányszáma csökken a célpont elérése nehézségének növekedésével. (A szűzföldekre irányuló vándorlásra 6 hipotézist állít fel.) 6. a vándorlási arányszámok negatív kapcsolatban állnak a

származási hely kulturális modernizációjával, illetve 7. ipari modernizációjával, 8. pozitív kapcsolatban állnak a származási hely hagyományos mezőgazdaságának fontosságával, 9. erős pozitív kapcsolatban állnak a népességi nyomással és a népességi nyomás egyik fő meghatározó elem ezekben az arányszámokban, 10. ha a szűzterületre történő vándorlás meghatározott időpontban kezdődik, akkor a 6—9. hipotézis növekvő alátámasztást nyer, 11. a vándorlási arányszámok csökkennek a vándorlási célpontok elérése nehézségének növekedésével. A vándorlók relatív megoszlására az egyes vándorlási célpontok között a következő 2 hipotézist állítja fel: 12. a benépesült területekre és a szűzföldekre irányuló vándorlásoknál a vándorlók származási hely szerinti jellemzőiben mutatkozó különbségek várhatóan jelentkezni fognak a vándorlóknak a vándorlási célpontok két típusa közötti relatív megoszlásában is, 13. végeredményben, a származási helyek szerinti vándorlási arányszámok várhatóan általában inkább a benépesült területeken belüli vándorlásokra feltételezett módozatokhoz fognak hasonlítani, mint a szűzterületekre irányuló migráció hipotéziseihez. A vándorlók jellemzőire vonatkozólag következő a hipotézis: 14. a vándorlók jellemzőiket tekintve modernebbek vagy nagyobb szakképzettséggel rendelkeznek, mint a nem vándorlók.

A szerző a felállított hipotéziseket a korreláció- és regressziószámítás alkalmazásával, részletes és sokoldalú elemzéssel vizsgálja. Számításai eredményeit jól áttekinthető táblázatokban fejezi ki, az elemzést számos térkép és ábra teszi színessé, plasztikussá.

Végezetül a szerző összefoglalja — a felvázolt hipotézisekhez hasonló szerkezetben — hogyan sikerült modelljét verifikálni az egyes hipotézisek tekintetében. A benépesült területekre vonatkozó hipotézisek közül az első erős alátámasztást nyert, a második részleges bizonyítást, a harmadik, negyedik és az ötödik hipotézist alátámasztotta a vizsgálat. A szűzföldekre irányuló vándorlás bizonyításai — ismét csak az előzőekben ismertetett részletezés szerint — a következők voltak: 6. meglehetősen erősen alátámasztott, 7. részben bizonyított, 8. erősen alátámasztott, 9. erősen alátámasztott az időbeli összehasonlítások tekintetében, bizonyított a korrelációkban és részleges korrelációkban, nem nyert alátámasztást az ázsiai Oroszországba történt élettartamra szóló vándorlásoknál, 10. alátámasztott vagy bizonyos mértékig minden esetben alátámasztott. Legerősebben alátámasztott a természetes szaporodás arányszámánál, kevésbé erősen a talaj termékenységénél és az írni-olvasni tudásnál és még kevésbé a feldolgozó iparnál, 11. alátámasztott az ázsiai Oroszországba történő élettartamra szóló vándorlásnál, nem nyert bizonyítást az oda történő időszakos vándorlásnál, 12. erős alátámasztást nyert.

A szerző összefoglalóan megállapította, hogy a kutatásban alkalmazott modell összességében bevált. Rámutatott azonban arra, hogy vizsgálata több szempontból korlátozott volt: csak egy társadalomra vonatkozott és az alkalmazott adatok nagyrészt egy időpontra vonatkoztak. A modell általános alkalmazhatósága még további, gyorsan modernizálódott társadalmakra — például a XIX. század végi XX. század eleji Japán — vonatkozó vizsgálatokra van szükség. A szerző azonban úgy véli, hogy még ezeknek elvégzése előtt is a modell alkalmas arra, hogy bizonyos vonatkozásait fontolóra vegyék a fejlődő országok szempontjából. Ilyenek például a népességi nyomásra bizonyítást nyert tételek a települési programok kialakítása és a városok zsúfoltságának csökkentése érdekében, vagy a vidék iparosítása és a migráció közötti kapcsolatok, a női vándorlók munkaerőként történő figyelembevétele a fejlődő országokban. Ugyanakkor a szerző hangsúlyozza, hogy a történeti modellnek a mai világban, a fejlődő országokra való alkalmazhatósága természetesen további bizonyítást igényel.

K. V.

Demografska kretanja i karakteristike stanovništva Jugoslavije prema nacionalnoj pripadnosti. (Jugoszlávia lakosságának nemzetiségi szerinti népmozgalma és népességstruktúrája.) *D. Vogelnik* (szerk.) Centar za Demografska Istraživanja Društvenih Nauka. Beograd, 1978. 160 p.

A demográfiai kutatóközpont munkatársai rendszeresen és behatóan elemzik a Jugoszláviában élő népesség fejlődését nemzetiségi hovatartozás szerint is. Ez a kötet a JKSZ elnöksége mellett működő Társadalomtudományi Központ kezdeményezésére készült.

Az 1971. évi népszámlálás és az 1965—1971. évek népmozgalmi adatait felhasználó és elemző tíz fejezetét *dr. Milica Sentić, dr. Ivanka Ginić, dr. Dušan Došić és mr. Krneta* neves demográfusok és *dr. Dušan Breznik*, a kutatóközpont igazgatója írták.

A kötet szerzőinek az volt a céljuk, hogy kutatómunkájuk során megállapítsák a különböző etnikai csoportok demográfiai jellemzőit és feltárják azokat a tényezőket, amelyek ezeket kialakították, illetve napjainkban is fenntartják.

Ennek érdekében behatóan elemzik a különböző nemzetiségű lakosság népmozgalmi jelenségeit. A születések számára vonatkozó adatokból nemcsak az tűnik ki, hogy az minden nemzetiségnél csökkenő tendenciát mutat, hanem az is, hogy a közöttük levő eltérések jelentősek maradtak, a halandósági arányszámok viszont a továbbélés feltételeinek fokozatos kiegyenlítésére utalnak. Mivel a Jugoszláviában élő magyar nemzetiségű népesség termékenysége (a többi nemzetiségekhez képest is) alacsony, halandósága pedig magas, természetes szaporulata egyre kisebb (1970—71-ben már csökkenést mutatott). A szerzők jelentős figyelmet szentelnek a nemzetiségileg vegyes házasságok alakulásának, mert úgy vélik, hogy ez is egyik jele a nemzetiségek közötti különbségek csökkenésének (az 1971-ben házasságot kötött magyar nemzetiségű férfiak 27%-a nem magyar nemzetiségű nőt vett feleségül).

A soknemzetiségű országban a belső migráció alakulása speciális kérdéseket is felvet, mert ez pl. a különböző nemzetiségű lakosság keveredésével járhat együtt. Ezért behatóan elemezték, hogy milyen nemzetiségűek, honnan, hová vándoroltak és ez milyen következményekkel járt, pl. a demográfiai magatartásuk tekintetében. A háború utáni évek belső telepítései után a spontán vándormozgalom is jelentős, amiben azonban a kisebb nemzetiségek arányszámuknál alacsonyabb mértékben vesznek részt.

A kötet második részében a különböző nemzetiségű népesség struktúráját vizsgálják, elsősorban az 1971. évi népszámlálás adatainak felhasználásával. Magyar nemzetiségűnek akkor 477 374 személy vallotta magát (2,3%) és ebből 423 866 élt a Vajdaságban, ahol arányszámuk csaknem 22% volt. A szerzők e részben kiemelik a népességstruktúra nemzetiségenkénti elemzésének, szakmai és társadalmi mobilitása feltárásának jelentőségét. A nem, életkor, iskolai végzettség és szakképzettség szerinti megoszlásra vonatkozó adatok elemzése alapján megállapították, hogy a még fennálló különbségek elsősorban az egyes területek és nemzetiségek gazdasági-társadalmi helyzetének, nem pedig az olyan speciális jellegzetességeknek következményei, mint a hagyomány, a szokás stb. Több tanulmányban hangsúlyozzák, hogy a népmozgalmi jelenségek alakulásában és a demográfiai struktúrában történelmileg kialakult nemzetiségenkénti különbségek fokozatos csökkenése pozitív társadalmi jelenség.

Jelentős helyet biztosítottak a népesség nemzetiség szerinti tanulmányozásával kapcsolatos módszertani problémáknak is.

Mivel az egyes témaköröknél nemcsak utalnak a Jugoszláviában megjelent gazdag irodalomra, hanem összefoglalják azok alapvető megállapításait is, a kötet áttanulmányozásával megismerhetjük az előző évtized kutatómunkájának eredményeit.

A viszonylag kis terjedelmű tanulmánykötet nemcsak a Jugoszláviában élő nemzetiségekre vonatkozó demográfiai adatok gazdag gyűjteménye, hanem tartalmazza azokat az elméleti problémákat (és a szerzők azokkal kapcsolatos véleményét), amelyek a nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó demográfusokat más országokban is foglalkoztatják.

H. I.

HOMENKO, A. P.: *Szemja i voszproizvodstvo naszelenija*. (Család és a népesség újratermelése.) Moszkva, 1980. Sztatisztika 223 p.

A tanulmánygyűjtemény, amelynek előszavát V. Sz. Sztesenko írta, A. P. Homenko, (1891—1939) — szovjet demográfus — tudományos munkáit tartalmazza.

Homenko tudományos hagyatékában jelentős helyet foglal el az 1930-ban publikált „Család az újjászervezés folyamatában” c. monográfiája. Lényegében ez a munka a szovjet irodalomban a házastársi-családi kollektívára, mint a népesség újratermelésének elsődleges sejtjére irányuló első komplex kutatás.

A család tanulmányozását *Homenko* mindenekelőtt a házasság elemzésével kezdi. A házasságkötések számát mérlegelve, korántsem beszélhetünk csökkenési tendenciáról, hiszen még így is elég magas ez az arányszám a Szovjetunióban. A nupcialitás csökkenése a nagyvárosokban érzékelhető. Ez bizonyos körülmények (pl. munkástömegek áramlása a városokba, lakásprobléma stb.) következményével magyarázható. Egyáltalán nem lehetünk elég biztosak abban, hogy amikor megoldódik a lakáskérdés és a lakáshiány már nem fogja akadályozni a proletariátus újabb tömegeinek beáramlását és letelepedését a városokba, a nupcialitás ismét növekedni fog.

A magas házasságkötési arányszám magas válási arányszámmal jár együtt. A városokban minden 100 házasságralépő férfiből 14 már elvált családi állapotú volt, a falvakban ez a szám csak 8, tehát majdnem a fele. A házasságralépőknel az elváltak legnagyobb aránya az alkalmazottaknál és a munkásoknál figyelhető meg.

Az özvegyek problémája fokozatosan elveszti aktualitását; az özvegyek öregszenek, kilépnek az újrահázasulók soraiból. Napjainkban nagyobb fontossága van a véglegesen hajadonok problémájának. Ennek egyik oka a férfiak és a nők számának aránytalan megoszlásában rejlik. A vizsgált problémával szoros összefüggésben van egy másik probléma is — az egyedülálló anyák problémája. (Ide tartoznak mindazon nők, akik ugyan egyrészt ténylegesen házasok, de törvényesen nem, illetve akik házassága valamilyen ok miatt még a gyermek megszületése előtt megszakadt; másrészt, azon nők, akiknél a férjjel való kapcsolatuk elég instablinak bizonyult.)

A Szovjetunióban viszonylag kevés az egyedülálló anyák száma — 1928-ban a gyermekeknek csak 2,14⁰/₀-a született egyedülálló anyáktól. Ha összehasonlítjuk a többi európai országgal, akkor láthatjuk, hogy ott sokkal magasabb ez az arány. A házasságon kívül született gyermekek aránya Európában a következőképpen alakult 1927-ben:

Svédország	15,5 ⁰ / ₀
Csehszlovákia	10,8 ⁰ / ₀
Poroszország	10,7 ⁰ / ₀
Románia	9,1 ⁰ / ₀
Magyarország	8,4 ⁰ / ₀
Anglia	4,4 ⁰ / ₀
Bulgária	1,2 ⁰ / ₀ (1925-ös adat).

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a huszas évek végén a törvényesen megkötött házasság a szexuális kapcsolatok legelterjedtebb formája (egyelőre más kapcsolatok képtelenek voltak vele konkurrálni). A szovjet törvényhozás gyakorlatilag megvalósította az anya és gyermek jogainak széles körű védelmét, s ezzel egyidejűleg elősegítette a házasság egészségesebbé tételét, elhárította a házasság intézményének lenézését, semmibevételét; végül a szovjet házasságban megvalósultak az egészséges családi szervezet mindazon előfeltételei, amelyek ugyan már várhatóan a közeljövőben sok tekintetben meg fognak változni, de jelenlegi formájukban feltétlenül értékelnünk kell.

Az első részben *Homenko* megismertet a házassággal mint a modern család előfeltételével, a második részben pedig magával a családdal, a legelterjedtebb családtípusok összetételével foglalkozik.

Mint ismeretes, a kapitalizmus megsemmisítette a nagycsalád gazdasági bázisát, létrehozta az ún. nukleáris kiscsaládot, amely abszolút tiszta formában a

szülőkből és a gyermekekből, tehát csak két egymást követő vérszerinti generációból áll. Amint a gyermekek nagykorúak lesznek, otthagyják szüleiket és új kiscsaládokat alapítanak. E tiszta típusú kiscsalád gyakorlatilag a modern társadalom legerjedtebb formája. Ezen túlmenően léteznek olyan családok is, amelyek összetételéből nem hiányoznak a harmadik generáció képviselői sem. Az ilyen családokat azonban nem szabad a nagycsalád felé való átmeneti formájának tekinteni.

Ukrajnában rövid idő alatt elterjedt a kiscsaládtípus. Az 1926. évi népszámlálási adatok alapján Ukrajnában a városi népesség 91⁰/₀-a élt családban. (Sajnos a falusi családokról csak minimális adatok állnak rendelkezésünkre.) Az átlagos családnagyság az egyes társadalmi csoportoknál a következőképpen alakult: munkásoknál — 3,91; alkalmazottaknál — 3,61; munkásokat foglalkoztató gazdáknál — 4,27; csak a családtagok segítségével dolgozó gazdáknál — 4,79; az egyedül dolgozó gazdáknál — 4,04.

Homenko a családösszetétel 14 típusát különbözteti meg:

1. családfő és a gyermekek;
2. családfő és az inaktív (eltartott) rokonok;
3. családfő, gyermekek, inaktív rokonok;
4. családfő, aktív és inaktív rokonok;
5. családfő, gyermekek, aktív és inaktív rokonok;
6. családfő és felesége;
7. családfő, felesége és a közös gyermekek;
8. családfő, feleség, inaktív rokonok;
9. családfő, feleség, gyermekeik és inaktív rokonok;
10. családfő, feleség, aktív és inaktív rokonok;
11. családfő, feleség, gyermekeik, aktív és inaktív rokonok;
12. családfő, feleség, gyermekeik és az előző házasságból származó gyermekek;
13. családfő, feleség, gyermekeik, az előző házasságból származó gyermekek, inaktív rokonok;
14. családfő, feleség, az előző házasságból származó gyermekeik, aktív és inaktív rokonok.

Azoknak a családoknak az aránya, ahol nincs házaspár (a családfő özvegy vagy elvált), az egyes társadalmi csoportokban különböző, gyakran a 10⁰/₀-ot is meghaladja. A nukleáris családok az összes családok felét teszik ki.

Attól a pillanattól kezdve, amikor az ember létét nem a családhoz, hanem a társadalomhoz való tartozás fogja meghatározni, vagyis amikor a fiatal nemzedékek megélhetéséért való felelősség a társadalom korlátlan hatáskörébe fog tartozni, a családokból eltűnnek azok a gazdasági motívumok, amelyek akadályozzák a család természetes növekedését.

A harmadik részben *Homenko* a népesség újratermelését elemzi. A születések csökkenése Ukrajnában gyorsabb ütemben ment végbe, mint a háború előtt. A születések számának a csökkenése legnagyobb azokban a körzetekben, ahol

1. intenzív mezőgazdasági termelés folyik,
2. nagyszámú a falusi népesség,
3. kevés az iparosodott város.

Habár a születéskorlátozás gyakorlata minden társadalmi rétegnél elterjedt, mégis megmaradtak a különbségek a különböző társadalmi csoportoknál. Ily módon, a proletariátusnál — a még mindig magas születési arányszám ellenére — egy bizonyos „racionalizációs” folyamat ment végbe, amely messze túllépte az alkalmazottak körét, és jelenleg a parasztságot kezdte „megfertőzni”.

A születésszabályozás egyik eszköze, az abortusz, — kisebb-nagyobb mértékben — elterjedt Ukrajna népességének minden rétegében. Összehasonlítva a Szovjetunió többi köztársaságával, Ukrajna ebben vezető helyet foglal el. 1926-ban az ezer 15—49 éves nőre jutó abortuszok száma: Moszkvában — 40,8; Leningrádban — 34,1; Ukrajna négy nagyvárosában együtt — 58,6; Ukrajna városaiban együtt — 67,0. Bármennyire is előretörő a születések csökkenése, még mindig elég magas — 37,9 ezrelék; a természetes szaporodás pedig — évi 2⁰/₀ — nemcsak Európa, de az egész világ viszonylatában rekordnagyságot ér el.

A szocializmus felszámolta az ellentéteket, egyenlőtlenségeket; a szovjet társadalom bátran haladt a nőknek a termelőmunkába való teljes bevonása

útján. Ennek következtében nagy utat tettek meg a női emancipáció, elsősorban a férjtől való gazdasági függetlenség felé. A házas nők aktivitása nagy figyelmet igényel, hiszen a XX. sz. huszas éveiben a nőknek csak csekély hányada dolgozott még.

Homenko ebben a részben rámutat arra a törvényszerűsége, amely szerint a gyermek megjelenésével a családban rohamosan csökken az aktív nők aránya. Számítások szerint arányuk fele, esetenként több mint a fele kénytelen azonnal otthagyni a munkahelyét és teljes egészében a gyermeknevelésnek, a házi munkának szentelnie magát. A gyermekek számának növekedésével tehát a nők fokozatosan elszakadnak a társadalmi termeléstől. Érdekes momentumnak mutatkozik, hogy az anya gazdasági aktivitását jelentős mértékben növeli, ha van a családban inaktív (eltartott) rokon is — ők gyakran idősebbek az anyánál (anya, anyós, a férj, feleség nővére), akik magukra vállalják, illetve megkönnyítik a gyermeknevelést és a háztartás vezetését. Adatok bizonyítják, hogy az inaktív rokonok jelenléte a családban másfél, kétszeresére növeli az anya számára a munkavállalás lehetőségét. Az összes társadalmi csoportnál ugyanaz a tendencia jelenik meg: az aktív kereső nők arányának növekedése szoros összefüggésben van az inaktív rokonok jelenlétével a családban. Ez a tény nem egyértelműen pozitív jelenség, hiszen a családi funkciókat — különösen a gyermeknevelés funkcióját — nem szabad teljesen másra áthárítani.

Homenko az ötödik részben a házasság felbomlásának problémáját elemzi. E témában a szerző három fontos kérdést dolgoz fel:

1. a házasság stabilitása,
2. a nő és a férfi aktivitása a házasság felbomlásában,
3. a gyermek sorsa a válás után.

Érdekes megfigyelni, hogy ki kezdeményezi a bontóper megindítását, ki nyújtja be a házasságfelbontó kérelmet. A szocializmus felszámolta mindazokat a feudális maradványokat, amelyek szerint a nő nem lehetett a házasságfelbontó kérelmet benyújtó fél. Mi az oka tehát, hogy mégis a férj adja be a legtöbb esetben a kérelmet?! *Homenko* ezt két fontos tényezővel magyarázza: a nő életkora és a gyermek. Véleménye szerint a nőknek sokkal kisebb az esélyük az újráházasulásra. (Válás után a fiatal nő majdnem ugyanazon valószínűséggel köthet házasságot mint a férfi, de a 30—34 éves korcsoporttól kezdve a valószínűségek jelentősen eltérnek egymástól, 44 éves kortól pedig felére csökken a nők újráházasodási esélye. A másik tényező a gyermek. Itt nem azoktól a nehézségektől való félelem játszik szerepet, amelyek a gyermeknevelésnél jelentkeznek, hanem inkább a gyermektől való elszakadás félelme.

Mi lesz a gyermekkel a válás után?! — a társadalmi élet egyik leggyógyíthatatlanabb kérdése. Maga a válás ténye, a szülők közötti kapcsolat megszakadása hosszú időre nagy lelki traumát okoz a gyermeknek. A gyermeknek egy új helyzethez, környezethez kell alkalmazkodnia. Gyakran önállóan kénytelen beilleszkedni ebbe az új környezetbe, amelynek eredménye, hogy a gyermek ellenséges, zárkózott lesz. Statisztikai adatok igazolják, hogy egyre inkább növekszik a felbontott házasságból született gyermekek száma. Amíg 1925-ben 22 891 gyermek született, addig 1928-ban már 25 332.

A huszas években, amikor a társadalom teljes egészében még nem tudja kézbevenni a gyermeknevelést, nehéz lenne megmondani, hogy a gyermek sorsának szempontjából jobb lenne-e olyan családban élni, ahol a szülők egymást meg nem értése uralkodik, vagy pedig az egyik szülőnél élni a válás után.

Homenko két tanulmányát tartalmazza még a könyv. Az egyik a halandóság történelmi alakulását tanulmányozza. Elemzését a szerző széles körű adatokkal támasztja alá. Az elemzésben helyet kapott a népességelőrejelzés is, amely egyik fontos témája volt *Homenko* tudományos munkásságának.

A harmadik tanulmány a demográfiai megfigyelés módszereit és megszervezését ismerteti az 1923. évi városi összeírás tapasztalatai alapján.

IAQUINTA, D.: *A cohort analysis of divorce trends in the United States: 1900 to the present.* (Az Egyesült Államok válási trendjeinek kohorsz-elemzése 1900-tól napjainkig.) Univ. of Wisconsin. Madison, 1979. 103 p. (Center for Demography and Ecology Working paper 79—38.)

A munkaanyag formájában közzétett kiadvány az első válások valószínűségének alakulását vizsgálja az Egyesült Államok 1900 és 1954 között született, illetve 1915 és 1969 között házasodott népességében. A férfi és női népességre elvégzett vizsgálat, amely az 1971 és 1975 júniusában végrehajtott népességi felvételek (Current Population Survey) házasságtörténetre vonatkozó gazdag anyagára támaszkodik, messzemenően kihasználja a kohorsz-módszer nyújtotta előnyöket. A válások trendjeinek két dimenziójú — születési, illetve házassági kohorszok szerinti — megfigyelése ugyanis lehetőséget nyújt mind a korábbi vizsgálatok hipotetikus kohorszokra vonatkozó úgynevezett keresztmetszeti eredményeinek kiegészítésére, korrekciójára, a „valóságos” kohorszok magatartásának megismerése alapján, mind pedig értékes ismereteket szolgáltat az egymást követő kohorszok magatartásáról.

Norton és Glick egyik korábbi tanulmányukban már viszonylag alaposan megvizsgálták az Egyesült Államok népességében az 1900 után született kohorszok válási trendjeinek alakulását, következtetéseiket azonban elsősorban a megfigyelt kohorszok kumulált válási arányszámaira alapozták, ami elhomályosította egyrészt a kohorszok közötti eltérések sajátosságait, másrészt meggátolta az úgynevezett „periódus” események hatásának korrekcióját.

A szerző szerint a válás koréves, illetve házasságtartam szerinti valószínűségeinek alakulása a házasságok instabilitásának fontos jelzője, s az egymást követő különféle típusú kohorsz-trendekből kielégítően következtethetünk a házasságnak, mint intézménynek a jelentőségére, társadalmi megítélésére, továbbá arra, hogy a válás milyen szerepet játszik a házasságok megszűnésében.

A kiadvány az 1900 és 1954 között született népesség válási magatartására vonatkozó adatokat a születési évek öt éves csoportjaiban (1900—1904, 1905—1909 stb.) vizsgálja. A születési kohorsz-csoportok válási valószínűségeinek alakulását férfiakra és nőkre egy-egy ábrarozatot mutatja be. Ezek közül az első a születési kohorszok népességének ugyanazon életkorban tapasztalt első válási valószínűségeit hasonlítja össze korcsoportonként (14—19, 20—24 stb.) az egymást követő naptári években, a második pedig a születési kohorszok életútját jellemző, az életkor előrehaladtával együtt változó válási valószínűségeket veti egybe a születési kohorszok különböző csoportjaiban.

A házassági kohorszok házasságtartam szerint számított válási valószínűségeinek elemzése hasonló elvek alapján történik: az ugyancsak három ábrát tartalmazó egy-egy sorozat első grafikonja az 1915 és 1969 között házasodott kohorszok házasságtartam szerinti válási valószínűségeit hasonlítja össze tartam-csoportok (2—4, 4—6 év stb.) és naptári évek szerint, a második és a harmadik grafikon pedig az egymást követő házassági kohorszok öt éves (1915—1919, 1920—1924 stb.) csoportjaiban mutatja a válások valószínűségét a házasságtartam függvényében.

Az eredmények igazolják azt a feltevést — ami a keresztmetszeti adatok alapján képezett hipotetikus kohorszok magatartásából is többé-kevésbé ismert —, hogy az első házasság válással történő befejezésének valószínűsége az életkor előrehaladtával, illetve a házasságtartam növekedésével párhuzamosan csökken.

A vizsgálat egyik legfontosabb gyakorlati eredményének az tekinthető, hogy a kétféle szempont — születési év, illetve házasságkötés éve — szerint, bár külön-külön elvégzett vizsgálat mindegyike jól értékelhető információkat nyújt a kohorszok válási magatartását befolyásoló átmeneti, úgynevezett „periódus” események hatásáról. A válási trendek minden változatban egyaránt tükrözik az első és a második világháború, valamint a harmincas évek gazdasági válságának hatását. A „periódus” eseményekre adott kohorsz-válasz természetesen nagymértékben függ a kohorsz életkorától: fiatalabb korban a reakció erőteljesebb.

A trendek kohorszok közötti összehasonlítása egyértelműen utal a válások általános elterjedésére és arra, hogy a házasság megszűnésének kohorszról

kohorszra egyre gyakoribb módja a válás. A válási trendek hasonlóságát a születési és a házassági kohorszokban legnagyobb részben a házassági kohorszokban az első házasságkötések kor szerinti megoszlásának viszonylag csekély szóródása magyarázza. Ettől függetlenül azonban a szerző véleménye szerint a válási magatartás változásait a házassági kohorszokra vonatkozó adatok jobban tükrözik.

A válási valószínűségekkel jellemzett kohorsz-magatartás általánosításával a szerző a házassági kohorszokat három osztályba sorolja. Az első osztályba tartoznak az 1950 előtt házasodott kohorszok, amelyekre általában a házasság egész tartama alatt a válás viszonylag alacsony és közel állandó valószínűsége a jellemző. Az 1950 és 1954 között házasodott kohorszok magatartása mintegy átmenetet képez a korábban, illetve később házasodott kohorszok között. Ezt a kohorsz-csoportot a korábbi házassági kohorszokhoz viszonyítva — függetlenül az eltelt házasságtartamtól — az első válások valószínűségének folyamatosan magasabb szintje jellemzi. Az 1954 után házasodott legfiatalabb kohorszok — a harmadik osztályba soroltak — minden korábbi kohorsznál magasabb válási szintet jeleznek. A kohorszon belüli eltérések is ezekben a csoportokban a legjelentősebbek.

Az elemzés röviden érinti a válások bőrszín szerinti eltéréseit is. Bár megállapítható, hogy a válások valószínűségében bekövetkezett lényeges változások elsősorban a fehér népesség magatartásából adódnak, a szerző a kérdés további kutatását tartja szükségesnek. Hasonlóképpen fontos lenne a házasságkötési életkor és a válási arány összefüggéseinek részletesebb vizsgálata. Előzetes eredmények azonban azt valószínűsítik, hogy a házasságkötési életkor változásaitól függetlenül a kohorszról kohorszra növekvő válási trendek fennmaradnak.

Összefoglalva megállapítható, hogy az elmúlt 65 év alatt a válások trendjeiben alapvető változások történtek. E változások kimutathatók mind a születési év, mind pedig a házasságkötés évének függvényében számított trendekben. A válási valószínűségek alakulásában együttesen tükröződik a társadalom változása és az egyéni magatartás változása.

A kiadványt ábrásorozattal és terjedelmes táblaanyag egészíti ki, ami nagymértékben elősegíti az elemzés eredményeinek további hasznosítását.

CS. M.

LATUCH, M.: *Demografia społeczno-ekonomiczna*. (Társadalom- és gazdaságdemográfia.) Warszawa, 1980. PWN. 400 p.

Ez a munka a szerzőnek a varsói Tervezési és Statisztikai Főiskolán végzett oktatási munkájának tapasztalatain alapul, elsősorban a főiskola hallgatói számára készült. Az előszóban *Mikolaj Latuch* kiemeli, hogy ebben a könyvben a demográfia néhány alapvető kérdésére összpontosította a figyelmét, másokkal nem foglalkozott. Továbbá inkább a gyakorlati és módszertani kérdésekkel foglalkozott, az elméletet többé-kevésbé elhanyagolta. A jövőben a könyv új változatát szándékozik megírni, amelyben majd tárgyalja a demográfia elméleti kérdéseit, a demográfiai modelleket, és foglalkozik a népesség reprodukciós folyamatainak egészével, amely ebből a könyvből hiányzik.

A könyv kilenc fejezetének rövid tartalma a következő:

1. A népesség nyilvántartásának jogi és módszertani kérdései, ezenbelül a lakóhelybejelentés, a természetes népmozgalmi jelenségek statisztikai megfigyelésének rendszere, és egy jövőbeni számítógépesített népességnylvántartás kérdései.

2. A népszámlálások szervezése, programja, feldolgozása. Itt igen alapos összehasonlítást kapunk a szocialista országok népszámlálásainak programjáról.

3. Családi állapot.

4. Házasság. Egyéb adatok mellett közli a lengyel női első házasságkötési táblát.

5. Válás. Ismerteti a válóokai statisztikai adatokat.

6. Család és háztartás. Részletes család- és háztartás-tipológiát közöl az 1970. évi lengyel népszámlálási adatok alapján. A háztartás-tipológia megkü-

lönbözötteti a háztartásokat a családok száma, a családok teljes vagy nem teljes volta (két szülő gyermekkel vagy anélkül, egy szülő gyermekkel) és a családtagokhoz nem tartozó háztartástagok hiánya vagy jelenléte szerint. Adatokat közöl arról is, hogy a háztartásoknak mekkora része él közös lakásban más háztartással, és hogy ezek között a háztartások között van-e rokoni kapcsolat. Külön foglalkozik a sokgyermekes, a nem teljes (egy szülő gyermekkel) és a fogyatékos gyermekeket felnevelő családokkal, amelyek a politika és a társadalomdemográfia különös figyelmét igénylik.

7. A népesség foglalkozási és társadalmi osztályozásai. Igen részletesen ismerteti a lengyel statisztikában használt különböző osztályozásokat.

8. Vándorlás. Itt ismerteti a vándorlás előrebecslési módszereit és ezeknek lengyelországi eredményeit a 2000. évig. Részletes adatokat közöl a vándorlások okainak statisztikájáról.

9. A társadalompatológia néhány kérdésével foglalkozik, mint az analfabétizmussal, a szellemi fogyatékossgal, az árvasággal és örökbefogadással, valamint az alkoholizmussal és narkomániával. A szerző ismerteti saját becsléseit az 5–39 éves szellemi fogyatékos népesség számáról és összetételéről: 1968-ban Lengyelországban 162 ezer ilyen életkorú szellemi fogyatékos élt, nagyobb részük (95 ezer) férfi, és nagyobb gyakorisággal fordulnak elő a falvakban, mint a városokban. Egy másik forrás 400 ezerre becsüli az összes szellemi fogyatékosok számát, ezenbelül 180 ezerre az iskoláskorúakét.

A könyv igen hasznos segítséget nyújt azoknak, akik mélyrehatóan akarnak lengyel népességstatisztikai adatokkal foglalkozni.

A. R.

NIEMANN, H.—GRÜNBERG, H.: *Die Migration der Bevölkerung als das Resultat des Wirkens objektiver und subjektiver Faktoren.* (A népesség vándorlása mint objektív és szubjektív tényezők hatásának eredménye.) In: *Räumliche Bevölkerungsbewegung in sozialistischen Ländern.* P. Khalatbari (szerk.) Berlin, 1980. Akademie Verl. 432 p. (Beiträge zur Demographie 4.)

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának novoszibirszki Szociológiai Osztályon végzett kutatások tapasztalatait felhasználva a szerzők vizsgálatuk kiinduló pontjaként kidolgozták a vándorlási folyamat egy lehetséges hipotetikus modelljét.

A modell abból indul ki, hogy a népesség különböző mértékben használja ki a lakóhelyváltozásokból adódó objektív lehetőségeket, attól függően, hogy milyenek a lakóhely munka- és életkörülményei, mennyire ismerik azok megjavításának területi alternatíváit, továbbá attól függően, hogy milyenek a személyes értékítéleteik, érdekeik és elvárásaik.

A modell három szakaszában az objektív (első szakasz), a szubjektív (második szakasz) tényezők nyertek megfogalmazást, illetve a vándorlási folyamat e kettős hatásnak kitett eredményei (harmadik szakasz) kerültek bemutatásra.

Az objektív tényezők között a munkaerőszükséglet, a munkahelykínálat, az új lakásépítési tevékenység, infrastruktúra kapacitása, a bevándorlási feltételek állami szabályozása stb. szerepel.

A második szakasz arra a feltételezésre épül, hogy a társadalmi tudat fejlettségi szintjének megfelelően a személyek, akik bizonyos értékorientációval, érdekekkel és célokkal rendelkeznek, szabad akaratukból döntenek vándorlásuk időpontja és iránya felől.

A döntést természetesen számos tényező befolyásolja, így a tájékozottság a munka- és életkörülmények közötti különbségekről, előmeneteli lehetőségekről, az egyén kapcsolata a munkahelyi közösséggel, családjával. Ugyanakkor a vándorlási hajlamot maga a társadalom is befolyásolhatja, az optimális mértékű mobilitás érdekében.

Amennyiben a vándorlás eléri gazdasági és társadalmi hatékonyságának bizonyos küszöbértékét, amit még a vándorlásra ösztönző tényezők is erő-

sítenek, akkor a népesség igénybe veszi a maximális migráció határértéke folytán adódó objektív lehetőségeket és vándorlóvá válik.

A harmadik szakasz egyrészt azokat az eredményeket mutatja be, melyek a vándorlások okozta területi és strukturális változásokhoz vezettek, másrészt azokat, melyek az ember és környezete közötti kapcsolatuk megváltozása folytán újfajta magatartásformákat idéznek elő a vándorlóknl.

A vándorlási folyamat hatásmechanizmusa elméleti alapjainak és hipotéziseinek vizsgálata céljából kutatási területeként négy alsóbb szerepkörű településrendszert választottak ki Drezda megyében (Bezirk), amelyeknek központjaiban a lakosság száma nem haladja meg a tízezer főt és amelyeknek környéke többé-kevésbé az urbanizálódási folyamat útján erősebb változásoknak van kitéve. A specifikus területi struktúra és népességstruktúra összefüggéseinek megragadása érdekében minden egyes településen belül az összes települést bevonták a vizsgálatba. Különös figyelmet szenteltek, a lakás- és életkörülmények területi differenciáltságának s ennek alapján a lakóterületek köréből nyolcféle típust emeltek ki, melyek jellemző kombinációkban mutatják a lakás- és életkörülményeket. Ezeket a típusokat a szerzők „miliótípusoknak” nevezték el. A kutatási terület és a mintába kerülő személyek számának kijelölése a következő munkafázisokban történt:

A kutatandó területeket a társadalmi-gazdasági adatok és a területi struktúra adatai alapján határozták meg. A vizsgálathoz kijelölt településeket a népesség hasonló vagy azonos életfeltételeit mutató mikroegységekre osztották. A jellegzetes munka- és életfeltételekkel rendelkező mikroegységeket miliótípusokba sorolták.

A vizsgálatra kiválasztott területeken 50 ezer főnyi össznépességből egy kb. 7000 személyből álló reprezentatív mintát választottak ki, 37 községben 79 özszeíró körzetre elosztva. A válaszolási arány 70,7%-ot tett ki.

A mintát úgy választották ki, hogy 4 településrendszerre és 8 miliótípusra kapjanak eredményeket. Az adatok feldolgozása elektronikus számítógéppel történt.

A szerzők a felmérés eredményeit három nagy témakörben összegezték. *A területi társadalmi közösségek létezése* a korstruktúra, iskolázottsági szint, gazdasági tevékenység, jövedelemstruktúra szerint az egyes miliótípusok függvényében. *A vándorlás motiváció-komplexumának összetétele és fejlődése*, aszerint, hogy a szerzők által meghatározott 5 motívum időben és a vándorlás folyamatban milyen súllyal szerepel. Ebben a fejezetben nagyon érdekes a ténylegesen vándorló és a potenciálisan vándorlók motivációstruktúrájának az összehasonlítása, továbbá a két alnépesség és az ingázók miliótípusonként eltérő, a lakóközösséghez való kötődés mértékének bemutatása. *A területileg differenciált munka- és életfeltételek hatása a népesség potenciális migrációjára*, különös tekintettel annak feltárására és bizonyos mértékű kvantifikálására, hogy a potenciális mobilitás mikor csap át tényleges vándorlásba.

Összességében a vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a szocialista termelési viszonyok feltételei között a népesség társadalmi struktúrája területi differenciálódásának egyes miliótípusok szerinti összetételét és dinamikáját lényegesen befolyásolja a vándorlás. Erősen megnövekedett a lakás- és életkörülményeknek, mint mobilitási tényezőknek a relatív értéke, s ugyanilyen mértékben csökkent a családi kötődéseknek, mint a belső vándorlást kiváltó tényezőnek a hatása. Az emberek életkörülményeinek minőségi szempontjai egyre nagyobb mértékben hatnak a vándorlásra. A munkából eredő jövedelem, a differenciált szakmai fejlődési lehetőségek, valamint a munkahelyek elhelyezésének és megoszlásának területi sajátosságai az NDK-ban többé már nem döntő tényezők a mobilitásnak.

A motiváció-komplexum szerkezetére és dinamikájára vonatkozó vizsgálati eredmények hangsúlyozottan azt mutatják, hogy egyre nagyobb szükség van a vándorlást szabályozó, komplex tervezési intézkedésekre.

A potenciális és valódi vándorlás közötti kapcsolatokra és arányokra vonatkozó eredmények lehetővé teszik a tervezők számára, hogy némi képet nyerjenek a népesség mobilitási igényeinek nagyságáról. Továbbá, hogy a mobilitási készség és megvalósulási foka közötti összefüggésből olyan tervezési eljárásokat dolgozzanak ki, amelyek alapján a vándorlást aktívan lehetne befolyá-

solni. Minél jobban sikerül eközben a személyiség kibontakozásának és a szocialista életmód megvalósításának alapfeltételeit az összes területen megteremteni, annál biztosabban lehet a — főként falusi területekről kiinduló spontán, részben negatív — elvándorlást a népesség területi újraelosztásának tervszerűen kialakított folyamatává átalakítani, a népgazdasági követelményekkel és a településpolitikai alapelvekkel összhangban.

B. K.

NORTMAN, D. L.: *Sterilization and the birth rate.* (Sterilizáció és a születési arányszám.) *The Population Council.* Center for Policy Studies. New York, 1980. 37 p. (Working Papers No. 60.)

A szerző az önkéntes sterilizációval foglalkozó két legutóbbi tudományos találkozón [Fourth International Conference on Voluntary Sterilization, (Szöul, Dél-Korea, 1979. május 7—10.); Workshop on the Methodological Aspects of Demographic Analysis of Sterilization, Honolulu, Hawai, (1979. szeptember 17—21.)] benyújtott dolgozatok összefoglalását végezte el és adja közre.

A bevezető részben a mű áttekinti a sterilizációnak, mint a születésszabályozás egyik eszközének, elterjedését a világon. Megállapítja, hogy alig több mint egy évtizede az önkéntes sterilizációt világszerte illegális beavatkozásnak és az erkölcsrel össze nem egyeztethetőnek tartották, ezzel szemben napjainkban már igen széles körben elterjedt és hatékony módja a születésszabályozásnak. A hatvanas évek végétől kezdődően számos országban hoztak olyan rendelkezéseket, amelyek törvényesítik az önkéntes sterilizációt, mint a fogamzásgátlás egyik lehetséges eszközét. Ugyanakkor vannak olyan országok is, ahol a sterilizáció csak egészségügyi indokok alapján hajtható végre, ennek ellenére a gyakorlatban mint születésszabályozási módszer terjedt el.

1970-ben mintegy 20 millióra becsülték a világon a sterilizált házaspárok számát, ezzel szemben 1978-ban számuk már meghaladta a 90 milliót is. Ennek az igen jelentős növekedésnek háttérében elsősorban az áll, hogy a világ népességének 40%-át kitevő három országban (India, Kína, USA) a sterilizáció igen széles körben terjedt el az elmúlt tíz esztendőben. Becslések szerint 1978-ban a sterilizált házaspárok száma Indiában 22 millió, Kínában 36 millió és az Egyesült Államokban 12 millió volt.

Becslések szerint a hetvenes évek végére a sterilizáció lett a legelterjedtebb születésszabályozási módszer a világon. A reprodukív korú házaspárok elgyenyolcada, ezenbélül a fogamzásgátlást is alkalmazók egyharmada kívánja ily módon elkerülni a nem kívánt terhességet.

Fentiek indokolják annak vizsgálatát, hogy e hatékony születésszabályozási módszer elterjedése mennyire fog hozzájárulni a fejlődő országokban a termékenység csökkenéséhez.

Korábban kimutatták a kapcsolatot a születési arányszám és a népességben a fogamzásgátlást alkalmazók aránya között. A fogamzásgátlást alkalmazók 2,5%-os növekedése 1%-os születési arányszámcsökkenést eredményezett. Ennek alapján várható lett volna, hogy ha növekszik a sterilizált házaspárok aránya, ugyancsak csökken a születési arányszám. Tizenhét ország adatait vizsgálva, ezt az összefüggést nem sikerült kimutatni. Fenti durva összefüggésből és a vizsgált országok sajátosságából a szerző azt a következtetést vonja le, hogy amíg a fejlődő országokban alacsonyabb termékenységi normák nem alakulnak ki, nem lehet számítani a sterilizáció elterjedésére a fiatalabb korcsoportokban. A sterilizáció elterjedése csak kismértékben befolyásolja a születési arányszám alakulását, mert az idősebb korcsoportokban alkalmazzák, amikor már a házaspárok potenciális termékenysége alacsonyabb, valamint akik sterilizáltatják magukat, valószínűleg éltek volna a fogamzásgátlás más eszközével is.

A szerző itt vezeti be a fogamzásgátlási módszerek bruttó és nettó hatásának fogalmait. Egy adott fogamzásgátlási módszer bruttó hatása nem más, mint tulajdonképpeni hatékonysága. Egy 100%-osan hatékony módszer 100%-kal csökkenti a fogamzás valószínűségét. A nettó hatás két fogamzásgátlási módszer hatékonysági különbségéből adódó termékenységsökkenés. Ugyanakkor

kor egy fogamzásgátlási módszer demográfiai hatását meghatározza hatékonysága, az alkalmazhatóság folyamatossága és az alkalmazó potenciális termékenysége.

Ahhoz, hogy a sterilizáció demográfiai hatását becsülni lehessen, számszerűsíteni kell az ilyen módon megelőzött születések számát. A szerző a következőkben két indirekt módszert mutat be. Az első módszer azt mutatja, hogy több eltérő hatékonyságú fogamzásgátlási módszer milyen potenciális termékenységi szintek mellett előz meg egy év alatt azonos számú születést. Arra a következtetésre jut, ha a sterilizáció hatékonyságát 0,98-nak tekintjük és összehasonlítjuk egy 0,50 hatékonyságú értékű egyéb fogamzásgátló módszerrel, ahhoz, hogy az alkalmazás második évében azonos számú születést előzzön meg a két módszer, a kevésbé hatékony eljárást alkalmazók potenciális termékenysége több mint 70%-kal kell hogy magasabb legyen mint a sterilizáltak csoportjában.

A második módszer tulajdonképpen az elsőnek a kiterjesztése, ahol figyelembe veszi a nem sterilizált de terméketlen női népességnek korcsoportonként eltérő arányát, a korcsoportonként eltérő szintű természetes termékenységet, valamint az egyes fogamzásgátló módszerek megbízhatóságát, alkalmazhatóságát jellemző paramétereket. (Természetesen nem adott fogamzásgátlási módszerek paramétereit veszi figyelembe, hanem a különböző paraméterek esetén előálló hatást vizsgálja.) Fentiek segítségével számszerűsíti az eltérő hosszúságú időintervallumokban megelőzött születések számát, majd összehasonlítja azokat korcsoportonként.

Összességében kimutatja a kor (és ezen keresztül a természetes termékenység) igen jelentős hatását a fogamzásgátlás különböző formáival megelőzhető születések számára. Az idősebb nők a leghatékonyabb fogamzásgátlással is csak megközelítően annyi születést tudnak megelőzni, mint a legtermékenyebb korban levő társaik egy jóval kevésbé hatékony módszerrel. Így a sterilizációnak az idősebb korban tapasztalható elterjedése azokban az országokban csökkentheti a születési arányszámot, ahol a házas női népességben nem dominálnak a 30 éven aluli korcsoportok.

Másik durva becslés születési arányszám lehetséges csökkentése, ha a születések számát tekintjük az anya kora szerint. A fejlődő országokban a születések mintegy 30%-a származik 30 éves vagy idősebb anyaktól. Ezt az arányt lehet tekinteni a felső értéknek, amilyen mértékben a sterilizáció csökkentheti a születési arányszámot, de a közeljövőben nem várható hogy ez bekövetkezzék.

Összefoglalásként megállapítja, hogy jelen helyzetben nem várható, hogy a sterilizáció elterjedése önmagában jelentős mértékben befolyásolná a fejlődő országok születési arányszámait. A fő problémát abban látja, hogy elsősorban a nők azon csoportjai fogadják el a születésszabályozásnak ezt a módját, akiknek a termékenysége nincs nagy hatással a születések számára. A születési arányszám csökkenése elsősorban a legtermékenyebb korban élők reverzibilis fogamzásgátlása, majd a harminc éven felüliek irreverzibilis fogamzásgátlása együttes megvalósulásától várható, ahol a hangsúly a születések közel háromnegyedét felmutató 30 éven aluliak termékenységi magatartásán van.

M. A.

SZTAROVEROV, O. V.: *Modeli dvizsenija naszelenija*. (Népmozgalmi modellek.) Moszkva, 1979. Nauka. 341 p.

A társadalomtudományok más területeihez hasonlóan, a demográfiában is egyre nagyobb szerepe lesz a matematikai modellezésnek. E területen a fejlődést egyrészt a valóság pontosabb, matematikailag formalizáltabb modellekkel való leírása, másrészt e modellek új területeken történő alkalmazása jelenti. A szerző a napjainkig kidolgozott modellek összehasonlító vizsgálatára és alkalmazhatósági területük meghatározására vállalkozik könyvében. Részletesen foglalkozik a matematikai apparátus indukálta feltevések realitásával, a demográfiai modellépítés általános problémáival és a modellekből levonható következtetések megbízhatóságával, illetve korlátaival.

A népmozgalmi folyamatok vizsgálatának, a szocialista országokban megnövekedett jelentőségét két tényező is indokolja. Az egyik a hosszútávú tervezésnél fellépő információigény a népesség fontosabb jellemzőiről. A rövid- és középtávú tervezésnél a népességet adottságnak, exogén tényezőnek tekintették és nem foglalkoztak önmozgásával, belső törvényszerűségeivel, illetve elemi egységének, az embernek, kettős gazdasági szerepével. Figyelmen kívül hagyták, hogy az ember nemcsak termelője, és fogyasztója az előállított javaknak, hanem egyben a népesség reprodukciójának forrása is. A hosszútávú tervezésnél azonban megnő a jelentősége reprodukciós funkció és az azt meghatározó tényezők vizsgálatának. A másik tényező a munkaerő-tartalékok kiapadása, az állandósult munkaerőhiány a szocialista gazdaságban, ami megköveteli a rendelkezésre álló munkaerő racionális elosztását és mozgásának szabályozását, amire csak a népmozgalom mélyebb megismerése adhat csak alapot. A szerző egy *Markov* típusú sztochasztikus modellel mutatja be a prognosztizálás útján beszerezhető információ jelentőségét és számításának módját. A feladat: a munkaerő ágazatok közötti mozgásának vizsgálata és előrebecslés számítása egy későbbi $(t + \Delta)$ időpontra az egyes ágazatokban foglalkoztatottak számának várható nagyságáról ha az a jelen (t) időpontban ismert. Legyenek a $p_{ij}(\Delta)$ valószínűségek olyan átmenetvalószínűségek, melyek megadják annak valószínűségét, hogy egy munkás a $t + \Delta$ időpontban a j -edik ágazatban dolgozik, ha a t időpontban az i -edik ágazatban volt. Feltételezzük, hogy ezek a valószínűségek ugyanazok minden munkásra, továbbá idő alatt nem változnak és $\sum_j p_{ij} = 1 \cdot A p^{\Delta}$ átmenetvalószínűségek meghatározása után már prognózist készíthetünk az

$$n(t + \Delta) = P^{\Delta} n(t)$$

összefüggés alapján, ahol P — a p_{ij} elemekből fölépülő mátrix, $n(t)$ — az $n_i(t)$ vektorokból álló mátrix és $n_i(t)$ — a t időpontban az i -edik ágazatban foglalkoztatottak száma.

A munkaerő ágazatok közötti mozgásáról pedig a p_{ij} valószínűségek vizsgálata nyújt információkat.

A modellszerkesztés módszereinek és az alkalmazás területeinek összehasonlító elemzésén túl a szerző célja: a *Markov* típusú modelleknél alkalmazható a priori feltevések kiválasztása, a munkaerőmozgás szabályozási folyamata modellezhetőségének vizsgálata, a modellek valósághűségét jelző mutatók kidolgozása, a modellek paramétereire ható tényezők szétválasztása és számbavétele, valamint a valósággal adekvát modellspecifikáció elkészítését gátló téves hipotézisek feltárása.

Az első részben áttekintést kapunk a demográfiai modellek főbb típusairól, tartalmi és matematikai módszertani ismérvek szerinti csoportosításban. A matematikai megfogalmazás alapján különböztethetjük meg a determinisztikus és a sztochasztikus, illetve a folytonos és a diszkrét időtényező modelleket. Az itt ismertetett típusok viszonylag kevés tisztán a priori feltevésen élnek, ami nagymértékben megkönnyíti gyakorlati alkalmazásukat. A vizsgált modellek eredményeinek és a rendelkezésre álló statisztikai adatok összevetése azt mutatta, hogy

- a valóságos összefüggéseket a *Markov* típusú sztochasztikus modellek közelítik a legjobban;
- a sztochasztikus modellek megbízhatóbb információkat nyújtanak mint a determinisztikusok, s így hatékonyabb eszközei a tervezésnek;
- a folytonos időtényezőjű modellek jobb közelítést adnak mint a diszkrét típusúak;
- a kiegészítő, pótlólagos információk felhasználása és beépítése a modellbe lehetővé teszi az irreális hipotézisek kiszűrését.

A második rész a gazdaságilag aktív népesség mozgásának leírására szolgáló determinisztikus, illetve sztochasztikus modellek vizsgálatával, a paraméterbecslés statisztikai problémáival, valamint számszerű példákon keresztül a felmerült problémák megoldásának heurisztikus eljárásaival foglalkozik. Ezekhez kapcsolódik a prognózisok hibájának, a hibák lehetséges forrásainak elemzése.

Az előforduló hibák három csoportba sorolhatók: 1. a mutatók sztochasztikus jellegéből adódó véletlen hibák; 2. a rossz modellspecifikációból (lényeges mutatók elhagyásából, illetve lényegtelenek bevonásából) eredő hibák; 3. a számszerűsített összefüggések (paraméterértékek) időbeni instabilitásából fakadó hibák. A szerző utal a hibák feltárásának és kiküszöbölésének lehetséges módjaira is.

A harmadik rész a népesség területi eloszlási formációival, struktúráival és mozgásával foglalkozik. Kiemelten vizsgálja a vándorlási folyamat és a településhálózat kérdéskörét, részletesen ismertetve a leírásukhoz szükséges matematikai eszköztárat.

A negyedik rész a Markov-féle sztochasztikus folyamatokra épülő modelleknek a népesség vándorlására való alkalmazását tárgyalja. Részletesen foglalkozik a hipotézisellenőrzés problémáival, a korlátozó feltevések analitikus megfogalmazásának kérdéseivel és a modellbe bevonható változók körének meghatározásával.

Összefoglalva, a könyv tanulságaként megállapítható, hogy a modellekben megfogalmazott hipotézisek általában nem mondanak ellent a valóságnak, az a priori feltevések és a modelltípus alkalmas megválasztásával a demográfiai, illetve népmozgalmi folyamatok jelentős része sikeresen modellezhető, illetve prognosztizálható és így e modellek a tervezés hasznos részévé válhatnak.

A világos tagolás, a modellek korrekt leírása és a konkrét alkalmazások eredményeinek bemutatása teszi hasznossá a könyvet a demográfiai folyamatok kutatószellemű, és némi matematikai alapismeretekkel rendelkező, vizsgálói számára.

Cs. Cs.

WANDER, H.: *Ursachen des Geburtenrückgangs in ökonomischer Sicht. Theoretische Ansätze und empirische Ergebnisse unter Berücksichtigung der Verhältnisse in der Bundesrepublik Deutschland.* (A születésszám csökkenésének gazdasági vonatkozású okai. Elméleti tételek és empirikus eredmények, különös tekintettel az NSZK viszonyaira.) Inst. für Weltwirtschaft Kiel. Kiel, 1980. 36 p.

(Kieler Diskussionsbeiträge 71.)

A születések számának az NSZK-ban mintegy 15 éve tapasztalt csökkenése mindenek előtt az emberi magatartás változására — a külvilág hatásaira bekövetkező tudatos vagy tudatalatti reagálásra — valamint biológiai okokra vezethető vissza. Egyértelmű, hogy ebben a gazdasági tényezők, ezenbelül kiemelten a különböző jövedelmi formák központi szerepet játszanak. Mind népesedéspolitikai, mind termékenységtelméleti szempontból nem tisztázott azonban, hogy a jövedelemnövekedés és a születésgyakoriság közötti kapcsolat pozitívnak vagy negatívnak minősíthető-e.

A termékenység és a releváns társadalmi-gazdasági tényezők közötti kapcsolat közvetlenül csak mikroszinten jelentkezik, az egyes családok életkörülményei, az igények, elvárások és értékesítések által behatárolt reprodukciós döntéseinek formájában. A kérdés makroszintű, közgazdasági megközelítése a század huszas éveiben vetődött fel azzal a céllal, hogy alapul szolgáljon a fejlődő országok népesedéspolitikai koncepciójának és a fejlett országok népesedési prognózisainak kialakításához. Azt az alaptételt azonban, miszerint a gazdasági fejlődés és a születések számának növekedése között direkt pozitív korreláció áll fenn, a valóság megcáfolta, hiszen a születések számának növekedése néhány nyugateurópai országban már a háború alatt, tehát a legnagyobb ínség idején megkezdődött, s ugyanakkor még soha nem volt az életszínvonal olyan magas és a termékenység olyan alacsony, mint a hatvanas évek közepén.

A szerző a továbbiakban áttekinti a különféle erre vonatkozó koncepciókat. A modern, közgazdasági szemléletű termékenységtelméleti koncepció *Leibenstein* és *Becker* nevéhez fűződik. A reprodukciós magatartást mikroszinten a más életcélokhoz viszonyított funkcionális kapcsolatából vezetik be, vagyis a kívánt gyermekszám egy racionális döntés eredménye, amely figyelembe

veszi a rendelkezésre álló családi erőforrásokat és az anyagi és szellemi javak és szolgáltatások viszonyát. A Becker-féle koncepció szerint a családban született gyermekek számát a tartós jövedelem, a felnevelési költség, a képzettségi szint, a preferenciák és egy bizonytalanul körülhatárolható tényezőcsoport határozza meg. A jövedelem növekedése a gyermekvállalás mennyiségi vagy minőségi tényezőinek növekedését vonja maga után, vagyis a családok vállalkozhatnak több gyermekre, de növelhetik a kevesebb gyermek felnevelésének minőségi szintjét is. Ezek a döntések általában társadalmi rétegenként specifikusak, vagyis a felsőbb és közép rétegekbe tartozók inkább a minőségi szintet, az alsóbb rétegekbe tartozók a mennyiséget emelik. Ebbe a viszonylag egyszerű összefüggésbe számos zavaró tényező lép be, mint pl. a szegényebb családok alacsonyabb fogamzásgátlási ismeretszintje — aminek következtében a nem kívánt gyermekek száma is magasabb — a kívánt gyermekszám realizálását megghiúsító elsődleges és másodlagos sterilitás stb.

Az elmélet matematikai nyelven történő megfogalmazása (*de Tray*) tömörségénél fogva alkalmas a lényeg kiemelésére, vagyis $U=U(C, Z)$, ahol U jelenti az összes hasznot, C a kívánt gyermekek számát és minőségi tényezőit, és Z a háztartás összes egyéb termelő és fogyasztó tevékenységét. A háztartások a rendelkezésükre álló erőforrások, valamint a javakért és szolgáltatásokért fizetendő árak keretein belül inputjaikat olyan arányban osztják fel Z -re és C -re, amely mellett az összhaszon maximális lesz. Ez a *Tray*-féle modell azonban egzakt megfogalmazása ellenére is inkább egy koncepcióváznak, semmint termékenységi elméletnek minősíthető.

Becker elméletét *Easterlin* fejlesztette tovább a célkitűzéssel, hogy feleletet adjon a születésszám ingadozásainak gazdasági jellegű okaira, egyben összekapcsolva a kérdés közgazdasági és szociológiai vonatkozásait is. *Easterlin* arra a megállapításra jutott, hogy a fiatal házaspárok gyermekvállalással és anyagi jóléttel kapcsolatos preferenciáit a szülői házban szerzett tapasztalatok formálják. Az 1930-as években a viszonylag szerényebb anyagi körülmények között felnövő nemzedék az 1950-es években, stabilabb gazdasági viszonyok között alapított családot, s a korábbi tapasztalatainál kedvezőbb anyagi helyzetre „baby-boom”-mal reagált. Ennek a generációnak a gyerekei a gazdasági prosperitás időszakában nőttek fel és a kedvezőtlen gazdasági kilátásokra (munkanélküliség, infláció) születésszám-korlátozással reagáltak. *Easterlin* szerint jórészt ezzel magyarázhatók a hatvanas és hetvenes években tapasztalt születésszám-csökkenések.

Oppenheimer továbbfejlesztve *Easterlin* elgondolását azt mondja, hogy a fiatal amerikai házaspárok jövedelmi helyzete 1960 és 1970 között nemcsak a zűleikéhez, hanem az 5—10 évvel idősebb generációhoz képest is romlott. Véleménye szerint két szakasz jelent különösen nagy megterhelést: a családalapítás, majd a serdülő gyermekek továbbtaníttatása. Ebben a második szakaszban az anya igen gyakran ismét dolgozik, így a gyermekek anyagi jólétben vannak ugyan, de az anya gazdasági aktivitását tartják a család anyagi jóléte egyik feltételének, s ezért, amikor ők is házasságra lépnek, helyesebbnek vélik a feleség kereső tevékenységének fenntartását, s ezzel összhangban a gyermekek számának erőteljes korlátozását. *Oppenheimer* szerint ez a magatartásminta egyre általánosabbá válik és ellene hat az *Easterlin* által a nyolcvanas évekre megjövendölt baby-boomnak.

A születésszám-csökkenés gazdasági jellegű okainak kutatása — mint az eddig elmondottakból is kitűnik — elsősorban az Egyesült Államokban folyik. Az NSZK-ban a kérdéssel elsősorban szociológiai és pszichológiai szempontú kutatások foglalkoztak, s ezek a vizsgálatok a gazdasági faktorokat csak kerettényezőként és nem a döntési folyamat elemeként veszik figyelembe.

A szerző a továbbiakban az ismertetett amerikai elméleteket nyugatnémet viszonyokra alkalmazva, vagyis választ keresve arra a kérdésre, hogy van-e és ha igen milyen jellegű az összefüggés a születések száma és a jövedelmek alakulása között az NSZK-ban. Az említett két jelenség háború utáni változását bemutató görbék eltérő képet mutatnak: míg a születések száma számottevően csökkent a hatvanas évek közepe óta, ugyanezen idő alatt a reáljövedelmek állandóan emelkedtek. Ennek alapján tehát úgy tűnik, hogy nincs összefüggés

a két vizsgált jelenség között, de ha mélyebb elemzés nélkül a kérdést csak logikai úton gondoljuk végig, rájövünk, napjainkban még elképzelhetlenebb, mint valaha, hogy jövedelmi szempontok ne játssszanak szerepet a reprodukciós döntéseknél. Az elvégzett regresszióanalízis alapján a következő megállapítások vonhatók le: az NSZK-ban a fiatal háztartások átlagos reáljövedelmének nincs említésre méltó hatása a születésszám-változásra. Az elméletben lefektetett pozitív összefüggés azért nem juthatott érvényre, mert a haszonfüggvények (U) nem maradtak konstansak, hanem a gyermekek felnevelési költsége, valamint a javak és szolgáltatások színvonalának növekedése irányában változtak. Ezeknek a változásoknak mértéke statisztikailag három változón mérhető le: a szülői, illetve az előző korosztályhoz viszonyított jövedelemkülönbségeken, valamint az alkalmazottak és hivatalnokok arányának változásán. Mindhárom mutató a hatvanas évek közepe óta erőteljes növekedést mutatott. Míg 1957–1963 között a fiatal férfiak átlagjövedelme azonos vagy valamivel magasabb volt mint szüleiké, 1963 óta mindinkább alatta maradt, s 1976-ban a különbség elérte a 14⁰/₀-ot. Még jelentősebb az eltérés a valamivel idősebb családokhoz képest. A hatvanas évek elején mutatózó 17⁰/₀-os negatív eltérés 26⁰/₀-ra növekedett. Az alkalmazotti arány az ötvenes évek végi 24⁰/₀-ról 1976-ra 43⁰/₀-ra emelkedett. Ez a társadalmi átrétegződés egyre inkább a középosztály értéknormáit tette uralkodóvá: a gazdaságilag és társadalmilag állandóan fejlődő, prosperáló családtípust. Ezt a mintát a fiatal házaspárok — az előző korosztályokhoz viszonyított jövedelemcsökkenés mellett — csak úgy tudták megvalósítani, ha a feleség is munkát vállalt és a gyermekek számát alacsonyan tartották. Éppen ez az utolsó összefüggés magyarázza, hogy a jólét állandó növekedése ellenére miért csökkent a termékenység a Német Szövetségi Köztársaságban.

A gazdasági tényezők és a születésszám csökkenésének összefüggését a szerző azzal a céllal vizsgálja, hogy útmutatást, tudományos bázist adjon a makroszintű, pronatalista népesedéspolitikának. Arra a megállapításra jut, hogy csupán a jövedelemnövekedést célzó intézkedések nem vezetnek eredményre, olyan rendelkezésekre van szükség, amelyek jelentősen csökkentik a gyermekvállalás és nevelés illetve az állandóan növekvő fogyasztói igények között feszülő ellentmondásokat. Ezt a követelményt a jelenlegi családi pótlék rendszere nem teljesíti. A gyermekes családok anyagi támogatása igen fontos családpolitikai intézkedés, de szociálpolitika és nem népesedéspolitika. Miután az összeg meglehetősen alacsony és nem nő automatikusan a megélhetési költségek emelkedésével, mint jövedelemforrás nem hasonlítható össze a feleség munkábaállásából származó anyagi többlettel. Ugyanakkor az a családpolitikailag igen helyes szempont, miszerint az összeg nagysága a gyermekek számától függ, népesedéspolitikai szempontból azzal a következménnyel jár, hogy nő a fiatal házaspárok és az előző korosztály közötti jövedelemkülönbség, aminek gyermekszám-korlátozó hatására az előbbieken már rámutattak. A születések számának növelését célzó politikának olyan intézkedésrendszert kellene bevezetnie, amely a fiatal házaspárok családalapítási terheit csökkenti, lehetővé teszi a gyermekvállalás és egyéb életcélok összeegyeztetését, lehetőséget biztosít a nőknek a szabad választásra, hogy csak anyák akarnak-e lenni, vagy dolgozó nők és anyák egyszerre. Bármely döntés esetén biztosítani kell a teljes társadalmi elismerést. A regresszióanalízist kiegészítő kérdőíves felvétel azt tükrözte, hogy sok anya csak azért vállal munkát, hogy gyermeke felneveléséhez a maximális feltételeket biztosítsa. Nekik lehetővé kellene tenni, hogy célkitűzésüket állásuk feladása, vagy részmunka mellett is megvalósíthassák, míg azoknak, akik munkájukat nem akarják feladni, biztosítani kell, hogy konfliktusmentesen össze tudják egyeztetni az anyaságot és a kereső tevékenységet. Számos olyan intézkedés van, amely a család és a hivatás közötti konfliktust hivatott csökkenteni, mint pl. a lakástámogatás, a nevelési segélyek, részmunkalehetőségek bővítése, gyermekintézmények, egésznapos iskolák stb. Ezek egy része él, más része a levegőben van. Népesedéspolitikai szempontból azonban csak akkor lesznek relevánsak, ha egy közös célra irányulnak: gátat vetni a születésszám további csökkenésének.

FOLYÓIRATCIKKEK

BLAYO, Y.: *L'urbanisation dans les régions en développement*. (Urbanizálódás a fejlődő régiókban.) — *Population*. 1980. No. 6. 1165—1171. p.

Azt vizsgálni, hogy az urbanizációs szint a világ különböző térségeiben milyen képet mutat, már csak azért is rendkívül nehéz feladat, mert pontosan definiálni kellene, hogy mi értendő urbanizáción és milyen település minősül városnak és miért.

Az egyes országok statisztikai számbavételi gyakorlata a minősítés legváltozatosabb formáit mutatja. A gazdasági, társadalmi, közigazgatási kritériumok mellett a népességnagyság, a népsűrűség, a fizikai értelemben vett megközelíthetőség, távolság stb. azok az ismérvek, melyek alapján a népszámlálások időpontjában az összeírt népességet városi, vagy községi lakosnak tekintik.

Pl. Hondurasban, 1974-ben a városi területek körébe tartoztak mindazok a települések, amelyeknek népességszáma legalább 2000 fő volt, folyóvízzel, bevezető utakkal, alsófokú (hat osztályos) oktatási rendszerrel, posta- vagy távközlési hivatallal és az elektromos és csatornahálózat, vagy az egészségügyi szolgáltatás valamelyikével rendelkezett.

Indiában minden olyan település, amely helyi közigazgatási központtal bír és lélekszáma legalább 5000 fő, amelyből a gazdaságilag aktív férfi népességnek legalább 75%-a nem mezőgazdasági tevékenységet folytat és az 1 km²-re jutó népsűrűség legalább 390 fő, városi településnek minősül.

E kiragadott példák mellett az a tény, hogy az ENSZ 1977. évi Demográfiai Évkönyve körülbelül harminc definíciót közöl a városi népesség meghatározására, bizonyítja e témakör komplex voltát, ami viszont bizonyos kompromisszumra kényszeríti a kutatót. Jelen cikk szerzője, Yves Blayo sem tehetett mást. Kikerülvén — amennyire az lehetséges — a nemzetközi összehasonlítást zavaró, nem egyértelmű fogalom meghatározásból, a különböző időpontokban végrehajtott népszámlálásokról, és azok eltérő adatközléseiből eredő torzításokat, az ENSZ Demográfiai Osztályának és más szervezeteknek becült adataira szorítkozott. Ezek sem teljes körűek (Kínára pl. semmiféle információ nem áll rendelkezésre), de legalább bizonyos koherenciát biztosítanak.

Jelen tanulmány Afrika, Latin-Amerika, Ázsia, Ausztrália szigetvilágának városodási folyamatát, pontosabban a városiakok számának, össznépességhez viszonyított arányának alakulását mutatja be az 1950., 1960., 1975. években. Részletes adatokat közöl e térség nagy agglomerációs övezeteinek múltbeli (1950), jelenlegi (1975) és a jövőben (2000) várható népességszámáról. A cikk alapvető karakterét tekintve leíró jellegű. Oksági összefüggéseket nem vizsgál.

Főbb megállapításai a következőkben összegezhetők: 1975-ben a kevésbé fejlett régiókban a városiakok aránya átlagosan 27% volt, szemben a fejlett országok 70%-os arányával. Ez az átlagérték az egyes országok tekintetében nagy szóródást mutat. A skála felső szintjén Latin-Amerika áll, ahol a városi övezetben lakók 58%-os aránya néhány kelet-európai országban tapasztalható értéket is felülmúl. Legkevesébe urbanizált térség Afrika és Ázsia déli területe (a városiakok össznépességhez viszonyított aránya 20%).

A Harmadik Világban a városi népesség gyors növekedése egyáltalán nem kivételes jelenség. Történeti tapasztalatok jelzik, hogy a mai fejlett országokban 1875 körül ez a mutató 17,2% volt és 26,1%-ra emelkedett az 1900-as években. Az Egyesült Államokban pedig az 1850. évi 15,3%-ról 26,9%-ra nőtt 1875-ben.

Ami megkülönböztetett figyelmet érdemel, az az, hogy a fejlett országokban a városodás folyamata a vidéki lakosság hátrányára ment végbe. Nem így a Harmadik Világ térségében. Ott a városi népesség gyarapodását körülbelül olyan mértékű vidéki népszaporulat kísérte, mint amilyen napjainkban a fejlett országok városainak népességét jellemzi.

Számítások készültek az ENSZ-ben arra nézve, hogy vajon mekkora lesz az a hányad, amely ebben a népességdinamikában a természetes szaporodásnak, illetve a faluról történő bevándorlásnak köszönhető. Az eredmények azt jelzik, hogy a fejlődő térségekben — kivéve a Csendes-óceán szigetvilágát és Japán nélkül Kelet-Ázsia térségét — a migráció, mely egyébként csökkenő tendenciát mutat, nem éri el az 50%-os hozzájárulási arányt, feltéve, hogy a számítás alapját képező hipotézis, nevezetesen, hogy a vidéki és városi zónában a természetes szaporodás közel azonos mértékű marad.

E becslés szerint 2000-ben a fejlett országokban egy vidéki lakosra négy városi, és a jelenleg fejlődő országoknak minősülő térségben három vidéki lakosra két városi jut. Vagyis a század végéig a fejlődő országokban 2,5-szeresére, a fejlett régiókban 1,4-szeresére nő a népesség száma az 1975. évi állapothoz képest.

Az urbanizációval együttjáró agglomerációs folyamat eredményeként 1975-ben öt olyan agglomerált terület volt, amelynek népességszáma meghaladta a 10 millió főt és közel 2000 azoknak a területegységeknek a száma, ahol több mint 100 000 lakos élt. Az agglomerációs övezetek népességének nagyságcsoportok szerinti megoszlása a már említett két térségben nagy hasonlóságot mutat.

A tanulmányból az is kitűnik, hogy az utóbbi tíz évben a nagy agglomerációk száma intenzívebben növekedett, mint a kevésbé jelentős városok száma, s ez a folyamat a jövőben folytatódni fog.

B. K.

CALDWELL, J. C.: *Mass education as a determinant of the timing of fertility decline.* (A tömegoktatás mint a termékenységszűkülés időbeliségének meghatározója.) — *Population and Development Review.* 1980. No. 2. 225—255. p.

A cikk térben és időben párhuzamba állítja a mai fejlődő országok társadalmát a múlt században erősen iparosodó nyugati társadalmakkal, egyetlen közös jelenség, a demográfiai átmenet és az ezt meghatározó tényezők alapján.

A demográfiai irodalom tele van a termékenységet befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezők kutatásaival, de Caldwell új útra lépve azt a hipotézist állítja fel, hogy a legfontosabbak a kulturális tényezők, közelebbről a közoktatás — vagy az ő szavával élve — a tömegoktatás elterjedése, s minden egyéb változás, ok-okozati láncban összefonódva, ebből indul ki. Hipotézise igazolására konkrét példákat hoz fel, s logikai okfejtéssel jut el a bizonyításig.

Az egész cikket végighúzódik egy időbeli kettősség: a nyugati világban a 19. században végbemenő folyamatokat a szerző múlt idővel fejezi ki, de majdnem minden megnyilvánulásukat jelenidőbe — sőt jövőidőbe is — transzponálva, kisebb-nagyobb fáziskéséssel a mai fejlődő országokra is érvényesnek tartja.

A tanulmány azokat a mechanizmusokat vizsgálja, amelyek a tömegoktatás útján idézték elő a termékenység csökkenését. A szerző első argumentuma az, hogy a termékenységi átmenet bekövetkezésének időpontját meghatározó elsőrendű tényező az a hatás volt, amelyet az általános tankötelezettség bevezetése fejtett ki a családi gazdaságra. Ezáltal ugyanis megváltozott az értékáramlás (wealth flow) iránya a nemzedékek között, részben a családtagok közötti kapcsolatok átalakulásával, részben az ezeket irányító morális magatartások megváltozása útján.

Előbb nagyszabású gazdasági változásoknak kellett bekövetkezniük ahhoz, hogy az egyes országok fel tudják építeni és fenn tudják tartani saját közoktatási rendszerüket; de a gazdasági változások ideje nem esik feltétlenül egybe a társadalmi struktúra olyan mértékű átalakulásával, hogy az önmaga elegendő lenne a termékenységi magatartások megváltoztatásához.

A hagyományos családi gazdaság keretében folyó termelő munka világszerte magas termékenységgel járt és jár ma is együtt. Az iparosodás, a kapitalista termelési rendszer kimozdította az egyént a hagyományos családformá-

ból, munkabér ellenében juttatva munkához a korábbi „segítő családtagokat”, ami viszont szükségszerűen a termékenység csökkenéséhez vezetett. De annak az átmenetnek az időpontja, amely a magas termékenységi szinttől (amikor a sokgyermekes családban a gyermek még nem jelent gazdasági terhet) a termékenység csökkenése felé vezet (amikor a gyermek igenis anyagi terhet jelent a szülők számára), nem csupán a gazdasági változás vagy a foglalkozási szerkezet megváltozása ütemétől függ, hanem az úgynevezett kulturális szuperstruktúrától és a családgazdaságtól is, amit viszont éppen ez a szuperstruktúra határoz meg.

A hagyományos típusú családon belül folyó termelést szigorú családi moralitás szabályozza, amely a gyermekektől is kemény munkát igénytelenséget, tekintélytisztelést követel. Ebben a családtípusban az értékáramlás iránya alulról felfelé, vagyis a gyermekektől a szülők, sőt nagyszülők felé tart; magyarul mondva a gyermekmunka és a női munka tartja el a családfejt és az időseket, ezért a feleségtől sok gyermeket várnak el, mert ez hasznos hajt a család számára, s magas társadalmi presztizst is biztosít. Ez a moralitás és a velejáró magas termékenység még hosszú ideig élt a nyugati kapitalista világban, napjainkban pedig a nyugati rendszert átvevő fejlődő országok kapitalista munkaerőpiaca mellett is fennáll. Egy idő után azonban a termelési mód egészen kiszakad a család kereteiből, s ekkor új közösségi morál alakul ki — mégpedig nemcsak a tőkés, hanem a szocialista országokban is — amelyet az adott állam oktatási rendszere az ismeretek továbbadása útján — akár nyíltan, akár burkoltan — propagál.

A tömegoktatás elterjedését sem teljesen és egyedül a gazdasági viszonyok határozzák meg. A szerző Nagy-Britanniára hivatkozik, mondván, hogy az ország már a 19. század első negyedében képes lett volna finanszírozni egy tömegméretű oktatási rendszert, ha akart volna, ehelyett azonban felévszázadnyi késéssel került csak sor rá, egyszerűen azért, mert csak akkora érett meg az idő arra, hogy a gazdaságnak iskolázott munkaerőre legyen szüksége.

A legtöbb fejlődő országban szoros kapcsolat van az oktatás, illetve tanulás ténye, az elért iskolázottsági szint és bizonyos demográfiai viselkedések közt. A szerző állítása alátámasztására felhoz néhány példát. Ghanában a faluról városba irányuló vándorlást az iskolában töltött évek száma szabja meg. Nigériában a gyermek továbbélési valószínűségét legfőképpen az anya iskolázottsági szintje határozza meg. A termékenységi átmenet kezdeti szakaszában levő, vagy a termékenység csökkenése felé tartó országokban a legkisebb különbségeket e tekintetben szintén az iskolázottság okozza. Néhány más államban, mint pl. Sri Lankán, Keralában és egy sor szigetországban, mikroállamban szinte drámai gyorsasággal ment végbe a termékenységi átmenet, a közkutatás bevezetésével, s ennek nyomán a gazdasági növekedéssel. A népességtudomány mindezeket a jelenségeket egyéb társadalmi-gazdasági feltételekkel hozta összefüggésbe — mint pl. a háztartási jövedelem — de ma már a demográfusok egyre jobban felismerik annak lehetőségét, hogy talán egymagában az iskolázottság a legdöntőbb tényező e téren.

A szerző érdekes, egyéni megvilágításban fejtegeti a vallások demográfiai szerepét, s vizsgálódását nem szűkíti le a — nyugati szerzőknél oly gyakori — katolicizmus-protestantizmus párhuzamra, hanem a számszerűen óriási tömegeket érintő hinduizmus, buddhizmus, iszlám jelentőségét is figyelembe veszi, az úgynevezett „nagy hagyomány” és „kis hagyomány” keretei között. Az iskolának mindig is rendkívül komplex kapcsolatai voltak a „nagy hagyományokkal”, lévén a vallás mellett egy másik nagy, családon kívüli intézmény.

A szerző az iskolát ütköző felületnek, s közvetítő közegnek tartja a társadalom és az egyéb intézmények között. Úgy véli, hogy az állam konkurrens a családnak és az iskolákat mindig és mindenütt a manipulálás eszközeként használja fel, sok esetben átnyúlva a hagyományos patriarkátus és család fején, közvetlenül a fiatal nemzedékhez szólva, felébresztve bennük jelentőségük tudatát, s ezáltal külön csapatát mérve a már amúgyis átalakulóban levő családi morálra és családi gazdaságra.

A szerző érdekes megfigyeléseket gyűjtött a mai fejlődő országokból e téren. Az első gyermeknemzedék — szerinte — akiket iskolába küldenek, rendszerint mindenütt más elbánásban részesült, mint a korábbi generációk,

amit maguk az érintett gyermekek természetesen aligha érzelenek. Példaként hozza fel afrikai szociológusok esetét, akiknél szintén megfigyelte, hogy még ők maguk sincsenek tudatában annak, hogy saját személyükben testesült meg ez a forradalmi társadalmi-kulturális átmenet, az írástudatlan nagyszülők, esetleg szülők, vagy kevésbé iskolázott szülők, az iskolázatlan testvérek és a felsőfokú képzettséget szerző gyermek között. A gyermekét először iskolába küldő szülő még nem tudja, hogy ezzel a lépéssel egy visszafordíthatatlan társadalmi folyamatot indít el. Európában valaha ez a folyamat lassan, fokozatosan ment végbe, de a mai fejlődő országokban úgyszólván tíz-húsz év leforgása alatt zajlik le a kulturális átmenet, amely teljesen megváltoztatja a gyermek és a felnőtt közötti viszonyt is. A szerző részletesen elemzi az oktatás hatását az első és a következő nemzedékek életére, mentalitására, viselkedésére, itt is párhuzamot vonva a 19. századi nyugati kultúrákkal. A nemzedékek közötti iskolázottsági különbségeknél is fontosabbnak tartja ennek nemek közötti különbségeit, a termékenység szempontjából. Azt vizsgálja, vajon a feleség iskolázottságának a hatása önmagában, interakcióban vagy együttesen érvényesül-e a családmorál megváltozásában. A hagyományos patriarkátusban kétségtelenül nettó értékáramlás figyelhető meg a feleségtől a férj és természetesen az após és anyós irányában, ami azonnal csökken, sőt megszűnik, mihelyt a feleség — iskolázottságára hivatkozva — más elbánásmódot követel vagy kap meg a társadalmi szemlélet nyomására.

Talán még ennél is fontosabb, hogy ha mindkét házaspár iskolázott, sokkal erősebbé válik közöttük az érzelmi kapcsolat, ami viszont ellentétben van a hagyományos családszerkezettel és moralitással. És végül a tanult feleségek — mégha a gyermek és szülő közötti, felfelé irányuló értékáramlás fenn is marad — már nem hajlandók egymás után újabb és újabb gyermeket szülni, s mindent megtesznek, hogy hosszabbítsák a szülések közötti intervallumot: és ezen a ponton érvényesül a legerősebben az iskolázottság hatása a termékenységre.

A szerző legfontosabb megállapítása az, hogy a tömegoktatás bevezetésének és a termékenységcsökkenés bekövetkeztének időbeli egybeesése *valószínűleg* nem véletlenszerű és nem tudható be valamilyen harmadik tényezőnek, amely a két előbbinek a pontos időzítését diktálná. Úgy véli, hogy bőségesen akadnak másféle mechanizmusok is, amelyekkel megmagyarázható, hogy miért lehet a tömegoktatásnak olyan nagy hatása a családi gazdaságra és moralitásra. Mindenesetre, ha a népességnek csak a fele részéről oktatásban, ez nem fejthet ki ugyanolyan erejű hatást a népességnek erre a felére, mint az egész népességre való kiterjesztése esetében, s ugyanígy, az egész népességben sem a teljes hatásnak a fele mutatkozik meg. Ennek a szerző szerint az lehet az egyik oka — abban az esetben, ha a népességnek csupán egy töredéke járhatott iskolába —, hogy továbbra is olyan erők működnek, amelyek megőrzik a hagyományos családi moralitást (ez azonban nagy mértékben rétegződött társadalmakra nem érvényes). Ennél talán nagyobb hatása van annak, hogy egy osztott társadalomban az iskolázottságtól függően nagyonis éles különbségek vannak a bérek, keresetek között (különösen az erősen rétegzett társadalmakban) és ennek következtében az iskolázott tagokból álló családok jobban prosperálnak. Úgy véli, hogy ennek a két oknak az interakciója érvényesülhetett a 19. század közepi nyugati országokban, ma pedig egyes afrikai országokban.

Vannak még olyan mechanizmusok is, amelyek közvetlenül kapcsolják össze az iskolázottságot a termékenység csökkenésével, bár ezek a mai fejlődő országokban működő mechanizmusok nem feltétlenül azonosak a 19. századi Nyugattal, annak ellenére, hogy a fejlődő országok végigjárták a nyugat összes fejlődési fázisát, de ezenfelül átérték a huszadik századi nyugatosítás óriási (pozitív és negatív) hatásait, nemcsak az iskoláztatás, hanem a tömegkommunikációs eszközök útján is, különösen a családi kapcsolatok megváltozása, illetve fellazulása terén.

A szerzőt több támadás érte egykori megállapításáért, amely szerint a fejlődő országok oktatási rendszerei nem kulturát közvetítenek, hanem a gazdasági fejlődés ábécéjére tanítanak. (Talán éppen az őt ért méltánytalan bírálat készítette arra, hogy ilyen behatóan foglalkozzék az oktatás demográfiai szerepével.)

Egyébként az eddigi kutatási eredmények arról tanúskodnak, hogy a társadalmi változásban inkább az oktatási rendszer szélessége (tehát az érintett népesség aránya), mint mélysége (a tanult népesség átlagos iskolázottsági tartama) képezi a legnagyobb erőt a társadalmi változások előidézésében.

Sz. K.-né

HELIGMAN, L.—POLLARD, J. H.: *The age pattern of mortality.* (A halandóság jellege az életkor függvényében.) — *Journal of the Institute of Actuaries.* Vol. 107. 1980. Part I. 49—80. p.

A „halandóság törvényé”-nek megalkotása az első halandósági táblák (Graunt, 1662; Halley, 1693) megszerkesztése óta foglalkoztatja a szakembereket. A legismertebb ezek közül Gompertz formulája 1825-ből. A II. világháború óta megsokasodtak a próbálkozások a mortalitás életkor szerinti fokozatos változásának matematikai kifejezésére.

A matematikai formula akkor fogadható el, ha az ebből következő arányszámok „zökkenőmentesen” következnek egymás után, mintegy „belesimulnak” a modell ideális görbéjébe és e mellett pontosan kifejezik a halandóság életkor szerinti alakulását, a változás lényegi, jellegzetes vonásait. Másképpen kifejezve: a formulának el kell tüntetnie a görbe rendellenességeit, amelyek a véletlenszerű ingadozásból és a rossz korbevallásból származnak és meg kell őriznie a mortalitás változásának tipikus mintáját. A szerzők a „halandóság törvényé”-nek egy általuk megalkotott, új változatát mutatják be és a formula alkalmazhatóságát azzal bizonyítják, mennyire használható az a háború utáni ausztráliai halandóság leírására.

A viszonylag kevés paramétert alkalmazó formula egy adott életkorban (X év) adja meg a halálozási valószínűség (qx) és az életbenmaradási valószínűség ($Px = 1 - qx$) hányadosának értékét, illetve azt a három összetevőjét a halandóságnak, melynek összegével ez a hányados egyenlő. A három komponens jól elkülöníthető egymástól és azok tulajdonképpen a halandóság életkor szerinti alakulásának három szakaszát képviselik.

Az első szakasz, illetve komponens egy gyorsan lefelé hajló exponenciális görbe, amely a mortalitás csökkenését tükrözi a korai gyermekkorban, annak megfelelően, hogy a gyermeknek fokozatosan javulnak az életkilátásai, ahogy megtanul alkalmazkodni az őt körülvevő környezethez és ahogy megszerzi a védettséget a különböző betegségekkel szemben. Ennek az összetevőnek, illetve fázisnak három paramétere van: az „A”-val jelzett, amely a halandóság szintjét méri, a „C”-vel jelzett, amely a gyermekkori mortalitás csökkenési arányát fejezi ki és a „B”-vel jelzett, amely a csecsemőhalandósággal összefüggő úgynevezett korrekciós faktor; ez utóbbi a gyakorlatban közel áll zéróhoz és hatása — eltekintve a csecsemőkortól — elhanyagolható.

A harmadik szakasz, illetve komponens a jól ismert Gompertz-féle exponenciális görbe, amely a felnőttkori mortalitás közel mértani haladvány szerinti változását fejezi ki, és amelyről általában úgy vélekednek, hogy a szervezet öregedését, illetve az ezzel növekvő halálozási arányt reprezentálja. A „G”-vel jelzett paraméter az öregedő kor halandóságának alapszintjét képviseli, míg a „H”-val jelzett annak növekedési arányát.

A fennmaradó összetevő a második szakasz vagy komponens a baleseti halandóságot tükrözi a férfiak esetében. Ehhez társul még a nők esetében a terhességgel, szüléssel kapcsolatos mortalitás. Ez az úgynevezett „járulékos” halandóság mintegy ráépül a mortalitás normál görbéjére, amelyet az előbbi két komponens ír le. A „járulékos” halandóság minden népességben megtalálható és a mortalitási görbén 10—40 év között jellegzetes kiboltposlásként látható. Ennek a komponensnek is három paramétere van: az „F”-fel jelzett a kiboltposlulás helyét, az „E”-vel jelzett annak kiterjedését, míg a „D”-vel jelzett a kiboltposlulás magasságát, s ily módon a baleseti halandóság viszonylagos súlyát méri.

A szerzők a formulát sikerrel alkalmazták az 1946—48, 1960—62 és az

1970—72 évi ausztráliai kor szerinti halandóság leírására mindkét nem esetében és tapasztalataik alapján úgy vélekednek, hogy az általuk megalkotott formula alkalmas modell halandósági táblák megszerkesztésére.

J. P.

KIERNAN, K. E.: *Teenage motherhood — associated factors and consequences — The experiences of a British birth cohort.* (Anyaság serdülőkorban — kapcsolódó tényezők és következtetések — egy brit születési kohorsz tapasztalatai.) — *Journal of Biosocial Science.* 1980. No. 4. 393—405. p.

A serdülőkorban bekövetkező anyaság nemkívánatos jelenség, amely kedvezőtlen következményekkel jár mind az anyára, mind gyermekére. Egészségügyi veszélyei ismeretesebbek: a terhességi komplikációk, a csecsemőhalandóság és a morbiditás gyakoribb előfordulása. Korábbi vizsgálatok szerint a szülőlények többsége terhességét nemkívánatosnak minősíti, fogamzásgátlási eszközöket nem használ. A jelen tanulmány a tizenéves korú anyaság témakörét tárgyalja, a házasságkötés előtt, illetve után szült alcsoportokon belül, összehasonlítva demográfiai-társadalmi ismérveiket a 20 éven felüli szülő nők csoportjával.

A kutatás alapjául egy egyedülállóan gazdag longitudinális anyag szolgált: az 1946 március első hetében Nagy-Britanniában született valamennyi (13 487) csecsemőből kiválasztottak 5362-t és végig követték kétévenkénti felvétellel 1972-ig, majd ismét megkérdezték őket 1978-ban. Mintavételi szempont az apák foglalkozása volt; mintába került valamennyi nem fizikai és mezőgazdasági foglalkozású, valamint minden negyedik fizikai foglalkozású apa gyermeke. Az évek során a lemorzsolódás elhalálozás és kivándorlás miatt 17,1⁰/₀-os volt, s a maradék 4449 főből 13⁰/₀ tagadta meg a válaszdást, illetve nem volt elérhető. A mintát az első gyermek születésének időpontja szerint három csoportba osztották, azokra, akik serdülőkorban születtek, akik 20—24 éves korban és akiknek 25 éves korukban még nem volt gyermekük. A csoportosítás fogyatékosága, hogy a 15—19 éves korcsoportot nem tudták korévekre bontani, mert a kis elemszámok miatt ez nem volt lehetséges.

A serdülőkorban szülő nők családi háttere több vonatkozásban eltér az előbb említett két másik csoportétól: alacsonyabb az általában fizikai foglalkozású szülők iskolai végzettsége, magasabb a testvérek száma és gyakoribb a fiatalkorban házasságot kötött szülők aránya. Az anyákkal készített tanulmányi tesztek a másik két csoporthoz képest jóval alacsonyabb értékeket mutattak, a serdülőkorban szülő nők általában iskolaköteles kor végén (15 évesen) abbahagyják tanulmányaikat és kisebb arányban szereznek felsőfokú végzettséget is. A Cheery-féle ambíció-teszt a jövőjük iránti nagyfokú érdektelenségről tanúskodik. Magas köztük a fizikai és azonbelül is a szakképzetlen munkakörben dolgozók aránya. A tizenéves korban szülő nők férjei alacsony társadalmi osztályból kerülnek ki, fizikai foglalkozásúak és tanulmányaikat fiatalon abbahagyták. Ezen általános jellemzők mellett azonban a tizenévesek csoportja meglehetősen heterogénnek nevezhető, és a heterogenitás egyik forrása a teherbeeséskori, illetve a szüléskori családi állapot eltérő volta. Ebből a szempontból a szülés illegitimnek nevezhető, amikor a teherbeesés és a szülés is házasságon kívül következik be; illetve legitimnek tekinthető amikor a teherbeesés a házasságkötés előtt, vagy után, de a szülés minden esetben a házasságkötés után történik.

A hatvanas évek Angliájában a serdülőkori illegitim szülések aránya igen alacsony volt, s a közel 80⁰/₀-t jelentő legitim szülések nagyobb része házasságkötés előtti teherbeesésből származott. A 70-es évek közepére ez a kép megváltozott, az illegitim szülések száma fokozatosan emelkedett, s a három csoport 1975-re kb. azonos arányt képviselt az összes tizenéves élveszületéseken belül. A longitudinális vizsgálat is a hatvanas évek országos arányait tükrözi, hiszen a mintában szereplő személyek a hatvanas évek első felében voltak tinédzserek. A két információ alapján azt mondhatjuk, hogy a tizenéves szülő nők jellemzője a házasságkötés előtti teherbeesések magas aránya. A házasságon kívüli, adott esetben hajdon családi állapotú szülések száma csak igen pontatlanul állapítható meg.

A ténylegesnél kevesebb a regisztrált esetek száma az országos statisztikában éppúgy, mint a jelen longitudinális vizsgálatban. Az eltérések oka még nem tisztázott. Éppen ezért következtetések csak igen szűk körben vonhatók le. A mintában szereplő hajadon tinédzserek egyharmada örökbeadta gyermekét, a többi sorsa az apával, vagy más férfival kötött házasság révén így vagy úgy rendeződött, s csak egy anya nevelte még 26 éves korában is (a felvétel időpontjában) egyedül gyermekét. Ennek a korosztálynak a megértéséhez a házasság előtti szülések megítélésénél figyelembe kell venni, hogy 1960 elején a szexualitás még nem nyert olyan polgárjogot a tömegkommunikációkban, mint napjainkban, nem volt legális terhességmegszakítás, s a fogamzásgátlás is gyermekcipőben járt.

A szerző a házasságkötés után szülő serdülőkorúakat két csoportra osztva vizsgálja, attól függően, hogy a teherbeesés a házasságkötés előtt, vagy után következett-e be. Mindkét csoportra jellemző a fizikai származás, a nagy család, a szülők alacsony iskolai végzettsége és a válás vagy özvegyülés miatti csonkacsaládok magas aránya. Úgy tűnik, hogy ezek a tinédzser anyák bizonyos fokig szülei magatartását reprodukálják, ismétlik a házasságkötés korai időpontját és a teherbeesés körülményeit. A serdülőkorban szülő nők válási aránya 32 éves korukra magasabb, mint azoké, akik 20 éves koruk után szülték meg első gyermeküket. A két csoport között különbség mutatkozik gyakorlatilag azonos jövedelmi szint mellett, a lakáshasználat jogcímében. A házasságkötés után teherbeeső serdülők a 20—24 év közötti szülőkhöz hasonlóan 26 éves korukra önálló házzal vagy lakással rendelkeznek, míg a házasságkötéskor már terhes csoport bérelt lakásokban, illetve szobában lakik. További eltérést mutat a két csoport gyermekszáma. Számos kutatásból leszűrt tapasztalat, hogy minél fiatalabb korban alapít egy nő családot, annál több gyermeket szül élete folyamán (Grebenik). A jelen vizsgálat ezt a megállapítást azzal egészíti ki, hogy azon nők között, akik serdülőkorban, házasságkötés előtti teherbeeséssel kezdik termékenységi történetüket, magasabb a négy- és többgyermekesek aránya (25%), mint a házasságkötés után teherbeeső serdülőkorúaknál, illetve a 20—24 éves korban szülőknél (5%).

Az elemzésből kitűnik, hogy a házasságkötés után teherbeesett serdülők csoportja az előbbinél sokkal homogénebb. Családi hátterükre jellemző, hogy a fizikai foglalkozású szülei maguk is fiatalon kötöttek házasságot és hoztak gyermeket a világra. A vizsgált lányok ezt a magatartást, a családtervezési mintát követték, a fiatalokorra tervezett férjhezmenettel. A kiválasztott férfi velük azonos végzettségi és foglalkozási rétegből került ki. A házasságkötéskor már terhes lányok csoportja már összetettebb. Egy részük fiatalon akart férjhezmenni és a terhesség csak a tervezett házasságkötés időpontját hozta előre. Egy másik csoport terhessége révén kívánta partnerét a házasságkötésre rákényszeríteni. És végül számos olyan eset is van, akik legális abortusz hiányában csupán születendő gyermeküket akarták törvényesíteni.

Összefoglalva elmondható, hogy bár található a serdülőkorban anyává lett nők között boldog és kiegyensúlyozott is, de a fiatalkori szüléseket általában nem értékelhetjük pozitívan és szexuális felvilágosítással, családi életre neveléssel, az oktatási idő meghosszabbításával és a fogamzásgátlási eszközök hozzáférhetőségével mindent meg kell tenni, hogy az első szülés lehetőleg a 20. életév után következze be.

P. M.

KNODEL, J.—DE VOS, S.: *Preferences for the sex of offspring and demographic behavior in eighteenth- and nineteenth-century Germany: an examination of evidence from village genealogies.* (A fiúk vagy lányok többre értékelése és a demográfiai viselkedés a tizennyolcadik és tizenkilencedik századbeli Németországban: a falu-genealógiákból nyerhető információk vizsgálata.) — *Journal of Family History.* 1980. No. 2. 145—166. p.

A szerzők 12 németországi falu genealógiai könyveit dolgozta fel a családrekonstrukció módszerével. Ezek a könyvek a faluban lakó családok demo-

gráfiai történetét, a születéseket, házasságkötéseket, halálozásokat tartalmazták. A szerzők fő célja a termékenységsökkenés kezdetének meghatározása volt. Az erre vonatkozó eredményekről *Knodel* másutt számolt be részletesen (*Population Studies*, 1978. No. 3.; *Demography*, 1980. No. 2.). Némely faluban már a tizenkilencedik század elejéről, másutt csak a végéről találták meg a születéskorlátozásnak a bizonyítékait.

Ebben a tanulmányban a szerzők egy mellékesnek mondható kérdést vizsgálnak a családrekonstrukciós vizsgálatok alapján, azt, hogy e falvak lakói többre értékelték-e a fiúgyermeket a leánygyermeknél. Más szerzők több társadalomban, például a mai Indiában, Koreában és a tizenkilencedik században Írországból kimutatták a fiúk többre értékelését. Ez megnyilvánulhat abban, hogy a leánycsecsemőket megölik, vagy a fiúknál rosszabb gondozás és táplálás következtében hagyják elpusztulni, vagy — ha már alkalmaznak születéskorlátozást — abban, hogy az egy-két fiúgyermekkel rendelkező családok nem szülnék további gyermekeket.

A szerzők többféle adat alapján következtetnek arra, hogy többre becsülték-e a fiúkat a német falvakban:

1. Megvizsgálják a nemek arányát az újszülöttek között azzal a megfontolással, hogy ha a leányokat kevesebbre értékelték, akkor közülük többnek a születését elmulasztották anyakönyvezni. A nem negroid népesekben ugyanis az újszülöttek nemi aránya 107 és 104 között helyezkedik el, leg többször 106 és 105 között. A vizsgált falvakban megfigyelt adatok nem térnek el ettől.

2. Elemzik a differenciális csecsemő- és gyermekhalandóságot azzal a megfontolással, hogy ha a leányokat kevesebbre értékelték, akkor közülük több halt meg. Közismert, hogy rendes körülmények között biológiai okok miatt a leányok csecsemőhalandósága és gyermekhalandósága valamivel kedvezőbb a fiúkéénál. Csupán néhány falunak tizennyolcadik századi adatai engednek arra következtetni, hogy esetleg valamivel jobban óvták a fiúgyermeket.

Megvizsgálták hónaponként, illetve korévenként is a fiúk és leányok halandóságát azzal a megfontolással, hogy a halandóság differenciájának a szoptatás befejezése után, tehát az első életév vagy a második életév után kellene megmutatkoznia. Valóban a 2—5 éves életkorban a leányok halandósága egy árnyalattal rosszabb a fiúkéénál.

Próbálnak arra is következtetni, hogy vajon a fiúkat nem szoptatták-e hosszabb ideig annak érdekében, hogy jobban védjék őket a betegségektől. Abból indultak ki, hogy a szoptatás meghosszabbítja a szülés utáni terméketlen időszakot, tehát a fiúszülések utáni szülési intervallumoknak hosszabbnak kell lenniük, ha hosszabb ideig szoptatták őket, mint a leányokat. Ilyen különbség azonban nem mutatkozott. Ez annál is érdekesebb, mert a vizsgált falvak között voltak olyanok, amelyekben igen korán elválasztották a csecsemőket, és olyan falvak is, amelyekben igen sokáig szoptatták.

3. Végül azt vizsgálják, hogy a születéskorlátozás elterjedése utáni időszakban a család meglevő (szült és az ötéves életkort elérő) gyermekeinek és azon belül a fiainak száma befolyásolta-e a további termékenységi viselkedést. Az utolsónak született gyermekek nemi aránya nem mutatott eltérést az összes gyermekekétől, pedig ha a fiúkat előnyben részesítették volna, akkor fiúk születése után az anyáknak gyakrabban kellett volna tartózkodniuk a további szülésektől. Hasonlóképpen a fiú- és leányzülések utáni intervallumok sem különböztek, pedig ha a fiúkat többre értékelték volna, akkor ezek az intervallumok hosszabbak lehettek volna a fiúk után, mert ebben az esetben nagyobb hatékonysággal kívánták volna a születéskorlátozást alkalmazni. (Ez a gondolatmenet feltételezi, hogy fiúk után született további gyermekek egy részét a szülők nem kívánták, de a születéskorlátozás nem hatékony volta miatt került sor e szülésekre.) A szerzők megvizsgálták azt is, hogy 1—4 gyermekes családokban, attól függően, hogy a gyermekek között hány fiú volt, milyen volt a további szülés valószínűsége. Egy faluban a birtokos paraszt családokban találták a fiúk többre értékelésének egyértelmű jelét, mert ott a legalább kétgyermekes családokban a további szülés valószínűsége 91 százalék volt, ha nem volt fiúgyermek; 85 százalék volt, ha egy fiúgyermek volt; 73 százalék volt, ha két

fiúgyermek volt. Másutt az adatok nem mutattak arra, hogy a fiúgyermeket lényegesen többre értékelték volna.

Végső következtetésük ennek alapján az, hogy legfeljebb egészen kis mértékű fiú-preferencia uralkodott ezekben a német falvakban a tizennyolcadik és tizenkilencedik században. A szerzők reményüket fejezik ki, hogy hasonló családrekonstrukciós adatok alapján más kutatók is megvizsgálják a fiú-preferencia kérdését a múlt századokban.

A. R.

LAUKARAN, V. H.—BERG, B. van den: *The relationship of maternal attitude to pregnancy outcomes and obstetric complications. A cohort study of unwanted pregnancy.* (Kapcsolat az anyai hozzáállás és a terhesség kimenetele, a nőgyógyászati komplikációk között.) — *American Journal of Obstetrics and Gynecology*. 1980. No. 3. 374—380. p.

A negatív anyai hozzáállás és a terhesség, szülés kedvezőtlen kimenetelének összefüggéseit többen vizsgálták már, de a közvetlen kapcsolat bizonyítását pl. Pohlman is hiányolta.

Jelen vizsgálat arra a 8062 házaspáros, fehér gravid nőre terjedt ki, akiket az 1959—67 között lebonyolított CHDS programon belül kérdeztek meg Kaliforniában. Mivel az abortusztörvény liberalizálása előtti időpontról van szó, ezért a nem kívánt terhességek megfigyelésére a minta különösen alkalmas.

Arra a kérdésre: „Hogyan várja Ön a gyermek érkezését?” adott válaszok alapján három csoportot hoznak létre: a) erősen kedvező, b) ambivalens (a mérsékelt lelkesedőtől az elfogadóig), c) elutasító. Az anyai attitűdök változását a két szélső csoportban tapasztalták legritkábban. Ezt a két kategóriát használják a további összehasonlításoknál. A megfigyeltek 56,4⁰/₀-a nyilvánított erősen kedvező hozzáállást, míg 6,2⁰/₀-a elutasító volt.

A terhesség lefolyását az orvosi nyilvántartási lapok adatai alapján kísérték figyelemmel. Nemcsak a magzati és újszülöttkori halálozást, veleszületett rendellenességeket, terhességi és szülési komplikációkat, de a pszichoszomatikus panaszokat, a fájdalomcsillapítók fogyasztását és a terhességet megelőző és alatti baleseteket is figyelemmel kísérték.

Az eredeti, CHDS felvételnél az anyák attitűdje lényeges különbséget mutatott a paritás, etnikai eredet, anyai életkor, férj foglalkozása és a jövedelem szerint. Meglepő, hogy a korábbi terhességek, születések kimenetele nem befolyásolta az anyai hozzáállást. Az elemzésnek a befolyásoló tényezők hatását tehát ki kellett szűrnie ahhoz, hogy ténylegesen a negatív attitűd szerepét felmérhessék. Ezt Cohran rétegzési módszerével oldották meg.

Az eredmények szerint a negatív hozzáállású, elutasító anyáknál gyakoribb a perinatalis halálozás és a veleszületett rendellenességek száma. Míg az elfogadóknál 28—31 jutott ezer vizsgálatra, addig az elutasítóknál 58,7 per 1000. Veleszületett rendellenesség esetén 30-cal szemben 73,7 jut ezerre. A terhesség alatti érzelmi problémák, a balesetek és a szülés utáni komplikációk is szignifikánsan gyakoribbak.

A fájdalomcsillapítók szedésének gyakorisága erősen függött a megelőző szülések számától. Ennek tisztított hatását vizsgálva megállapították, hogy a negatív hozzáállású anyák lényegesen több analgetikumot szednek, még ha már többször is szültek.

Mindezek a két csoport közötti különbségek szignifikánsak voltak, míg az újszülött súlya, a terhesség hossza, a szülés lefolyása és a szülés alatti komplikációk nem mutattak szignifikáns eltéréseket.

Tehát a negatív anyai hozzáállás legkevésbé magának a szülésnek a lefolyását érinti. Sokkal jelentősebb a kialakuló érzelmi stresszhelyzet, amit a balesetek számának megnövekedése, vagy a fájdalomcsillapítók, nyugtatók fokozott fogyasztása jelöl.

A hatásmechanizmus szerint a nemkívánt terhesség, mint érzelmi stressz hatás változást eredményez a hormonháztartásban, ami megmutatkozhat a veleszületett rendellenesség valószínűségének megnövekedésében.

Párhuzamosan, vagy önálló mechanizmusra utal az a tény, hogy a terhességet elutasító anya kapcsolata az orvossal kölcsönösen rossz. Ennek következménye, hogy tanácsokat nem kap, vagy nem tartja be, amivel aztán indokolható a terhesség utáni komplikációk számának növekedése.

A fájdalomcsillapítók, nyugtatók fokozott szedése is arra enged következtetni, hogy érzelmileg egyedül marad a gyermeket elutasító anya.

R. Cs.

LONG, M.—MALTBY, B.: *Personal mobility in three West Riding parishes, 1777—1812.* (Egyéni mobilitás három West Riding-i egyházközségben 1777—1812 között.) — *Local Population Studies.* 1980. No. 24. 13—25. p.

A régebbi korok társadalmi mobilitásával foglalkozó angol demográfusok előtt ismert, hogy az 1851-es népszámlálás előtt keletkezett statisztikai források csak szűkös információkat nyújtanak a kérdés elemzéséhez — írják a szerzők. Ugyanakkor az elvégzett összeírás-elemzésekből kiderült, hogy a várakozással ellentétes mobilitási mintákkal, rendkívül mobil közösségekkel találkozunk Anglia történetének korábbi évszázadaiban. Az anyakönyv-feldolgozások azonban eddig nem eredményeztek annál többet, minthogy ezt a benyomást megerősítették. Úgy tűnik, hogy az angol kutatás számára B. A. Holderness adott lehetőséget a holtpontról való elmozdulásra. Ugyanis felfedezte, hogy Yorkshire-ben egy érseki rendeletre a keresztelési anyakönyvekben 1777 és 1812 között a szokásos adatokon kívül az újszülöttek anyai és apai nagyapjának származási illetve lakóhelyét is bejegyezték. A kedvező lehetőséget Holderness kihasználta és közzétette az anyakönyvből azonosítható foglalkozások szerint csoportosítva a földrajzi mobilitásra vonatkozó adatokat.¹ Szerzőink ennek nyomán kívánták továbblépni. Egyrészt három, adottságaiban, gazdasági-társadalmi struktúrájában eltérő további Yorkshire-i egyházközség adatainak feldolgozását és B. A. Holderness eredményeivel való összehasonlítását tűzték ki célul, másrészt az elemzés körébe bevonták az intergenerációs foglalkozási mobilitást is. A Holderness által feldolgozott kilenc egyházközség mindegyike ugyanis síkvidéki, elsősorban mezőgazdaságból élő közösség volt, míg a Long és Maltby által tanulmányozott települések hegyvidékiek, s csak egyikük, Bolton Abbey gazdasága alapozódik a földművelésre. Skipton mezőváros és Addingham falu lakossága elsősorban a kereskedelemről és az ipari forradalombeli karrierjének kezdetén álló textiliparból élt. Világosan mutatja a különbséget a két település-csoport anyakönyvi bejegyzésekből kirajzolódó társadalmi struktúrája is. Eszerint York síkföldi közösségeiben a farmerek aránya 25%, a mezőgazdasági munkásoké 40%, a kézműveseké 35%, ezzel szemben a szerzőpáros által elemzett települések összevont adataiban 66%-kal az ipari foglalkozások vezetnek, s a fennmaradó rész oszlik meg a farmer és mezőgazdasági munkás kategória között.

Long és Maltby a földrajzi mobilitás elemzése során az adatokat három csoportba (helyben maradók, tíz mérföldnél közelebbre, illetve távolabbra költözöttek) osztották, s a férfiak esetében foglalkozás szerinti bontást is végeztek. B. A. Holderness adataival összehasonlítva azt tapasztalták, hogy az általuk vizsgált három településen kisebb a rövid távú, s lényegesen nagyobb a messzebbre történő mozgás, mint York síkföldi részén. Mindez valószínűleg az eltérő társadalmi struktúrából következik, mivel a rövidtávú migráció elsősorban a mezőgazdasági munkásokat jellemzi — írja Long és Maltby. Feltételezhető, hogy a városnak, az iparosodásnak már az ipari forradalom korai szakaszában is jelentős szerepe van a migrációs minták alakításában. A nők földrajzi mobilitása viszont általában itt is a férfiakét követi, csakúgy, mint a yorki síkföldön.

A foglalkozási mobilitás szempontjából a szerzők által elemzett három település egymástól eltérő képet mutat. Az adott időhatáron belül a legkisebb

¹ B. A. Holderness: *Personal mobility in some rural parishes of Yorkshire, 1777—1822*, Yorkshire Archaeological Society, Part 163, vol. XIII, 1970.

változásokat a leginkább a földműveléshez kötődő Bolton Abbey faluban tapasztalták, míg a legnagyobbakat a sok textilipari munkással rendelkező Addingham-ben. A foglalkozások közül a legstabilabbnak a farmer, illetve a kovács és kőműves mesterség bizonyult, körükből kerültek ki azok a családok, ahol az adott foglalkozás magas arányban szállt apáról fiúra. A legkevesebb családi hagyományra a textilipari szakmák tekintettek vissza, a textilipar munkásai jórészt másfoglalkozású szülők gyermekeiből, elsősorban a mezőgazdasági munkások és farmerek családjából verbuválódtak. Miután a különböző generációk foglalkozási struktúrájának összevetéséből a társadalmi státusok hierarchikus rendjét nem tudták megállapítani, megvizsgálták a házassági mobilitást is. Sem a mezőgazdasági, sem az ipari falu társadalmában nem találtak elkülönülést az egyes foglalkozási csoportok között, a különböző foglalkozási csoportokba tartozók magas arányban házasodtak össze egymással. Társadalmi státusbeli különbségek csak Skipton mezővárosban tűntek föl. A kereskedő és önálló iparoscsaládba tartozók itt ugyanis ritkán léptek házassági kapcsolatra munkáscsaláddal. Érdekes, hogy a farmerek felé viszont nem voltak zártak.

A szerzők által végzett történeti mobilitás-vizsgálat figyelemre méltó kezdeményezés, szélesebb körre érvényesnek tekinthető következtetésekig azonban nem tudtak eljutni. Ennek főként a kis esetszám volt az oka. Erdemes azonban elgondolkozni azon, hogyan bővíthető Magyarországon is a mobilitás-vizsgálatba bevont, illetve bevonandó módszerek és források köre, illetve a vizsgálatok időhatára.

F. T.

FFOUTS, J. H.: *Birth order, age spacing, IQ differences, and family relations.* (Születési sorrend, születési távolság, az IQ különbségei és a családi kapcsolatok.) — *Journal of Marriage and the Family.* 1980. No. 3. 517—531. p.

Galtontól Recordig hosszú azoknak a kutatóknak a sora, akik az elsőszülöttek érvényesülése és intellektuális színvonaluk összefüggésével foglalkoztak. Már a kutatások kezdetén feltételezték, hogy az elsőszülöttek magasabb intellektuális színvonala döntően a családon belüli helyzetüktől és nem kedvezőbb genetikai adottságaiktól származik.

Az IQ és születési sorrend összefüggéseinek tisztázásában fontos előrelépés *Zajonc* és *Markus* (1975) matematikai modellje, amely már nemcsak a születési sorrend, hanem a születési távolság hatását is bizonyítja. *Cicirelli* (1975) a családon belüli kapcsolatokat, interakciókat tartja meghatározóknak a gyermek intellektuális fejlődésében. Az interakciókat befolyásolja a gyermek neme, testvéreinek száma, neme és a születési távolság.

Tehát a befolyásoló tényezők részben az eltérő testvér-testvér interakciók, részben pedig a testvér-szülő kapcsolatok. Strukturális változó a születési távolság, amely minél kisebb, annál erősebben határozza meg a testvérek kapcsolatát, a másodszülött intellektuális kilátásait. Csak a legnagyobb születési távolság eseteiben talál pl. *Adams* és *Meidam* (1966) hasonló iskolai teljesítményt a két testvérnél. Ezt az összefüggést *Borman* (1975) az egymást gyorsan követő szülések perinatálisan kedvezőtlen hatásával magyarázza. *Record* iker-vizsgálatai szintén ezt erősítik meg.

Jelen tanulmány két fő kérdésre keres választ:

- Van-e kapcsolat a születési távolság és az IQ között;
- ha a másodszülött IQ-ban mért intellektuális szintje magasabb, mint testvéréé, akkor ez megmutatkozik-e a jobb iskolai előmenetelben is?

A vizsgálati minta 37 kétgyermekes család testvérpárjaiból került ki, akik a városi, fehér középosztályhoz tartoznak. A vizsgált gyermekek mindegyikének IQ-ja magasabb az átlagnál.

Születési távolság szerint három csoportot képeznek: 16 pár 14—23 hó közötti születési távolsággal, 12 pár 24—34, 9 pár 35—52 hó távolsággal kerül különböző csoportba.

Az IQ különbségeinek tendenciája szerint szintén három csoport van: nincs IQ-ban mérhető különbség; a fiatalabb testvér IQ-ja magasabb; az idősebb a jobb IQ-teljesítményű.

Vizsgálati eszközök: „Kaliforniai Személyiségteszt”, „Slosson-féle Intelligencia teszt”, B. Anthony: „Családi kapcsolatok tesztje”; továbbá kérdőívek a szülők és a pedagógusok számára.

A vizsgálatokra általában jellemző volt az elsőszülöttek esetében, hogy felelősségteljesek, függetlenek, versengők, irányítók. A másodszülottekre általában jellemző, hogy alkalmazkodóak, könnyedek és fizikailag ügyesebbek.

Az iskolai teljesítmény és az IQ között kizárólag a másodszülotteket esetében volt szoros kapcsolat. Az elsőszülöttek bizonyos személyiségvonásai azt eredményezték, hogy IQ szintjük felett tudtak teljesíteni.

A születési távolság szerint alkotott csoportoknál a túl közeli másodszülottnél az iskolai teljesítmény elmarad az IQ alapján várható értéktől. Ebben a csoportban az elsőszülöttek távolságtartóak, befelé fordultak. A szülőkkel kialakult kapcsolatok is érdekes különbségeket mutatnak, mivel túl kis távolság esetén az idősebb kapcsolatai apjával lényegesen erősebbek, mint a másodszülottekné. Náluk viszont az anyával kialakult kapcsolat szorosabb.

Az IQ eltérései szerint alkotott csoportokat értékelve azt találták, hogy az egyenlő IQ szint mindkét testvérré ösztönző hatású, míg a kisebb testvér magas IQ-ját az idősebb fokozott sportolással nagyobb fizikai teljesítménnyel kompenzálja. Ha a két testvér közül az idősebb a magasabb IQ szintű, akkor minden a hagyományos szereposztás szerint bonyolódik, a testvérek kapcsolata stabil — az idősebbik az apja fia, a kisebbik az anyjéé.

Tehát sikerült igazolni, hogy az idősebb testvér akkor is megtartja vezető szerepét a testvérkapcsolatban, ha intellektuálisan nem ő az okosabb. Ebben a családi szocializáció szereposztása segíti, továbbá az így kialakuló másodlagos személyiségvonások, melyek a tanulási teljesítményt is elősegítik. A nagyon közeli másodszülottekné az idősebb a rosszabb tanulási eredményt nyújtott, amikor idősebb testvérénél magasabb pontszámot kapott az intelligencia tesztben.

A két testvér születési sorszámtól függő eltérő intellektuális fejlődésben tehát a családi szocializáción át közvetített kulturális, társadalmi normák szerepét tételezhetjük fel.

R. Cs.

POLLARD, A. H.: *The interaction between morbidity and mortality.* (Kölcsönhatás a morbiditás és mortalitás között.) — *Journal of the Institute of Actuaries.* Vol. 107. 1980. Part III. 233—313. p.

A szerző tanulmányát vitairatnak szánja, azzal a céllal, hogy ösztönözzön olyan vizsgálati módszereket: technikákat elgondolására és kidolgozására, amelyek lehetővé teszik a mortalitás vizsgálatát a morbiditás elemzésével. A tanulmány létrejöttében nem elhanyagolható mozzanat volt az a meggyőződés, miszerint a halandóság hagyományos demográfiai és a biztosításban használt matematikai vizsgálata egyre kevesebb eredménnyel jár és szükség van a téma interdiszciplináris megközelítésére.

Pollard azt mondja: a halál az öregedés folyamatának végső állomása. Ez a folyamat a születéssel kezdődik és minden bizonnyal genetikai komponense is van. Bizonyos rizikó faktorok (túlsúly, feszültség, a szérum magas koleszterin- és triglicerid szintje) és szokások (dohányzás, helytelen táplálkozás, italozás, a testmozgás hiánya, túl sok napozás) felgyorsítják ezt a folyamatot, amely együtt jár betegségek jelentkezésével. A múltbeli és jövőbeni halandósági trendek vizsgálatához multhatatlanul szükséges a rizikó faktorok és az életmóddal kapcsolatos szokások élettartamra gyakorolt hatásának elemzése. A morbiditás és mortalitás közötti kölcsönhatás feltárása pedig nélkülözhetetlenné teszi bizonyos betegségek megfigyelését, különös tekintettel azok kezdetére és gyógykezelésük eredményességére. Ez utóbbi vizsgálatában a túlélési arányok általában perdöntő jelentőségűek.

A mortalitást nem célszerű általában vizsgálni. Csak a nemre jellemző, kor- és okspecifikus halálozási arányszámok elemzésétől remélhető a gyakorlatban hasznosítható eredmény. Az ilyen megközelítés szerencsére könnyen keresztülvihető tekintettel arra, hogy a halálozások mintegy 70 százalékát mind-

össze négy nagyobb betegségcsoport (az ischémiás szívbetegség, rosszindulatú daganatok, agyérbetegségek, balesetek és öngyilkosság) okozza. Elegendő tehát ezt a négyet vizsgálni.

A tanulmány a továbbiakban az ausztráliai New South Wales ráknyilvántartásának adatai alapján szerkesztett morbiditási-mortalitási táblát mutatja be. A tábla a halandósági tábla analogonja. A szerző az emlőrákot választotta módszere demonstrálására. A morbiditási-mortalitási tábla alkalmas egy adott betegség alapirányzatának követésére, annak megállapítására vajon a betegség gyakorisága növekszik-e vagy csökken-e, korábbi vagy későbbi életkorban jelentkezik-e, milyen a gyógykezelés eredményessége és végül annak tisztázására, hogy a kérdéses betegség jelenléte vagy hiánya befolyással bír-e más okspecifikus halálozási arányszámokra.

A tábla segítségével a következő mutatók nyerhetők:

1. Mi az esélye annak, hogy egy nő emlőrákban betegszik meg (az esély az egész élettartamra vonatkozik és ezért a születéstől számítódik: „az emlőrák betegség esélye születéskor”).
2. Az emlőrákban való meghalás esélye azok körében, akiknél a betegség jelentkezett.
3. A viszonylagos túlélési arány, azok hányada, akiknél emlőrákot diagnosztizáltak, de végül más betegségben haltak meg.
4. A népességnek az a hányada, amelynek kórtörténetében szerepel az emlőrák.
5. Az emlőrák incidenciája.
6. Az emlőrák halálozási arányszáma az egész női résznépességre nézve.
7. A medián életkor az emlőrák jelentkezésekor (első diagnózis).
8. A medián életkor az emlőrák okozta halálozáskor.
9. A születéskor várható, emlőrák betegség nélküli élettartam, másképpen fogalmazva: a születéskor várható időtartamnak az a része, amely mentes az emlőráktól. Annál nagyobb a betegségre ez a hatása, minél nagyobb a betegség incidenciája és minél alacsonyabb a mortalitása (morbiditás effektus).
10. Mennyivel hosszabbodnék meg a születéskor várható élettartam, ha a betegséget felszámolnák. Mortalitás effektus: ez annál nagyobb, minél nagyobb az incidencia és a mortalitás.
11. A kombinált morbiditás-mortalitás effektus a kettő összege.

A szerző megállapítja, hogy ami az emlőrákot illeti, az abban szenvedők relatív túlélési aránya — az amerikai rákstatistika adatai szerint — számottevően növekedett az 1940-es évek óta. Ez az arány természetesen nagymértékben függ attól, hány éves volt a nő, amikor a betegséget először diagnosztizálták és attól is, milyen stádiumban kórismézték a daganatot.

Pollard ezután azt vizsgálja, mi a férfiak és nők esélye arra, hogy rosszindulatú daganatos betegségben betegedjenek meg (ez mindkét nemre nézve 25 százalék), és mi a valószínűsége a daganatos halálnak, ha a betegség már fennáll. A férfiak esetében 78,6 a nők esetében 63,0 százalék a kapott érték.

Lokalizáció szerint: a férfiaknál a legnagyobb valószínűsége annak van, hogy tüdőrákban betegszenek meg, majd a prosztatata, a vastagbél, a gyomor, a hólyag, a rectum, a bőr (melanoma), a nyirokcsomók (lymphomák) és a hasnyál-mirigy következnek.

A nőknél a sorrend a következő: emlő, vastagbél, bőr (melanoma), méhnyak, gyomor, rectum, méh, petefészek, tüdő, nyirokcsomók (lymphomák). (Az adatok mindkét nemnél az ausztráliai New South Wales Ráknyilvántartó Hivatalának adatai.)

A férfiak esetében a felsorolt kilenc lokalizációból a három leginkább rosszindulatú a tüdő-, a gyomor- és a hasnyálmirigyrák, a nők esetében a tíz lokalizációból a tüdő-, a gyomor- és vastagbél rák.

A tanulmány következő részében a szerző az ausztráliai körzeti orvosok körében végzett felmérések eredményeit, illetve a morbiditás és mortalitás kölcsönhatásának vizsgálata szempontjából azok releváns részét dolgozza fel.

A felmérések megbízhatóságát méri, hogy kivetítve azok adatait Ausztrália egész népességére, a rosszindulatú daganatos megbetegedések esetében az incidencia alig tér el attól, amit a New South Walesben működő Ráknyilvántartó

tartó Hivatal ugyancsak Ausztrália egész populációjára extrapolált adatai mutatnak.

A főbb megállapítások a következők:

1. Agyérbetegség (férfiak): igen magas az 5 éves relatív túlélési arány. 50 év alatt csaknem 90 százalékos, míg e fölött 80 százalék körüli.
2. Ennek a betegségsopornak az incidenciája csökkent az 1970-es években Ausztráliában.
3. A különböző országokban végrehajtott felmérések adatai meglehetősen eltérnek egymástól. Ez minden bizonnyal annak következménye, hogy az agyérbetegség definíciója nem azonos.
4. Peptikus fekély: a duodenális fekély leggyakoribb 35 év körül, a gyomorfekély 45—65 év között.
5. A férfi/nő hányados csökkenőben van. A duodenális fekély esetében az arány kissé 2 : 1 fölött van, a gyomorfekélynél közel 1 : 1-hez.
6. Ischemias szívbetegség: a definíció igen problematikus. Gyakori a kétéleri számbavétel oly módon, hogy egyszer számbaveszik a beteget ischémias szívbetegséggel, és még egyszer — ettől függetlenül — amennyiben bekövetkezik, heveny szívizom infarktussal. A sorrend természetesen fordított is lehet. Emiatt nehéz az incidencia megbízható megállapítása. Valószínű azonban, hogy néhány országban, elsősorban az Egyesült Államokban az utóbbi években csökkent az új esetek gyakorisága.

A szerző tisztában van azzal, hogy az országos morbiditás vizsgálata sok buktatóval jár. Rendkívül nehéz a betegség-entitások definíciója, különösképpen akkor, ha nemzetközi összehasonlításra alkalmas adatokat akarunk nyerni. Az incidencia azonban nemcsak definíció, de legalább annyira szakmai felkészültség és lehetőségek függvénye is (a tényleges regionális különbségeket nem számítva). Bizonyos betegségek esetében az országos, folyamatos nyilvántartás, más esetekben a felvételek jelentik a járható utat a morbiditás számbavételére. A paraméterek megállapításának legjobb módja a morbiditás-mortalitás tábla. Csak a morbiditás és mortalitás együttes vizsgálatától remélhető a jövőben — többek között — az öregedés folyamatának, a betegség gyakoriságok és a handóság alapirányzatának jobb megértése.

J. P.

PRESTON, S.—COALE, A. J.—TRUSSEL, J.—WEINSTEIN, M.: *Estimating the completeness of reporting of adult deaths in populations that are approximately stable.* (A felnőttalálózási nyilvántartás teljességének becslése megközelítően stabil népességekben.) — *Population Index*. 1980. No. 2. 179—202. p.

A kor- és nemspecifikus halálzási arányszámok kiszámításának alapjául a halálzások és a teljes népesség kor és nem szerinti számai szolgálnak.

Az erre vonatkozó adatok — bármilyen demográfiai vizsgálatból is származzanak — gyakran hiányosak. Ha a halálzások összeírása nem teljes, a kiszámolt halálzási arányszámok túl alacsonyak lehetnek, eltérhetnek a valóságtól.

Brass 1973-ban javasolt egy módszert a teljesség becslésére. Az eljárás azon alapul, hogy — stabil népesség esetében — a populáció különböző részeiben a növekedési ráta állandó. Mivel az a éves és idősebb népesség maga is stabil, ezért az a éves egzakt életkor elérése ebben a populációban születésként fogható fel. Ebben az értelemben az a éves egzakt életkorukat elérték aránya az a éves és idősebb népességben a születési rátát jelenti. Ugyanebben a populációban az a éves kor felett meghaltak aránya pedig a halálzási ráta. Ábrázolva életkoronként a születési és halálzási ráta által meghatározott pontokat, azok egy olyan egyenesre illeszkednek, amelynek konstans tagja a növekedési ráta, meredeksége (iránytangense) pedig megegyzik az összeírt halálzások és a számbavett populáció teljességének az arányával. Ez a módszer nem igényli a növekedési ráta ismeretét, ez az egyenes egyenletéből adódik.

Preston 1978-ban javasolta az alább ismertetésre kerülő módszert a halálozási nyilvántartások teljességének becslésére.

A szerzők — mielőtt a becslésekre térnének — háromféle halandósági tábla konstrukciót ismertetnek stabil népességből kiindulva:

- Halandósági tábla készíthető az $N(a)$ és az $\exp(ra)$ korévról korévre történő összeszorzásából, aminek eredményeképpen a stationér népesség továbbélési rendjének konstansszorososa adódik. $N(a)$ a stabil népességben az a évesek száma, r pedig a növekedési ráta.
- Halandósági tábla készíthető a halálozások kor szerinti számainak $\exp(rx)$ -szel való összeszorzásával. Ily módon a stationér népesség kor szerinti halálozási számainak — a korévektől független — konstansszoros értékeit nyerjük. A halandósági tábla a korévhez tartozó $l(a)$ értékét az a éves és idősebb korban meghaltak számainak összege adja.
- Halandósági tábla készíthető még a korszpecifikus halálozási arányszámokból is. Ehhez azonban szükség van a populáció és a meghaltak korévek szerinti számára. Ha a halálozások száma egy adott időszakban ötéves korcsoportokra ismert, és a populáció számbavétele az adott időszak közepére esett, akkor kiszámíthatók a korcsoportos halálozási ráták. Feltételezve, hogy ezek megegyeznek a stationér népesség korcsoportos halálozási rátáival, származtathatók belőlük a korcsoportos halálozási valószínűségek, amikből egy rövidített halandósági tábla konstruálható.

Ha a kiindulási népesség stabil és az adatok nyilvántartása teljes, valamint a korévek megállapítása pontos volt, a három halandósági tábla továbbélési rendje egybeesik. Ha azonban a feltételezéseink valamelyike nem teljesül, az $l(x)$ görbék különbözőek lesznek. A szerzők grafikonokon illusztrálják a különböző torzulásokat okozó tényezők hatásait a halandósági táblák továbbélési rendjeire. Egy stabil népességben a halálozási nyilvántartás teljességének becslésére a következő egyenlet szolgál alapul:

$$N(a) = \sum_{x=a}^{\omega} D(x) \exp[r(x-a)],$$

ahol $D(x)$ a stabil populáció x éves életkorban meghaltjainak a száma egy adott időszakban, $N(a)$ az a éves népesség számát jelenti. Az egyenlet teljesülésének feltétele, hogy a halálozási ráta minden korban csak magától a korévtől függjön.

A fenti egyenlet jobb oldalával becslve a stabil populáció a éves népességének lélekszámát, egy olyan becsléshez jutunk, amely a stabil populációban korévenként feljegyzett halálozások számából ered. Ezt a becslést $\hat{N}(a)$ -val jelölve az $\hat{N}(a)/N(a)$ hányados a halálozási nyilvántartás teljességét becsli. A gyakorlatban inkább az ${}_5\hat{N}_a/{}_5N_a$ becslést kellene használni, ami az $(x, x+5)$ éves népességre vonatkozik. Ez a becslés azonban ki van téve azoknak a torzító hatásoknak, amelyeket a kor hibás megállapítása okoz, ezért ésszerű az $\hat{N}(a+)/N(a+)$ hányadosokat is kiszámolni. $N(a+)$ az a éves és idősebb népességre kiszámolt ${}_5\hat{N}_x$ értékek összege. Az $\hat{N}(a+)$ kiszámítása hasonlóan történik. Az $\hat{N}(a+)/N(a+)$ hányados jól közelíti a halálozások és a népesség nyilvántartása teljességének az arányát, ha a növekedési rátát megalapozottan becsültük, a kortévesztések minimálisak és a nyilvántartások következetesek.

A tanulmány a következőkben megmutatja, hogy milyen hatást gyakorol az ${}_5\hat{N}_a/{}_5N_a$ és az $\hat{N}(a+)/N(a+)$ hányadosokra a stabilitás hiánya, a kortévesztés, a nyilvántartás koronként változó teljessége, vagy a növekedési ráta becslésének pontatlansága.

A következő fejezetekben a szerzők a korábban már említett — Brass által felvetett — módszert vizsgálják szintén abból a szempontból, hogyan változtatják meg az egyenest a különböző torzító hatások. Itt természetesen fel kell tenni, hogy a növekedési ráta a korévektől független állandó, valamint a nyilvántartások teljessége sem változik a korévek növekedtével.

A halandósági tábla $l(x)$ görbéjének, valamint a teljességet becslő \hat{N}/N sorozatnak az ismeretében sem minden esetben tudjuk megállapítani, hogy

milyen torzító hatások érvényesülnek. Egyrészt azért okoz ez nehézséget, mert az egyes hatások gyakran keverednek, másrészt pedig bizonyos torzító okok hatásuk alapján sem különböztethetők meg.

Bár örökérvényű szabály nem létezik arra, hogyan kell megállapítani, hogy mi okozza a továbbélési rendben és az \hat{N}/N becslésekben mutatkozó torzulásokat, mégsem teljesen kilátástalan ezek felkutatása. A tanulmány három példát hoz erre:

— az 1929 és 1931 között vizsgált kínai parasztok körében a stabilitás feltétele teljesül.

A személyek és a meghaltak kor- és nem szerinti megoszlása ismert, de a növekedési rátáról megbízható információ nem létezik:

— az El Salvador-i női népességet 1961-ben vizsgálták. Itt a növekedési ráta becslését megkönnyíti, hogy 1950-ben, 1961-ben és 1971-ben is volt népszámlálás. A növekedési ráta becslésül a két időszak átlaga szolgált.

— A koreai női népességet az 1971-től 1975-ig terjedő két népszámlálás közötti időszakban vizsgálták. Ebben az ötéves periódusban a népesség létszámát ötéves korcsoportokra a két népszámlálás átlagával becsülhetjük, a növekedési rátát pedig ebben az időszakban tapasztalt szaporodás nagyságának alapján lehet becsülni. Ezek a példák rávilágítanak arra, hogy milyen elemző eljárásokkal lehet feltárni a vizsgált populációra ható torzító tényezők jellegét, és már ezek ismeretében hogyan lehet következtetni a halálozási nyilvántartás teljességére.

G. É.

ROUSSEL, L.: *Mariages et divorces. Contribution à une analyse systématique des modèles matrimoniaux.* (Házasságok és válások. Hozzájárulás a házassági modellek szisztematikus elemzéséhez.) — *Population*. 1980. No. 6. 1025—1040. p.

A nyugati országokban 15 éve tart a válási arány jelentős mértékű emelkedése. A tartós tendencia okait általában a társadalmi-kulturális környezetben végbement változásokban keresik. Olyan exogén tényezőkkel próbálják magyarázni, mint például a nők munkavállalásának tömeges elterjedése, a válóperi eljárás reformja, a vallási normák gyengülése, az ilyen és hasonló tényezők halmozódása.

A szerző szerint, amíg egy társadalomban egyetlen házassági modellt, — és ehhez hozzárendelve egyetlen válási modellt tételezünk fel — a jelenség magyarázatára az említett okok nem elegendők. Ugyancsak elégtelenek a házassággal és a válással kapcsolatos, gyakran egymásnak ellentmondó attitűdök megértéséhez. Úgy gondolja, hogy a válási arányban bekövetkezett változások a valóságban a házassági rendszer átalakulását és főként a házasság célszerűségének az átalakulását tükrözik. Az átalakulás megértéséhez a szerző többféle modellt tételez fel. Azt a hipotézist állítja fel, hogy ugyanabban a népességben egyszerre többféle modell létezik, belső szükségszerűségekkel, törvényszerűségekkel, amelyek egy adott esemény, például a válás bekövetkezésének valószínűségét és módozatait szabályozzák.

A házassági intézmény jellege és a társadalom által a családi életben vállalt funkciók szerepe alapján négy házasságtípus, illetve modell különböztethető meg. Ezek mindegyikéhez egy-egy jellegzetes válástípus tartozik, aszerint, hogy milyen az igazságügy (válóperi eljárás) szerepének a jelentősége, mi az állam beavatkozásának az értelme, milyenek a jogi jellemzők és hogyan értékelik a válást az érdekelték.

A jellemzőket figyelembe véve az alábbi négy házassági, illetve válási modell különböztethető meg:

1. Hagyományos vagy intézményi házasság (Mariage traditionnel)

Az intézmény központi célszerűséget fejez ki: biztosítani kell a legjobb feltételeket az egyének továbbéléséhez és a remzedékek reprodukciójához. Az

általános rendnek elsőbbsége van az egyéni érzelmekkel szemben; merev hierarchia. A párválasztás a szülők joga. Társadalom által vállalt funkciók nincsenek vagy nagyon gyengék.

Az ilyen házassági rendszerben nincs válás, vagy a válás csak egészen kivételes.

2. Frigy-jellegű házasság (Mariage-alliance)

Az intézmény célja, hogy keretet adjon az érzelmi szolidaritásnak; azért kötnek házasságot, hogy boldogok lehessenek együtt. A párválasztásnál a szerelmi érzelem fontosabbá válik, mint a családok közötti házasságok elrendezése. A látszat az, hogy az intézmény és a boldogság között harmóniát lehet teremteni. Ennél a típusnál a társadalom általában csak gyermekek oktatását vállalja magára.

A válást a társadalom az intézmény elleni bűnténynek tekinti. A válás jogi szankció a bűnös ellen; csak a házassági intézmény ellen elkövetett súlyos vétség indokolja. Az igazságügy, a válóperes eljárás szerepe meghatározó. Az állam arra törekszik, hogy megakadályozza az élettársi (de facto) együttélések elszaporodását. Az érdekelteknél igen erős a társadalmi megbélyegzettséghez kapcsolódó szégyenérzet. A válás, főként az asszonyra nézve, súlyos anyagi következményekkel jár.

3. Fúzió-jellegű házasság (Mariage-fusion)

Ez a jelenleg uralkodó házassági modell a legtöbb európai országban. A házasság intézménye többé nem belső törvényes norma, egyszerű formassággá válik. Alapja továbbra is az érzelmi szolidaritás. Ez a koncepció megköveteli a házastársaktól a státuszbeli egyenlőséget, s bizonyos mértékig a szerepekben nincs alapvető megkülönböztetés. A társadalom az oktatáson kívül különböző gyermekgondozási és egészségügyi szolgáltatásokat nyújt.

Ebben a modellben a társadalom már csak arra szorítkozik, hogy igazolja a házasság felbomlásának a valóságát és a szétesett család tagjainak érdekében intézkedéseket tegyen. A válóperes eljárás szerepe még elég erős. A bírói döntés célja főként az, hogy a válás után mindkét fél számára lehetővé tegye a jó társadalmi beilleszkedést. A szankció-jelleg továbbra is fennáll, de úgy, hogy elég erős feszültség van a törvény és a bírói gyakorlat között. Az érdekelteknél a szégyen érzete helyébe a kudarc vagy bűnösség tudata lép. Általában súlyos pszichológiai esemény, melyben nagy szerepet játszik a gyermekek sorsa. A társadalmi megbélyegzés legfeljebb egészen szűk körű.

4. Társulásszerű házasság (Mariage-association, compagnonnage)

Ebben az együttélési modellben a házasságkötési aktus már nem elengedhetetlen formalitás. A partnerek boldogsága és megelégedettsége tartja össze a párt addig, ameddig ez fennáll. A „de facto” szituáció alapja magánszerződés, amely bármikor felbontható. Célja, hogy mindkét fél számára a maximális előnyöket biztosítsa. A társadalom által vállalt funkciókhoz, a már említetten kívül, tanácsadás és esetleges terápia járul.

A válás szigorúan magánjellegű esemény. Az igazságszolgáltatás csak akkor lép közbe, ha a felek között nézeteltérés merülne fel a saját maguk által vállalt megállapodással, szerződéssel kapcsolatban. Az érdekeltek részére a válás nem drámai. Lehetővé teszi az együttműködést a gyermekek nevelésében.

A modellek bemutatása, és az egyes modellekhez kapcsolódó attitűdök elemzése után a szerző arra a következtetésre jut, hogy a válások rendkívüli mértékű emelkedése sokkal érthetőbbé válik, ha elfogadjuk, hogy az egyik házassági modelltől, amelyben a válás kivételes volt, áttértünk egy másik modellre, amelyben a válás lehetősége eleve elismert. Pontosabban a házassági modellek megoszlása, ami változott. Azok a modellek, amelyekben a válás va-

lőszínűsége nagy, elterjedtek, azoknak a modelleknek a rovására, amelyek csak ritkán fogadják el a házasság felbomlását. Ebből következően a válás gyakorisága egy népességben úgy magyarázható, hogy az az egyes házasságmodellekben megfigyelt válási gyakoriságoknak a súlyozott átlaga és ennek a gyakoriságnak a variációja a modellek súlyozásában végbement változás.

A szerző, bár elfogadja, hogy az általa felállított modellek sematikusak, a tipológia túl summás, léteznek más modellek is („kommunák” stb.), sokszor nehéz a tervezett modellt és a valóságban követett modellt azonosítani, egy házaspár sem feltétlen zárkózik véglegesen be egyfajta modellbe, mégis úgy véli, hogy a szisztematikus modellszemlélet átfogó perspektívát ad a végbemenő változások jobb magyarázatára és megértésére.

T. J.

SIEGEL, J. S.: *On the demography of aging.* (Az öregedés demográfiája.) — *Demography.* 1980. No. 4. 345—364. p.

A cikk Jacob S. Siegelnek az Amerikai Néppességi Társaság 1980. évi közgyűlésén elmondott beszédét tartalmazza. Nem véletlen, hogy az elnöki beszéd az öregek társadalmi, gerontológiai és szociológiai problémáival foglalkozik. Egyre jobban kitolódik a születéskor várható átlagos élettartam, növekszik az idős kort megérett emberek száma és aránya a népességben belül, s ez egyre inkább megköveteli, hogy a társadalom sokkal inkább odafigyeljen az öreg emberek egyéni problémáira mint korábban, mert ezek az egyéni problémák, ha halmozottan jelentkeznek, már társadalmi problémákká válnak. Ha már az orvostudomány segítségével elértük azt, hogy meghosszabbodott az élettartam, ezt úgy kell kihasználni, hogy mind az egyén mind a társadalom számára jó és hasznos legyen. Beszédében az elnök kitért minden, általa lényegesnek tartott problémára. Kezdi azzal, hogy mindenekelőtt az öregkor definícióját kell megadni. Véleménye szerint az öregségnek három aspektusa van: társadalmi, pszichológiai és biológiai. A biológiai öregségre eddig még nem alakítottak ki egy elfogadott, egységes érvényű definíciót. A legtöbb kutató szerint a legfőbb problémát az okozza, hogy teljesen bizonytalan az „öregedés folyamata”, azaz egyénileg nagyon különbözik az azonos kort megérett emberek biológiai állapota. Természetesen mindenfajta vizsgálódás számára szükséges, hogy legyen egy egységesen elfogadott és használt kor, melyet az öregedés határának tekintünk. Ezért a biológiai definíció hiánya ellenére minden ország használ egy konkrét korhátárt, amely ugyan országonként eltérő, de van egy közös vonása, hogy mindennél valamilyen módon ezt a küszöbértéket az aktivitáshoz kapcsolják.

Az öregkort általában a születéshez viszonyított fix évek számával mérik. Egyfajta koncepció az, amikor az öregedés határát egy olyan korról fejezik ki, amelytől számítva bizonyos népességszámot egy átlagos életszakaszt él még meg (pl. 10 évet). Ebben az esetben, mivel a születéskor várható átlagos élettartam különböző embercsoportoknál eltérő (pl. a nőknél és a férfiaknál), az öregedés alsó határa is különbözik. A várható élettartamhoz hasonlóan ezt is inkább népességszámokra, mint egyénekre alkalmazzák. E mérés úgy különbözteti meg az öregkort, hogy összehasonlítja az elért kort azzal az időperiódussal, melyet még az illető népességszámot várhatóan megél. E szerint azok a csoportok, amelyeknek várható élettartama alacsonyabb, előbb (tehát alacsonyabb, „fiatalabb” korban) érik el öregedésük kezdő határát. Például a férfiak 10 évvel haláluk várható időpontja előtt 72 évesek, míg a nők 78 évesek.

Az öregkor demográfiájában nagy szerepük van a mortalitási trendeknek. Az Amerikai Egyesült Államokban a várható átlagos élettartam és a standardizált halálozási arányszámok erőteljes változáson mentek keresztül az elmúlt évtizedekben, amely változások nem voltak olyan látványosak, mint a születési arányszámok esetében, de mindenesetre fontosak és figyelemre méltóak. A háborút követő években (1945—54) a halálozási arányszámok gyors csökkenését tapasztalhattuk, az 1954 és 1968 közötti periódus relatív stabil volt, majd 1968-tól újból megindult a csökkenés, amely 1979-ig tartott, s ez az arányszámcsökkenés még a háborút követő évek csökkenési ütemét is felülmúlta. A halá-

lozási arányszámok e csökkenő trendje természetesen egy sor új politikai és adminisztratív intézkedés kialakítását teszi szükségessé, mivel újfajta problémák megoldására kell választ kapni. Mindenekelőtt komolyan kellene foglalkozni az öregedés korhatárának definíciójával, emellett folytatni kell az egyes etnikai, demográfiai és társadalmi csoportok közötti különbségek feltárását, a szociális és egészségügyi hálózat feladatainak és szükségleteinek vizsgálatát.

A halálzási arányszámok mérésekor elsősorban, a nemek közötti különbségekről kell beszélni. Ez a különbség, amely a nők előnyében mutatkozik meg, előreláthatóan jelentősen csökken majd. Ebben legnagyobb mértékben az játszik közre, hogy a lányok és fiúk „uniformizálódnak”, azaz a lányok „szocializációja” (munkaalkalmassága, dohányzási és egyéb szokásai) majdnem teljesen azonosak a fiúkéval, tehát felnőtt koruk életmódjában már nem lesz akkora különbség, mint egy korábbi generációban. A nők fokozódó munkábaállása is a különbségek csökkenésének irányába hat, de ez a hatás nem olyan nagymértékű, mint ahogyan azt sokan állítják. Természetesen nem tekinthetünk el a biológiai tényezők fontos szerepétől sem, melyek változatlanul a különbségek irányába hatnak, így bizonyos eltérések a nők és a férfiak halálzási arányszámaiban még fennmaradnak. Különbségeket találunk a fehérek és a feketék, valamint egyes társadalmi-gazdasági csoportok között a halálzási arányszámok, valamint az élettartam tekintetében. Az egyes rétegek, csoportok közötti eltérések okait eddig még kevésbé vizsgálták, így ez egy viszonylag kiaknázatlan terület a kutatók számára.

A demográfusok nagy figyelmet szentelnek az öregek egészségügyi helyzetének, az öregkor és az egészség kapcsolatának, az egészségügyi szolgáltatások rendszerének stb. Az egészségügyi problémák sokkal nagyobb mértékben jelentkeznek az idős népességen belül, mint bármelyik más népességcsoportnál. Felvetődik a probléma, hogy mire fordítsunk nagyobb gondot, minek biztosítunk nagyobb anyagi támogatást, annak-e, hogy az idős emberek helyzetét támogassuk, költséget nem kímélve, vagy inkább nagyobb hangsúlyt adjunk a fiatal generáció esetében a megelőzésre, az egészséges, gond nélküli majdani öregség biztosítása érdekében.

Az öregedés egyik fontos társadalmi gondja a területi elhelyezkedés. Városok bizonyos részei előregednek annak következtében, hogy egyre inkább csak idős emberek lakják, akik vagy nem akarják elhagyni addigi otthonukat, vagy nem tudják, anyagi helyzetük miatt. A területi elkülönülés pedig, úgy tűnik egyre inkább erősödik. Beszélhetünk természetes és mesterséges koncentrációról (egy adott területen bizonyos népességcsoport túlsúlyba kerüléséről). A mesterséges koncentrációt segítik elő a nyugdíjas falvak létrehozásával, az öregek házával, szeretetotthonokkal stb.

Arra vonatkozóan, hogy az idős emberek mennyire mobilak (akár területi akár foglalkozási szempontból) nagyon kevés adattal rendelkezünk. A fiatalabbak esetében a területi mobilitás nagyon sok esetben összefügg a foglalkozási mobilitással. Idősebb korban azonban inkább választják a nyugdíjat, mint azt, hogy esetleg máshová költözzenek egy jobb munkalehetőségért. Az öregeknek sokkal fontosabb az, hogy megszokott környezetben, esetleg a család közelében, a már kialakított szomszédsági és egyéb kapcsolatokkal éljenek tovább ugyanazon a helyen. Ebből adódik, hogy az idős emberek inkább immobilitásra, mint mobilitásra hajlanak. Jóllehet azt tudjuk, hogy idős korban a területi és a foglalkozási mobilitás csökken, de nem ismerjük ennek mértékét, nem tudjuk, hogyan változik ez egyes korcsoportokban. Ennek vizsgálata nemcsak érdekes, de fontos is lenne társadalmi szempontból.

Tudjuk, hogy a családi állapot különbözik idős korban a férfiak és nők esetében. Sokkal nagyobb az egyedül élő (elvált, de főleg özvegy) idős nők aránya, mint férfiaké, ami egyenes következménye a halálzási arányszámok, az élettartam nemenkénti eltéréseinek.

A szerző úgy véli, meg kellene fontolni, vajon az elmúlt években megváltoztak-e jelentősen az idős emberek életkörülményei, hiszen, mint látjuk, egyre nagyobb tömeget érint, s nem tekinthető egyszerűen családi problémának ellátásuk, a velük való foglalkozás, törődés. Megfelelő-e támogatási rendszerünk? A családi kapcsolatok kielégítenek-e minden igényt, megoldanak-e minden feladatot? Aktuális probléma az öregek társadalmi és gazdasági függő-

ségének mérése. Az eddig alkalmazott különböző mérések nem teszik lehetővé, hogy kimutassuk a nem együttlakó családtagok és az öregek közötti kapcsolat szorosságát. A társadalmi függőség mérésének eddigi módszere nagyon közel állt a gazdasági függőség méréséhez. Mindenekelőtt azt kell meghatározni, hogy mekkora az a népességhányad, amelyik bizonyos szempontból támogatást igényel. Ez az arány a 65 éves és idősebb népesség aránya a 18—64 éves népességhez viszonyítva, (vannak akik viszonyítási alapként a teljes 64 éven aluli népességet tekintik). Ismerni kell az aktív és nem aktív idős népesség arányát, az idős keresők jövedelmi viszonyait a fiatalabbakkal összevetve, a státus problémáját öregkorban és a nők speciális foglalkoztatási, jövedelmi helyzetét. A téma olyan sokrétű, hogy tulajdonképpen elkerülhetetlen, — bármivel is foglalkozik valaki mint demográfus vagy szociológus —, hogy az öregség problémáit figyelembe ne vegye.

K. R.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal
folyóirata

1980. No. 4.

PAVLIK, Z.: A népszámlálás múltja és jelene.

KUČERA, M.: Az 1980. évi nép- és lakásszámlálás gyors eredményei és felhasználásuk.

ULLMANN, O.: Az 1980. évi nép- és lakásszámlálás végleges eredményei feldolgozásának koncepciója.

FELIX, O.—PESENKO, O.—SPAČEK, C.: Az 1980. évi nép- és lakásszámlálás és technikai feldolgozása.

ORLOVOVA, N.: Mikrocenzusok alkalmazása a világon.

TITEROVÁ, B.: A népességnylvántartás kialakítása és felhasználása az állami statisztikában.

BARTASOVÁ, A.: Az abortusz-arányszám regionális eloszlása Csehszlovákiában.

HORSKÁ, P.: A törvénytelen születések befolyása a termékenységi trendekre, történeti demográfiai perspektívában.

1981. No. 1.

A Csehszlovák Kommunista Párt 60. évfordulója.

KVAŠA, A. J.: A regionális demográfiai előrejelzés problémái a Szovjetunióban.

XII. Demográfiai Konferencia Prágában „A demográfia helyzete a mai tudományrendszerben és gyakorlatban” tárgyában.

KOUBEK, J.: A Csehszlovák Szocialista Köztársaság népesedéspolitikája 1945—1980. közt.

Melléklet: Gyorsjelentés az 1980. évi nép-, ház- és lakásszámlálásról.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népszégségi Társaság folyóirata

1980. No. 2.

- BIANCHI, S. M.*: Faji különbségek az egy főre jutó jövedelemben, 1960—76: a háztartásnagyság, a háztartásfő és a munkaerőben való részvétel jelentősége.
- WARDWELL, J. M.—GILCHRIST, C. J.*: A foglalkoztatottság dekoncentrációja a nem metropoliszi területekre való visszavándorlás folyamatában.
- ROBINSON, J. G.*: Az Egyesült Államokban illegálisan tartózkodó külföldi népesség nagyságának becslése a korszpecifikus halálozási arányszámok összehasonlító trendelemzése segítségével.
- FARLEY, R.*: Az emberölés trendjei az Egyesült Államokban.
- MANTON, K. G.—STALLARD, E.*: A krónikus betegek halandósága.
- BRAUN, H. I.*: A születési intervallum-szekvenciák regressziószerű elemzése.

1980. No. 3.

- MOONEY MARINI, M.*: A gyermekek számának és a szülési intervallumoknak a befolyása a házassággal és szülői szereppel való megelégedettségre.
- SMITH, J. P.—WARD, M. P.*: Vagyonfelhalmozás és családnagyság.
- DELLA PERGOLA, S.*: Amerikai zsidók termékenységének alakulása.
- FINNAS, F.—HOEM, J. M.*: Életkor házasság és házasságon kívüli együttélések megkezdésekor, s az ezután szülési intervallumok mai dán kohorszokban, 1975.
- SCHOEN, R.—WOODROW, K.*: Az Egyesült Államokra felállított 1972. évi gazdasági élettartam-táblák, a munkaerőstátusz alapján.
- SMITH, S. K.—LEWIS, B. B.*: Néhány új eljárás a lakásegység módszerének alkalmazására helyi népességek becsléséhez.
- O'HARE, W. P.*: Megjegyzés a regressziós módszerek alkalmazásáról népesség-becslések céljára.

1980. No. 4.

- SIEGEL, J. S.*: Az öregedés demográfiájáról.
- FREEDMAN, R.—FREEDMAN, D. S.—THORNTON, A. D.*: Változások a várt gyermekszámban és a gyermekszámmal kapcsolatos preferenciákban 1962 és 1977 között és összefüggésük a végső paritással.
- DAYMONT, Th. N.*: Faji méltányosság és faji egyenlőség.
- MOSHER, W. D.*: Demográfiai reakciók és demográfiai átmenetek: esettanulmány Svédországról.
- SWANSON, D. A.*: A pontosság javítása a népesség többszörös regressziós becsléseiben, a kauzális modellezés elveinek felhasználásával.
- OLSEN, R. J.*: A gyermekhalandóság születésszámra gyakorolt hatásának becslése.
- SOUTH, S. J.—POSTON, D. L.*: Megjegyzés az USA Metropoliszi Rendszerének stabilitásáról: 1950—1970.

1981. No. 1.

- BULATAO, R. A.*: Gyermekek értéke és értéktelensége egymás utáni gyermekvállalási döntéseknél.
- WIDMER, K. R.—McCLELLAND, G. H.—NICKERSON, C. A.*: A nemi preferenciák termékenységre gyakorolt hatásának meghatározása: demonstráló tanulmány.
- HIRSCHMAN, Ch.—BUTLER, M.*: A szoptatás trendjei és különbségei: újabb eredmények bemutatása.
- FULLER, Th. D.*: Társadalmi-gazdasági különbségek a vándorlók és a bennszülöttek közt Thaiföldön.
- GOLDSTEIN, S.—GOLDSTEIN, A.*: „Társadalmi hálózat” módszerű felmérés alkalmazása vándorlók azonosítására.
- DaVANZO, J. S.—MORRISON, P. A.*: Visszatérés és egyéb szekvenciák a vándorlás folyamataiban az Egyesült Államokban.
- ZLOTNIK, H.—HILL, K.*: Hipotetikus kohorszok alkalmazása demográfiai paraméterek becslésére, változó termékenységi és halandósági feltételek mellett.

DEMOSTA

a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal
Demográfiai Intézetének folyóirata

1981. No. 1.

- KAZIMOUR, J.*: A népgazdaság irányításának javítására hozott intézkedések Csehszlovákiában.
- SRB, V.*: A csehszlovák népesség földrajzi eloszlása a megyék nagyságrendje szerint, 1869—1979.
- TESAROVÁ, D.*: A munkaerő Csehszlovákiában a II. világháború után.
- SUCHÁ, H.*: A gyermekes családok segélyezésének közvetlen és közvetett formái Csehszlovákiában.
- NOVOTNÁ, Z.*: 1981 — a rokkantak nemzetközi éve Csehszlovákiában.
- STLOUKAL, M.*: A IV. Nemzetközi Szláv Archeológiai Kongresszus Szófiában. Konferencia a hormonális fogamzásgátlásról, a menstruáció szabályozásáról és a „mini” abortuszról.

POPULATION

a francia Nemzeti Népeségtudományi Kutató Intézet
folyóirata

1980. No. 6.

- ROUSSEL, L.*: Házasságok és válások. Hozzájárulás a házassági modellek szisztematikus elemzéséhez.
- MYERS, G.*: Termékenység és mobilitás Latin-Amerikában.
- NIZARD, A.—VALLIN, J.*: Halálokok Franciaországban. II. rész. A nemzetközi osztályozás 7. és 8. revíziójának összekapcsolása. Alkalmazása az 1958—1974 közötti időszakokra.
- CHARBONNEAU, H.*: Fiatal feleségek és öreg férfjek: a túl fiatalon kötött házasságok termékenysége.
- LE BRAS, H.—ARTZROUNI, M.*: Interferencia, indifferencia, függetlenség.
- CHARBIT, Y.*: Demográfiai átmenet és modernizálódás Guadeloupeban és Martinique-szigetén. Az INED egy kiadványának bemutatása.
- RETEL—LAURENTIN, A.*: A terméketlenség okai Fekete-Voltában. Az INED egy kiadványának bemutatása.

- BLAYO, Y.: Urbanizálódás a fejlődő régiókban.
 ROUSSEL, L.: A 60 éves és idősebb személyek családi helyzete.
 MASUY-STROOBANT, G.: Halál vagy továbbélés születéskor? A csecsemő-halandóságot meghatározó társadalmi-kulturális tényezők kutatása.
 FESTY, P.: Halandóság az öregek szociális otthonaiban.
 GUTIERREZ, H.: Csecsemőhalandóság és az egyéves koron aluli csecsemőhalálások havi ingadozásai az európai országokban, 1969—1971.
 Szeminárium a halandóság biológiai és szociális aspektusairól, Fiuggi, 1980. május 11—18.
 A Nemzetközi Területi és Városstatistikusok Szövetsége 12. Közgyűlése, Exeter, 1980 május.
 SARDON, J. P.: A sterilizáció demográfiai elemzése. A Nemzetközi Népeségtudományi Unió szemináriuma.
 BLANC, R.—BRAHIMI, M.—BOURCIER DE CARBON, Ph.: Maghrebi Demográfiai Kollokvium, Hammamet (Tunézia), 1980. június 9—13.
 A Nemzetközi Népeségtudományi Unió egy kollokviumának bejelentése: Szeminárium a halandóság elemzésének módszertanáról és az elemzéshez szükséges adatok gyűjtéséről.

1981. No. 1.

- CALOT, G.: A termékenység rövid- és középtávú megfigyelése.
 YVERT-JALU, H.: A válás története Szovjet-Oroszországban és kapcsolata a családpolitikával és a társadalmi valósággal.
 FESTY, P.—RALLU, J.-L.: Francia családok képződése és rekonstrukciója az 1968. és 1975. évi anyakönyv és népszámlálások alapján.
 COLLOMB, Ph.: Az Aude megye nyugati részéből kivándorlók vizsgálata tizenkilenc esztendő múltán. II. rész. A vándorlási jelenségek mérése.
 BIANCO, L.: A születések tervezése Kínában. Mennyire megbízhatók a helyi adatok?
 TRIBALAT-BRAHIMI, M.: Bevándorlás Franciaországba 1979-ben és ennek előrejelzése 1985-ig.
 HOUDAILLE, J.: Az 1848 júniusi börtönlakók.
 CARTIER, M.: A Kínában folyó demográfiai vizsgálatok áttekintése.
 LAMY, M.-L.—LERIDON, H.: Amniocentézis alkalmazása késői terhességknél. A Párizsi Régió három kórházi központjában végzett vizsgálat.
 GUTIERREZ, H.: Az össznépeség alakulása és a rövid távú népesség-előrejelzések a Dél-Pireneusi Régió megyéi szerint, 1821—1976.
 RÉBAUDO, D.: A keresztanyak és keresztapák bejegyzett nevének felhasználása a családrekonstrukciós vizsgálatban.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

1980. No. 3.

- TABAH, L.: A világ népesedési trendjeinek számbavétele.
 HACKENBERG, R. A.: Az urbanizáció új sémáinak kialakulása Délkelet-Ázsiában: felmérés.
 MIRO, C. A.—POTTER, J. E.: A népeségtudományi kutatás lehetséges hatása a társadalomtudományra és fejlesztéspolitikára.
 McNICOLL, G.: A termékenység változásának intézményi meghatározói.
 WALLE, F. van de: Iskolázottság és demográfiai átmenet Svájcban.
 Archivum: W. F. Lloyd a népesség szaporodásának megfékezéséről.
 Az Egyesült Államok nemzetközi népesedéspolitikája.

POPULATION INDEX

a Princeton Egyetem Népeségkutató Hivatala
és az Amerikai Népeségi Társaság folyóirata

1980. No. 2.

PRESTON, S.—COALE, A. J.—TRUSSELL, J.—WEINSTEIN, M.: A felnőttalál-
lozási nyilvántartás teljességének becslése megközelítően stabil népessé-
gekben.

1980. No. 3.

Az Amerikai Népeségi Társaság 1980. évi konferenciája.

1980. No. 4.

A népmozgalmi és vándorlási statisztikát tartalmazó kormányzati és kormány-
közi sorozati kiadványok szakbibliográfiája.

POPULATION STUDIES

a londoni Közgazdasági Főiskola Népeségkutató Hivatalának
folyóirata

1980. No. 3.

CALDWELL, J. C.: A demográfiai változás mechanizmusai, történeti távlat-
ban.

MOSK, C.: A modern kor előtti demográfiai helyzet alakulása Japánban.

KNODEL, J.—WILSON, C.: A biológiai termékenység évszázados növekedé-
se német falvak népességében: 1750—1899 között házasodott házaspárok
reproduktív történetek elemzése.

POTTER, R. G.—KOBRIK, F. E.: Az amenorrhoea és az anovuláció eloszlásai.
PALLONI, A.: A csecsemőhalandósági trendek áttekintése kiválasztott, kevésbé
fejlett országokban: néhány újabb becslés.

ZIMMER, B. G.: A társadalmi mobilitás hatása a termékenységre: a kérdés
újrafelvetése.

WESTOFF, C. F.: A termékenység és társadalmi mobilitás más oldalról nézve.

STANOVNIŠTVO

a Jugoszláv Társadalomtudományi Intézet
Demográfiai Kutató Központjának folyóirata

1976. No. 3—4. és 1977. No. 1—2.

„A népesség termékenysége és a családtervezés Jugoszláviában” vizsgálat. Be-
vezetés.

BREZNIK, D.: A vizsgálat módszertana.

- RANČIĆ, M.: Rövid áttekintés Jugoszlávia népességének fejlődéséről.
- BREZNIK, D.: Jugoszlávia népességének termékenysége és születési arányszámai.
- GREBO, Z.: Bosznia-Hercegovina népességének termékenysége és ennek gyors csökkenése a háború utáni időszakban.
- BREZNIK, D.: Születési intervallumok és az anya születési életkora.
- RAŠEVIĆ, M.: Házaspárok termékenysége Jugoszláviában.
- PETRIĆ, N.: A családtervezés társadalmi-politikai aspektusai Jugoszláviában.
- ALINČIĆ, M.: A családtervezés jogi aspektusai a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban.
- TODOROVIĆ, G.: A népesség attitűdje a családnagysággal és abortusszal szemben.
- BREZNIK, D.: A férjzett nők motivációja a további szülésekkel kapcsolatban.
- SENTIĆ, M.: A fogamzásgátlás és demográfiai szempontjai.
- LALOVIĆ, M.: Születésszabályozás abortusz útján.
- ANTONOVSKI, L.: A fogamzásgátlás orvosi szempontjai Jugoszláviában.
- ANTONOVSKI, L.: A művi vetélés orvosi szempontjai.
- „A népesség termékenysége és a családtervezés” vizsgálat eredményei és felhasználásuk.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Intézetének folyóirata

1980. No. 60.

- SECOMSKI, K.: A demográfia, a regionális gazdaságtan és regionális politika összefüggése a társadalmi-gazdasági fejlődéssel.
- HOLZER, J. Z.: A regionális politika demográfiai meghatározói.
- ZIENKOWSKI, L.: Néhány megjegyzés az életszínvonal régiók közötti és egyének közötti különbségeiről.
- JAGIELSKI, A.: A régiókon belüli és régiók közötti vándorlás problémái Lengyelországban.
- VIELROSE, E.: Ciklusok a demográfiai folyamatokban.
- GRANIEWSKA, D.: A család és a gyermek érdekében alkalmazott szociális politika eredményei.
- KLONOWICZ, S.: A gyermekek korunk világában. Néhány társadalmi-demográfiai probléma.
- KONDRAT, W.: Csecsemőhalandóság Lengyelországban. Eredmények és perspektívák.
- PIASECKI, E.: A férfi többethalandóság növekedésének tényezői a lengyel népességben.
- SKRETOWICZ, B.: A falusi nők egészségügyi problémái. (Jelentés egy Lublinban tartott szemináriumról.)

1980. No. 61/62.

- ROSSET, E.: A demográfiai átmenet ötödik fázisa: a népesség regressziója.
- HOLZER, J. Z.—MLACKI, B.: A demográfiai csúcsok és hullámvölgyek időpontjainak meghatározása Lengyelországban — a kiválasztott korcsoportok létszámában végbemenő ingadozások terjedelme.
- ZARZYCKA, Z.—NOWAKOWSKA, B.: Néhány megjegyzés az idősorok közötti hasonlóság állandóságáról a társadalmi-demográfiai folyamatokban és ennek elemzési módszereiről.
- OPALLO, M.: Az ipartelepítés és a demográfiai tényezők trendjei.

- FELDMAN, W.*: Lakásviszonyok és a családnagyság növekedésének valószínűsége.
- JÓZWIAK, J.*: A népesség stabil struktúrává való konvergenciájának becslése retrospektív projekció segítségével.
- KLIMCZYK, M.*: A népesség eloszlása és az urbanizálódás folyamata az 1978. évi országos népszámlálás előzetes eredményei fényében.
- SMOLINSKI, Z.*: A népességreprodukció — fiatal házaspárok gyermekvállalási attitűdjei fényében.
- STOPICZNSKI, T.*: Az egyéni gazdaságokból való elvándorlást meghatározó demográfiai és foglalkozási tényezők.
- OLEDZKI, M.*: Gondolatok a „demográfiai optimalizációról” a mai Lengyelországban.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Nyugatnémet Szövetségi Népeségtudományi Kutató Intézet folyóirata

1980. No. 2.

- HÖHM, Ch.*: Az NSZK demográfiai helyzete.
- KOONY, G. A.*: Házasságkötések és válások Hollandiában.
- ROUSSEL, L.*: Demográfiai változások és új családmodellek.
- MŰNZ, R.*: A világ népességének fejlődése és a Világ Termékenységi Vizsgálat eredményei.

INDEX 25 191

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Dr. Klinger András
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségutómányi Kutató Intézet, V., Veres Pálné utca 10.
Postai irányítószámunk: 1053
Telefon: 174-342

Kiadóhivatal: 1033 Budapest, Kaszás u. 10—12. Telefon: 688-460
Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél
a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál
Postai irányítószám: 1051
(KHI, Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy
postautalványon, valamint átutalással a KHI, 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra
Előfizetési díj félévre 90,— Ft, egész évre 180,— Ft

81 3090 Pátria Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Vass Sándor igazgató